

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Мр Предраг М. Митровић

**УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА
НА ДРУШТВЕНО - ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

- ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА -

Ниш, 2016. године

UNIVERSITY OF NIS
FACULTY OF ECONOMICS

Mr Predrag M. Mitrović

**THE IMPACT OF REGIONAL DEVELOPMENT
POLICY ON THE SOCIO-ECONOMIC TRENDS IN
REPUBLIC OF SERBIA**

- DOCTORAL DISSERTATION -

Niš, 2016.

**ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСKE
ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Овим изјављујем да сам сагласна да кандидат мр Предраг Митровић може да преда Реферату за последипломско образовање Факултета урађену докторску дисертацију под називом **УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА ДРУШТВЕНО ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**, ради организације њене оцене и одбране.

(Потпис ментора: проф. др Горица Бошковић)

**STATEMENT OF MENTOR'S CONSENT FOR SUBMISSION OF COMPLETED
DOCTORAL DISSERTATION**

Herby, I declare that I agree that the candidate M. Sc. Predrag Mitrović, can submit completed doctoral dissertation to the officer for postgraduate education of the Faculty under the name of **THE IMPACT OF REGIONAL DEVELOPMENT POLICY ON THE SOCIO-ECONOMIC TRENDS IN REPUBLIC OF SERBIA** for the purpose of its evaluation and defense.

(mentor's signature: prof. dr Gorica Bošković)

ИЗЈАВА

Под пуном материјалном и моралном одговорношћу изјављујем да је приложена докторска дисертација резултат сопственог научног истраживања и да је коришћена литература на адекватан начин цитирана, без преузимања идеја, резултата и текста других аутора на начин којим се прикрива оригиналност извора. У потпуности преузимама одговорност за спроведено истраживање, анализу, интерпретацију података и закључака.

Својеручни потпис:

У Нишу, дана 18.04.2016. године

STATEMENT

With due material and moral responsibility, hereby I declare that the doctoral dissertation is the result of personal scientific research and that the references used are cited adequately without use of ideas, results and texts of other authors in the way that hides the source's originality. I take the full responsibility for conducted research, analysis, data interpretation and conclusions.

Signature:

Niš, 18.04.2016.

НАУЧНИ ДОПРИНОС ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уз примењени методолошки оквир и сходно детерминисаним циљевима истраживања, потврђивањем основне и помоћних хипотеза, теоријски и практични резултати истраживачког процеса у докторској дисертацији пружиће реалну основу за боље разумевање утицаја политике регионалног развоја на друштвено-економска кретања у Републици Србији.

Са становишта значаја и актуелности истраживања, неопходно је нагласити да приступ овој врло комплексној теми представља покушај мултидисциплинарног, динамички осмишљеног и прагматичног публикавања могућих решења у превазилажењу изражених регионалних диспропорција у Републици Србији, са циљем постизања позитивних ефеката предложених мера на социо-економске везе унутар и између просторних целина, као и преливајућих развојних ефеката истих на целокупну државу.

Негативни резултати досадашње примене стратегије „транзиције”, оличене у примени неолибералног економског модела, искључиво усмереног на приватни профит и акумулацију вишка неплаћеног рада, један су од главних разлога садашњег драматичног економског, па и демографског стања Републике Србије. Отуда, у овом раду ће се сугерисати неопходност увођења новог модела економског (а тиме и регионалног) развоја.

Велики број стратегија у Републици Србији међусобно су неусаглашене, садрже нереално постављене циљеве и нејасан начин на који се утврђују приоритети, због чега се мора унапредити стратешко планирање на свим нивоима и детерминисати јединствени стратешки оквир развоја Републике Србије.

Истицање значаја интерсекторског и интеррегионалног повезивања и децентрализације у креирању и остваривању стратегије и политике регионалног развоја, обухваћено овим научним истраживањем, битно би требало да утиче на ефикасније активирање свих расположивих ресурса.

Допринос овог научног истраживања политици регионалног развоја требало би да се огледа у истицању недвосмисленог каузалитета политичког система, привреде и регионалног развоја, указивањем на чињеницу да је дефектно функционисање привредног система снажно повезано са стањем укупних друштвених процеса, а посебно са функционисањем политичког система Републике Србије и нарушеног система вредности.

У прилог те тврдње говоре и ефекти до сада вођене регионалне политике, јер су супротно декларативним и институционалним одредницама, носиоци исте, између осталог, значајна подстицајна средства из државних извора улагали, не тамо где су регионалне диспропорције најизраженије, већ тамо где има највише бирача, сагласно интересима политичких странака и партија. Том приликом, не случајно и на својеврстан начин, српска дијаспора, као несумњиво велики ресурс, искључивана је из активног одлучивања у политичком животу Републике Србије.

Свеобухватно истраживање у оквиру ове дисертације требало би да буде од користи у домену даљег развоја и интензивирања институционалних реформи регионалног развоја у Републици Србији, што представља један од кључних сегмената потенцијалних процеса интеграција, пре свега, економске интеграције српских заједница широм света.

Уз доста обимну материју у третирању проблематике регионалног развоја, у којој се јављају исцрпне анализе, дефиниције, поставке, модели, анализирају актуелна демографска и развојна кретања, стратегије и нуде решења у пракси, реално је очекивати да ће научно-практични резултати овог истраживачког подухвата бити оличени у значајном обогаћивању литературе из ове области, односно кроз допринос економској науци.

THE SCIENTIFIC CONTRIBUTION OF DOCTORAL DISSERTATION

With the applied methodological framework and in accordance with defined objectives of the research, verifying basic and supporting hypotheses, the theoretical and practical results of the research process in this doctoral dissertation will provide a realistic basis for better understanding of the impact of regional development policy on socio-economic development in the Republic of Serbia.

From the standpoint of the importance and vitality of the research, it is necessary to point out that the approach to this very complex subject is represented as a multidisciplinary, dynamically planned and pragmatic attempt to find and release possible solutions in order to overcome the evident regional disproportions in the Republic of Serbia and to achieve the positive effects of the proposed measures on socio-economic correlations within and among its geographical entities, as well as vast developmental effects on the entire country.

The negative results of the current implementation of the "transition" strategy, embodied in the implementation of the neoliberal economic model, solely aimed at private profit and the accumulation of the unpaid labour excess, are one of the main causes of the

current dramatic economic and demographic situation in the Republic of Serbia. Therefore, this paper suggests the necessity of introducing a new model of economic (and hence regional) development.

A large number of implemented strategies in Serbia are in conflict because they contain unrealistic goals and vague methods of priorities definition, for this reason strategic planning at all levels must be improved and single strategic development framework of the Republic of Serbia must be determined.

Emphasising the importance of inter-sectorial and inter-regional connectivity and decentralization in the creation and implementation of strategies and policies for regional development, included in this scientific survey, should affect the efficient activation of all available resources.

The contribution of the scientific research of regional development policy should be reflected in highlighting unambiguous causality of the political system, economy and regional development, pointing out the fact that the defective functioning of the economic system is strongly connected to current situation of the general social processes, and is closely related to the functioning of the political system of the Republic of Serbia and its deteriorated system of values.

In favour of these claims we have evident effects of so far conducted regional policy. The regional policy was conducted opposed to the declarative and institutional frameworks, the representatives of the above mentioned issue, among other things, invested the significant incentives from state resources, not where regional disparities were most evident and problematic, but where they had most voters and where the interests of political parties were priority. For this reason and not by chance, Serbian Diaspora, as an undoubtedly great resource, is excluded from active decision-making in the political life of the Republic of Serbia.

A comprehensive study and scope of this thesis should be of use in the field of further development and intensification of institutional reform of regional development in the Republic of Serbia, which is one of the key segments of the potential integration processes, and the most important one the economic integration of Serbian communities worldwide.

With such voluminous material for analyzing the issues of regional development, which encompass thorough analysis, definitions, settings, models, surveys the current demographic and development trends and strategies offering solutions in practice. It is realistic to expect that the scientific and practical results of this research paper will represent a significant enrichment of the literature in this area and will contribute growth of economic science.

**ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Овим изјављујем да сам сагласна да кандидат мр Предраг Митровић може да преда Реферату за последипломско образовање Факултета урађену докторску дисертацију под називом **УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА ДРУШТВЕНО ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**, ради организације њене оцене и одбране.

(Потпис ментора: проф. др Горица Бошковић)

**STATEMENT OF MENTOR'S CONSENT FOR SUBMISSION OF COMPLETED
DOCTORAL DISSERTATION**

Herby, I declare that I agree that the candidate M. Sc. Predrag Mitrović, can submit completed doctoral dissertation to the officer for postgraduate education of the Faculty under the name of **THE IMPACT OF REGIONAL DEVELOPMENT POLICY ON THE SOCIO-ECONOMIC TRENDS IN REPUBLIC OF SERBIA** for the purpose of its evaluation and defense.

(mentor's signature: prof. dr Gorica Bošković)

ИЗЈАВА

Под пуном материјалном и моралном одговорношћу изјављујем да је приложена докторска дисертација резултат сопственог научног истраживања и да је коришћена литература на адекватан начин цитирана, без преузимања идеја, резултата и текста других аутора на начин којим се прикрива оригиналност извора. У потпуности преузимама одговорност за спроведено истраживање, анализу, интерпретацију података и закључака.

Својеручни потпис:

У Нишу, дана _____ године

STATEMENT

With due material and moral responsibility, hereby I declare that the doctoral dissertation is the result of personal scientific research and that the references used are cited adequately without use of ideas, results and texts of other authors in the way that hides the source's originality. I take the full responsibility for conducted research, analysis, data interpretation and conclusions.

Signature:

Niš, _____

УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА ДРУШТВЕНО - ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Резиме: Предмет истраживања у овој докторској дисертацији представља сагледавање сложеног система интерактивног деловања друштва и економије у времену и простору, тачније сагледавање утицаја политике регионалног развоја на друштвено-економска кретања у Републици Србији. Наиме, широк спектар наслеђених културно-историјских, демографских, економских, инфраструктурних, социјалних и политичких параметара, уважавајући свакако, природни и геостратешки положај појединих области, пресудно су утицали на неравномеран регионални развој наше земље, који се деценијама уназад није посматрао као интегрални део укупног друштвено-економског развоја, већ је анализиран као једна одвојена и не много значајна димензија укупног развоја. Најважнији аспект овог рада је да укаже на потребу формулисања одговарајућег стратегијског, динамички осмишљеног и програмираног приступа, у циљу смањења регионалних диспропорција у Републици Србији, заснованог на анализи и уз уважавање свих развојних специфичности и потреба региона, као сложених и живих система. Рационално вођена политика регионалног развоја данас, требало би да буде заснована на компаративним предностима и валоризацији неискоришћених или недовољно искоришћених развојних могућности и ресурса, при чему, у овом истраживању, посебно издвајамо развојни потенцијал миграција и дијаспору као ресурс локалног и регионалног развоја. Постизање позитивних ефеката и ублажавање демографских поремећаја, као и исправљање бројних регионалних диспаритета, изускује време. Свако одлагање промена погоршава стање, а демографску будућност Србије чини неизвеснијом. Да би подршка државе била ефикасна, неопходно је обезбедити њен континуитет и одржати интезитет на дужи период, а све у циљу што равномернијег регионалног развоја, као дугорочног стратешког опредељења. У том смислу, основни циљ ове докторске дисертације јесте предлагање такве политике регионалног развоја која би обезбедила координисани и интегрисани секторско-територијални присуп одрживом укупном друштвено-економском развоју Републике Србије.

Кључне речи: регионални развој, привредна структура, становништво, регионалне разлике, одрживи друштвено-економски развој, држава, институције, развојне стратегије, политика регионалног развоја, миграције, дијаспора.

Научна област: Економија

Ужа научна област: Привредни развој и економска политика

УДК број: 332.(497.11)(043.3)

THE IMPACT OF REGIONAL DEVELOPMENT POLICY ON THE SOCIO-ECONOMIC TRENDS IN REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: The subject of research in this doctoral dissertation is an overview of a complex interactive functioning system of society and economy in time and space, more precisely - the understanding of the effects of regional development policy on socio-economic developments in the Republic of Serbia. The wide range of inherited cultural and historical, demographic, economic, infrastructural, social and political parameters, considering natural and geostrategic position of certain areas, have a crucial impact to the unequal regional development of our country, which for decades was not regarded as an integral part of the overall socio-economic development, but it is analyzed as a separate and not particularly important aspect of the overall development. The most important aspect of this work is to highlight the need for formulating the appropriate strategic, dynamic and programmed approach to reduce regional imbalances in the Republic of Serbia, based on the analysis and considering all specificities and development needs of the region, as well as complex and living systems. Rational guided regional development policy today should be based on comparative advantages and valorization of unused or underused development opportunities and resources, where, in this study, we especially highlight the development potential of migration and diaspora as a resource for local and regional development. Achieving positive effects and mitigate the demographic disorders, as well as the correction of a lot of regional disparities requires time. Any delay of changes makes the situation even worse, and the demographic future of Serbia remains uncertain. In order to support the country to be effective, it is necessary to ensure its continuity and keep the intensity for a longer period, all this for the purpose of making balanced regional development, as well as long-term strategic orientation. In this sense, the main objective of this doctoral thesis is proposing such a regional development policy that would ensure a coordinated and integrated sectoral and territorial sustainable access to the socio-economic development of Republic of Serbia.

Key words: regional development, economic structure, population, regional differences, sustainable socio-economic development, the state, the institutions, the development strategy of regional development policies, migration, diaspora.

Scientific field: Economics

Scientific area: Economic Development and Economic Policy

UDK Number: 332.(497.11)(043.3)

СПИСАК СЛИКА

Карта 1: Седам привремених покрајина Краљевине СХС (1920-1922)	57
Карта 2: Територијална подела Краљевине СХС на области (1922-1929)	59
Карта 3: Територијална подела Краљевине Југославије на бановине	60
Карта 4: Територијална подела Федеративне Народне Републике Југославије	62
Картограм 1: Регионална типологија општина према индексу демографских ресурса	77
Картограм 2: Промена броја становника Србије 2002-2011. по насељима	80
Шема 1: Утицај социо-економских фактора на фертилитет	82
Дијаграм 1: Индекс специјализације привредне структуре по регионима 2012. године	112
Дијаграм 2: Индекс привредне специјализације становништва по регионима 2012. године	113
Картограм 3: Развојна угроженост округа у Србији	115

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1: Индекс нивоа друштвног производа по становнику 1952-1991 (CPJ =100)	70
Табела 2: Природно кретање становништва Србије, 2002 - 2011. године	79
Табела 3: Женско становништво старо 15 и више година према броју живорођене деце по пописима 1948–2011. године у Републици Србији.....	83
Табела 4: Просечна старост становништва у Републици Србији	84
Табела 5: Становништво Републике Србије старо 15 и више година према школској спреми по попису у 2011. години	88
Табела 6: Регионални показатељи образовања у Републици Србији 2007 – 2012. године	89
Табела 7: Лица која су променила пребивалиште у 2014. години према подручју	90
Табела 8: SWOT анализа - Становништво и демографски трендови у Републици Србији	92
Табела 9: Становништво Републике Србије према статусу активности, старосни групама, по регионима 2014. године.....	93
Табела 10: Социо-економске и демографске категорије становништва са највећом стопом сиромаштва у периоду 2008 - 2013. године.....	102
Табела 11: Регионални БДП, учешће региона у стварању БДП-а Републике Србије и индекси нивоа 2009-2013. године.....	107
Табела 12: Учешће области у стварању БДВ Републике Србије, БДВ по становнику и индекси нивоа 2013. године	109
Табела 13: Основни макроекономски показатељи Републике Србије, 2007-2013. година	110
Табела 14: Регионална бруто додата вредност по делатностима у 2013. години (у мил. РСД)	111
Табела 15: БДП PPS по становнику по урбано руралним регионима, 2011. године	117
Табела 16: Степен нивоа развијености округа у Републици Србији 2011. године	122
Табела 17: Број јединица локалних самоуправа по степену развијености локалних самоуправа у периоду од 2010. до 2014. године	124
Табела 18: Основни индикатори развијености ЕУ региона 2012. године	125
Табела 19: Тренд заостатка региона Србије у односу на просек ЕУ-28 (БДП PPS по глави становника ЕУ-28=100)	126
Табела 20: Приоритети нивоа регионалне и локалне развојне политике	183
Табела 21: Економске функције централне власти и оквирна подела надлежности	184
Табела 22: Укупни финансијски подстицаји по реализаторима у периоду од 2012. до 2015. године.....	191
Табела 23: Укупни подстицаји регионалног развоја према наменама у периоду од 2012. до 2015. године (у 000 динара).....	192
Табела 24: Укупни регионални финансијски подстицаји у периоду од 2012. до 2015. године (у 000 динара)	192
Табела 25: Финансијске перформансе привредних друштава у Републици Србији 2012. и 2013. године	196
Табела 26: Ефекти подстицајне подршке на привредну активност - стопе раста/пада 2012/2009.....	198
Табела 27: Процена величине српске дијаспоре према земљи дестинације	207

САДРЖАЈ:

УВОД	1
ПРВИ ДЕО: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА	13
1. Појам и значај регионалног развоја	15
1.1. Појам регионалног развоја	15
1.2. Значај регионалног развоја	19
2. Узроци регионалних разлика	21
3. Економска мисао о регионалном развоју	24
4. Утицај привредног система и економске политике на регионални развој	33
4.1. Утицај привредног система на регионални развој	35
4.2. Утицај економске политике на регионални развој	40
5. Структурне промене и регионални развој	43
5.1. Регионални развој као проблем структуре привреде	45
5.2. Управљање правцем и темпом структурних промена и регионални развој	48
ДРУГИ ДЕО: РЕГИОНАЛНА НЕРАМНОМЕРНОСТ КАО КОМПЛЕКСАН РАЗВОЈНИ ПРОБЛЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	52
1. Карактеристике регионалног развоја наше земље	54
1.1. Карактеристике регионалног развоја Краљевине Југославије	55
1.2. Карактеристике регионалног развоја у СФРЈ	61
1.3. Развој неразвијених подручја у СФРЈ	66
1.4. Обележја регионалног развоја СРЈ	68
1.5. Актуелна питања регионалног развоја Републике Србије	72
1.6. Показатељи нивоа регионалног развоја Републике Србије	74
2. Регионалне диспропорције демографских кретања у Републици Србији	76
2.1. Негативан тренд природног прираштаја становништва у Републици Србији	79
2.2. Утицај социо-економских фактора на фертилитет	81
2.3. Демографско старење становништва Републике Србије	84
2.4. Здравствено стање и животни век становника Републике Србије	86
2.5. Образовни ниво становништва и регионалне образовне диспропорције	88
2.6. Концентрација и депопулација као последице интензивних миграција становништва	90
2.7. Становништво и демографски трендови – SWOT анализа	91

3. Регионалне карактеристике (не)запослености у Републици Србији	93
3.1. Анализа стања и перспективе развоја тржишта рада у Републици Србији	95
3.2. Дискриминацијске праксе на тржишту рада	97
3.3. Дуалност и регионални изазови тржишта рада	99
3.4. Регионални контекст сиромаштва	100
3.5. Регионална мултидимензионалност социјалне искључености у Републици Србији	103
4. Економска регионална асиметричност	107
4.1. Карактеристике регионалне структуре привреде у Републици Србији	110
4.2. Регионални аспект конкурентности и развојна угроженост подручја Републике Србије	114
4.3. Регионална компаративна анализа БДП по становнику према паритетима куповне моћи (PPS) по урбанано руралним типовима НУТС-3 региона	116
5. Регионална инфраструктурна опремљеност као лимитирајући развојни фактор	118
6. Нефункционални капацитети локалне самоуправе	120
7. Анализа динамике и структуре регионалних разлика у Републици Србији	122
8. Међурегионалне разлике у Републици Србији у поређењу са другим државама	125

ТРЕЋИ ДЕО: РЕГИОНАЛНА РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ДУГОРОЧНИ РАЗВОЈНИ ОКВИР ЗА РЕГИОНАЛНУ ПОЛИТИКУ

1. Значај стратегије регионалног развоја и регионалне политике за развој Републике Србије	128
2. Кључна начела националне регионалне политике	130
3. Приступ у планирању политике регионалног развоја у Републици Србији	131
4. Постојећи оквир за планирање и спровођење политике регионалног развоја Републике Србије	133
4.1. Законодавни и стратешки оквир политике регионалног развоја Републике Србије	133
4.2. Институционални оквир политике регионалног развоја Републике Србије	135
5. Развојна документа у процесу планирања регионалног развоја Републике Србије	136
6. Финансирање регионалног развоја Републике Србије	137
7. Политика регионалног развоја Европске Уније и програми подршке Републици Србији	138
8. Визија и циљеви регионалне политике Републике Србије	141

**ЧЕТВРТИ ДЕО: ОДРЖИВИ ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ И СПРОВОЂЕЊЕ
ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ144**

1. Одрживи развој као основа укупног друштвено-економског развоја Републике Србије.....	146
2. Друштвена димензија одрживог развоја Републике Србије	149
3. Високообразована радна снага као регионални развојни потенцијал	152
3.1. Политика образовања у функцији развоја	153
3.2. Систем образовања усклађен са потребама тржишта рада	154
3.3. Оптимална алокација „знања“ и мобилизација ендогеног потенцијала Републике Србије	156
4. Одрживи развој кроз раст инвестиција и стимулсање прилива капитала	157
4.1. Инвестициона политика у функцији равномерног регионалног развоја Републике Србије	157
4.2. Инвестиције јавног сектора	159
4.3. Привлачење страних директних инвестиција и приватизација	160
4.4. Подстицање реиндустријализације и извозно оријентисани раст	162
4.5. Валоризација потенцијала за развој пољопривреде	164
5. Стварање нових радних места кроз подстицање развоја конкурентне и предузетничке привреде	167
5.1. Подстицање и развој регионалне и локалне политике запошљавања	168
5.2. Подизање регионалне конкурентности кроз активирање регионалних развојних потенцијала	169
5.3. Унапређење пословне инфраструктуре у Републици Србији	172
5.4. Унапређење приступа изворима финансирања предузећа	175
5.5. Подршка за развој иновација	177
5.6. Јачање женског предузетништва и предузетништва младих	179
6. Унапређење институционалног капацитета на свим нивоима власти	181
6.1. Економске функције централне власти и подела надлежности	182
6.2. Локалне финансије и управљање општинском имовином и предузећима	185
7. Мере и подстицаји за спровођење регионалне политике у Републици Србији	188
7.1. Финансијски и развојни оквир политике регионалног развоја Републике Србије	189
7.2. Аналитички оквир политике регионалног развоја Републике Србије	193
8. Праћење и вредновање ефеката регионалне политике Републике Србије	194
8.1. Ефекти подстицајне политике на остваривање планираних циљева регионалног развоја	195
8.2. Препоруке креаторима економске политике по питању одрживог економског и складнијег регионалног развоја у Републици Србији.....	201

ПЕТИ ДЕО: МОГУЋИ ЕФЕКТИ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ РАЗВОЈНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА МИГРАЦИЈА И ДИЈАСПОРЕ НА РЕГИОНАЛНА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....203

1. Миграције становништва и радне снаге као фактор међународних социо – економских и политичких односа између земаља и региона	204
2. Транснационализам као теоријски оквир за разумевање савремених миграција	206
3. Карактеристике емиграната из Републике Србије – обим и структура дијаспоре	207
3.1. Трендови и карактеристике емиграције из Републике Србије	208
3.2. Политике управљања миграцијама	209
4. Развојни потенцијал и боља искоришћеност капацитета дијаспоре	211
4.1. Дијаспора као ресурс локалног и регионалног развоја	213
4.2. Инвестиције дијаспоре у Републику Србију	216
4.3. Стратегија очувања и јачања односа Републике Србије и дијаспоре	218
4.4. Очување националног идентитета и боља искоришћеност капацитета дијаспоре	220
5. Подршка транснационалним предузетницима кроз миграционе и развојне стратегије.....	222
6. Укључивање дијаспоре у формирање инвестиционо - развојне банке.....	224
7. Стварање Фонда дијаспоре за борбу против беле куге у Републици Србији	227
8. Могући позитивни ефекти реализације предложених мера регионалне политике на друштвено-економска кретања у Републици Србији	229
ЗАКЉУЧАК	231
ЛИТЕРАТУРА	240

УВОД

Савремено друштво и светска привреда налазе се у дубоким противуречностима постојећих процеса и односа, у великим друштвеним неједнакостима, са неравноправним и неједнаким шансама за друштвено-економски развој, у израженим сукобима различитих конфликтних група и интереса. Неједнаким распоредом природног богатства, економске и политичке моћи, радикализован је проблем привредног раста и развоја, пре свега, мањих земаља и земаља у развоју.

Проблем економских, социјалних, инфраструктурних и других неједнакости у развоју, како међу земљама, тако и у појединим деловима у оквиру једне земље, захтева анализу и разумевање процеса индивидуалних и друштвених трансформација, а пред савремену економску науку намеће потребу да прецизно и ригорозно проучи неке сложене појаве са много међусобних веза и интеракција, као и да пројектује развојне процесе, уз конституисање адекватног економског и друштвеног поретка.

Привредни систем и економска политика имају велики утицај на друштвено-економска кретања, привредне токове и стратегију развоја сваке земље, али свакако да и друштвени догађаји и привредни токови утичу на промене у привредном систему и економској политици тих земаља.

Једно од најважнијих питања макроекономске политике сваке земље јесте обезбеђивање равномерног економског развоја на читавој територији, док регионална неравномерност у степену развијености појединих територија представља један од најкомплекснијих развојних проблема.

Готово је немогуће говорити о постизању оптималних привредних ефеката и привредном развоју, а да се у исто време не уважава и регионални аспект, јер иако је у принципу структурни проблем који има, пре свега, економски значај, регионални развој је врло значајан и за социјални развој, демографске токове, национална и људска права, одрживи развој и решавање растућих еколошких проблема. Управо зато, регионални развој је у вишеструкој зависности и повезаности са привредним системом и економском политиком.

Оптимална структура привреде као целине, која ће дати највеће ефекте, постиже се, не простим збиром оптималних структура сваког појединог региона, већ координисаним и интегрисаним секторско-територијалним приступом систему вишег ранга – националне привреде, обухватањем низа сложених повратних веза од чијег интензитета зависи даље оплемењивање структуре привреде, динамика развоја и успех сваког региона посебно.

Еволуција научне мисли о регионима све више афирмише његове развојне димензије и могућности уносећи у разматрања динамизам структурних друштвено–економских процеса у контексту узрочно последичних односа. „Тиме регион постаје сложен систем интерактивног деловања друштва и економије у времену и простору“.¹

Широк спектар наслеђених културно-историјских, демографских, економских, инфраструктурних, социјалних и политичких фактора, уважавајући свакако, природни и геостратешки положај појединих области, пресудно су утицали на неравномерни регионални развој Републике Србије, који се деценијама уназад није посматрао као интегрални део укупног друштвено-економског развоја, већ је анализиран као једна одвојена и не много значајна димензија укупног развоја.

Криза је у Србији данас видљива безмало у сваком сегменту друштвеног живота. Незапосленост из дана у дан расте, баш као и криминал, корупција и разни видови друштвене патологије. Насиље је све израженије и опасније, а ширењем осећаја бесперспективности, многобројни видови болести зависности су све учесталији. Образовање је све скупље и недоступније, а шансе за запослење и друштвени успех обрнуто су пропорционалне стеченом знању. Код младих све више расте незадовољство, које се испољава од резигнације, преко друштвене апатије до изостанка идентификовања са сопственом државом и народом. Све је већи број оних који напуштају земљу.

Демографска кретања у Републици Србији карактеришу врло неповољне тенденције које се огледају у смањењу укупног броја становника, паду наталитета, природној депопулацији, миграционим процесима и демографском старењу које детерминише прилично ограничавајући популациони оквир формирања радног контингента и активног становништва.

Интензивне унутрашње миграције становништва доводе до крупних промена у размештају становништва Републике Србије, кроз изразиту концентрацију становништва, на једној и систематско пражњење и депопулацију широких простора, на другој страни. Тиме, велики и стратешки важни простори остају популационо непокривени, а њихови ресурси неискоришћени док, истовремено, у развијенијим центрима долази до прекомерне концентрације становништва и привреде, што производи негативне последице у економској, социјалној, просторној и еколошкој сфери.

¹ Дерић Б., Атанацковић Б., Концепција регионалног развоја Србије, Регионални развој и демографски токови балканских земаља, број 5, Ниш, 2000. године, страна 53

Унутаррегионалне развојне неравномерности условљене су великим депопулационим трендом и падом привредне активности. Погоршање макроекономских индикатора резултира падом **животног стандарда**.

Како је **незапосленост** један од највећих економских и социјалних проблема у Републици Србији, изражене екстремне регионалне разлике у стопама запослености, незапослености и зарадама, узрок су сиромаштва и социјалне искључености.

Сиромаштво је веће међу многољуднијим породицама, које живе са пуно незапослених чланова и код оних који имају низак степен образовања. Сиромашни су просторно сконцентрисани у ванградским подручјима и у Источној и Јужној Србији. Србија, такође, има и изразито високу стопу **ризика сиромаштва**, при чему су најугроженија деца, незапослена и неактивна лица.

Очекивани животни век јесте порастао, међутим, у комбинацији са **негативним стопама фертилитета** дошло је до неповољних померања унутар старосних структура, што неминовно има за последицу повећање јавне потрошње у Републици Србији, пре свега у домену издвајања средстава за здравствено, социјално и пензијско осигурање.

Република Србија је земља са још увек доминантним учешћем популације средњег и нижег **образовног нивоа**, док равномерни регионални развој захтева реконструкцију и трансформацију образовања, посебно стручног, као једну од битних претпоставки даљег друштвено-економског развоја.

Територијална неједнакост у расположивости и квалитету фактора рада као ендогених варијабли појединих региона, детерминише сељење људског, а самим тим и сваког другог облика капитала ка местима оптималне употребе, изазивајући притом инвестиционе и дезинвестиционе циклусе.

Тиме се продубљују регионалне разлике и преко преливајућих ефеката се утиче на стопу привредног раста целокупне националне привреде.

У циљу правилног сагледавања изражених неравномерности регионалног развоја неопходно је да се изуче све карактеристике сваког региона појединачно, као што су постојећи ресурси, његове структурне карактеристике, зависност од других региона и ширег окружења. То ће омогућити бољу анализу локалних специфичности и потреба, олакшати процес реструктурирања и развојних процеса, као и ефикаснију валоризацију неискоришћених потенцијала и ресурса региона.

Најразвијеније регије у Републици Србији располажу највишим нивоом људског и сваког другог капитала, што им омогућава да остварују и увећавају предност у иновативности, па тако и привредном расту.

Уз изграђену институционалну инфраструктуру, развијене регије континуирано маме стране и домаће инвеститоре, што додатно повећава инвестиције у нове технологије и у истраживање и развој, чиме се регионалне диспропорције у односу на мање развијене регионе мултипликују.

Продубљивање друштвених и привредних неједнакости на простору Републике Србије негативно утиче на њен свеобухватни развојни потенцијал и за последицу има изражене разлике у условима за живот у оквиру појединих подручја. Подручја са развојним потешкоћама не само да дају слаб допринос развоју Републике Србије и њеној конкурентности на међународном плану, већ захтевају додатне напоре и улагања јавних средстава у одржавање било каквих активности на тим просторима. С тим у вези, ове чињенице указују да би у будућности и на дуги рок, одлика регионалног развоја Републике Србије могла бити дивергенција, односно пораст регионалних разлика.

Међутим, економисти наглашавају да је теорија оставила простор за **деловање државе** која својим мерама у оквиру политике регионалног развоја, може помоћи дугорочни и свеобухватни процес унапређења одрживог економског и друштвеног развоја региона и јединица локалне самоуправе, уз уважавање њихових специфичности.

Политика регионалног развоја се готово никада није налазила међу приоритетним развојним циљевима државе, како Републике Србије, тако и бивше Југославије. Мало или нимало пажње није посвећивано могућим социо-економским везама између просторних целина и потенцијалним преливајућим развојним ефектима истих на целокупну државу. Такав приступ само је продубљивао регионалне и структурне развојне проблеме, а дугогодишња залагања за отклањање регионалних диспропорција нису дала очекиване резултате.

Полазећи од актуелности теме и неопходности брзог и енергичног деловања институција државе у погледу доношења и примене мера које ће допринети смањењу регионалних неравномерности у Републици Србији и спречити заоштравање антагонизама ширих размера, у овом раду, указаћемо на значај **стратешког планирања привредног развоја Републике Србије** на свим нивоима.

Стратешки оквир развоја наше земље захтева активну улогу државе у циљу идентификовања стратешких развојних праваца, усмеравања подстицајних мера у гране и предузећа која имају перспективу, уз подстицање тржишта и конкурентности у оквиру јасно дефинисане развојне политике и заштите националних интереса Републике Србије.

Користећи најновије статистичке податке, развојне индикаторе, постојеће научне теорије и моделе, досадашња империјска истраживања и искуства других земаља, свеобухватно истраживање у оквиру ове дисертације има за циљ интензивирање институционалних реформи регионалног развоја у Републици Србији.

Постизање општег циља регионалног развоја Републике Србије - ублажавања и смањења регионалних и унутаррегионалних диспропорција и свеукупног одрживог друштвено-економски развоја, **на до сада дефинисаним претпоставкама није могуће.**

Продубљивање регионалних разлика, додатни изазови из окружења, светска економска криза, промењени геополитички односи у свету, негативни ефекти до сада вођене економске политике, висина јавног дуга, девастирана привреда, екстремна незапосленост, изражене миграције, политички притисци и условљавања око пријема у Европску Унију, отимање Косова и Метохије, намећу **потребу промене стратешког политичког опредељења, а самим тим и стратешких циљева развоја Републике Србије.** Износимо став да испуњавање бројних сложених и међусобно повезаних услова за укључивање у европске интегративне токове, придруживање, а потом и приступање Европској Унији, као основно стратешко-политичко опредељење Републике Србије, мора да добије алтернативу у глобалним, свесрпским интеграцијама.

Отуда, политику развоја Републике Србије неопходно је усмерити ка остваривању два темељна циља: повећању ефикасности националне привреде, с једне, и уравнотеженом развоју појединих подручја, важног фактора традиционалне регионалне политике, с друге стране. На тај начин би се раније присутан „адаптилно проблемски“ приступ у вођењу политике регионалног развоја у циљу испуњења горе поменутог стратешког циља, трансформисао у „развојно програмски“, што би значило да се „регионална димензија“ претвара од пасивног пратиоца у активног чиниоца укупног развоја Републике Србије.

Тако профилисана политика регионалног развоја Републике Србије представљала би регионалну политику као координисани и интегрисани секторско-територијални приступ одрживом социо-економском развоју свих делова националне територије, уз уважавање специфичности конкретних подручја.

Конкретно, у циљу доприноса смањењу регионалних неравномерности, а на основама компаративних предности и могућности валоризације неискоришћених или недовољно искоришћених развојних ресурса, посебно **издвајамо развојни потенцијал миграција и дијаспору као ресурс локалног и регионалног развоја у Републици Србији.**

Показало се да су миграције становништва најчешће схваћене као показатељ неразвијености локалне економије, осиромашеног друштвеног живота и губитка друштвеног капитала, док су транснационалне прекограничне економске активности српских миграната до сада углавном сагледаване само из угла девизних дознака.

Неопходно је да се чланови дијаспоре препознају као развојни ресурс, а транснационално предузетништво код миграната-повратника, као и код оних који одржавају везе и послују са Републиком Србијом подржи кроз миграционе и развојне стратегије, с циљем њиховог активног учешћа у реализацији развојних циљева Републике Србије.

Процес мапирања дијаспоре и креирања развојних политика и програма који укључују потенцијале дијаспоре, али и процес њихове имплементације и активности различитих актера на локалу требало би координирати, како би се постигла синергија и остварио максимални ефекат за све актере на релацији: дијаспора – место порекла – земља дестинације.

Постизање позитивних ефеката и ублажавање демографских поремећаја, као и исправљање бројних регионалних диспаритета, изускује време. Свако одлагање промена погоршава стање, а демографску будућност Србије, а поготово граничних и руралних региона, чини неизвеснијом.

Да би подршка државе била ефикасна, неопходно је обезбедити њен континуитет и одржати интезитет на дужи период, а све с циљем равномерног регионалног развоја као дугорочног стратешког циља Републике Србије.

У том смислу, *основни циљ* ове докторске дисертације јесте **предлагање такве политике регионалног развоја која би обезбедила координисани и интегрисани секторско-територијални присуп одрживом укупном социо-економском развоју Републике Србије.**

Специфични циљеви истраживања огледају се у покушају:

- целовитог сагледавања утицаја политике регионалног развоја на друштвено-економска кретања у Републици Србији, кроз анализу сложеног система интерактивног деловања друштва и економије у времену и простору, проучавањем сложених социо-економских појава са много међусобних веза и интеракција;
- сагледавања регионалних неравномерности у степену развијености као комплексног развојног проблема Републике Србије;
- сагледавања могућности унапређења друштвено-економских трендова и квалитета живота становништва у свим регионима Републике Србије, кроз ефикасну мобилизацију специфичних регионалних и територијалних потенцијала и равномернији, одрживи регионални развој;
- валоризације развојног потенцијала миграција и дијаспоре као ресурса локалног и регионалног развоја Републике Србије, уз напомену да би стратешки документи државе за управљање миграцијама требало да се развију кроз стратешко планирање активности свих актера укључених у координациони механизам.

Полазећи од напред истакнутих констатација, у истраживању су детерминисане једна основна и већи број допунских хипотеза.

Основна хипотеза:

- Укупне регионалне диспропорције у Републици Србији у директној су зависности од степена економског развоја појединих подручја на њеној територији. Осмишљеном политиком регионалног развоја (обједињавањем инструмената, мера и активности које су мултидисциплинарног карактера), ефикаснијим коришћењем људских ресурса подручја које заостаје, али и валоризацијом развојног потенцијала миграција и дијаспоре, као ресурса локалног и регионалног развоја, позитивно ће се утицати на социо-економске везе унутар и између просторних целина. То ће имати и преливајуће развојне ефекате на целокупну државу. Дугорочно посматрано, ефекти такве политике, резултираће смањењем регионалних неравномерности, повећањем регионалне конкурентности привреде, повећањем регионалне запослености, обуздавањем миграционих процеса, смањењем сиромаштва и минимизирањем потенцијалних демографских и развојних ризика у Републици Србији.

Помоћне хипотезе:

- Србија припада типу демографски угроженог подручја које карактерише демографско заостајање, изразита депопулација и слаби демографски ресурси. Пад фертилитета, старење и миграције становништва посебно су угрозили рурална подручја, где се упоредо са смањењем радно способног становништва изгубила и способност за одрживо управљање природним добрима.
- Миграције су популациони феномен које карактерише непредвидивост и комплексно поље одлучивања индивидуе у интеракцији са системским факторима.
- Интензивне унутрашње миграције становништва резултирале су крупним променама у размештају становништва Републике Србије, кроз концентрацију становништва, на једној, и систематско пражњење и депопулацију, на другој страни.
- Приватизација, реструктурирање и укупни реформски процеси који карактеришу период транзиције, утицали су на велике промене у привредној структури, што је дестабилизovalo тржиште рада. Пад бруто друштвеног производа реалног сектора праћен је смањењем запослености, што је довело до раста социјалних тензија, сиромаштва и социјалне искључености.
- У Републици Србији не постоји пословни амбијент за профитно оријентисану привреду. Такав амбијент и такво стање привреде, као и изражене регионалне диспропорције и презадуженост државе, привреде и становништва су последица, између осталог, и дугогодишње неефикасне и неуспешне политике регионалног развоја.
- Реализована подстицајна средстава приказују велике регионалне разлике у степену њихове искоришћености и захтевају перманентну пажњу државних органа, у смислу евалуације тј. вредновања ефеката или спречавања евентуалних злоупотреба у коришћењу истих - нови модел спровођења политике регионалног развоја.

Структуру докторске дисертације УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА ДРУШТВЕНО - ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ, поред увода и закључних опсервација чини следећих пет поглавља:

1. ТЕОРИЈСКО - МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА,
2. РЕГИОНАЛНА НЕРАМНОМЕРНОСТ КАО КОМПЛЕКСАН РАЗВОЈНИ ПРОБЛЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ,
3. РЕГИОНАЛНА РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ДУГОРОЧНИ РАЗВОЈНИ ОКВИР ЗА РЕГИОНАЛНУ ПОЛИТИКУ,
4. ОДРЖИВИ ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ И СПРОВОЂЕЊЕ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ,
5. МОГУЋИ ЕФЕКТИ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ РАЗВОЈНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА МИГРАЦИЈА И ДИЈАСПОРЕ НА РЕГИОНАЛНА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.

У првом делу докторске дисертације **„Теоријско-методолошке основе регионалног развоја“** указаћемо на теоријске и методолошке аспекте изучавања регионалног развоја у домаћој и иностраној литератури. Како регионална неравномерност у степену развијености појединих територија представља једно од најкомплекснијих развојних проблема, тако и једно од најважнијих питања макроекономске политике сваке земље јесте обезбеђивање равномерног економског развоја на читавој територији. С тим у вези, појашњавањем система функционисања привреде који подразумева конкретне организационе облике и методе привређивања, мере и инструменте управљања привредом, у овом делу рада апострофирамо однос привредног система и економске политике, у циљу стварања предуслова за успешан привредни развој земље. Привредни развој сваке земље јесте врло сложен процес и зависи од бројних фактора. Посебан значај у овом делу рада **стављамо на структурну компоненту привредног развоја**, која има битан утицај на токове тог развоја. У савременој теорији привредног развоја, питање структурних промена заузима централно место као критеријум за оцену достигнутог степена развоја. Тражење оптималне структуре националне привреде, која ће дати највеће ефекте, могуће је само ако се регионалне структуре посматрају у склопу једног система вишег ранга (националне економије), са низом сложених повратних веза, од чијег интензитета зависи даље оплемењивање структуре привреде, динамика развоја и успех сваког региона понаособ.

Други део дисертације, под називом **„Регионална неравномерност као комплексан развојни проблем Републике Србије“**, уз карактеристике регионалног развоја наше земље у предходном периоду и актуелна питања регионалног развоја Републике Србије, обухватиће анализу стања која ће дати целовит динамички приказ регионалних неравномерности, као и фактора релевантних за сагледавање достигнутог степена развијености како појединих региона, тако и Републике Србије као целине. Сагледавањем транзиционих ефекта и социјалних тензија, детаљно ће бити обрађене регионалне диспропорције демографских кретања у Републици Србији, регионалне карактеристике (не)запослености, карактеристике регионалне привредне структуре у Републици Србији, регионални инфраструктурни јаз и нефункционални капацитети локалне самоуправе. На крају поглавља, извршићемо анализу динамике и структуре регионалних разлика јединица локалних самоуправа у Републици Србији и упоредити међурегионалне разлике у Републици Србији са међународног становишта.

Трећи део докторске дисертације носи назив **„Регионална развојна стратегија Републике Србије као дугорочни развојни оквир за регионалну политику“**. Држава има преваходно важну улогу у стварању предуслова за равномеран регионални развој, дефинисањем стратегија и кључних циљева развоја, као и изградњом механизма за спровођење различитих јавних политика. Регионална политика мора бити креирана као интегрисана, координирана секторска политика. Мора имати програмски приступ на националном и регионалном нивоу, омогућавати дефинисање и концентracију секторских приоритета (мера) и секторско усмеравање средстава (подстицаја) и да, уједно, препознаје регионалне приоритете при усмеравању средстава, уважавајући потребе региона и јединица локалних самоуправа. С тим у вези, у овом поглављу дисертације указаћемо на: значај стратегије регионалног развоја и регионалне политике за развој Републике Србије, кључна начела националне регионалне политике, приступ у планирању регионалне политике и регионалног развоја и постојећи оквир за планирање и спровођење политике регионалног развоја Републике Србије. С обзиром на то да је целовита и јасна структура институција на националном и регионалном нивоу неопходан услов за планирање, спровођење, праћење и мерење ефеката регионалне политике, истаћи ћемо значај и улогу кључних институција регионалног развоја Републике Србије. У даљој разради овог поглавља, представићемо визију и циљеве регионалне политике до 2020. године и концепт финансирања регионалног развоја Републике Србије. Посебан осврт даћемо политици регионалног развоја Европске Уније и програмима подршке везаних за Републику Србију.

У четвртом делу дисертације, под називом **„Одрживи друштвено-економски развој и спровођење политике регионалног развоја у Републици Србији“**, указаћемо на значај одрживог развоја, као основе свеукупног друштвено-економског развоја и једног од најважнијих циљева подстицања регионалног развоја Републике Србије, а пре свега, на његову друштвену димензију. Спровођењем политике регионалног развоја требало би да се пружи подршка стварању нових радних места, кроз подстицање развоја конкурентне, иновативне и предузетничке привреде. С друге стране, у сегменту унапређења институционалног капацитета у кључним областима на националном, регионалном и локланом нивоу, самим процесом децентрализације и имплементационим мерама политике регионалног развоја, требало би да се омогући смањење регионалних неравномерности у степену економске развијености статистичких региона, статистичких области и јединица локалних самоуправа у Србији.

У оквиру ових оперативних области идентификоваће се мере којима ће се стимулирати инвестиције, на начин да предузећа инвестирају у неразвијена подручја, чиме би се смањиле миграције становништва и повећао квалитет живота људи. Јака узајамна повезаност између планирања регионалне политике и програмирања секторских политика пружала би основу за увођење заједничких имплементационих стандарда за развојне политике у Србији, посебно у сегменту селекције пројеката, њиховог праћења и евалуације. На овај начин би се достигао већи степен ефикасности и делотворности мера, усмерених на одређена подручја, које спроводе различите јавне институције на различитим нивоима управе. У завршном делу поглавља, презентоваћемо анализу податка из регистара мера и подстицаја регионалне политике у периоду од 2009. до 2015. године, подстицаја по регионима и секторску структуру улагања. На самом крају овог поглавља дисертације, у оквиру праћења и вредновања регионалне политике Србије, указаћемо на ефекте мера спроведене подстицајне политике регионалног развоја у том периоду.

Пети, последњи део докторске дисертације, носи назив **„Могући ефекти валоризације развојног потенцијала миграција и дијаспоре на регионална друштвено-економска кретања у Републици Србији“**. У циљу остваривања одрживог друштвено-економског развоја у Републици Србији, политика регионалног развоја Републике Србије у времену бројних изазова данас, требало би бити усмерена на валоризацију људских ресурса подручја која заостају, али и на валоризацију развојног потенцијала људи који су отишли из тих подручја. Миграције и дијаспора морају се препознати као важан ресурс локалног и регионалног развоја. У прилог томе, пружићемо податке о: величини српске дијаспоре, њеној распрострањености, нивоу образовања, вештина и знања имиграната, економској снази, пословним, професионалним, породичним везама и контактима, као и везама имиграната са локалном заједницом и институцијама у Републици Србији. У даљој разради овог поглавља дисертације, изнећемо компаративне карактеристике глобалног тржишта радне снаге и анализирати појавне облике феномена миграција. С обзиром да се показало да су миграције становништва у локалним стратешким документима најчешће схваћене као показатељ неразвијености локалне економије, осиромашеног друштвеног живота и као губитак друштвеног капитала, наглашавамо да је неопходно да се чланови дијаспоре препознају као развојни ресурс. Потребно је да се приступи миграцијама и дијаспори као развојном потенцијалу при писању будућих локалних стратешких докумената и осмишљавању локалних политика и да се тај приступ рефлектује у

повезаности миграционих и развојних политика. Процес мапирања дијаспоре и креирања развојних политика и програма, које укључују потенцијале дијаспоре, али и процес њихове имплементације и активности различитих актера на локалу, требало би координирати, како би се постигла синергија и остварио максимални ефекат за све актере на релацији: дијаспора – место порекла – земља дестинације. Дијаспора, кроз транснационално предузетништво, може подстаћи развој привреде, повећати регионалну конкурентност привреде, повећати регионалну запосленост, обуздати миграционе процесе, смањити ниво сиромаштва, али и допринети бржем приступу земље порекла глобалном тржишту рада и глобалној мрежи знања и иновација. Може помоћи повезивању предузетника, лидера и доносиоца одлука у земљи порекла, са предузетницима и инвеститорима у иностранству било да јесу, или не, део дијаспоре. Посебно ћемо указати на неопходност економске интеграције српских заједница широм света, као и на неопходност помоћи дијаспоре стварању фонда за борбу против беле куге у Републици Србији и укључењу дијаспоре у оснивање Инвестиционо-развојне банке Републике Србије. На крају овог поглавља, изнећемо могуће позитивне ефекте реализације предложених мера, овако спроведене развојне политике, на друштвено-економска кретања у Републици Србији.

ПРВИ ДЕО

ТЕОРИЈСКО - МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Економска активност сваког друштва чини основу његовог постајања и развоја. Од квантитета и квалитета те активности зависи материјални положај појединаца, друштвених група и друштва у целини.

Савремена економска мисао сусреће се са сложеним задацима истраживања, објашњавања и пројектовања развојних процеса и конституисања адекватног економског и друштвеног поретка. Савремена економија намеће потребу сазнања стварних услова и претпоставки развоја на којима почива човечанство, култура и општа условљеност напретка људске заједнице у сложеним противуречностима, али и многобројним кумулираним конфликтима досадашње историје.

Рађање свих теорија, па међу њима и разних делова економске теорије, долази као резултат потребе да се прецизно и ригорозно проуче неке сложене појаве, са много међусобних веза и интеракција.

С тим у вези, већ дуго времена уназад посматрано, анализа привредног раста и развоја привлачи пажњу истраживача. Са различитих аспеката и кроз велики број теоријских праваца анализиране су компоненте и детерминанте привредног и хуманог прогреса.

Међутим и после неколико векова научног истраживања, јединствен одговор на питање шта су детерминанте економског напредовања, не постоји.

Теоријски приступи временом су се мењали. Искуства су потврђивала или демантовала научне претпоставке и приступе.

Привредни развој сваке земље је сложен процес и зависи од великог броја фактора, који се могу посматрати у различитим димензијама. Сваки фактор, међутим, делује различито на различитим нивоима привредног развоја, као и у реалацијама кретања и дугог рока. С тим у вези, привредни развој треба посматрати као мултидимензионални процес, који поред материјалне вредности производње обухвата и сложене структурне, институционалне, организационе и технолошке промене привреде. Све ове феномене неопходно је посматрати са два аспекта: грански (секторски) и регионално (у простору).

Теоријска мисао о регионалном развоју као компоненти теорије општег привредног развоја, историјски гледано, добија на значају тек последњих неколико деценија. Стицајем многих околности, проблематика регионалног развоја је дошла у фокус разматрања теоретичара релативно касно. Тешко је објаснити да је тако крупан проблем, који је далеко шири по својим последицама од економског, почео да се озбиљније третира тек у овом веку. „Али када је једном ушао у разматрање онда је регионални развој постао преокупација теоретичара различитих струка: економиста, социолога, демографа, политиколога, планера, математичара итд.“²

Као резултат многобројних интердисциплинарних истраживања развијени су разни модели којима се објашњава процес регионалног економског развоја и нуде одговори на питања изражених регионалних неравномерности, тј. зашто се догађа да поједини региони толико варирају у погледу економске структуре и перформанси и како се ти регионални аспекти тако драматично мењају протоком времена.

У ту сврху, економисти су осмислили низ методолошких образаца, како би измерили и публиковали регионалне економске карактеристике индустријских сектора, запослености, дохотка, вредности производње, инвестиција, користећи при том квалитативне и квантитативне методе и фокусирајући се на статичке и динамичке моделе анализе.

Наиме, у савременим, глобалним, условима привређивања, односи унутар регионалне привреде и њени односи са окружењем (другим регионима и иностранством), постали су толико сложени да је немогуће интуитивно пратити утицај релевантних фактора без коришћења савремених квантитативних метода анализе, те доносити одговарајуће управљачке одлуке у процесу функционисања регионалне привреде. Управо то указује на неопходност квалитетне везе теорије и праксе регионалног развоја.

² Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 206

1. Појам и значај регионалног развоја

1.1. Појам регионалног развоја

Због сталног ширења тематике и њене флуидности, веома је тешко прецизно утврдити сам појам регионалне економије и поље истраживања којим се бави ова теоријска дисциплина. Разлог томе, произилази отуда што проблематика регионалног развоја, шире схваћена, прелази границе чисто економске анализе. Она се суочава са многим појавама и питањима која нису само економска, већ и социјална, политичка и културна, те су за њихово изучавање потребне и друге научне дисциплине, као што су социологија, демографија, политичка историја, географија итд. Наглашеност ових интердисциплинарних аспеката отежава јасније одређивање предмета и садржаја регионалне економије.

Регионална економија као теоријска дисциплина и као одређена економско-политичка пракса нема дугу историју. „Ступила је на економску сцену са великим закашњењем, пошто се у грађанској економској науци и капиталистичком свету на њу дуго гледано као на непожељног госта“.³ Разлог томе произилазио је из дуго владајућег учења грађанске класичне доктрине и њених теоријских закључака који су на основу ње извођени у погледу регионалног развоја. Другу важну околност чини велика заокупљеност грађанских економиста изучавањем узрока и последица привредних циклуса, тако да је регионални развој остајао по страни, будући да није превасходно циклични већ дугорочни структурни феномен. Сматрало се, најзад, да регионални размештај привредних активности опредељују, не толико економски, колико ванекономски фактори. Територијална алокација производње није анализирана као нека значајна економска варијабла.

Теоретичари класичне школе, као носиоци доминантне економске мисли у периоду од друге половине XIX века до тридесетих година XX века, истицали су да се целокупна друштвена репродукција одвија спонтано и укупно узев, уравнотежује систем као целину, управо захваљујући слободном и ничим неометаном деловању механизма тржишта. Уколико територијална равнотежа буде неким случајем и нарушена, механизам тржишта и цена је аутоматски успоставља, те интервенције државе нису потребне.

Међутим, управо, као последица развоја привреде засноване на слободној игри тржишних актера, брзог развоја индустрије и конкуренције, настале су значајне разлике

³ Friedmann, J., *Regional Planning as a Field of Study*, *Regional Development and Planning*, страна 59

у нивоу привредне развијености по територијама и територијама унутар јединствених држава. Јаз између развијених и неразвијених региона се протоком времена продубљивао, а историјски догађаји демантовали горе поменуте теоријске постулате. Изражен неравномерни раст и развој у простору и времену учинио је актуелним питања регионалног развоја.

Јачањем идеје о потреби државне интервенције у привреди, јављају се прва теоријска размишљања о регионалном развоју зарад ублажавања регионалних неједнакости у националној привреди. Тиме је детерминисана „регионална наука као посебна дисциплина и истраживачки оквир за комплекс просторних разлика међу разноврсним економским сегментима унутар појединих националних економија“.⁴

Велики број земаља у свету суочен је са проблемима неразвијених територија, интензивним миграцијама становништва, систематским пражњењем и депопулацијом с једне, и проблемима прекомерне концентрације становништва и привредних активности, с друге стране. Недопустиво је, међутим, поједностављење да се појам регионалног развоја сведе само на анализу односа поменутих супротности.

„Регионални развој подразумева знатно ширу садржину и посматрање свих региона у земљи, односи се првенствено на привредни развој свих територијалних делова који имају карактер региона, па и шире од тога, на развој не само економских већ и осталих елемената друштвене структуре у њима.“⁵

У циљу дефинисања појма регионалног развоја, **К. Михаиловић** наводи да „регионални развој обухвата разматрање напретка привреде као материјалне основе осталим доменима друштва у свим подручјима једне земље.“⁶ Управо зато, што подразумева да се разматрају сви аспекти развоја, њихово међусобно дејство и утицај специфичних услова сваког региона на привредни и укупан социјални напредак земље у целини, „регионалну димензију ваља сврстати у исту раван са гранском, односно третирати их као различите приступе укупној привреди земље“.⁷

Регионални развој у литератури сада већ бивших социјалистичких земаља био је заснован на „Лењиновој научној коцепцији рационалног размештаја производних снага“, а реализован је у пракси процесом стварања комплексне привреде по економским областима СССР.⁸

⁴ Тиосављевић, Р., Регионални развој и политика Србије, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2010. страна 265

⁵ Деветаковић, С., Јовановић-Гавриловић, Б., Рикаловић, Г., Национална економија, X издање, Београд, 2013. године, страна 119

⁶ Михаиловић, К., Економска стварност Југославије, Београд, 1981. године, стране 163-168

⁷ Стојановић, Р., Велики економски системи, Београд, 1970, стране 18-19

⁸ Некрасов Н.Н., Региональная экономика, Братислава, 1980, стране 21-22

С тим у вези, **Р. Стојановић** наводи: „социјалистичка земља мора у једном историјски догледном периоду да ликвидира ове тешке последице деобе на развијене и неразвијене рејоне, и то не само зато што не одговара социјализму да постоји експлоатација рејона, не само зато што ова подела на рејоне има и свој социјални и свој политички аспект, већ и зато, што се највиша општа стопа привредног раста постиже при приближној економској развијености свих делова једне државне територије“.⁹

У мноштву тзв. конвенционалне RED (*Regional economic development*) литературе, такође је изненађујуће колико аутори различито дефинишу појам регионалног развоја.

R. J. Stimson, R. R. Stough и B. H. Roberts, у свом делу *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, регионални економски развој дефинишу као „примену економских процеса и расположивих ресурса у региону који доводе до одрживог развоја, жељених економских исхода за регион и који испуњавају вредности и очекивања пословања, становника и посетилаца региона.“¹⁰

E. Blakely дефинише регионални економски развој као „процес у коме су локална власт или организација на нивоу општине ангажовани око подстицања и одржавања пословне активности и/или запослености. Главни циљ локалног економског развоја је стварање прилика за отварање радних места у секторима који обогаћују заједницу користећи постојеће људске, природне и институционалне ресурсе.“¹¹

Представници лондонске школе економије и *Newcastle University*, у свом раду „Какав локални и регионални развој и за кога?“, испитују шта се подразумева под локалним и регионалним развојем, његов историјски и просторни контекст, индикаторе, принципе и вредности. Одлика локалног и регионалног развоја је, по њима, „холистички, прогресиван и одржив развој. Локално и регионално утврђени модели развоја требају се самостално развијати, засновани на темељним принципима и вредностима као што су демократија, једнакост, интернационализам и правда.“¹²

E. J. Malecki, професор на *Ohio State University Columbus*, дефинише регионални економски развој као комбинацију квалитативних и квантитативних карактеристика економије једног региона.

⁹ Стојановић, Р., Теорија привредног развоја у социјализму, Београд, 1964, страна 296

¹⁰ Robert J. Stimson, Roger R. Stough, Brian H. Roberts, *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, Berlin Heidelberg, 2006.

¹¹ Blakely, Edward J., *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*, London, 1994.

¹² Andy Pike, Andres Rodriguez-Pose, John Tomaney, *What Kind of Local and Regional Development and for Whom? Regional Studies*, London, 2007, page 1253

„Квалитативна својства укључују врсте послова, не само њихов број, него дугорочне и структурне карактеристике, као што је привлачење нових економских активности и капацитета, с циљем да се максимизирају користи које остају у региону“.¹³ По њему, регионални економски развој има и димензију продукта и процеса. Продукт се односи на постизање заданог аутпута који може такође, бити квалитативан и квантитативан, а процес се односи на политике, стратегије, средства и ресурсе који се користе како би се постигли одређени циљеви, укључујући и институционалне споразуме. Продукт економског развоја су, примера ради, број радних места, богатство, инвестиције, стандард живота и услови рада, односно оно што највише занима становништво које ради и послује (инвестира). Процес подразумева индустријске подстицаје, инфраструктуру, радну снагу и развој тржишта, чиме се најчешће баве економисти и економски планери. Нажалост, често се догађа да је тешко ускладити жељени исход економског развоја с процесом који се спроводи како би се одређени исход постигао. Ово може представљати озбиљну дилему за носиоце економског развоја, стратегије и планере - како постићи подударност између жељених исхода (продукта) и примереног и прихватљивог економског процеса. Ову дилему може додатно отежати нестабилно и несигурно окружење, где „екстерналије“ (девизни курс, нове технологије, страна конкуренција) играју већу улогу у процесу доношења одлука које утичу на економску политику и стратегију у регионима. „Често се економисти више брину о томе како максимизирати економску корист, уместо да воде рачуна како постићи одрживи развој.“¹⁴

У нашој земљи, појам регионалног развоја дефинисан је у Закону о регионалном развоју Републике Србије. Сходно закону, „регионални развој представља дугорочни и свеобухватни процес унапређења одрживог економског и друштвеног развоја региона и јединица локалне самоуправе, уз уважавање њихових специфичности“.¹⁵

¹³ Malecki E., Jockeying for position: what it means and why it matters to regional development policy when places compete, *Regional Studies* 38, 2004., page 1101–1120

¹⁴ Malecki E., исто, page 1101–1120

¹⁵ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, страна 2

1.2. Значај регионалног развоја

Развој је кумулативан друштвени процес. Његово одвијање у прошлости основа је за будућност. То се, по дефиницији, односи на кумулирање знања и формирање радне традиције код радне снаге. Са развојем се непрекидно увећава домаће тржиште, као и способност да се континуирано иступа на међународном тржити. Развој, како наводи **Д. Марсенић**, сам по себи, увећавајући друштвени производ по становнику, прогресивно увећава могућности да се један његов део издваја за акумулацију и производно инвестира. „Вишеструке су предности развијених региона и земаља у односу на неразвијене у погледу креација нових техника и технологија, производње и свих економских ефеката који се из тога извлаче. Све то, заправо, показује да се регионални развој мора усмеравати, како би се ублажиле и успориле тенденције продубљивања разлика у нивоу економске развијености међу земљама или, коначно уклониле те тенденције међу регионима унутар појединих земаља. Равномернији развој и унутар појединих земаља и међу земљама на међународном плану императив је времена у коме живимо. Он је једна од најсигурнијих подлога за сузбијање и ублажавање међународних конфликта, те и за одржавање интересне и на њој засноване социјалне равнотеже унутар појединих земаља“.¹⁶

Ублажавање разлика у економској развијености није само у интересу мање развијених региона. Оно је у интересу целине земље из више разлога. „На тој основи привреда земље, па самим тим и развијенији региони, проширују (увећавају) домаће тржиште. Са развојем неразвијених региона јачају њихове производне везе са развијеним регионима и развија се регионална подела рада међу њима са вишеструким економским ефектима. Развој неразвијених региона, по правилу, значи и економско активирање природних извора у њима, што значи боље снабдевање сировинама и енергијом укупне домаће привреде и смањивање њене увозне зависности. Домаћа привреда као целина може испољити компаративне предности наспрам привреда других земаља и у размени са њима, тек ако је у службу економског прогреса ставила све своје производне потенцице, што предпоставља да неразвијени региони не остају на периферији економских збивања.“¹⁷

Економски региони у многим земљама идентифкују се са политичко-теритријалним облицима организовања друштва. Исто тако, многи се региони јављају и као хомогене националне целине или политичко-територијални сегмент у коме преовлађује једна нација, а друге нације су тек маргинално у њима заступљене.

¹⁶ Марсенић, Д., Економика Југославије, Економски факултет Београд, 1991. године, стране 294-295

¹⁷ Марсенић, Д., исто, страна 295

То има за последицу да ублажавање разлика у њиховој економској развијености постаје и питање њихове политичке и сваке друге равноправности. Другим речима, бржи развој неразвијених, потпомогнут и разноврсном помоћи развијених региона, јесте услов за постизање и одржавање политичке и укупне стабилности и кохезије привреде и друштва многонационалних државних заједница.

Однос између економских региона и народне привреде типичан је однос делова и целине. Економски региони поседују одређене заједничке црте целе привреде и следе њене опште законитости развоја. С друге стране, региони имају и своје специфичности одређене низом фактора: историјских, природних, економских, економско-географских итд. Сваки регион одликује особеност услова развоја и специфичност циљева који могу бити у сагласности са циљевима других региона и народне привреде као целине. Координација циљева постаје отуда неизбежност и најважнији предмет регионалне развојне политике.

Да би се схватила целина система и вршила координација циљева, нужно је проучавати и познавати економско понашање региона, природу њихових међусобних утицаја, као и природу веза региона са целином народне привреде. У много ширем смислу него производни сектори, економски региони морају бити схваћени као подсистеми. И као што је економска интеграција сектора потребна, исто је толико она важна и између региона, пошто сваки од њих врши специфичне функције које су резултат територијалне поделе рада и регионалне производне специјализације.

Значај регионалног развоја у теорији и пракси постаје актуелан тек са постизањем вишег степена друштвено – економског развоја. Развијене земље света велику пажњу посвећују равномерном регионалном развоју, јер он постаје услов укупног привредног развоја ширег простора. Принципи економске ефикасности узимају се заједно са принципима социјалне једнакости и заштите животне средине, а један од основних циљева такве политике огледа се кроз реализацију стратегије смањивања регионалних диспаратитета. Регионални развој, отуда, представља саставни део општепривредног развоја, једну од његових важних и неопходних димензија. **Задатак политике регионалног развоја састоји се, пре свега, у активном подстицању промена у економској и социјалној структури региона.**

Значај питања регионалног развоја потврђује и чињеница да је и у Уставу Републике Србије заступљен територијални аспект развоја исказан кроз обавезу државе да се стара о остваривању равномерног регионалног развоја, а пре свега о развоју недовољно развијених подручја.

2. Узроци регионалних разлика

„Сваки развојни процес, поред економске, социјалне и временске димензије не дешава се мимо простора и по правилу има своје упориште *locus standi*, односећи се на конкретно подручје са већом или мањом сфером директног или индиректног утицаја. На релацији простор – развој и из тога изведеној територијализацији регионалног развоја, дешавају се сложени процеси са крупним и тешко решивим конфликтима“.¹⁸

Иако чини основу постајања и развоја сваког друштва, економска активност је одувек била неједнако распоређена у простору. Основни правац истраживања у економској науци је дуго времена уназад посвећивао мало пажње питањима која се односе на локацију тј. просторни распоред економске активности. Просторне неједнакости настале су као резултат неједнаког распореда природног богатства између територија: расположивост природних ресурса, климатски услови, рељеф, адекватна могућност транспорта... Природни фактори опредељујуће су утицали у којим областима ће се концентрисати производња и људи, а пораст продуктивности у областима са обиљем доступних ресурса, допринио је иницирању разлика у оствареном економском напретку у односу на друге области.

Међутим, економску активност у простору не можемо објашњавати само на основу почетних (природних) претпоставки развоја. „Природне предиспозиције представљају само иницијалну „капислу“ развоја појединих области (*first nature*), док постоје и додатни разлози због којих економска активност наставља да се концентрише у њима (*second nature*).“¹⁹ У питању су ефекти људске активности, тј. друге релевантне развојне претпоставке: институционална уређеност, традиција, историја, културно наслеђе, навике становништа, њихов однос према послу, ниво и квалитет социјалног капитала, умрежавање микроекономских субјеката, услови за живот и рад итд.

„Неравномеран развој представља општу законитост свеукупног развоја која у појединим етапама посебно долази до изражаја и манифестује се у поларизацији привредних активности и становништва, при чему поједине територијалне целине доживљавају развој, а друге остају на периферији слабо или незнатно захваћене развојем. Економску неједнакост, која се јавља између развијених и неразвијених земаља, те међу регионима различите развијености унутар појединих земаља, **D. Ray** дефинише као „суштински диспаритет“, при којем једни имају одређене могућности економског избора, док су другима те могућности ускраћене.“²⁰

¹⁸ Дерић Б., Перишић Д., Територијализација регионалног развоја Србије, Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине, Посебна издања бр. 26. Београд, 1995. године, стране 3–8.

¹⁹ S. V. Lall, S. Ghosh, „Learning by Dining: Informal Networks and Productivity in Mexican Industry, World Bank Working Paper No. 2789, 2002. године

²⁰ Ray, D., Development Economics, Princeton, 1998. године, страна 170

Природни и геостратешки положај појединих области, **широк спектар наслеђених културно-историјских, демографских, економских, инфраструктурних, социјалних и политичких фактора** утицао је на неравномеран регионални развој, како унутар, тако и између појединачних земаља.

Једном затечене разлике у нивоу економске развијености имају тенденцију даљег продубљивања. Како **К. Маркс** истиче, продубљивање разлика у нивоу економске развијености између развијених и неразвијених земаља, те међу регионима различите развијености унутар појединих земаља, одвија се, под дејством тржишта и робних законитости и посебно (када је реч о капиталистичком начину производње) профитне мотивације. Пре свега, у свакој међурегионалној економској размени (унутар поједине земље или на међународном плану) производи из мање развијених региона и са више (мање продуктивног) рада уложеног у њихову производњу размењују се за производе из развијенијих региона, у чију је производњу уложено мање (продуктивног) рада. У суштини, размењују се једнаке количине простог рада садржаног у робама које су предмет купопродајних трансакција. То међутим, за неразвијени регион, односно земљу, значи да он за робну јединицу у коју је уложио три дана фактичког рада добија од развијеног региона робну јединицу у коју је уложено два или само један дан фактичког рада. Преливање новостворене вредности од неразвијеног ка развијеном региону овде је очигледно, мада се закон вредности ниуколико тиме не нарушава. За напреднију земљу, ону која је више развијена, и као таква фаворизирана у међународној размени, Маркс каже: „**Фаворизирана земља добија у размени натраг више рада за мање рада, јер се рад напредније земље валоризује као рад веће специфичне тежине.**“²¹

Позната је чињеница да опште стање у привреди никад није у потпуној равнотежи, тако да је неравномерност привредног развоја стална. Та неравномерност представља базу развојног процеса целе привреде, тако да се она са економске стране сматра као оправдана. Међутим, она може постати и економски неоправдана. Наиме, та неравномерност може попримити велике размере и условити појаву бројних поремећаја у структури привреде, тј. може довести „до настанка читавог низа економских неједнакости такозваног структурног типа, које врше негативан утицај на привредни развој и доводе до стагнације и назадовања у том развоју.“²²

²¹ Маркс, К., Капитал, Београд, 1973. године, стране 1334 и 1335

²² Росић, И., Глигоријевић, Ж., Регионални развој Југославије, Ниш, 2001. године, страна 6

С тим у вези, узроке продубљивања регионалних разлика **М. Ђорђевић** види у:²³

- **малом обиму и једностраној структури инвестиција у неразвијеним регионима;**
- **неповољној структури индустријске производње;**
- **изостанак комплексног гранско-регионалног приступа** који би се базирао на регионалној територијалној подели рада и правилно изабраној специјализацији региона на бази компаративних предности сваког подручја;
- **механизму тржишта**, којим се вршило преливање дохотка на штету неразвијених;
- **диспаратима цена** између индустријских и пољопривредних производа, у оквиру индустријских производа, између производа виших фаза прераде и финалних производа, са једне стране, и производа нижих фаза прераде са друге стране, доводили су до преливања дохотка;
- **елементима царинске заштите** - производи више фазе прераде су већим делом обухваћени царинском заштитом у односу на остале производе. То омогућава развој развијеним регионима, у чијој структури производње ови производи учествују највећим делом, да формирају веће цене тих производа и да се на тај начин део новостворене вредности из других грана и области производње прелије у гране са царинском заштитом;
- **односу снага**, који је био такав да је морало да се одступи од принципа бржег развоја неразвијених региона у корист праксе која је фаворизовала бржи развој развијених региона. Конфликт између прокламованих друштвених циљева и друштвене праксе, у скривеној форми се испољавао кроз деловање односа снага;
- **утицају демографског чиниоца** - релативно већи континенти незапослене и недовољно запослене радне снаге, нижа релативна запосленост и осетно виша стопа природног прираштаја становништва карактеристика су пре неразвијених, него развијених подручја.

Као последица наведеног, мање развијена подручја имају све мање претпоставки за будући развој. Прети опасност да мање развијене територије остану у тзв. „зачараном кругу неједнакости и сиромаштва“, јер економска неједнакост даље продубљује постојеће разлике у другим сферама живота и рада, што са своје стране (повратно) негативно делује на економску неједнакост.

²³ Ђорђевић, М., Анализа макроекономских показатеља у земљама Западног Балкана, Нови Сад, 2008. године, стране 7-8

3. Економска мисао о регионалном развоју

Због чега поједини региони остварују пуно бржи привредни раст од других, да ли се регионалне неједнакости с временом смањују или повећавају, колико је локација важан фактор у процесу развоја, само су нека од питања на које покушавају да одговоре генерације економиста.

Проблеми регионалног развоја су у фокус разматрања теоретичара дошла релативно касно. „Од настанка индустријског капитализма, који се заснивао на коцепту „*laissez faire – laissez passer*“ у области производње и размене добара, па све до Другог светског рата, неопходност управљања регионалном проблематиком била је занемарена у економској теорији.“²⁴

Томе су, свакако, допринеле и владајуће теоријске концепције класичне школе, које су биле носиоци развоја грађанске економске мисли током друге половине XIX века, па све до тридесетих година XX века. „Теоретичари класичне школе занемаривали су регионални аспект, или су га прећутно уклапали у оквиру својих концепција.“²⁵

Примарна пажња теоретичара класичне школе²⁶ била је усмерена на деловање механизма тржишта и његов аутоматизам. По њима, концепт грађанске доктрине, перфектне конкуренције и стабилне равнотеже искључује било какве веће поремећаје у регионалном билансу који се не би могли кориговати слободним деловањем тржишта. „Све диспропорције које се и појаве, имају привремени карактер. Свако нарушавање опште привредне равнотеже сигнализираће се на тржишту и дејством тржишних закона доћи ће до поновног успостављања стања равнотеже.“²⁷ Уколико се и поред тога појаве одређене разлике, „оне су израз објективних могућности одређених подручја“.²⁸

Међутим, снажан привредни успон и напредак крупне индустрије све више је, кроз конкуренцију, продубљивао разлике између развијених и неразвијених региона. Пракса је тврдње теоретичара класичне школе демантовала и показала, заправо, супротно: „регионалне разлике су увек тежиле даљем продубљивању, а не приближавању.“²⁹

²⁴ Росић, И., Веселиновић, П., Национална економија, Крагујевац, 2006. године, стр. 391

²⁵ Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, Крагујевац, 2003. године, страна 378

²⁶ Жан Батист Сеј, Вилфредо Парето, Леон Валрас, Алфред Маршал, Лионел Робинс и други

²⁷ Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, исто, страна 378

²⁸ Чобелић, Н., Росић, И., Привредни развој и привредни системи Југославије, Београд, 1989. године, страна 584

²⁹ Михаиловић, К., Актуелна питања неразвијених подручја Југославије, Београд, 1970. године, стране 12

Уместо регионалне равнотеже, „територијалне неравномерности добијају универзални карактер у капиталистичком свету, појављујући се у широком спектру разноврсних територијалних деформација. Спонтаност економских кретања неизбежно је рађала, поред других неједнакости и бројне регионалне неусклађености и крупне диспропорције у територијалној структури привреде.“³⁰

Интерес за проучавање регионалног развоја бива мотивисан, пре свега, потребом за обезбеђивањем ефикасног развоја, односно елиминисањем свега што угрожава ефикасан привредни развој.

Управо, с тим у вези, појављују се прва теоријска размишљања о регионалној економији, као посебној дисциплини и истраживачком оквиру, у циљу ублажавања регионалних неједнакости у једној националној привреди.

Велики број економских теоретичара тврди, не без основа, да је коначно сазнање о неминовности предузимања мера у исправљању деформација у регионалном развоју дошло након велике економске кризе 1929-1933. године и суочавања са њеним погубним последицама. Примера ради, „Енглеска као једна од најразвијенијих либерално-капиталистичких привреда, доживљава тридесетих година XX века оштру регионалну диференцијацију и током 1934. године доноси посебан закон који одређене регионе проглашава запостављеним, односно неразвијеним. У исто време, Влада именује комесаре који су били задужени да воде рачуна о бржем привредном развоју заосталих подручја и чији је задатак био да планирају и обезбеде постепено оживљавање привреде ових подручја.“³¹

Теорија регионалног развоја потиче из неколико различитих интелектуалних традиција, а током више деценија свог постојања, регионална економија је као научна дисциплина обухватила велики број приступа, теорија и модела који су за циљ имали појашњење просторног распореда економских активности и регионалног развоја уопште.

Кроз једну историјско-хронолошку перспективу, ближе ћемо размотрити поједине, по нама најважније, теоријске правце и њихове доприносе развоју регионалне економије.

³⁰ Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, Крагујевац, 2003. године, страна 382

³¹ Росић, И., исто, страна 378

Теорија локације представља први покушај заокруженог теоријског погледа на питање регионалног развоја.³² Као земља која је у свом привредном развоју закаснила са индустријализацијом, Немачка је била колевка протекционизма и погодно тло да се појаве прве теорије о локацији појединих предузећа, привредних грана и групација.

Зачетником теорије локације сматра се **Ј. Х. фон Тинен** (Johann Heinrich von Thünen 1783-1850).³³ Тинен је још у првој половини XIX века поставио теорију о топографском размештају култура у пољопривредној производњи, познату као „Тиненови кругови“. Ова теорија се базира на читавом низу апстрактних претпоставки:³⁴

- претпоставља се да постоји један изоловани пољопривредни регион који производи за један град и продаје само једном граду;
- овај град се снабдева са других страна;
- пољопривредни регион је повезан са градом само једним путем; и
- трошкови транспорта су директно пропорционални растојању од места производње до града.

Основни критеријум лоцирања појединих пољопривредних грана око града, према овој теорији, су транспортни трошкови, па се то лоцирање врши у виду концентричних кругова. У зони број 1 – најближе граду – лоцираће се произвођачи млека и поврћа, односно лако кварљивих производа. У зони број 2 – бавиће се производњом дрва за огрев. У зонама 3, 4 и 5 лоцираће се газдинства која производе житарице. У зони број 6 лоцираће се произвођачи стоке.

Полазећи од времена и прилика у коме је настала ова теорија, можемо констатовати да је Тинен први скренуо пажњу на проблем просторног размештаја пољопривредних култура, те се може сматрати пиониром стварања економске мисли о проблемима локације.

За разлику од Тинена, **А. Вебер** (Alfred Weber) разматра могућност локације индустријских и то, пре свега, прерађивачких предузећа.

При покушају утврђивања оптималне локације, Вебер полази од изналажења и дефинисања тзв. фактора локације, те дефинише најутицајније факторе за избор места локације индустријског предузећа. То су:

³² Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 207

³³ Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, Крагујевац, 2003. године, страна 379

³⁴ Чобелић, Н., Росић, И., Привредни развој и привредни систем Југославије“, Београд, 1989. године, страна 585

-
- трошкови транспорта,
 - трошкови радне снаге,
 - агломерација.³⁵

Водећи рачуна о квалитету сировина и њиховој удаљености, као и о удаљености тржишта продаје, Вебер је конструисао свој познати „локацијски троугао“. Помоћу њега, он покушава да да одговор где извршити локацију и да ли се она в ише исплати према тржишту, сировинама или према некој средишњој тачки.³⁶

Теорија локације се примарно фокусира на формалне математичке моделе оптималних локација индустрије уз дате транспортне трошкове сировина и коначних производа. Једноставно речено, предузећа ће преферирати локацију близу тржишта када транспортни трошак коначног производа надмашује транспортни трошак потребних инпута да се тај производ произведе. Обрнуто, предузећа ће преферирати локацију близу извора примарних инпута када је трошак превоза сировина релативно већи у односу на трошак превоза коначног производа.

Може се рећи да се Теорија локације развила у радовима А. Вебера (1929), као рани одговор на игнорисање простора у традиционалним економским анализама. Касније је надограђена од Edgara Hoovera (1937), Melvina Greenhuta (1956) и Waltera Isarda (1956).

Треба нагасити да су експлицитни модели транспортних трошкова, засновани на Теорији локације били јако утицајни у каснијим теоријама економског раста и развоја, посебно у новој економској географији.

В. Исард (Walter Isard (1956)) је користио концепте из теорије локације како би „развио једну нову грану друштвених наука која истражује утицај простора на економско доношење одлука. Аналитичке методе које је развио Исард (1960) и које су касније (1998) проширене постале су стандардни алат регионалног планирања.“³⁷

Теорија локације је у научно-дисциплинарном погледу обезбедила регионалној економији идентитет и чини њену теоријско-методолошку основу. Циљ ове теорије био је да истражи и објасни изборе локације појединаца и предузећа, али и да анализира неравномерности у просторном распореду економске активности, које настају као резултат појединачних избора локалитета за живот и рад.

³⁵ Чобељић, Н., Росић, И., Привредни развој и преивредни систем Југославије“, Београд, 1989. године, страна 586

³⁶ Weber, A., Über den Standort der Industrien, Tübingen 1909., Translated as Alfred Weber's Theory of the Location of Industries, Chicago, 1929.

³⁷ C. J. Dawkins, Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works and Recent Developments, Journal of Planning Literature, Vol. 18, No.2, Virginia, 2003., page 137

Средином шездесетих година у оквиру теоријских разматрања неравномерног регионалног развоја појавио се у Француској посебан приступ, познат под појмом **Теорија полова раста**.

Родоначелник теорије је француски економиста **Ф. Перу** (Francois Peroux) који је научним разматрањима и анализом узрока и последица економског раста, пратећи динамику структурних промена привреда развијених земља, објаснио да је економска неравнотежа природна и да је привредни раст неравномеран у времену и простору. Како се поједини развојни импулси и капацитети концентришу само на одређеним местима, на одређеном простору, они представљају **пол раста**.³⁸ Процес економског раста не појављује се свуда, истовремено и равномерно, него у појединим тачкама, односно половима развоја различитим интензитетом, ширећи се различитим каналима и као такав изазива крајње ефекте на целокупну привреду.

Перу сматра да се економски раст одвија и испољава поларизовано и да делујуће снаге развоја обликују тенденцију нагомилавања привредних активности, стварајући мреже жаришних тачака раста различитог интензитета, али и времена трајања.

Отуда се Теорија полова раста промовише као позитивна теорија на чијим би основама требало да се изграђује оптимална стратегија и политика регионалног развоја.

Г. Мирдал (Gunnar Myrdal (1957)) разрађује Теорију полова раста формулисањем принципа **кружне кумулативне узрочности**, који лежи у основи регионалних економских неједнакости. По њему, привредне активности спонтано теже да се концентришу у местима и регионима где су економски процеси раста већ од раније дошли до изражаја, остављајући остале делове земље у већој или мањој заосталости. Он тврди да неразвијене регије могу имати користи од раста у развијеним регијама кроз ефекте „ширења“, односно дифузије иновација у заостале регије и растом њиховог извоза у развијене регије. Међутим, ове предности ће имати тенденцију да буду неутрализоване ефектима „повлачења“ који ће резултирати бежањем капитала и рада из заосталих у развијене регије. Слободна трговина међу регијама ће само појачати овај процес кумулативне узрочности даљим растом у развијеним регијама на уштрб заосталих регија.

Посматрајући земље у развоју и недовољно развијене привреде, Г. Мирдал изводи следеће „суштинске закључке из слободног кретања производних фактора и слободних услова размене:³⁹

³⁸ Perroux, F., Note sur la notion de pôle de croissance, *Économie appliquée*, Paris, 1955., page 307-320.

³⁹ G. Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London, 1957., page 26-29

-
- Миграција радне снаге из неразвијених у развијеније регионе врши се селективно. Из неразвијених региона одлази, по правилу, млада и квалификована радна снага која је и најмобилнија, што ове регионе лишава једног битног производног фактора, тј. квалификованог дела становништва, а та околност отежава њихов успешан економски развој. Миграција, према томе, више користи развијеним него неразвијеним регионима;
 - Аутоматско кретање капитала исто тако тежи увећавању регионалних разлика. Капитал се фактички сели из неразвијених у развијене регионе, привучен игром унутрашњих и спољних економија: оствареном концентрацијом производње, бољим комуникацијама и развијенијом инфраструктуром, ширим тржиштем и стабилнијим условима пласмана, као и другим преимућствима која нуди развијенија социјално-културна средина. Повољни екстерни услови обезбеђују капиталу више и стабилније профите у економски напреднијим регионима;
 - У правцу јачања регионалних диспаритета делују, најзад и односи робне размене између региона. У нееквивалентној размени, а због своје слабије производне структуре, неразвијени региони губе један део националног дохотка и своје акумулације у корист развијених региона. Овом нееквивалентном разменом врши се уствари додајно извлачење оскудних производних фактора из заосталих делова земље. Њихов развој бива и овим путем успорен при деловању слободних услова размене и одсуству свесно успостављених компензационих механизма.“

И поред неспорног значаја који се мора дати теоријским поставкама Ф. Перуа и његових следбеника, чине нам се сасвим оправданим мишљења која инсистирају на опрезности и уздржаности у прихватању овог концепта као опште теорије регионалног развоја.

Како **С. Ј. Dawkins** наводи, Теорија полова раста, бива напуштена 80-тих година XX века због „растуће некохерентности између традиционалне теоријске парадигме и емпиријске стварности. Многе политике полова раста су се показале неуспешним у својим планираним циљевима промовисања новог економског раста у заосталим регијама. Друге су се критике односиле на неприкладну употребу инпут-аутпут анализе, недовољног нагласка на процес структурних промена, слабе бихевиоралне базе теорије, немогућности објашњења зашто неки полови расту брже од других.“⁴⁰

Изнета критика теорије полова раста не значи и одбацивање овог теоријског концепта. Напротив.

⁴⁰ С. Ј. Dawkins, Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works and Recent Developments, Journal of Planning Literature, Vol. 18, No.2, Virginia, 2003., page 140

Теорија извозне оријентације региона није имала тако велики утицај на теорију и праксу решавања проблема регионалног развоја као што је то имала теорија полова раста. Значај ове теорије, у суштини, представља оригинални приступ бржем развоју појединих региона. Идејни творац теорије извозне оријентације региона је **Д. Норт** (Douglass North), који успоставља директну функционалну везу између привредног раста региона и раста извоза тог региона. По њему, укупна привредна структура региона дели се на два дела: производњу региона која је намењена извозу и производњу региона која је намењена домаћем тржишту. „Специјализација региона за производњу производа намењених извозу подразумева се као теоријска концепција извозне оријентације региона. Извозом се на најбржи начин долази до повећања дохотка датог региона, што резултира отварањем нових предузећа, већом запосленошћу и другим позитивним економским ефектима. Развој појединих грана чија је роба намењена извозу треба да привуче улагања у развој остале привреде и на тај начин би се добио мултипликовани ефекат спољне трговине.“⁴¹

Д. Норт истиче да се регије не требају нужно индустријализовати да би расле, јер се извоз регије може састојати од индустријских, услужних или пољопривредних добара. Како се регије развијају, њихова привреда постаје разноликија, јер раст локалне производње служи повећању локалног дохотка *per capita* и појави нових индустрија које служе извозном тржишту. Кроз време, регије ће постепено „губити свој идентитет“. Са већом разноликошћу регионалне извозне базе и мобилности фактора производње, производња ће се распршити међу регијама током времена, и доходак *per capita* ће **конвергирати** међу регијама.

Сличну перспективу предвиђа и **Фридманов модел центар – периферија**. Велика урбана подручја имају почетну предност у привлачењу економског раста и расту захваљујући економијама урбанизације. Сви ти фактори иду у корист централне регије. Граничне регије богате природним ресурсима су неразвијене регије чија је примарна сврха експлоатација природних ресурса. „Деградирана транзитна подручја“ представљају рурална подручја заустављена у стадијуму структурног сиромаштва, пре свега, због њихове зависности од централне регије.

Теорија специјализације и комплексног развоја везује се углавном за теоретичаре бившег СССР. Питањима наслеђених неравномерности и просторне економије придавано је значајно место у привредном развоју бившег Совјетског Савеза, почев од првих радова **К. Арсењева** (1918.), првог петогодишњег плана 1928. године, Лењинових радова, до данас.

⁴¹ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 210

Основу теорије специјализације и комплексног развоја представљала је територијална подела рада заснована на специфичностима датих региона, социјализам као систем и централно планирање као инструмент остваривања постављених циљева. При томе, под производном специјализацијом се подразумева приоритетни развој оних привредних грана које су засноване на најефикаснијем коришћењу погодности привредних и економских услова са становишта привреде као целине и на тој основи њиховог рационалног учешћа у територијалној подели рада. Специјализација региона се по правилу уобличава кроз индустријску специјализацију.

Н. Чобелић је мишљења да стварање и развијање само специјализованих грана у једном региону не би дало задовољавајуће ефекте, па је потребно развијати и гране које ће бити комплементарне са гранама специјализације. **„Водећу улогу имале би гране специјализације у којима дати регион треба да постигне виши ниво продуктивности рада у односу на друге регионе.** Другу групу у производном комплексу сачињавају индустријске активности акцесорског карактера, директно зависне од специјализованих грана са којима стоје у тесној производној спрези. Обично су то гране производње или оплемењивања сировина, потребних водећој специјализованој индустрији, или гране које представљају даље сукцесивне технолошке стадијуме. Трећу групу образују гране за производњу предмета широке потрошње намењених углавном потребама самог региона, а заснивају се на претежном коришћењу унутрашњих регионалних извора. Њихов размештај није непосредно условљен карактером специјализације региона, већ су оне нужне код било ког правца развоја, јер задовољавају потребе привреде и становништва на одређеној територији.“⁴²

Региони неће бити заинтересовани за специјализацију уколико им то не обезбеђује дугорочно повољан статус у оквиру националне привреде, за шта је потребно водити ваљану економску политику. „Свака потпуна специјализација одређеног региона без одговарајућих алтернатива може бити погубна по тај регион при променама које се дешавају на домаћем или иностраном тржишту. Коначно, комплексни развој захтева елиминисање субјективизма у понашању и доношењу одлука везаних за регионални развој.“⁴³ Отуда, можемо истаћи да комплексан развој представља такав развој који се одвија у пропорцијама националног плана и који омогућава да регион има своја обележја, своје специфичности, да представља заокружену економску целину, унутар којег посебно место има грана специјализације.

⁴² Чобелић, Н., Привреда Југославије, II књига, Београд, 1974., страна 262

⁴³ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 212

Нови концепти регионалног развоја развијени су током осамдесетих и деведесетих година прошлог века. Теоријски нови концепти регионалног развоја утемељени су на иновационим активностима, као извору привредног раста. Према се не сматрају делом стандардне економске теорије раста, њихов је развој под снажним утицајем **теорије ендогеног раста**. Реч је о новим концептима, у литератури познатим као „нови индустријски простор“, „иновативни миље“, „самоучећа регија“ или „регионални иновативни систем“.

Наведени теоријски концепти користе интердисциплинарни приступ, укључујући широк број чиниоца раста односно иновација из различитих подручја, од економије, социологије, организације до администрације и других.

Просторни иновацијски системи посебну пажњу поклањају улози институција, при чему се под институцијама најчешће подразумевају истраживачки центри предузећа, универзитети, јавни истраживачки центри, развојне агенције па чак и технолошке политике.

Позитивне ефекте локализације уочио је још давно **Alfred Marshall**, а значајан допринос су дали **Kenneth Arrow** и **Paul Romer**, па се споменути ефекти често називају и Marshall-Arrow-Romer-овим ефектима. Физичка близина предузећима у истом сектору омогућује већи степен специјализације, која онда води већој продуктивности.

Други облик екстерналија су тзв. ефекти урбанизације који се некад називају и **агломерацијским економијама** повезаним са концентрацијом великог броја предузећа из различитих сектора, те великог броја пратећих услужних делатности којима се користе предузећа из свих сектора. Неки од познатијих примера укључују *Silicon Valley* и *Boston-Massachusetts* у САД, *Cambridge* у Великој Британији, *Grenoble* и *Sophia-Antipolis* у Француској, *Darmstadt* и *Munchen* у Немачкој, *Pisa* и *Piacenza* у Италији и друге. „Такав тип кластера (иновативни миље) обично настаје из класичног индустријског кластера, када концентрација иновативних институција и предузећа доводе до стварања колективног процеса учења у којем се развој знања и вештина унутар једног предузећа или истраживачке институције шири на остале актере у заједници због чврстих социјалних и пословних веза. Нова знања се кумулативно претачу у низ производних и процесних иновација, које воде ка стварању дуготрајних конкурентских предности на нивоу регије.“⁴⁴

⁴⁴ Armstrong H., Taylor J., *Regional economics and policy*, 2nd edition, Oxford, Blackwell, 2000.

4. Утицај привредног система и економске политике на регионални развој

У циљу идентификације и разумевања основних елемената друштвено-економског развоја неке земље неопходно је анализирати њена економска, политичка, историјска, социјална и културолошка обележја. Успешност укупног развоја једне земље – остварени привредни раст, ефикасност привређивања, економска стабилност, пораст стандарда и друго, резултат су деловања бројних фактора.

Емпиријска истраживања се најчешће свде само на такозване основне или примарне развојне факторе, као што су становништво и његова образовна и квалификациона структура, инсталирани капитал и степен његове технолошке модернизације, расположивост природних ресурса, величина земље и унутрашњег тржишта. Међутим, поред ових примарних људских, материјалних и природних фактора, на укупну успешност делују још две велике групе фактора. С једне стране, то су бројни неекономски, социо-политички и историјски фактори, чија улога може бити пресудна у појединим фазама друштвено економског развоја, а са друге стране, на укупну успешност у друштвено-економском развоју делују кључни привредно-системски фактори: доминантан облик својине, систем доношења одлука, мотивациони и координациони механизам, који укључује утицај економске и развојне политике.⁴⁵

С намером да што боље изразимо **економску стварност друштва**, намеће се потреба прецизног детерминисања **економске структуре друштва**, као макроекономског феномена. У предговору „Прилога критици политичке економије“, Маркс дефинише економску структуру друштва на следећи начин: „У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене нужне односе, независне од воље људи, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развитка њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште“.⁴⁶ Економска структура друштва и сама је апстрактна, заједнички израз за три посебна сегмента економске стварности. То су привредни развој, економска политика и привредни систем.⁴⁷

⁴⁵ Бајец, Ј., Јоксимовић, Љ., Савремени привредни системи, Београд, 2010. године, страна 22

⁴⁶ Маркс, К., Прилог критици политичке економије, Београд, 1956. године, страна 8

⁴⁷ Марсенић, Д., Економика Југославије, Економски факултет у Београду, 1991. године, страна 4

Привредни развој, не обухвата само раст обима националне производње, већ и све неопходне привредно-системске и структурне промене. Као економски процес у коме се национална економија поступно ослобађа своје економске неразвијености и сиромаштва, привредни развој се не одвија спонтано. **Њиме се управља.**

Економска политика, заправо, представља скуп разноврсних, организационих и свесно усмерених активности друштва којима се управља привредним развојем. Она у држави налази свог главног носиоца те је, као таква, увек везана за државне утицаје (директне или посредне) на привредне токове. Тиме се, међутим, „не прејудицира карактер државе која у различитим друштвеним системима служи различитим класним снагама и социјалним слојевима.“⁴⁸ Економска политика се води у оквиру привредног система и, по правилу, не може нарушавати основне принципе и постулате на којима је он заснован.

Отуда, **привредни систем** је у најширем смислу речи, конкретан израз односа међу људима поводом остваривања друштвене репродукције, схваћене као јединство производње, размене, расподеле и потошње у одређеној земљи и у одређеној етапи њеног економског и друштвеног развоја.⁴⁹ Ова дефиниција упућује на временску и просторну одређеност – конкретност привредног система и на његову променљивост у времену када је реч о једној земљи и различитост од земље до земље, у истим временским периодима.

Привредни систем, са свим својим елементима, ствара амбијент у коме привреда функционише. Најважнији елементи који утичу на квалитет тог амбијента су: заокруженост односа власништва над средствима за производњу; континуитет у спровођењу стратегије и политике развоја; међународно окружење и политичка стабилност, а пре свега континуитет демократских процеса неопходних за изградњу грађанског друштва и тржишне економије.⁵⁰

У свом функционисању, привредни систем је уско повезан са стањем укупних друштвених процеса, посебно са функционисањем политичког система.

Многе земље своје макроекономске проблеме – привредну стагнацију, незапосленост, инфлацију и друге, успешно решавају осмишљеним мерама економске и развојне политике, а не непосредним променама привредног система.

У пракси је тешко раздвојити утицај привредно-системских фактора и деловања економске и развојне политике.

⁴⁸ Марсенић, Д., исто, страна 6

⁴⁹ Бајец, Ј., Локсимовић, Љ., Савремени привредни системи, Београд, 2010. године, страна 10

⁵⁰ Аранђеловић, З., Глигоријевић, Ж., Улога државе у стварању услова за равномернији регионални развој, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2013. године, страна 6

Регионални проблеми постоје у већој или мањој мери у свакој земљи. Иако је све видљивија тенденција да се они разматрају као саставни део опште економске политике, форме и методи те политике се веома разликују између земаља, зависно од **природе проблема, карактера привредног система и степена развијености националних привреда**. Разлике у привредном систему и достигнутом нивоу развоја преваходно утичу на избор средстава и метода регионалног развоја.

Привредни систем и економска политика одлучујуће утичу на привредне токове и остваривање стратегије развоја сваке земље. Важи и обрнуто: друштвени догађаји и привредни токови утичу на промене у привредном систему и економској политици. Те промене могу бити: еволутивне, када привредни систем трпи мање промене и прилагођавања и револуционарне, када се привредни систем мења из основа, што се управо дешава са земљама у транзицији.⁵¹

4.1. Утицај привредног система на регионални развој

Привредни систем носи карактеристике друштвено-економских односа у свакој држави и свим својим елементима, ствара амбијент у коме национална привреда функционише. Као конкретан израз целине друштвено-економских односа који преовлађују у једној земљи у одређеном временском раздобљу, привредни систем обухвата кључне друштвено-економске институције и принципе на којима су засновани функционисање и развој једне привреде. Чине га све оне политичке, економске и социјалне институције (држава, банке, министарства, привредне коморе, тржиште, предузећа...), организациони облици, законски прописи и правила, традиција и веровања, вредности и понашања, који у интеракцији директно или посредно делују на привредну активност и њене резултате.

Приликом нормирања целине привредног система, пред субјектом нормирања основни је задатак да изразе његово биће. То се постиже нормативним одређивањем квалитативних обележја идентичних суштини елемената система, пре свега:

- нормативним одређивањем основних обележја односа производње и утврђивањем облика својине која изражава основне врсте односа производње у датом систему;
- изражавањем циља система заснованог на телеолошкој и аксиолошкој суштини датог друштва;
- одређивањем привредних субјеката као носилаца активности привређивања и
- индентификацијом метода повезивања односа производње, привредних субјеката и њихових делатности у привредну целину.⁵²

⁵¹ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 228

⁵² Станковић, В., Право привредног система, Београд, 1999. године, страна 276

Потенцирање значаја привредног система произилази из саме његове дефиниције. Најшире схваћено, привредни систем се дефинише као економски однос којим се регулишу токови репродукције (производње, расподеле, размене и потрошње). Из овог произилази да карактер привредног система одређује карактер друштвеног система у целини. Конкретније посматрано, привредни систем представља скуп институција и механизма којима се, релативно трајно, на дужи рок регулише процес друштвене репродукције.⁵³

Из дијалектичког јединства и повезаности материјалне базе и друштвених односа, произилази да утицај привредног система на привредни развој материјалних производних снага може бити двојак. Уколико су институционална решења и облици организоване акције друштва такви да стимулишу привредни развој и дају размака стваралаштву, обезбеђују иницијативу и заинтересованост робних произвођача, онда они делују на бржи развој материјалних производних снага. У противном, стерилна и неефикасна решења у привредном систему постају кочница привредног развоја било да га отежавају, било да га чак у целости доводе у питање.⁵⁴

За одређивање садржаја привредног система, поред основног производног односа исказаног у одређеном, доминантном облику и садржају власништва, битно је у каквим се облицима и преко којих метода организују привредне активности и успоставља корелација њихових различитих облика и процеса. Суштину привредног система треба везати за природу управљачког подсистема привреде. Отуда, привредни систем представља механизам који повезује природне ресурсе, радну снагу, технологију и неопходне предузетничке и менаџерске способности.

Руски економиста **А. Г. Аганбегјан** (Абел Гезевич Аганбегјан) сматра да је привреда сложен систем који се састоји из више подсистема (делова), а везе између њих су техно-економске и социјално-економске. Привреда се у том светлу испољава као јединство техно-производне и друштвено-економске структуре, а њено се функционисање остварује посредством веза и односа који се успостављају између елемената техно-економске структуре и кооринационе активности субјекта друштвено-економске структуре.⁵⁵

⁵³ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 176

⁵⁴ Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, Крагујевац, 2003. године, страна 474

⁵⁵ Аганбегјан, А.Г., Основные положения оптимизации развития и размещения производства в отдельных звеньях народного хозяйства, Москва, 1969. страна 15

Ако пођемо од чињенице да је техно-економска или привредна структура састављена од привредних области, грана или групација предузећа, а да су израз њеног функционисања материјални токови, при чему друштвено-економска структура представља институционални оквир у коме се ти процеси остварују, онда по **Д. Марсенићу**, „привредни систем представља друштвено-економску структуру, тј. субјекте посредством чије активности и међусобних односа се остварује функционисање привредне структуре, тј. материјални токови друштвене репродукције.“⁵⁶ Управо, с тим у вези, намеће нам се закључак да нема функционисања привредне структуре без добро постављених решења у привредном систему, тј. одговарајућих дугорочних и конзистентних институционалних решења.

Привредни систем се данас анализира као историјска категорија, као најдинамичнији систем, који обухвата и повезује у целину темељне елементе друштвено-економског процеса.

Правна регулатива привредног живота, и поред својих крупних инваријанти оформљених још у римском праву, није статична, нити има тенденцију да се дефинитивно обликује и заокружи у некој форми која потпуно и заувек осигурава оптималне услове за привредни развој.

Од изузетног је значаја чињеница да су сви делови (подсистеми) привредног система међусобно повезани, стално променљиви, хијерахијски опредељени и у основи представљају један отворен систем који утиче на окружење, али је исто тако изложен утицају не само својих међусобних подсистема већ и других спољних система и елемената из окружења. Управо, као што смо већ констатовали, у свом функционисању привредни систем је узајамно, уско повезан са стањем укупних друштвених процеса, посебно са функционисањем **политичког система**.

У оквиру политичког система изражавају се односи унутар друштва, односи између друштва и човека, дефинишу се везе између политичке и економске сфере чиме се политички систем директно повезује са економским системом.

Политички систем обухвата и проблеме власти, једнакости, демократије, слободе, јединства државе итд. Сама та чињеница да политички систем обухвата не само економску сферу, указује да је он заправо шири оквир од привредног система.

У савременом привредном животу – који је сав прожет економском суштином и у коме се комуницира друштвеним правилима понашања заснованим на етици економске вредности – нормирање привредних институција посебно је наглашено.

⁵⁶ Марсенић, Д., Развој и проблеми привредног система Југославије, Београд, 1976. године, стране 10-11

Значај институција се огледа и у чињеници да су оне одговорне за креирање и реализацију норми које се односе на активности целокупне друштвене заједнице. Уважавање институционалног потенцијала представља први корак ка заснивању успешне макроекономске политике, а самим тим и политике регионалног развоја. Не смемо изгубити из вида чињеницу да су управо успешне институције гаранција за политичку стабилност, из које произлази и економска сигурност.

Потребу за успешним функционисањем привредног система, што предпоставља оптимални квалитет система у динамици, односно остваривање максималне ефикасности уз максималну стабилност привредног система – морамо посматрати и кроз свакодневне промене, било структуралног, било функционалног карактера – изазване отвореношћу, сложеносту, недетерминисаношћу, динамичношћу, а под утицајем бројних фактора из окружења.

У сваком друштву, свакој држави, посебно код земаља у транзицији, и поред свих теоријских мимоилажења и дилема, од посебног значаја је да наведемо да промене политичких институција (али и унутар њих) могу довести до значајних економских исхода, који, опет у зависности од типа промена политичких институција (из демократских у аутократске, или обрнуто) могу имати позитивне или негативне економске ефекте по укупан привредни развој земље.

„Утицај институција на економске исходе зависи од интеракције између *de jure* политичке моћи, чија је алокација одређена од стране политичких институција, и *de facto* политичке моћи, која је одређена равнотежом инвестиција и организација различитих група. *De facto* моћ (власт) је често од суштинског значаја за одређивање економске политике и расподеле економских ресурса, али она није алоцирана од стране институција – уместо тога, она је у поседу групе, као резултат њиховог богатства, оружја, или способности да реше неки друштвени проблем.“⁵⁷

У Србији се врло често може приметити да се реализација јавних политика задржава на нивоу неиспуњених обећања. Иако план рада Владе одређује циљеве и предвиђа активности јавних политика, оне у пракси често нити бивају испуњене, нити се мери успешност или учинак у њиховом остваривању.

У условима глобализације светске привреде и тзв. „новог светског поретка“, политички утицај појединих држава, војних савеза и разних међународних финансијских организација, на нормирање глобалног, а самим тим и привредних и политичких система других земаља, је веома изражен.

⁵⁷ Acemoglu, D., A Simple Model of Inefficient Institutions, *Scandinavian Journal of Economics*, 108 (4), 2006, страна 517

Најчешће тај политички утицај и прикривени или јавни хегемонизам, има за циљ нормирање понашања појединаца или читавих институција, не у складу са преференцијама, мотивима и одговорностима конкретног друштва, већ у складу са циљевима и интересима тих „мета“ држава, савеза или организација. Амерички економиста **L. C. Thurow** истиче: „У XIX веку је правила за цео свет утврђивала Британска империја, а у XX веку то су чиниле САД“.⁵⁸

Ефикасно функционисање јавног сектора важан је фактор одржавања макроекономске стабилности, привредног раста, стандарда становништва и друштвеног благостања. Одсуство такве карактеристике функционисања јавног сектора извор је озбиљног нарушавања функционисања привреде у целини.

„Улога државе у дефинисању стратегије развоја, па самим тим и у решавању регионалних проблема је вишеструка, а односи се, пре свега, на: функционисање институција на читавој територији земље; онемогућавање дуплирања привредно-системских решења од стране државе и њених делова; стварање услова за сузбијање монополског понашања и сиве економије; дефинисање дугорочне стратегије развоја и посебно регионалног развоја, као значајног елемента те стратегије.“⁵⁹

Свакако најважнији стуб сваке државе јесу њени закони. Закони регулишу функционисање друштвене заједнице у целини. **Настали су као неопходност да се сузбије индивидуални интерес, у корист општег, друштвеног интереса.**

Нарочити значај привредног система, за област регионалног развоја, произилази из чињенице да је веома висок интензитет повратног утицаја од стране региона према земљи као целини, и то не само у структурном (економском) смислу, већ и у погледу укупне друштвене (и политичке) стабилности земље.⁶⁰

Веза јавног сектора и привредног система је двосмерна и уско условљена. Ефикасан јавни сектор доприноси развоју укупне привреде, отклањању или смањењу регионалних диспропорција и обрнуто.

Рационализација, смањење плата, реорганизација јавног сектора као и реструктурирање јавних предузећа битни су постулати одрживости националне привреде. При свему томе, држава **не сме да занемари** ни социјални аспект живота грађана, нарочито кроз реформу здравственог система, пензијског система, система социјалне заштите, подстицај рађања, а пре свега не сме да занемари изражене регионалне неравнотежности и негативне преливајуће ефекте истих на целокупну националну економију.

⁵⁸ Thurow, L. C., Опасни токови развоја економске теорије, Загреб, 1987. године, страна 46

⁵⁹ Аранђеловић, З., Глигоријевић, Ж., Улога државе у стварању услова за равномернији регионални развој, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2013. године, страна 4

⁶⁰ Аранђеловић, З., Глигоријевић, Ж., исто, страна 4

4.2. Утицај економске политике на регионални развој

Привредни развој је регионално неравномеран. Неравномерност му је својствена и онда када економска политика и целокупна институционална структура, којом се он усмерава, има регионалну равномерност његовог одвијања као једну од главних или чак као главну прокупацију. Мада су територијалне неравномерности опште обележје данашњих привреда, чак и оних најразвијенијих, емпиријско искуство показује да су неравномерности више наглашене у неразвијенијим земљама, него у развијеним. Из тог разлога су им карактер и форме регионалних проблема различити.

У високо развијеним земљама регионалне проблеме карактерише постојање депресираних региона и суперконцентрација привредних активности у великим градовима. Мере државне интервенције и напори ових земаља усредсређени су у правцу ублажавања изражених неравномерности. У случају депресираних региона, ради се о потреби индустријске реконверзије, као основном методу решавања њихових структурних проблема. Индустријска обнова је олакшана околношћу да депресирани региони располажу развијеном инфраструктуром, формираним градским индустријским центрима и високообразованом радном снагом. Главни проблем се своди на избор и успостављање нових динамичких индустрија и **координацију економско-политичких мера** које ће на почетку подржати ове индустрије. Овим путем треба да се постигне запошљавање квалификоване радне снаге и **искоришћавање погодности које пружа од раније развијена инфраструктура**. „За ревитализацију депресираних региона сматра се да одлучујући значај имају оне индустријске гране чије се стопе раста убрзавају у времену, где је технолошки прогрес најбржи и где су размере производних јединица велике, пошто су само ове у стању да индукују развојне импулсе и остварују високу технолошку и комерцијалну ефективност производње.“⁶¹

Неразвијене земље, међутим, карактеришу, далеко јаче изражене регионалне разлике, а просторно заостала подручја чине доминантан елемент њихових привреда. Уз мали број усамљених центара, носиоца економских активности, највећи део националне територије чине неразвијени региони. Због недостатка капитала и одсуства индустријских традиција, економска активизација заосталих региона тражи много смелије напоре друштвене заједнице. Управо из тог разлога, стратегија регионалног развоја мора изражавати скалу друштвених вредности и водити рачуна не само о економским него и о социјалним, политичким и другим критеријумима, тј. и о рационалностима које нису само економске природе. Принципи једнакости и

⁶¹ Davin, L., *Economie regional et croissance*, Paris, 1964., page 57

друштвене солидарности имају, у сваком случају, веома значајну улогу у повезивању различитих делова националне територије у јединствену целину.

Достигнути ниво развоја националне привреде је тешко прецизно изразити. Он представља укупан резултат развојних напора који су остварени у ранијим периодима. На основу степена привредне развијености може се судити о томе докле је једна земља стигла у процесу развоја, али и какви су њени изгледи за даље економско напредовање.

„У зависности од типа политичког уређења, као и од потреба одређене друштвене заједнице, циљеви економске политике могу бити различити. Међутим, можемо издвојити ипак оне који су, може се рећи, заједнички за све, а то су: (1) економски раст и развој, (2) макроекономска равнотежа, (3) ефикасност привређивања, (4) што виши ниво запослености радне снаге, (5) спољнотрговинска равнотежа, (6) отклањање превеликих регионалних и гранских диспаритета у развоју, (7) социјална равнотежа и друштвена правда, (8) здраво друштво.“⁶²

Из наведеног видимо да економска политика, посредством својих циљева, утиче на целокупну економску активност одређене друштвене заједнице, односно треба да представља један вид општег друштвеног консензуса око питања од националног економског интереса. Достижање консензуса умногоме се олакшава ако се у креирању циљева има у виду и њихова комплементарност.

Стратегија привредног развоја, отуда, треба да обухвати стратешке циљеве од којих се полази у процесу њеног креирања, а касније и њене имплементације. Основни стратешки циљ се остварује реализацијом парцијалних стратешких циљева. Парцијални стратешки циљеви се остварују у фази имплементације стратегије сетовима конкретних акција, односно **политика**, којима се усмерава развој у жељеном правцу. Кључне политике које се примењују као подршка стратегији привредног развоја су, пре свих, **монетарна, фискална и политика доходака**.

Неопходност укључивања у међународну поделу рада захтева од сваке националне привреде и адекватан ниво конкурентности, који ће јој у условима глобализације омогућити равноправну тржишну утакмицу са осталим учесницима на међународном тржишту. Постизање овог захтева се може остварити добро осмишљеном **инвестиционом политиком**. То значи да је неопходно да се постојећа, иначе, ограничена финансијска средства усмере у привредне гране које ће успети да обезбеде трајно одрживи привредни развој, повећање запослености и извоза, равномернији регионални развој и ефикасније коришћење постојећих ресурса националне привреде.

⁶² Ђукић, П., Моћ и немоћ економске политике, Београд, 2004. године, стране 4-5

Економском политиком неопходно је усмерити инвестиције у секторе привреде који се баве вишим фазама прераде производа и који стварају већу додатну вредност, јер је велико учешће репроматеријала и сировина у структури извоза, као што је то случај са српском привредом, показатељ неразвијености исте.

Када је реч о Републици Србији, она се налази у специфичној позицији у којој је потребно **инвестиционом политиком** исправљати бројне грешке и аномалије досадашњег периода, у погледу регионалног развоја.

„Процеси глобализације и транзиција, на размеђи два миленијума, битно су предодредили одређивање стратегије развоја земаља централне и источне Европе. Нажалост, процес глобализације, на основу искустава пре свега малих земаља, допринео је слабљењу утицаја националне државе као ентитета и као носиоца - креатора економске политике.“⁶³ Поменута улога доносиоца „кључних“ одлука у великој мери препуштена је, или је под великим утицајем **наднационалних институција**.

Ширењем политичке партиципације грађана, на унутрашњем плану националне државе трпе двоструки притисак - споља (глобализација) и изнутра (локализација).

Из ових разлога привредни систем и економска политика морају бити постављени тако да имају висок степен флексибилности и осетљивости на проблеме регионалног развоја.

Поред разумевања настанка, еволуције и функционисања регионалних економија и регионалних економских система, заокруживање регионалне проблематике не може бити потпуно без обухватања регионалне (економске) политике, односно стратегије регионалног развоја. Политика регионалног развоја односи се, отуда, на регионални приступ развоју целокупне националне привреде. Дакле, савремена политика регионалног развоја, мора у себе да инкорпорира и развојну политику.

⁶³ A. J. Scott, *Regions and the World Economy: The Coming Shape of Global Production, Competition, and Political Order*, Oxford, 1998, page 25-46.

5. Структурне промене и регионални развој

Иако у економској литератури не постоји опште прихваћена дефиниција привредне структуре. Најчешће се у аналитичке сврхе, узима да **привредна структура** представља однос учешћа производње појединог сектора, делатности или гране према укупној производњи једне привреде, изражене преко друштвеног производа или националног дохотка. Ова привредна структура се назива још и **вертикалном** привредном структуром, поред **хоризонталне** која се означава као учешће производње неког **региона** у укупној производњи једне земље.

Како под привредном структуром подразумевамо структуру остварене производње, тј. домаћег производа и домаћег бруто производа – по врстама производа, делатностима, гранама и привредним областима, неопходно је да „она буде у функцији ефикасног задовољавања потреба у једној земљи и у функцији остваривања основних макроекономских циљева, а посебно високе запослености и развоја.“⁶⁴

Како наводи **В. Марјановић**, „привредни развој, посматрајући га као квалитативну промену пре свега, немогућ је без привредног раста као његовог квантитативног дела. Међутим, овај „квалитативни“ допринос „квантитету“ управо даје привредна структура. Од привредне структуре зависе и акумулативна способност привреде и акумулација у тоталу. Систем цена у једној привреди је, свакако, одређен њеном привредном структуром. **Регионални развој је, такође, проблематика структурне природе.**“⁶⁵

Са аспекта динамике кретања и у оквирима дугог рока, структурна компонента привредног развоја има битан утицај на токове развоја. Сходно чињеници да „целина схваћена као структура није само скуп делова, већ такав скуп у коме делови стоје у односима који су међу собом зависни,“⁶⁶ **успостављање оптималног односа између делова и целине** је задатак стратега привредног развоја и економске науке у целини.

Уколико је циљ привредног развоја правилно дефинисан, ако у себи садржи задовољење материјалних и нематеријалних потреба, које се могу задовољити само уз одређене трансформације привредне структуре, онда су структурне промене у директној функционалној зависности са дефинисаним циљем развоја. У том смислу, по речима **З. Аранђеловића**, „структурне промене постају димензија не само развоја већ и управљања процесом друштвене репродукције.“⁶⁷

⁶⁴ Серјевић, В., Петровић, Ч., Основи макроекономије, Ниш, 2010. године, страна 21

⁶⁵ Марјановић, В., Значај и утицај привредне структуре на привредни развој, Економске теме, XLVIII, број 3, Ниш, 2010. године, страна 369

⁶⁶ Коришић, М., Цијене и структурне промене у привреди, Загреб, 1976. године, страна 11

⁶⁷ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 126

Структурне промене могу се поставити као својеврсни дугорочни циљ развоја, јер су повезане са укупном динамиком (привредни раст) и функционисањем привреде кроз конкретне организационе облике, методе привређивања, мере и инструменте управљања привредом.

За сагледавање структурних промена и њиховог интензитета веома је важна анализа **привредног раста по секторима**. Та анализа омогућава праћење развоја и динамику развоја сектора, а разлике у стопама раста међу секторима означавају **правце кретања структурних промена**.⁶⁸

„Не може се оспорити да брзе промене у привредној структури могу имати одређеног утицаја и на осцилације у привредном расту.“⁶⁹ Из тог разлога се периоди високог привредног раста поклапају са периодима крупних структурних промена.

„Кључ успешног развоја у савременим условима представља динамичка производна структура, с једне стране и макроекономско окружење које подржава овакву структуру, с друге стране.“⁷⁰ Иако се привредни раст заснива, у ствари, на сталном узајамном прилагођавању понуде и тражње роба и услуга, **привредна структура се не остварује само стихијски, под утицајем тржишта, него и организовано, под утицајем мера и активности државе**. У прилог томе иде тврдња **Н. Чобелића**, да „различита динамика напредовања појединих основних привредних делатности која настаје као резултат одређене **политике развоја**, мења њихов општедруштвени значај и редослед. То се нарочито односи на редослед индустрије и пољопривреде.“⁷¹

Питање **структурних промена** у савременој теорији привредног развоја заузима централно место и као критеријум за оцену достигнутог степена развоја. Анализира се структура фактора развоја, структура оствареног националног дохотка у различитим фазама развоја, структура улагања, запослености, па све до фактора који изазивају промене у структури привреде.

О. Ковач и Љ. Маџар су мишљења да **акумулација и структура инвестиција** имају велики утицај за привредни раст. „Висока стопа раста представља једну од битних одредница акумалтивности привреде, а велике промене у привредној структури захтевају велике инвестиције и према томе, велику масу акумулације.“⁷²

⁶⁸ Аранђеловић, З., исто, страна 129

⁶⁹ Коришић, М., Цијене и структурне промјене у привреди, Загреб, 1976. године, страна 10

⁷⁰ Osampo, J. A., Structural Dynamics and Economic Development, Social Institutions and Economic Development, Kluwer Academic Publishers Netherlands, 2002, page 56

⁷¹ Чобелић, Н., Политика и методи привредног развоја Југославије, Београд, 1959. године, страна 239

⁷² Ковач, О., Маџар, Љ., Стопа раста и промене у привредној структури, 1/70, страна 9

Говорећи о значају и утицају привредне структуре на привредни развој, В. Марјановић указује да **запосленост и продуктивност** такође, битно утичу на структурне промене и привредни раст развијених, а поготово неразвијених привреда. „Структурне промене посматране кроз трансформацију у композицији производње, запослености, тражње и трговине указују да се индустријализација као форма структурне трансформације посматра као покретач и носилац технолошких промена, а укупан раст продуктивности је углавном резултат реалокације рада из сектора са ниском продуктивношћу, у секторе са високом продуктивношћу.“⁷³

У циљу анализе предности и недостатака земље у међународној подели рада, у чему привредна структура има значајну улогу, неопходно је компаративном анализом привредне структуре на међународном плану, сагледати структурна кретања на различитим нивоима развоја и са различитим карактеристикама појединих привреда.

Да би се постигли највећи ефекти у структурирању привреде, регионална компонента мора бити конкретан услов у коме се остварује одређена секторска структура привреде.

5.1. Регионални развој као проблем структуре привреде

Један од најчешћих облика привредног развоја у коме се јавља неравномерност представља степен привредне развијености појединих региона у оквиру једне државне територије. Уколико су регионалне разлике превише изражене, то значи да је у **територијалној структури привреде** дошло до одређених поремећаја. Неминовно се морају спровести одређене мере и створити оптимални услови за благовремено отклањање тих поремећаја, тј. мора се приступити ублажавању регионалних разлика, као и њихово свођење на друштвено прихватљив минимум.

У циљу постизања оптимума између гранске и регионалне структуре, методи развоја морају поћи од постојећег стања и детерминисаног правца будућег развоја у оквиру дугог рока. Зато је потребно да свака земља утврди **стратегију привредног развоја**, тј. да одреди и успостави одређену међурегионалну структуру своје привреде.

Наше суштинско интересовање у овој дисертацији, управо је усмерено на економски аспект привредног развоја и то на његову регионалну компоненту. Ово зато, јер је **„анализа структурних карактеристика региона и оптималних односа између њихове економски рационалне (пожељне) и постојеће структуре значајна и са аспекта промена друштвено-економских односа.“**⁷⁴

⁷³ Марјановић, В., Значај и утицај привредне структуре на привредни развој, Економске теме, Ниш, XLVIII, бр. 3, 2010. године, страна 381

⁷⁴ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 204

Како наглашава **К. Михаиловић**, „секторе и регионе треба посматрати као дијалектички пар, који између себе не остварује просту, већ динамичку интеракцију структурних промена.“⁷⁵

„Основна слабост лежи у занемаривању чињенице да не утичу једино додатни сектори и гране на регионалну економску и социјалну структуру, већ и обрнуто, регионална структура изискује одређене секторе или гране, да би доживела оптималне промене. Уколико успешније остварује своју улогу изменитеља регионалне структуре, утолико тај исти сектор потпуније исцрпљује сопствене генеричке снаге. Измењена структура тражи нов сектор са највећим генеричким, формативним снагама“⁷⁶ – пропулзивне секторе и гране, генераторе развоја, како их назива **З. Аранђеловић**.

Сваки регион сачињава посебну структуру, која има своје елементе и интеграционе везе. **Р. Стојановић**, такође наводи да „грански и регионални приступ чине јединство, јер се свака грана, свако појединачно предузеће налазе на некој територији. Такође, остварена комбинација производних фактора, она која је резултат дужег развита у прошлости, даје неком региону предност над другим, односно чини га инфериорним, када је у питању развој неке гране“.⁷⁷

„Динамика друштвено–економских кретања условила је измену истраживачких приступа регионалном развоју у правцу његовог поимања као комплексног и динамичног процеса трансформације регионалних структура. Пресудни елемент у промени концепта региона (од формалног ка функционалном) био је у наметању и третирању развоја као узрочника промена у простору и његовом функционалном диференцирању.“⁷⁸ Значај тако постављеног регионалног развоја огледа се у изучавању свих карактеристика региона појединачно, њихових постојећих ресурса, структурних карактеристика, зависности од других региона, ширег окружења и слично.

„Тражење оптималне структуре националне привреде, која ће дати највеће ефекте, могуће је само ако се регионлне структуре посматрају у склопу једног система вишег ранга (националне привреде), са низом сложених повратних веза од чијег интензитета зависи даље оплемењивање структуре привреде, динамика развоја и успех сваког региона посебно.“⁷⁹

⁷⁵ Михаиловић, К., Однос између сектора и региона у процесу структурних промена, Економска мисао, бр. 3/68, страна 448

⁷⁶ Михаиловић, К., исто, страна 448

⁷⁷ Стојановић, Р., Оптимална стратегија привредног развоја, Београд, 1973. године, страна 31

⁷⁸ Дерић, Б., Перишић, Д., Критеријуми регионализације територије Србије, Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине, Посебна издања бр. 28, Београд, 1996. године, страна 11

⁷⁹ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 206

5.2. Управљање правцем и темпом структурних промена и регионални развој

Питање развоја националних економија данас, умногоме је еволуирало и превазишло теоријска разматрања која су важила у другој половини XX века. Наиме, од некадашње теорије развоја засноване на „природним“ ограничењима у остваривању високих стопа раста у дугом временском року, уобличава се данас важећи развојни концепт - концепт **дугорочног одрживог развоја**.

Тај концепт заснован је на новој теорији раста у чијем су центру примењено знање и комплекс наунотехнолошког развоја. Уместо старог концепта природних компаративних предности, у модерном схватању развоја доминирају остварене компаративне предности, уместо природних ресурса кључне одреднице брзине раста и развоја националне економије постају брзина увођења иновација и способност привреде да остварена теоријска знања претвори у проналаске и нове технологије. Некадашње схватање богатства мерено је физичким и финансијским капиталом, а данас је кључна одредница националног богатства способност остваривања нових знања, иновација и технологија, односно стварање људског капитала и располагање њиме.

Паралелно са убрзањем развоја у светским размерама стварају се глобалне алијансе и повезују се читави региони да би се стекао што јачи положај на светској економској и финансијској сцени. Они који не учествују у тим процесима, остају дугорочно изоловани из главних токова информација и знања, а пропуштене шансе се све теже надокнађују с протоком времена.

Структура привреде је динамичка категорија и функција је времена. Променом елемената и њихових међусобних односа (веза) долази до промене система, односно његове структуре. Нови елементи (предузећа) замењују старе, њихов укупан број се мења. Једне везе се кидају, друге успостављају, а мења се и њихова природа. Привредне структуре се у појединим тренуцима у времену толико могу разликовати да се практично може рећи да се ради о сасвим другачијим привредама.

Међутим, брзина промене привредне структуре је мала. На краatak, па и на средњи рок, пре се може се рећи да је привредна структура стабилна, а не динамична. Она се мења постепено, а промене условљавају исти фактори који утичу и на динамику привредног развоја. Као што се мења ниво динамичности савремених привреда мења се и интензитет структурних промена. Ти процеси су одређени, пре свега, **развојем високих технологија и глобализацијом светске привреде**.

Динамика привредне структуре условљена је бројним факторима. Ту треба истаћи мере економске и развојне политике. То значи да се правцем и темпом структурних промена може управљати. Применом адекватних мера развојне политике и вођењем адекватне политике научног и техничко-технолошког развоја може се, на дуги рок, остварити жељена привредна структура.

Да су привредни раст и структурне промене снажно повезане, наглашавао је још пре више од пола века чувени економиста **S. Kuznets**. „Структурне промене су централни елемент процеса развоја и суштински елемент модела раста. Оне могу успорити раст, ако су споре или неефикасне, али могу да допринесу расту ако побољшавају алокацију ресурса.“⁸⁰

Тросекторски модел привреде је, свакако, основ изучавања проблема привредне структуре и **структурне трансформације**. Доминантна економска делатност зависно од утицаја производних фактора била је најпре пољопривреда, затим индустрија, а данас је готово свуда кључни постао терцијални сектор, сектор услуга, како за укупну запосленост, тако и за остваривање дохотка.

Промена привредне структуре од доминације примарног сектора, који чине углавном пољопривреда и екстрактивна индустрија, преко секундарног сектора (доминација прерађивачке индустрије), ка терцијарном сектору у коме доминирају услуге, доводила је до раста производње, запослености и животног стандарда, тј. друштвеног благостања. С друге стране, јачање и развој терцијалног сектора подстицао је продуктивност пољопривреде и индустрије, утицао на смањење релативног броја запослених, али и на повећање профитабилности и конкурентности и сектора пољопривреде и сектора индустрије.

„Померање ка услужној економији“, главна је карактеристика савременог економског развоја. Терцијарни сектор се током времена веома проширио и издиференцирао. Данас је просто немогуће пратити све активности у оквиру њега као хомогене целине, па је зато интенција савременог структуралистичког поимања сектора да се терцијарни сектор мора даље диференцирати на кватернарни, па чак и квинарни.⁸¹

Већи број теоријских анализа, као и економска реалност, показују да је за успешан економски развој, посебано земља у развоју, стратешки важан био процес индустријализације, у својству покретача континуираних структурних промена и трансформација привреда.

⁸⁰ Kuznets, S., *Economic Development and Cultural Change* Vol. 5, No. 4, Supplement, 1957, Page 109
Published by: The University of Chicago Press, Stable, <http://www.jstor.org/stable/1151943>

⁸¹ Марјановић, В., Значај и утицај привредне структуре на привредни развој, Економске теме, Ниш, XLVIII, бр. 3, 2010. године, страна 378

„Индустијализација, која од прве индустријске револуције траје преко 250 година, најчешће се посматра као стратегија економског развоја. Она има различите специфичности и путеве спровођења у различитим земљама, зависно од нивоа развоја и тренутка када је започета“.⁸² Како **A. Szirmai, W. Naude и L. Alcorta** наглашавају, она је синоним за економски развој, богатство, технолошко вођство и иновације, економску и политичку моћ, и међународну доминацију.⁸³

Упоредо са променом структуре привреде и променама учешћа индустрије у запослености и бруто друштвеном производу, мењала се и структура индустрије, посебно прерађивачке.

Отуда, темпо структурних промена управо указује на брзину, а често и на начин, динамику и интензитет промена у саставу једног агрегата, који утиче на релативни значај сектора или његових делова у укупној привреди и подразумева брже или спорије померање од традиционалних ка високо продуктивним активностима, што у крајњој инстанци утиче на раст конкурентности, па сходно томе и на економски раст и развој.

Структурне промене утичу на промену односа и трансформација у композицији производних фактора, производње, запослености, понуде, тражње, инвестиција и трговине. Тако успостављена флексибилна структура важан је елемент раста продуктивности, с обзиром на то да омогућава ефикасну реалокацију ресурса.

Међутим, процес транзиције држава централне и источне Европе из централно-планске ка тржишној привреди, крајем XX века, окарактерисан је бројним конфликтима и драматичним променама, посебно у производном сектору.

„С обзиром на доминантну позицију индустрије у структури привреде током централно-планског система привређивања, примарно тежиште транзиционих реформи било је усмерено на реструктурирање овог сектора. За разлику од трансформације привреде (индустрије) у развијеним државама започете ранијих деценија (путем деиндустијализације и убрзане терцијаризације на путу развоја постиндустријског друштва), којом је обухваћен део индустрије, у земљама централне и источне Европе целокупан индустријски сектор, те свако појединачно предузеће захваћени су реструктурирањем.“⁸⁴ **То је значило измену структурног и просторног модела развоја индустрије на различитим територијалним нивоима (националном, регионалном и локалном).**

⁸² Pack, H., Westphal, L. E., Industrial strategy and technological change: Theory versus reality. *Journal of development economics*, 22(1), 1986., page 87-128.

⁸³ Szirmai, A., Naude, W., Alcorta, L., Introduction and Overview: The Past, Present and Future of Industrialization. In A. Szirmai, W. Naude, & L. Alcorta, (Eds.), *Pathways to Industrialization in the Twenty-First Century-New Challenges and Emerging Paradigms*. Oxford, 2013.

⁸⁴ Kiss, E., Restructuring in the Industrial Areas of Budapest in the Period of Transition, *Urban Studies*, Vol. 39, No. 1, 2002., page 70

Управо зато, формирањем новог индустријског простора мења се форма, интензитет и величина претходно успостављених односа и значај индустријских центара/региона формираних током претходних развојних етапа. Мобилност фактора производње подстиче миграцију капитала, а тиме и дислокацију производње из развијених држава света у мање развијена подручја (државе, регионе, градове) због низа повољности (коришћења јефтине радне снаге, одсуства строгах еколошких прописа и др.).⁸⁵

Остварени транзициони ефекти променили су „квалитет“ локација, успоравајући, не ретко и ограничавајући развој једних и истовремено убрзавајући развој других подручја (градова/региона), изазивајући, при том, повећање регионалних разлика. **Темпо, правац и величина структурних промена** условили су велике разлике између држава на међународном, градова и региона на регионалном, општина на локалном нивоу, а мера у којој се простор и локација могу поново валоризовати резултат је сложене интеракције између интерних и екстерних сила.⁸⁶

Док су неки градови и региони били способни да се успешно прилагоде новонасталој ситуацији, други, суочени са озбиљним проблемима, знатно су ослабили своју позицију у локалним и регионалним оквирима.

Анализирајући трансформационе процесе, а на основу позиције региона у социјалистичкој економији **G. Gorzelak** разликује четири основне категорије региона: **„региони позитивног континуитета** („лидери“ - метрополе, велике урбане агломерације), **региони негативног дисконтинуитета** („губитници“ - стари индустријски региони), **региони позитивног дисконтинуитета** („победници“- „западни“ гранични региони) и **региони негативног континуитета** (рурални и периферни „источни“ региони).“⁸⁷

Транзиционе економије, пре свега, централне Европе, у другој половини 90-тих година, примера ради, имале су динамичан привредни раст, захваљујући расту инвестиција, извоза, као и спроведених структурних реформи, на основу којих је дошло до значајних промена у структури индустријске производње - раст средње и високо технолошких грана.

Уважавајући горе поменути типологију региона, велики број индустријских градова и региона централне и југоисточне Европе, постали су пак „губитници“ транзиције, јер су изгубили раније стечену позицију у социјалистичкој привреди.

⁸⁵ Hayter, P., *The Dynamics of Industrial Location: The Factory, the Form and the Production Systems*, John Wiley & Sons Inc, 1997. page 45

⁸⁶ Hamilton, F.E.I., *Transformation and Space in Central and Eastern Europe*. *The Geographical Journal*, Vol. 165, part 2, 1999., page 135

⁸⁷ Gorzelak, G., *Regional development and planning in East Central Europe*. In Keune M. (ed) *Regional development and employment policy. Lessons from Central and Eastern Europe*, ILO-CEET. Geneva-Budapest, 1998. page 62-76

Међутим, поједине индустријске гране и региони су опстали и постали нови генератори привредног развоја. Велики утицај на те трендове имале су **директне стране инвестиције**. „Свакако је прилив страних директних инвестиција био „мотор“ савременог индустријског развоја, али је уједно постао и узрок све већег јаза на релацији индустрија у власништву великих, иностраних компанија и домаћих малих и средњих предузећа, чија је производња била усмерена на домаће тржиште. Такође, настао је јаз и на релацији старих и нових индустријских грана, старих и нових индустријских локација.“⁸⁸

Најновија глобална рецесија, с краја прве деценије XXI века, још једном је потврдила економску законитост да привредни раст није могућ без континуираних структурних промена. „**Транзициони модели реалокације фактора раста** показали су сву своју неефикасност под налетом рецесионих удара. Комплетно подручје земаља Југоисточне Европе суочено је са системским макроекономским неравнотежама, које су, примарно, структурног карактера. Истраживања су јасно указала да је одржив привредни раст био већи у оним транзиционим економијама у којима су реформе биле брже од оних са стратегијом постепеног развоја. Криза је у први план истакла значај индустријских политика. Тежиште посткризне реалокације фактора раста, у новом моделу привредног раста, неопходно је усмерити ка структурним променама у извозне секторе прерађивачке индустрије.“⁸⁹

На примеру Републике Србије, како наводи **Е. Јакопин**, „незавршене структурне промене, јасно указују да наша земља, због закаснелог транзиционог старта, заостаје у реформским процесима, посебно, у: реструктурирању великих предузећа, политици конкурентности и инфраструктурним реформама. По њему, трансформациона спорост није била у функцији изградње новог привредног система. Напротив, транзициони „градуализам“ српске привреде није успео да оствари два основна постулата: правичност у реалокацији постојећих ресурса и стабилизацију фискалних ефеката од приватизације. Кључни макроекономски дефицити (фискални и дефицит текућег биланса), структурне неравнотеже, релевантни аспекти секторске реалокације фактора раста, са нагласком на промене у производној структури привреде и на факторе раста продуктивности, указују да кључни параметри убрзавања структурних промена у привреди: повећање инвестиција, повећање извоза, смањење спољнотрговинског дефицита и дефицита текућих трансакција у платном билансу, **подразумевају нови макроекономски модел привредног раста.**“⁹⁰

⁸⁸ Barta, G., Industrial Restructuring in the Budapest Agglomeration, Discussion Papers No. 30, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, 1999., page 3

⁸⁹ Јакопин, Е., Посткризна алокација фактора раста, Економски хоризонти, Крагујевац, 2012. године, свеска 2, страна 77

⁹⁰ Јакопин, Е., Структурне промене у Србији: Горки лекови, Бизнис и финансије, 30.11.2011. године, <http://bif.rs/2011/11/strukturne-promene-u-srbiji/>

ДРУГИ ДЕО

РЕГИОНАЛНА НЕРАВНОМЕРНОСТ КАО КОМПЛЕКСАН РАЗВОЈНИ ПРОБЛЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

На релацији простор – развој и из тога изведеној територијализацији регионалног развоја, дешавају се сложени процеси са крупним проблемима и тешко решивим конфликтима.⁹¹

Изражена регионална неравномерност између недовољно развијеног, већег дела простора и развијених територијалних подручја и сегмената Републике Србије, резултанта је заједничког деловања бројних фактора и њихових узрочно–последичних односа.

Широк спектар наслеђених културно-историјских, демографских, економских, инфраструктурних, социјалних и политичких параметара, уважавајући свакако, природни и геостратешки положај појединих области, пресудно су утицали на неравномеран регионални развој наше земље. „Последице на простору Републике Србије су евидентне - огромни унутаррегионални и међурегионални несклади спутавају развој и подстичу миграционе токове. Велики и стратешки важни простори Републике Србије остали су популационо непокривени, а њихови ресурси неискоришћени. Истовремено, у развијенијим центрима дошло је до прекомерне концентрације становништва и привреде, што је на својевртан начин произвело негативне последице у економској, социјалној, просторној и еколошкој сфери истих.“⁹²

Битна одлика регионалне неравномерности у Републици Србији је да се статус неразвијених подручја није битније променио протоком времена. Стечена предност развијенијих делова Републике Србије, изражена у релативно вишем нивоу дохотка по глави становника, већој запослености, бољој доступности и квалитету институција, бољим стеченим предусловима за развој, акумулираних током периода социјалистичке индустријализације, повећана је у односу на неразвијена подручја.

Сва досадашња искуства, као и постојеће тенденције у регионалном развоју, указују да су територијалне деформације регионалног развоја последица не само дефеката примењиване политике регионалног развоја, него првенствено, недостатака системских и институционалних регулативних механизма.

⁹¹ Дерић, Б., Перишић, Д., Територијализација регионалног развоја Србије, Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине, Београд, 1995. године, страна 3

⁹² Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Службени гласник РС, бр. 55/05 и 71/05, страна 1

Узроке пораста регионалних неравномерности у Републици Србији треба тражити у некоординацији, са једне стране секторских политика, са друге стране регионалне политике, али пре свега у препуштању развоја неразвијених подручја деловању тржишног механизма без изграђених институција, утицаја и контроле државе.

Сви досадашњи модели привредног раста и развоја базирали су се на секторским приоритетима, на секторским политикама, на краткорочним и средњорочним циљевима. Међутим, **регионални развој, као превасходно структурни проблем, је дугорочног карактера.**

Држава није имала системски одговор на бројне територијалне деформације како би ублажила транзиционе ударе и ограничења са којима су суочена угрожена подручја, односно допринела њиховом оспособљавању за аутопропулзивни развој.

У циљу мерења разлика у достигнутом степену привредног развоја, у пракси се употребљавају бројни показатељи. С обзиром да ни бруто домаћи производ (БДП) по становнику није свеобухватан индикатор, праћење развоја често се допуњује показатељима који поред економских, имају и социјалне и друге карактеристике. Сваки од показатеља има своје специфично значење, своје предности, али и недостатке.

На основу одређеног скупа показатеља, могуће је стећи утисак о размерама и узроцима регионалних диспаратета. Сходно њима, креатори економске (и регионалне) политике могу доносити и спроводити неопходне мере које за ефекат треба да имају подстицање развоја у мање развијеним регионима, те смањење нивоа регионалних разлика у земљи. Да би биле ефикасне, мере се морају заснивати на прецизним и што је могуће тачнијим резултатима спроведених анализа. Сврхисходност мера, дакле, у великој мери зависи од квалитета и поузданости регионалних података којима се располаже приликом спровођења регионалних истраживања.

1. Карактеристике регионалног развоја наше земље

Овај део дисертације ће, уз карактеристике регионалног развоја наше земље у претходном периоду и актуелна питања регионалног развоја Републике Србије, обухватити анализу стања која даје целовит динамички приказ свих регионалних неравномерности, фактора релевантних за сагледавање достигнутог степена развијености, пројекција, изазова и актуелних ограничења у контексту комплексних развојних проблема наше земље. На самом крају извршићемо анализу динамике развијености јединица локалних самоуправа и утврдити међурегионалне разлике у Републици Србији са међународног становишта.

Регионални развој, како бивше Југославије, тако и Републике Србије, у хијерархији развојних циљева није имао адекватно место. Деценијама уназад је био маргинализован и није се посматрао као интегрални део укупног друштвено-економског развоја, већ је анализиран као одвојена и не важна димензија укупног развоја.

Друштвено-економским везама између просторних целина и потенцијалних преливајућих развојних ефеката истих на целокупну државу, није посвећивана велика пажња. Такав приступ је током времена продубљивао регионалне и структурне развојне проблеме, а залагања за отклањање регионалних неравномерности, нису дала очекиване резултате.

Проблеми регионалног развоја непрестано су потискивани несинхронизованим мерама, које су се најчешће сводиле на краткорочно амортизовање последица изражених диспропорција или конфликта по питању државног устројства и националног питања. Током читавог периода обухваћеним анализом у овом делу дисертације, провлачи се теза, да су регионални диспаритети имали велику осетљивост и били основа настајања проблема у међунационалним односима, рађања међунационалних конфликта, а поред израженог политичког утицаја и интереса у земљи и окружењу, главни разлог распада југословенске вишенационалне заједнице.

С друге стране, проблематика регионалног развоја више од пола века није имала адекватно теоријско нити практично утемељење, што може, донекле, да буде оправдање креаторима економске политике. Без ослонаца у теорији, детерминисаног методолошког приступа и институционалног оквира политике регионалног развоја, није било могуће изградити конзистентан систем регионалних механизма, а самим тим није било могуће доћи ни до ефикасних решења у пракси.

За нешто више од седам деценија постајања заједничке државе, од стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, до распада СФРЈ, сецесијом неких република 1991. године и поновног успостављања независности, распадом Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године, наша је земља прошла бројна искушења, бурне периоде развоја и посртања, страхоте ратова и разарања, која су протоком времена оставила дугорочне последице по њен привредни и укупни друштвени развој.

1.1. Карактеристике регионалног развоја Краљевине Југославије

У литератури регионалног развоја наше земље, из нама непознатих разлога, случајно или свесно, идеолошки или због „стратегије лажног мира у кући“, како наводи Слободан Вуковић⁹³, нема много научне грађе, података и научних радова који указују да наслеђени привредно-системски, културно-историјски, демографски, друштвено-економски и политички проблеми, параметари и чињенице, које су утицале или чак, на својеврстан начин, предодредиле друштвено-економска кретања и развој Републике Србије данас, пресудно вуку корене, не након Другог, већ након Првог светског рата.

Ратне последице са којима се новостворена држава суочила након Првог светског рата биле су веома тешке: велики број уништених фабрика, опустошена села, разорена саобраћајна инфраструктура, инфлација, глад. Србија је у рату изгубила више од 28% становника, односно 62% мушког радно-способног становништва (53% погинуло и 9% трајних инвалида) између 18 и 55 година.⁹⁴

Током ратних операција, глади и болести, изазваних ратом, поред културне и научне елите, страдала је и стручна радна снага.

По попису предузећа из 1916. године, на аустро-угарском окупационом подручју (од Саве и Дрине до Велике Мораве) онеспособљено је 58% индустријских предузећа. Занати су изгубили половину свог инвентара.⁹⁵

Готово да је идентично било и на бугарском окупационом подручју, где су руднике експлоатисали Немци. Поред рудника који су минирани, многобројна предузећа су, у већој или мањој мери, такође, страдала при повлачењу окупатора.

⁹³ Вуковић С., Стратегија лажног мира у кући - Економски односи између региона у Краљевини Југославији, Београд, 2005. године

⁹⁴ Димић, Љ., Срби у Југославији, Београд, 1998. године, страна 66

⁹⁵ Вучо, Н., Аграрна криза у Југославији 1930-1934, Београд, 1968. године, страна 2

Колико је за време рата страдала индустрија Србије посредно говори податак да је број индустријских радника тек након десет година, то јест у периоду 1919-1923. достигао број из 1910. године.⁹⁶

За време рата, конфискацијом и одвођењем у непријатељске земље, сточни фонд је уништен за 70%, пољопривредна производња смањена за 70%, а пољопривредни инвентар (објекти, справе, машине, возила) оштећен је за 44% од своје вредности. Вредност опљачканих пољопривредних производа никада није израчуната.⁹⁷

Поред тога, културно благо не само да је пљачкано, него је при повлачењу непријатеља и уништавано. Аустријанци су однели целокупну архивску грађу. Затим, ту су губици у ненаплаћеним порезима, социјална давања, отплате дугова и друго. Да не говоримо о заустављеном развоју и изгубљеној добити. Заправо, Србија је, по неким проценама (које морамо узети с извесном резервом због уобичајеног надувавања ратних штета), **изгубила 13 националних доходака по ценама из 1911. године.**⁹⁸

Према процени делегације Краљевине СХС на мировној конференцији у Версају, ратна штета Србије износила је од 7 до 10 милијарди златних франака (по ценама из 1914. године), а то је била половина њене тадашње укупне националне имовине.⁹⁹

По завршетку Првог светског рата, Србија је била потпуно обезглављена и економски уништена. Геноцид извршен над Србима и страдање народа током Првог светског рата оставиће дубоке демографске, социо-економске и психолошке последице које се осећају у Србији и до данашњих дана. Уједињење у заједничку државу са Хрватима и Словенцима утицало је додатно на расипање ослабљених снага, с једне, и дезоријентацију српског друштва, с друге стране. Српска политичка елита, суочена са бројним друштвено-економским проблемима у земљи, притисцима из окружења, разграничењем са суседним државама и унутрашњим конституисањем државе, није нашла адекватане одговоре на изазове који су долазили из северо-западних покрајина након уједињења, а посебно на оне који су проистекли из њега - унитарно или федерално устројство државе, уједначавање законске регулативе и друга питања.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је била спој различитих економских система, са различитим нивоом развоја својих покрајина, различитих валутних и

⁹⁶ Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа, Београд, 1941. године, стране 67, 73

⁹⁷ Вучо, Н., Аграрна криза у Југославији 1930-1934, Београд, 1968. године, страна 2

⁹⁸ Исић, М., Селаштво у Србији 1918-1925, Београд, 1995. године, страна 26

⁹⁹ Ђуровић, С., Индустрија Србије на почетку привредног живота Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Историја XX века, број 10, 1969. године, страна 181

царинских система, различитих културних стандарда, верски подељена и са израженим међунационалним неповерењем.

До 26. априла 1922. године у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је постојало 7 привремених покрајина.¹⁰⁰ Ниже управно-територијалне јединице чинили су окрузи (жупаније), срезови (котари) и општине.

Карта 1: Седам привремених покрајина Краљевине СХС (1920-1922)

Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Scs_kingdom_provinces_1920_1922_sr.png

У време стварања Краљевине, Словенија и Војводина (Банат, Бачка и Барања) су економски биле најразвијеније покрајине и знатно изнад просека тадашње државе. На другој страни, најмање развијене покрајине, које су ушле у заједничку државу, биле су Далмација, Јужна Србија (Македонија и Косово и Метохија) и Црна Гора.

Централна Србија и Војводина, у структури привреде Краљевине, имале су знатно јаче развијенију пољопривреду него западна подручја, са већом продуктивношћу, као и знатне пољопривредне вишкове, пре свега чињеницом да је пољопривреда давала око 50% укупног југословенског извоза и стварала неопходна девизна средства за покриће увоза репроматеријала неопходних индустрији.¹⁰¹

¹⁰⁰ 1. Србија (Северна Србија и Јужна Србија), 2. Црна Гора, 3. Босна и Херцеговина, 4. Далмација 5. Хрватска и Славонија (Хрватска, Славонија, Међумурје, острво Крк са општином Кастав), 6. Словенија (Словенија са Прекомурјем), 7. Банат, Бачка и Барања.

¹⁰¹ Учешће пољопривредних производа у структури извоза кретало се од 52,1% (1919–1925) до 46,2% (1934–1939). Види: Пертот, В., Економика међународне размјене Југославије: Анализа размјене 1919–1968, том II, Загреб, 1970. године, страна 18

У периоду 1919–1923. године, за време државног провизоријума, док је српска политичка елита била заокупљена потписивањем мировних уговора, учвршћивањем несигурних спољних граница и унутрашњим уређењем државе, захваљујући вишем степену индустријализације и развијенијој инфраструктури долази до убрзаног индустријског развоја северозападних региона Краљевине.

Од укупно изграђених индустријских постројења у Краљевини СХС у периоду 1919–1923, у Словенији је подигнуто 26,7%, Хрватској и Славонији (са Сремом) 33,4%, Војводини (с Барањом без Срема) 13,6%, а у свим осталим покрајинама Краљевине укупно 26,2% - Далмацији 2,8%, Босни и Херцеговини 7,1%, централној Србији 14,4%, Јужној Србији 2,0% и Црној Гори 0,0%.¹⁰² На развој индустрије Словеније, Хрватске и Славоније отпада три петине укупних инвестиција у индустрији Краљевине.¹⁰³

Замена круна, поред финансирања буџета задужењем код Народне банке до краја 1921. године изазвала је вртоглави пад динара (и инфлацију), који је све време током рата имао стабилну вредност. „Динар је на Циришкој берзи од октобра 1920. до јануара 1923. године у односу на швајцарски франак изгубио 82% од своје вредности.“¹⁰⁴

Инфраструктура у северозападним покрајинама Краљевине СХС није претрпела значајна ратна разарања, а саобраћајне и раније успостављене привредне везе са Западом, нарочито с Аустријом, Мађарском и Чехословачком, допринеле су привлачењу инвестиција и привредном развоју поменутих покрајина.

„Појачану инвестициону активност у Словенији, Хрватској и Славонији потпомогла је, у условима велике инфлације, кредитна дарежљивост (из политичких разлога) Народне банке, Државне хипотекарне банке и Поштанске штедионице, чији су кредити били неколико процената јефтинији од оних на тржишту капитала.“¹⁰⁵

Од 26. априла 1922. године, до октобра 1929. године, Краљевина СХС је територијално реорганизована у 33 административне области.

¹⁰² Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа, 1941, Београд, стране 64, 65, 67

¹⁰³ Вуковић С., Стратегија лажног мира у кући (Економски односи између региона у Краљевини Југославији), Социолошки преглед, Београд, 2005. године, број 4, стране 468

¹⁰⁴ Брашић, Г., Девизно валутни прописи и њихов утицај на спољну трговину, Београд, без године издања, страна 76

¹⁰⁵ Народна банка 1884–1934, Топчидер, 1934, страна 151

Карта 2: Територијална подела Краљевине СХС на области (1922-1929)

Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Scs_kingdom_oblasts_1922_1929_sr.png

Наговештај економске кризе значајније се осетио у Краљевини током 1926. године, а на њу су утицали унутрашњи политички проблеми, лоше вођена економска политика, низак ниво индустријализације, неродне године и ниске цене пољопривредних производа у земљи.

Будући да је Краљевина СХС била претежни извозник пољопривредних производа и сировина, смањење тражње, пад свих цена и нестабилно тржиште у окружењу су се вишеструко негативно одразили на платни биланс земље, а самим тим, и на њену економију, што је у великој мери утицало и на односе између региона унутар Краљевине.

Велика светска економска криза, у периоду између 1929. и 1933. године, додатно је негативно утицала на привредна кретања у Краљевини Југославији.

Законом о називу и подели Краљевине Југославије на управна подручја, од 3. октобра 1929. године, установљена је нова административна подела територије Краљевине Југославије на бановине.

Карта 3: Територијална подела Краљевине Југославије на бановине

Извор: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kingdom_of_Yugoslavia_\(1929-1939\)-sr.svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kingdom_of_Yugoslavia_(1929-1939)-sr.svg)

Од проглашења Краљевине Југославије до 1938. године, југословенска индустрија, због своје ниске продуктивности и малог учешћа нето инвестиција у односу на национални доходак, споро се развијала. И поред те чињенице, њена распрострањеност и инвестиције у новоподигнуте капацитете утицали су на продубљивање регионалних разлика.¹⁰⁶

Цене индустријских производа наставиле су тренд пада, али су спорије падале од цена пољопривредних производа. „Један од кључних узрока разлика у паду цена било је стварање картела, односно монополистичко понашање знатног дела тадашње индустрије. Предузећа удружена у картеле поседовала су 22,3% од укупно ангажованог капитала у привреди Краљевине Југославије.“¹⁰⁷

Картели су били претежно сконцентрисани у Дравској и Савској бановини. „У 1938. години било је регистровано 343 картела, са 2,2 милијарде динара уложеног капитала. На Дравску бановину отпадало је 23,2% од укупног броја или 24,3% од ангажованог капитала а на Савску 33,5% од броја или 35,3% од капитала свих регистрованих картела.“¹⁰⁸

¹⁰⁶ Грђић, Г., Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака, Производне снаге НР Србије, Београд, 1953. године, страна 55

¹⁰⁷ Куколеча, С., Картели и њихов значај за југословенску привреду, Београд, 1939. године, страна 219

¹⁰⁸ Димитријевић, С., Страни капитал у привреди у привреди бивше Југославије, Београд, 1958. године, стране 226-228

На тај начин, помоћу нереалних (картелисаних) цена индустријских производа, ове две бановине су „преко маказа цена, извучиле доходак из осталих региона Југославије, на уштрб пољопривреде, која је била депривилегована у односу на све остале привредне делатности. Наведене чињенице указују да је пољопривреда све време између два рата у највећој мери финансирала индустријску производњу. То је посебно важно нагласити ако знамо да је учешће пољопривреде у укупном националном дохотку између два рата у просеку износило око 46%.“¹⁰⁹

За период 1923–1938. године просечна стопа раста националног дохотка била је 1,9% годишње, а по становнику само 0,15% годишње.¹¹⁰ "Томе су у великој мери допринели и скупи кредити, будући да је банкарски капитал претежно био у страним рукама. „Под директним страним утицајем било је 61,6% банкарског капитала.“¹¹¹

Године 1939, као резултат споразума Цветковић - Мачек, спајањем Савске и Приморске бановине и делова Дунавске, Врбаске, Дринске и Зетске бановине настаје Бановина Хрватска. Образовањем Бановине Хрватске измењено је државно уређење Југославије предвиђено Октроисаним уставом.

Све до априла 1941. године, Југославија је територијално била подељена у осам бановина и град Београд, са посебним статусом. „У саставу бановина било је 347 срезова и 3.906 општина.“¹¹²

1.2. Карактеристике регионалног развоја у СФРЈ

Страхоте и разарања Југославије, као и велике људске жртве у Другом светском рату оставиле су бројне и дугосежне последице по њен укупан друштвено-економски развој. Почети привредног развоја у другој, социјалистичкој Југославији, били су у амбијенту потпуне доминације државе у свим сферама живота, па и у привреди.

Први Устав ФНРЈ је проглашен 31. јануара 1946. године, на заједничкој седници оба дома Уставотворне скупштине. Југославија је дефинисана као „савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су на основу права на самоопредељење укључујући право на одцепљење изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави,“¹¹³ коју је сачињавало шест република, с тим што је Србија у свом саставу имала Аутономну покрајину Војводину и Аутономну Косовско-Метохијску област.

¹⁰⁹ Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937. годину, страна 403

¹¹⁰ Стајић, С., Национални доходак Југославије 1923-1939 у сталним и текућим ценама, Београд, 1959. године, стране 6-22

¹¹¹ Димитријевић, С., исто, страна 18

¹¹² Латифић, И., Југославија 1945-1990, Развој привреде и друштвених делатности, Београд, 1997. године, страна 126

¹¹³ Устав Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, бр.10/19469

Карта 4: Територијална подела Федеративне Народне Републике Југославије

Извор: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yugoslavia_\(1946-1990\)_location_map.svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yugoslavia_(1946-1990)_location_map.svg)

Иако је била организована на федеративном принципу, нова социјалистичка Југославија је у почетној фази развоја имала обележје централизоване федерације које се огледало у подељености надлежности између савезне државе и република са изразитом превлашћу федералних органа. Уставом су регулисана основна права народа и република. Одређено је да територијално разграничење између република врши Народна скупштина ФНРЈ и републичке границе нису се могле мењати без њиховог пристанка. Националним мањинама гарантовани су право и заштита културног развитка и слобода употребе језика.

Својина је била државна, задружна или приватна. Државна својина је била неопходан услов изградње новог социјалистичког система. Створена је одлуком државе, да због равноправности и једнакости у новом друштву, власништво над средствима за производњу буде у рукама државе. До власништва над средствима за производњу држава је дошла Законом о конфискацији имовине и о извршењу конфискације¹¹⁴, Законом о аграрној реформи и колонизацији¹¹⁵ и Законом о национализацији приватних привредних предузећа.¹¹⁶

¹¹⁴ Демократска Федеративна Југославија, Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације Службени лист ДФЈ, бр. 40/45 и 70/45

¹¹⁵ Демократска Федеративна Југославија, Закон о аграрној реформи и колонизацији, Службени лист ДФЈ, бр. 64/45 и 16/46

¹¹⁶ Федеративна Народна Република Југославија, Закон о национализацији приватних привредних предузећа, Службени лист ФНРЈ, бр. 98/46

Уставом је регулисана надлежност ФНРЈ и највиших савезних органа. Народна скупштина ФНРЈ је била врховни орган државне власти и сачињавала су је два дома – Савезно веће и Веће народа. Највиши извршни и управни орган државне власти била је Влада ФНРЈ. Уставом су одређени органи власти народних република, аутономне покрајне и аутономне области, административно-територијалних јединица: села, срезова, градских рејона, градова, округа и области.

Преузимање свих компетенција од стране државе у економској сфери елиминисало је деловање тржишта и економских законитости које владају у процесу друштвене репродукције. **Све економске одлуке и процеси одвијали су се на основу плана који је био свеобухватан, детаљан и централистички.**

Југославија се, на почетку своје социјалистичке изградње, суочила не само са неразвијеном привредом у целини, него и са веома изразитим регионалним неравномерностима и ниским степеном територијалне интеграције као последице хетерогене структуре и многобројних регионалних варијетета. Регионални проблем је био резултат и различитих историјских утицаја који су створили мозаик хетерогених културних образаца, различите владајуће идеологије.¹¹⁷

Целокупни друштвено-економски развој СФРЈ, после Другог светског рата, карактерише интензиван раст укупне привреде, праћен одговарајућим растом животног стандарда и променама у економско – социјалној структури становништва.

Регионална политика послератне Југославије била је заснована на упрошћеној дихотомној подели на економски развијене и неразвијене републике и покрајине (која *de facto* никада није имала ослоња у стварности), те регионални аспект развоја Југославије треба сагледавати кроз развој република и покрајина.

Економски региони поистовећивали су се са административно политичким јединицама. „Ове друштвено-политичке јединице су се афирмисале као региони коинцидецијом више фактора, као што су: федерално уређење, постојање регионалних влада, вишенационални састав који се приближно поклапа са политичко-територијалном поделом, историјски услови, различите социо-економске структуре.“¹¹⁸

У стручној литератури и политици развоја Југославије фигурирала су четири развијена подручја – Словенија, Хрватска, Војводина и Централна Србија. Неразвијеним подручјима проглашена је Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија и Косово и Метохија. Ваља нагласити да је по највећем броју показатеља Централна

¹¹⁷ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Нови Сад, 2013. године, страна 16

¹¹⁸ Михаиловић, К., Неразвијена подручја Југославије, Београд, 1970. године, страна 107

Србија била испод просека земље као целине, а нарочито испод просека осталих развијених региона, као и чињеницу да су у неразвијеним регионима постојале мање регионалне целине (субрегиони), везане углавном за веће градске центре, који су се по највећем броју показатеља могле убројити у групу развијених.¹¹⁹

Прихваћени метод развоја био је исти и за развијене и за неразвијене регионе, а то је индустријализација. Свака република и покрајина настојала је да заокружи своју привреду, почев од сировинске и енергетске базе, па до прерађивачке индустрије широког спектра.

И. Латифић указује да је у периоду од 1952. до 1990. године, БДП Југославије увећан 6,1 пута. Како наводи, „раст БДП није био равномеран, нити је имао једнаку динамику раста. Спорији раст БДП од просечног у земљи оствариле су недовољно развијена подручја: Босна и Херцеговина (5,2 пута), Косово и Метохија (5,4 пута), Хрватска (5,7 пута) и Црна Гора (5,4 пута). Од неразвијених подручја, Македонија је остварила већи раст БДП од југословенског просека (6,8 пута). Највећи раст остварен је у Војводини (7,5 пута) и Словенији (6,6 пута). У Србији ван територија покрајина, остварен је нешто виши БДП од југословенског просека (6,2 пута). У поменутом периоду, БДП по глави становника повећан је за целу земљу 4,3 пута. БДП по глави становника није пратио општа привредна кретања за поједина подручја, јер су на то утицај имале разлике у стопи природног прираштаја становништва.“¹²⁰

Индустрија је имала одлучујућу улогу у убрзавању привредног развоја и променама привредне и друштвене структуре република и покрајина СФРЈ. У развоју индустрије, посебна пажња посвећена је инвестирању и изградњи капацитета за производњу електроенергије, угља, челика, обојених метала и за прераду дрвета.

Оваква структура улагања била је одраз опште развојне политике и привредних ресурса. Развијене републике свој развој засновале су на технологији високе прераде и производњи готових производа, а мање развијене републике и недовољно развијена подручја, претежно, на производњи сировина и репроматеријала.

Просечна годишња **стопа раста индустријске производње** за целу земљу, како даље наводи И. Латифић, „у периоду од 1956. до 1990. године износила је 6,5%. Нижу стопу раста оствариле су Хрватска (5,7%), Словенија (6,2%) и Косово и Метохија (6,3%), док су знатно више стопе раста имале Србија без покрајина (7,4%), Македонија (8,9%) и Црна Гора (9,3%). Учеће индустрије у БДП у поменутом периоду повећано је за целу земљу 2 пута, у Црној Гори 4,7 пута, у Македонији и Босни и Херцеговини

¹¹⁹ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 215

¹²⁰ Латифић, И., Југославија 1945-1990, Развој привреде и друштвених делатности, Београд, 1997. године, страна 131

скоро 3 пута, на Косову и Метохији 2 пута, у Централној Србији 2,3 пута, у Хрватској 1,6 пута и најмање у Словенији 1,4 пута.“¹²¹

У развоју република и покрајина, значајну улогу одиграо је развој **пољопривреде**. Иако је у периоду 1952-1990. године, у свим републикама и покрајинама смањено учешће пољопривреде у укупном друштвеном производу око 2 пута, укупна пољопривредна производња у физичком обиму, порасла је у послератном периоду 2,5 пута. Најнижи раст био је у Хрватској и Словенији - 2,2 пута, а највећи у Србији 3,1 пута.¹²²

Промене у економској структури становништва и смањење аграрне пренасељености, резултат су пораста запослености, али и промене старосне структуре становништва на селу.

Као битаном сегменту друштвено-економског развоја, све републике и покрајине посветиле су посебну пажњу обнови и изградњи **саобраћајница**. Побољшањем свих видова саобраћаја, изградњом нових смештајних капацитета и побољшањем квалитета услуга, у континуитету се повећавао број домаћих и страних **туриста**.

Много је урађено на описмењавању становништва. Оспособљавање кадрова неопходних за друштвено-економски развој захтевало је непрестано ширење мреже образовних институција, упоредо са повећањем броја наставничког кадра. Оснивањем нових факултета, бесплатним школовањем, стипендијама, повећањем броја и квалитета наставног кадра и изградњом објеката, створени су услови за повећање броја факултетски образованих. **Образовни ниво становништва** у Југославији знатно је измењен у послератном периоду.

У ширењу и модернизацији **здравствених** установа, оспособљавању кадрова и примени научних достигнућа у лечењу, сузбијању и спречавању заразних болести и повећању капацитета здравствене службе, такође, учињени су видни резултати.

На пораст реалних примања и општи раст животног стандарда становништва Југославије утицали су, пре свега, динамичан раст производње и промене у њеној структури, као и промене у структури расподеле националног дохотка.

И поред чињенице да је након Другог светског рата територијална подела Југославије вршена 9 пута, без промена унутрашњих граница република, да су у планским и развојним документима послератне Југославије питања бржег развоја неразвијених подручја и равномернији територијални развој заузимали значајно место,

¹²¹ Латифић, И., Југославија 1945-1990, Развој привреде и друштвених делатности, Београд, 1997. године, страна 131

¹²² Латифић, И., исто, страна 139

нису се смањивале разлике у нивоу развијености региона. Штавише, по многим показатељима, регионалне разлике су продубљиване, а кроз регионални проблем преламала су се питања економских диспаритета, национално и питање државног уређења.

Развој кроз **индустријализацију** спровођен је без одређивања приоритета, без анализе укупних услова у конкретном региону, те је текао стихијски, са **изразитим миграционим кретањима** на релацији југ-север, из села према градским центрима и уз изражене међунационалне притиске.

Недовољан обим инвестиција и њихова **неадекватна структура** у неразвијеним регионима, а самим тим и неефикасност истих, били су разлог негативних трендова у регионалном развоју СФРЈ.

Веома важни разлози неадекватних резултата регионалног развоја СФРЈ биле су **честе промене у привредном систему и економској политици** земље. Примера ради, након уставних промена 1974. године, уместо комплементарног развоја, како наводи **З. Аранђеловић**, „дошло је до паралелне изградње појединих капацитета, њиховог заокруживања и стварања републичких и покрајинских привреда. Ако томе додамо и сеционистичке тежње косовских Албанаца, праћене високим наталитетом, као и бројне интересе иностраних фактора, онда је јасно, да уз све претходне напоре, резултати регионалног развоја Југославије и нису могли бити бољи.“¹²³

1.3. Развој неразвијених подручја у СФРЈ

У СФРЈ регионални размештај производних снага и производње био је у сенци секторских приоритета, који су били диктирани потребом остваривања процеса индустријализације, као метода развоја. Наслеђена неједнака развијеност појединих делова земље, наметала је бригу о развоју мање развијених подручја земље.

У послератном периоду држава је водила посебну бригу о бржем развоју привредно недовољно развијених република (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија) и покрајине Косово и Метохија. Друштво је предузимало низ подстицајних мера, којима су стварани материјални и друштвени услови за бржи развој ових подручја, у циљу смањења знатних разлика на нивоу развијености, између привредно развијених и недовољно развијених подручја.

¹²³ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 218

Све до средине шездесетих година, развој неразвијених региона подстицан је мерама и инструментима који су били заступљени у привредном систему и коришћени у економској политици. Најпре, до 1952. године вршена је строга централизација средстава за инвестиције у савезни буџет (а мањим делом и у буџете република и покрајина), одакле је ишла њихова дистрибуција, тј. распоређивање на изградњу објеката који су били прецизно одређени Првим петогодишњим планом. При тој дистрибуцији водило се рачуна о потреби бржег развоја мање развијених делова земље.

Од 1953. године, са афирмацијом тржишта и робног привређивања, **прелази се са бесповратног на кредитно финансирање инвестиција**. Средства за инвестиције се више не централизују у савезном буџету и буџетима република и покрајина, већ се формирају друштвени инвестициони фондови на нивоу федерације, република, покрајина и срезова. Из општег инвестиционог фонда на нивоу федерације финансира се изградња низа објеката у целој земљи, па према томе и у неразвијеним подручјима. Кредити за објекте у неразвијеним подручјима дају се уз низ повластица које не уживају објекти који се граде у развијеним подручјима и за које се дају кредити из истог, савезног фонда. Реч је о нижим каматним стопама, дужим роковима отплате, са мањим учешћем инвеститора у финансирању објекта итд.

При реализацији плана развоја Југославије у периоду од 1961. до 1965. године дошло се до закључка да је финансирање недовољно развијених подручја сложен и дугорочан процес. Краткорочне и парцијалне мере друштвене интервенције нису биле погодне и морало се тражити решење у дугорочном обезбеђењу посебних средстава. То питање је решено 1965. године, оснивањем Фонда за кредитирање бржег привредног развоја недовољно развијених република (Црна Гора, Босна и Херцеговина) и покрајине Косово и Метохија, чија је примена била предвиђена у друштвеном плану Југославије за период 1966-1970. године.

Од каквог је значаја улога Фонда у финансирању развоја неразвијених региона најбоље показује податак да је у периоду од 1966. до 1984. године једна трећина привредних фиксних инвестиција ових подручја била заснована на средствима која су из њега потицала.¹²⁴

Фонд за финансирање повећања запослености у привредно недовољно развијеним и изразито емиграционим подручјима СФРЈ конституисан је Законом о прибављању и коришћењу иностраних средстава за повећање запослености и запошљавање повратника са рада из иностранства.

¹²⁴ Савезни завод за статистику, Статистички преглед, Југославија 1945-1985, Београд, 1986. године, страна 196

Фонд је основан 1978. године, ради стварања материјалних и других услова за брже повећање запослености и ради запошљавања повратника са рада из иностранства, као и у циљу прикупљања и усмеравања иностраних средстава за финансирање пројеката у недовољно развијеним и изразито емиграционим подручјима СФРЈ.

За привредни развој неразвијених подручја нису била довољна само средства из домаћих извора, већ се јавила потреба за ангажовањем и иностраних средстава, због чега је формиран овај Фонд, који је прикупљао и усмеравао искључиво иностране кредите или средства без обавезе враћања.

Средства којима је располагао Фонд имала су изражену социјалну димензију, која се огледала у њиховом карактеру (финансирање малих и средњих предузећа, изградња смештаја за избеглице, здравство, образовање, заштита околине), роковима враћања 10 до 30 година и бенифицираним каматама.

Оба Фонда су, по дезинтеграцији СФРЈ, а потом и СР Југославије и Државне заједнице Србија и Црна Гора, у складу са статусом Републике Србије као самосталне државе, наставили са активностима према Одлуци Владе Републике Србије о вршењу оснивачких права у јавним предузећима, јавним установама и организацијама у којима оснивачка права има СР Југославија (Службени гласник РС, бр.49/06), до коначног дефинисања статуса у оквиру потреба Републике Србије.

1.4. Обележја регионалног развоја СРЈ

СФРЈ се распала у оружаним сукобима који су се нагло интензивирали и распламсали у лето и јесен 1991. године, прво у СР Словенији, а потом и СР Хрватској. Почетком 1992. године, након међународног признања независности Словеније и Хрватске 15. јануара 1992. године, **Социјалистичка Федеративна Република Југославија је престала да постоји.** На референдуму, одржаном 29. фебруара 1992. године 65% становника Босне и Херцеговине, такође се изјаснило за независност. СР Македонија је прогласила независност 08. септембра 1991. године, а службено је призната 08. априла 1993. године. У децембру 1991. године формирана је још једна непризната република - Република Српска Крајина, а у јануару 1992. године, на истоку Републике Босне и Херцеговине - Република Српска.

Савезна Република Југославија створена је 27. априла 1992. године одлуком Савезног извршног већа СФРЈ, као заједничка држава Републике Србије и Републике Црне Горе. Војводина и Косово и Метохија имале су, услед мултиетничности, статус аутономних покрајина у оквиру Републике Србије, али са много мање надлежности, у односу на оне из времена СФРЈ.

Привреда Савезне Републике Југославије је у периоду од 1992. до 2000. године била под санкцијама Европске Уније и Уједињених Нација. Током периода санкција, изгубљена су тржишта бившег СССР-а, арапских земаља, као и држава из Покрета несврстаних, где су раније југославенска предузећа уживала велики углед.

Отпочео је период транзиције, односно трансформације друштвено-економског система социјализма у капитализам, у веома специфичном окружењу и у веома неповољним условима.

Почетком 1992. године у Србији се појавила велика количина југославенских динара из бивших република СФРЈ (Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Македоније), јер су те републике почеле уводити своје националне валуте. Руководство СР Југославије није одмах штампало своју валуту, што је поред финансирања буџета задужењем код Народне банке Југославије изазвало хиперинфлацију, која је трајала до почетка 1994. када је уведен конвертибилан динар.

Услови под којима се одвијао регионални развој били су врло неповољни. Узрок драстичног пада друштвеног производа је, пре свега, везан за увођење економских санкција и распад СФРЈ и њеног тржишта. СР Југославију је нарочито погодило и укидање транзитног копненог, ваздушног, поморског и међународног речног саобраћаја.

Због пада друштвеног производа и расподела је морала бити крајње рестриктивна, па је за бруто инвестиције у основна средства у 1992. и 1993. години издвајано око 1,6% друштвеног производа. У тим условима, како констатује **З. Аранђеловић**, готово да није ни било инвестиција у регионални развој. „Било је неопходно, сагледавајући глобалне регионалне карактеристике новоосноване државе, редефинисати будуће смернице њеног регионалног развоја, редефинисати стратегију даљег развоја и прилагодити структурне проблеме новонасталим условима: измењени материјални потенцијали, промењен тржишни амбијент, недостајање структурне комплементарности.“¹²⁵

Посматрано у целини, СР Југославија била је испод просека развијености СФРЈ. Мерено *per capita* друштвеним производом у 1989. години, Србија је била на нивоу 88%, а Црна Гора на нивоу 71% предходне Југославије.¹²⁶

Међутим, полазећи од традиционалне поделе региона – Србија (Централна Србија, Војводина, Косово и Метохија) и Црна Гора, могу се уочити велики диспаритети у развијености.

¹²⁵ Аранђеловић, З., Национална економија, Ниш, 2008. године, страна 219

¹²⁶ Марсенић, Д., Економика Југославије, Београд, 1994. године, страна 459

Табела 1: Индекс нивоа друштвеног производа по становнику 1952-1991 (СРЈ =100)

	1952	1965	1974	1980	1990	1991
Србија	100	101	102	101	101	101
Централна Србија	110	107	108	110	116	113
Војводина	97	123	129	127	135	140
Косово и Метохија	52	40	36	32	24	25
Црна Гора	94	84	77	89	79	83

Извор: Китановић, Д., Хафнер П., Краткорочни и дугорочни поглед на регионални развој у СР Југославији, Економске теме, Ниш, 1-2/94, страна 94

На основу података из табеле, однос друштвеног производа *per capita* између наразвијенијег региона Војводине и најнеразвијенијег Косова и Метохије, 1991. године, износио је 1,4 : 0,25. Овај драстичан однос у погледу друштвеног производа *per capita*, последица је и демографског бума на Косову и Метохији, а у исто време стагнације и опадања становништва у Војводини. То говори о чињеници да је раст становништва био обрнуто пропорционалан расту друштвеног производа *per capita*, као и о разлозима који су условили велика миграциона кретања.

Анализом података из 1991. године, примера ради, **З. Аранђеловић**, указује да је „електропривреда учествовала у стварању друштвеног производа индустрије са 1,9% на нивоу СР Југославије, али са 19,8% у индустрији Црне Горе и чак 34,5% у индустрији Косова и Метохије. Насупрот томе, производња одеће је учествовала са 6,7% у индустрији Југославије, а за Црну Гору овај податак је износио само 1,7%, Косово и Метохију 3,8%.“¹²⁷

Иако је питање регионалног развоја имало своју упоришну тачку у Уставу Савезне Републике Југославије (члан 77. тачка 3 Устава СРЈ), материјални услови, економска криза која је трајала више од деценије, у периоду од 1980. до 1991. године, распад СФРЈ, ратно окружење и економске санкције СР Југославије су фактори који су додатно продубили ионако већ изражене регионалне диспаритете. Томе треба придодати и нерегулисаност надлежности савезног и два републичка нивоа по питањима регионалног развоја.

Током читаве последње деценије ХХ века, основни показатељи развоја имали су негативне тенденције, животни стандард становништва је био низак у целој земљи, па су проблеми регионалног развоја остајали у другом плану. Ситуација је била још сложенија, имајући у виду да је СР Југославија морала решавати и проблеме секторске структуре.

После петогодишњег периода непрекидног раста друштвеног производа, од стране Европске Уније и САД, због погоршања стања на Косову и Метохији, током 1998. године, поново се уводе санкције СР Југославији. То доводи до драстичног смањења економске активности и пада друштвеног производа.

¹²⁷ Аранђеловић, З., исто, страна 224

О стратегији и намери систематског уништавања привреде и становништва Републике Србије, говори **Д. Гомперт** потпредседник „Ранд корпорације“, члан Националног савета безбедности председника Буша: „Упоран економски и медијски рат против Србије мора после одређеног времена да обори београдски режим: омогући боље решење. Индустијски слом и упропашћени животни услови морају створити притисак за промене... Изолација и беда морају произвести демократску револуцију и довести на чело вође који желе да за Србе нађу место у друштву нација. Ми морамо бити спремни да Србију држимо у карантину све дотле док не буде искорењен вирус који она у себи носи“.¹²⁸

НАТО пакт је 24. марта 1999. године извршио агресију на Савезну Републику Југославију, ваздушним нападима на војне циљеве у СР Југославији, да би се касније удари проширили и на привредне и цивилне објекте. У нападима, који су без прекида трајали 78 дана, тешко су оштећени инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе, цркве и манастири, пољопривреда. Посебна штета, због дејства НАТО авијације осиромашеним уранијумом, нанета је животној средини.

Процене штете коју је имала СР Југославија крећу се од 30 до 100 милијарди долара. Коначан број жртава још увек званично није саопштен, а српске процене се крећу између 1.200 и 2.500 погинулих и око 5.000 рањених.¹²⁹

У таквим околностима, у ситуацији сталног опадања друштвеног производа и благог раста после 2000. године, није се могло очекивати значајније побољшање у регионалном развоју Србије. Регионалне неравнотежности су продубљиване.

Савезна Република Југославија се 2003. године трансформисе у државну заједницу Србије и Црне Горе. Обе државе чланице су у унутрашњој политици задржале високи степен самосталности и функционисале су као савез две државе, док су у спољној политици наступале као једна држава.

Оваква заједница се показала нефункционалном и престала је да постоји пошто су грађани Црне Горе, на референдуму 21. маја 2006. године, изабрали независност те државе. Народна Скупштина Републике Србије је, на седници у Београду, 5. јуна 2006. године, констатовала независност Републике Србије.

¹²⁸ Gompert, D., How to Defeat Serbia, Foreign Affairs, July 1994, page 30-47

¹²⁹ Ђорђевић, С., Ратна штета и људске жртве и права у вези с агресијом држава Северноатлантског пакта на Савезну Републику Југославију, Војно дело, 54(2-3), 2002. године, стране 231-245.

1.5. Актуелна питања регионалног развоја Републике Србије

„Системски проблеми, распад СФРЈ и њеног тржишта, санкције, агресија и разарање привредних и инфраструктурних објеката од стране НАТО пакта, али понајвише некритичка примена и безпоговорно спровођење економске доктрине, уобличене у концепту неолибералног модела економске политике и негирање улоге државе у дефинисању стратегије и кључних циљева развоја, као и изградњи механизма за њихово спровођење и контролу, у корену су регионалних неравномерности и вишеслојне регионалне и унутаррегионалне поларизације у Србији данас.“¹³⁰

Приватизација, макроекономска стабилизација, ценовна и спољно-економска дерегулација и либерализација, као и бројна законска прилагођавања у областима привреде и друштва, спровођена су парцијално, несистематски, изостанком свеобухватне контроле и ревизије ефеката. Важно је напоменути да су све реформске мере биле под јаким утицајем политичких фактора у земљи и иностранству, што је додатно мултипликовало негативне регионалне развојне ефекте и продубило регионалне неравномерности у Републици Србији.

Српску економију данас, карактеришу неповољне тенденције, које се односе на пад привредне активности, успоравање раста извоза и увоза робе, повећање платнобилансне и фискалне неравнотеже, пораст инфлације, пад запослености, повећање незапослености, скроман реални раст зарада, повећање рестриктивности монетарне политике, слабљење динара, смањење девизних резерви, успоравање кредитне активности банака.¹³¹

У Републици Србији су у току интензивни процеси депопулације и демографског старења, уз наглашене регионалне диспропорције становништва. Интензивне миграције резултирале су концентрацијом становништва у свим већим градским срединама и депопулацијом великих пространа Републике Србије. Економска структура становништва доживела је значајне промене у транзиционом периоду. Посебно је важна чињеница да је дошло до интензивног пада активног континента, односно броја запослених. Старење становништва и буџетски дефицит отворили су питање одрживости система финансирања пензија, социјалног и здравственог осигурања.

¹³⁰ Митровић, П., Економска криза и актуелни проблеми српске породице, International Forum “Large Family and Future of Humanity” Moscow, Russia, September 10-11, 2014. године, страна 6

¹³¹ Јакопин, Е., Dinamic Entrepreneurship – The Engine of Economic Growth and Development in Serbia, Економика предузећа, 1-2, Београд, 2013. године, стране 63-78

Један од највећих изазова политике регионалног развоја Републике Србије је дугорочни тренд повећања регионалних неједнакости и концентрација привредних активности у Београдској и Јужно-бачкој области. Резултат дугорочног тренда продубљивања економских неравномерности је повећање броја неразвијених општина на Југу и Истоку Србије. Дугогодишњи негативни трендови највише су се одразили на континуиран пад регионалне запослености.

У Републици Србији изражене су и регионалне и унутаррегионалне разлике у погледу инфраструктурне опремљености. Образовне диспропорције су такође веома изражене, уз јаку коорелациону везу између незапослености и ниског образовног нивоа становништва у Републици Србији. Овај аспект проблема незапослености има значајан утицај на интензитет и врсту социјалне искључености.

Целокупно подручје Јужне и Источне Србије све више заостаје у односу на остале регионе, демографски стари и празни се. На овом подручју бележе се највише стопе незапослености и ниске стопе запослености становништва. Образовна структура становништва на Југу Србије представља један од највећих развојних проблема. Све општине Југа Србије остварују најниже зараде по запосленом у односу на просек Републике Србије, што генерише социјалну искљученост, повећање сиромаштва становништва и покреће миграционе токове.

Економска криза је још више успорила реформске процесе и структурне реформе. Инвестиционе активности су успорене. Прерађивачка индустрија бележи пад производње. Буџетски дефицит расте, а јавни дуг је екстремно висок у односу на дефинисани административни лимит. Платнобилансна позиција земље је погоршана, услед дефицита спољнотрговинске размене, нижег прилива капитала из иностранства, као и одлива капитала по основу отплате кредита и камата на кредите.

Стране директне инвестиције концентрисане су у трговини и финансијама и њихов ефекат иде у прилог већем увозу, него извозу из Републике Србије. Општи тренд раста кумулираних губитака и несклад у распрострањености финансијских перформанси привреде прилично је испољен са територијалног аспекта и карактерише већину области.

Економски заостатак свих региона Републике Србије се повећава у односу на просек Европске Уније. Пад привредне активности и погоршање макроекономске равнотеже одразили су се, поред регионалних привредних кретања и на друштвено-економска кретања у Србији, поставши једна од тешко премостивих унутрашњих баријера бржем развоју Републике Србије, али и питање националног развоја и опстанка.

1.6. Показатељи нивоа регионалног развоја Републике Србије

Феномен регионалних неравномерности присутан је у већини земаља света и одсликава односе који постоје између развијених и неразвијених подручја унутар појединачних земаља. У Републици Србији постоје изражене територијалне - регионалне неједнакости у многим димензијама друштвено-економског живота. Регионални диспаритети нису присутни искључиво у економској сфери (неједнакости у доходу, зарадама и сл.), већ и у другим областима живота и рада.

Посебно истичемо важан сегмент неравномерног развоја подручја (региона, области/округа, локалних самоуправа – градова и општина) у погледу сиромаштва, физичке приступачности, социјалне искључености становништва, доступности и квалитета институција, демографских карактеристика, инфраструктурних потенцијала и еколошких услова. Битна карактеристика јесте да се регионална неравномерност у Републици Србији, а посебно статус неразвијених подручја, није битније променио на боље, током протеклих деценија.

Поступак утврђивања нивоа економске развијености појединих региона у земљи може се узети као основа за формулисање мера економске политике и планирање привредног развоја свих региона као подсистема, а тиме и укупне привреде – великог економског система.

Како регионални развој подразумева изучавање економских, па и социјалних структура свих региона, интеграционих веза унутар и између региона, као и изнајавење оних активних елемената у структури који су способни да у датим условима изврше највеће промене у правцу напретка региона, а да истовремено не буде нарушен принцип оптималне гранске структуре привреде, **нисмо се определили** за прихватање било ког појединачног критеријума за изражавање достигнутог нивоа развоја, већ се залажемо у даљој анализи за већи број показатеља.

Ваља нагласити да су показатељи нивоа регионалног развоја Републике Србије врло прецизно описани у Извештају о остваривању просторног плана Републике Србије и стању просторног развоја 2013. године, у издању Републичке агенције за просторно планирање из 2014. године. Укупно 106 показатеља просторног развоја је у моделу, док у овом тренутку није могуће користити више од 64, услед непостојања или недовољне поузданости постојећих извора података, односно релевантних информационих система у Републици Србији уопште. У сарадњи са Републичким заводом за статистику

и Републичким геодетским заводом, овај број ће се континуално повећавати из године у годину.¹³²

Показатељи нивоа регионалног развоја имају важну улогу у анализи друштвено-економског развоја Републике Србије, а промене у његовим обележјима указују на међурегионалне разлике и специфичности. **М. Оливеира-Роца**, с тим у вези, сугерише да ће „укупни друштвено-економски развој зависити од оптималног размештаја становништва у односу на остале факторе производње, услуга и друштвене инфраструктуре“.¹³³

Дефинисању регионалне политике и регионалног развоја морају претходити одређена регионална истраживања и анализе усмерене на избор индикатора чији је циљ утврђивање степена регионалне развијености и сагледавање фактора регионалног развоја.

Димензије регионалног развоја, дефинисане, као показатељи регионалне развијености, представљају сложене појаве, које се не могу директно измерити. **Отуда, желимо да у овој докторској дисертацији, анализом: (1) регионалних диспропорција демографских кретања; (2) регионалних карактеристика (не)запослености и специфичности тржишта рада; (3) економске регионалне асиметричности; (4) регионалног инфраструктурног јаза; (5) нефункционалних капацитета локалне самоуправе и (6) анализом динамике и структуре регионалних разлика у Републици Србији, створимо солидну основу за предлагање мера и инструмената политике регионалног развоја наше земље у будућности.**

Потреба да се примени ова методолошка основа у докторској дисертацији, проистекла је из промењених привредних и социјалних услова земље, односно њених просторних целина, као и преливајућих развојних ефеката истих на целокупну државу.

Уз примењени методолошки оквир и сходно детерминисаним циљевима истраживања, теоријски и практични резултати истраживачког процеса у докторској дисертацији пружиће реалну основу за боље разумевање утицаја политике регионалног развоја на друштвено-економска кретања у Републици Србији.

¹³² Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Републичка агенција за просторно планирање, Извештај о остваривању просторног плана и стању просторног развоја 2013. године, Београд, 2014. године

¹³³ Oliveira-Rosa, M., Демографски ресурси регија Хрватске: приједлог концептуално-методолошког оквира истраживања, Загреб, 1991. године, стране 43

2. Регионалне диспропорције демографских кретања у Републици Србији

Токови привредног и друштвеног раста утичу на демографске трендове. С друге стране, темпо раста становништва и његова структура, према различитим обележјима, имају јак повратни утицај на друштвени и привредни живот на датој територији.

Динамичке промене становништва подразумевају повећање или смањење укупног броја становника, док се појам укупног кретања становништва односи на промене које настају у укупном броју становништва једног подручја под утицајем одређених група фактора:

- природних - наталитет и морталитет;
- механичких - имиграције и емиграције;
- екстерних - ратови, епидемије и сл. Важно је нагласити да је утицај екстерних фактора садржан у природним и механичким факторима, па се не узима експлиците као одвојен фактор промена укупног броја становника.

За потребе мерења нивоа друштвено-економског развоја одрђеног подручја и идентификовање регионалних разлика у оквиру истог, неопходне су што прецизније анализе свих релеватних показатеља.

Чињеницом да је реч о чврстој узрочно-последичној вези између друштвено-економских и демографских кретања, неизоставна компонента те анализе су истраживања и анализе демографских промена, ресурса и потенцијала у одређеном простору и времену.

Анализа демографских ресурса конкретних територијалних јединица, различитог административног нивоа, заснива се на употреби релевантних демографских варијабли, које су намењене израчунавању саставних компоненти синтетичког показатеља демографског потенцијала. Управо, један од таквих комплексних демографских показатеља је и **индекс демографских ресурса**.

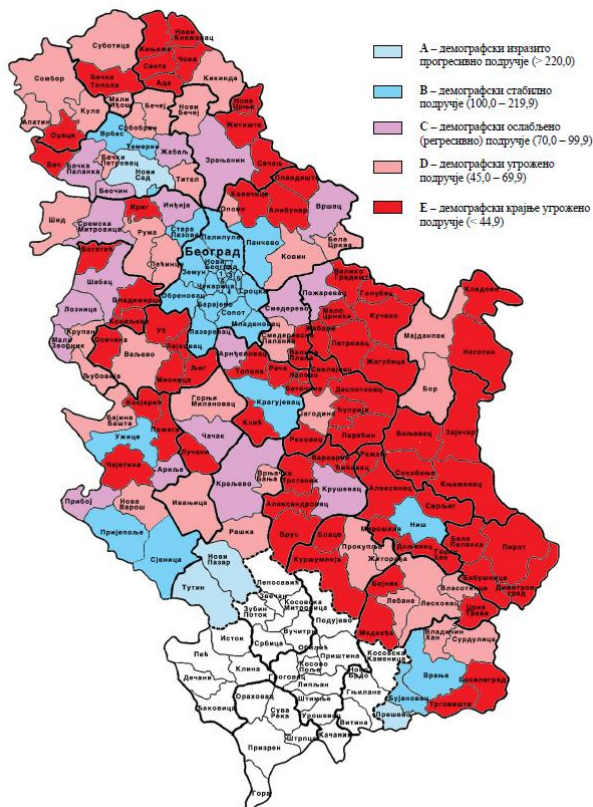
Овај синтетички показатељ - **индекс демографских ресурса** (I_d), обједињава четири основна индикатора: индекс виталности (I_v), индекс образовања (I_o), учешће млађе женске фертилне популације ($P_f(20-39)$) и међупописну промену броја становника ($P_{02/91}$), која указује како на општи смер демографских промена у претходном периоду, тако и на тренд демографског и свеукупног развоја.¹³⁴

$$I_d = [(I_o + P_f(20-39)) * P_{02/91}] * I_v$$

¹³⁴ Нејашмић, И., Мишетић, Р., Синтетички показатељ демографских ресурса: допринос типологији хрватског простора, 2010. године, страна 52

На бази вредности овог индекса омогућује се идентификовање и валоризација демографских ресурса, а њихово упоређење детерминише распоређивањем посматраних територијалних јединица према различитим типовима демографских подручја.

Картограм 1: Регионална типологија општина према индексу демографских ресурса

Извор: Република Србија, Регионални завод за развој, Регионални развој Републике Србије 2009. године, Београд, 2009. године, страна 9

Управо на бази вредности овог индекса, утврђена је типологија просторних јединица и формирано пет типова демографских подручја у Републици Србији:

А - демографски изразито прогресивно подручје ($Id \geq 220$) - имиграција, изразито добри демографски ресурси и потенцијали;

В - демографски стабилно подручје ($100,0 \leq Id \leq 219,9$) - сразмерно добри демографски ресурси;

С - демографски ослабљено (регресивно) подручје ($70,0 \leq Id \leq 99,9$) - просечни демографски ресурси, стагнација, депопулација;

Д - демографски угрожено подручје ($45,0 \leq Id \leq 69,9$) - изразита депопулација, слаби демографски ресурси, заостајање и

Е - демографски крајње угрожено подручје ($Id \leq 44,9$) - врло слаби демографски ресурси, демографско изумирање, „социодемографска депресија“.

На основу резултата студије Републичког завода за развој из 2009. године, **Република Србија, у целини, припада типу D - демографски угрожено подручје - вредност индекса од 69,8** - који карактерише: изразита депопулација, демографско заостајање, слаби демографски ресурси и неравномеран територијални размештај становништва, односно драстично пражњење руралног и неразвијеног подручја.¹³⁵

„Регионално посматрано, индекс демографских ресурса има широк распон вредности од 16,9 (Зајечарски округ) до 152,7 (Рашки округ). Тај податак указује на изражен проблем регионалних диспаратитета и чињеницу да Рашки округ бележи скоро двоструко већу вредност индекса у односу на просек Србије, или чак девет пута превазилази одговарајући индекс Зајечарског округа. Такође, Град Београд (индекс 137,6) и Јужно-бачки округ (индекс 132,8) издвајају се као подручја изразите концентрације становништва, на шта су одлучујући утицај имале унутрашње миграције, чиме су формиранли снажни популациони потенцијали.“¹³⁶

На основу анализе представљене картограмом, највећи број округа припада демографски угроженом подручју (источни, западни и југозападни делови Србије). С друге стране, Град Београд и Јужно-бачки округ се издвајају као подручја изразите концентрације становништва.

Врло је интересантно да типу А - демографски изразито прогресивно подручје, не припада ни један округ. Карактеристично је, са друге стране, да се зоне демографски угрожених подручја шире и формирају два релативно компактна и просторно велика, депопулациона подручја у источним, западним и југозападним деловима Србије, али и у непосредној близини највећих урбаних центара. Ширење „популационих пустиња“ осим проблема наглашено диспропорционалног развоја земље, са свим неповољним апликацијама, отвара и бројна безбедоносна и спољнополитичка питања, нарочито имајући у виду нерешена територијална питања у претходне две деценије, али и неизвесност у погледу будућег геополитичког положаја Републике Србије.

Свакако, од врло великог значаја за будући популациони развој Републике Србије је и **полна диспропорција у просторном размештају становништва**. У ударном репродуктивном добу (20-39 година), услед миграција врло је изражен проблем „мањка“ жена, пре свега у сеоским и планинским подручјима Републике Србије. На тај начин се појачало индиректно негативно дејство неравномерног економског развоја на ниво рађања.

¹³⁵ Република Србија, Регионални завод за развој, Регионални развој Републике Србије 2009. године, Београд, 2009. године, страна 2

¹³⁶ Република Србија, Регионални завод за развој, исто, страна 8

2.1. Негативан тренд природног прираштаја становништва у Републици Србији

Појам природног кретања становништва имплицира постојање биолошких, природних фактора и процеса у основним токовима тог кретања. Основне одреднице природног кретања становништва су наталитет (рађање) и морталитет (смртност) становништва, које резултирају природним прираштајем становништва, као разлика између броја рођених и броја умрлих у дефинисаном временском периоду.

По подацима пописа становништва из 2011. године, Србија је имала укупно **7.258.753** становника¹³⁷ и забрињавајући тренд смањења укупног броја становништва, уз изражену негативну стопу природног прираштаја, миграције, пре свега млађе и образоване популације и са изразито лошим здравственим и емотивним стањем нације.

Табела 2: Природно кретање становништва Србије, 2002 - 2011. године

	Становништво средњом године	Живорођени	Умрли		Природни прираштај	Закључени бракови	Раведени бракови	на 1000 становника				Умрла оложај на 1000 живорођених
			Укупно	Оложај				Живорођени	Умрли	Природни прираштај	Закључени бракови	
2002	7.500.031	78.101	102.785	790	-24.684	41.947	9.982	10,4	13,7	-3,3	5,6	10,1
2005	7.440.769	72.180	106.771	579	-34.591	38.846	7.661	9,7	14,3	-4,6	5,2	8,0
2006	7.411.569	70.997	102.884	525	-31.887	39.756	8.204	9,6	13,9	-4,3	5,4	7,4
2007	7.381.579	68.102	102.805	484	-34.703	41.083	8.622	9,2	13,9	-4,7	5,6	7,1
2008	7.350.222	69.083	102.711	460	-33.628	38.285	8.502	9,4	14,0	-4,6	5,2	6,7
2009	7.320.807	70.299	104.000	492	-33.701	36.853	8.472	9,6	14,2	-4,6	5,0	7,0
2010	7.291.436	68.304	103.211	460	-34.907	35.815	6.644	9,4	14,2	-4,8	4,9	6,7
2011	7.258.753	65.598	102.935	414	-37.337	35.808	8.251	9,0	14,2	-5,2	4,9	6,3
2012	7.199.077	67.257	102.400	415	-35.143	34.639	7.372	9,3	14,2	-4,9	4,8	6,2
2013	7.164.132	65.554	100.300	413	-34.746	36.209	8.170	9,2	14,0	-4,8	5,0	6,3

Извор: Републички завод за статистику, Статистички годишњак Србије 2014, Београд, стр. 36

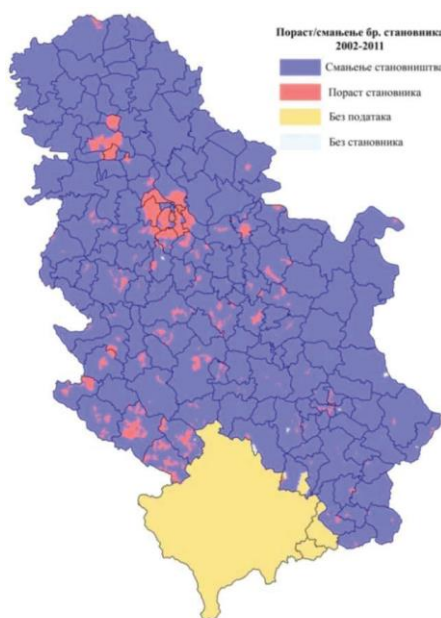
За само десет година, између два пописа становништва, у периоду од 2002. до 2011. године, број становника Србије је смањен са 7.500.031 становника на 7.258.753 становника. У апсолутним вредностима смањење износи 241.273 становника или 3,21% од укупног броја становника. Према подацима виталне статистике у 2011. години, стопа природног прираштаја је износила -5,2‰. Стопа наталитета је 9,0‰, а стопа морталитета 14,2‰.

Подаци о природном прираштају говоре да је у 2011. години у Републици Србији рођено 37.337 беба мање него што је потребно за просту репродуктивну замену становништва, што је у односу на 2010. годину мање рођене деце за 2.430, а у односу на 2002. годину 12.653 детета.

¹³⁷ Републички завод за статистику Републике Србије, Статистика становништва, Саопштење број 184 – год. LXII 29.06.2012. године. У међупописном периоду врши се процена броја становника. Број становника се процењује за сваку годину. Број становника у периоду 2002–2011. израчунат је на основу података пописа становништва, природног прираштаја и унутрашњих миграција.

У посматраном периоду (2002–2011), а на основу података из табеле 2, стопа наталитета је смањена са 10,4‰ на 9,0‰, док је удео жена у фертилном периоду у укупном становништву опао са 24,1% на 22,9%. Стопа укупног фертилитета је испод прага прости репродукције и за последњих десет година је смањена са 1,6 на 1,4 детета по жени, што показује да просечно домаћинство у Србији има 2,86 чланова и да Србија по једном брачном пару нема ни једно цело дете.¹³⁸ Примера ради, негативан природни прираштај је 1991. имала свака друга општина, док је у 2011. години готово занемарљив број општина са позитивним природним прираштајем. У 2011. години је 51 општина у Републици Србији забележила негативан природни прираштај већи од -10%. Општине са највећим негативним природним прираштајем налазе се углавном на привредно неразвијеном и емиграционом подручју. У периоду 2002-2011. године, скоро 1/5 општина је изгубила преко 15% укупног становништва.¹³⁹

Картограм 2: Промена броја становника Србије у периоду 2002-2011., по насељима

Извор: Демографски преглед, Попис становништва 2011. године – основне структуре популације Србије, Београд, година XIII, број 47/2013,

Мало оптимизма уливају извештаји Уједињених Нација (Изгледи за становништво у свету: Ревизија 2015. године)¹⁴⁰, према којима ће стопа плодности благо порастати са 1,56 детета по жени у периоду 2010-2015. на 1,73 до 2050. године и чак 1,82 до 2100. године. „Како наши демографи не оперишу оваквим пројекцијама, отвара се простор за сумњу да ЕУ рачуна на трајно задржавање азиланата, који пристижу са свих страна и у све већем броју на територију Републике Србије.“¹⁴¹

¹³⁸ Републички завод за статистику, Статистички годишњак Републике Србије 2013. године, страна 26

¹³⁹ Демографски преглед, Попис становништва 2011. године – основне структуре популације Србије, број 47/2013, Београд, страна 1

¹⁴⁰ UNDP, http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf, страна 41

¹⁴¹ Динић, Д., Пронатална политика Србије између глобалног и националног интереса, Институт за политичке студије, Пети национални конгрес о деци и наталитету, Александровац, август 2015. године

2.2. Утицај социо-економских фактора на фертилитет

Имајући у виду бројност фактора који утичу на фертилитет, доминантан став у литератури је да пресудан утицај на фертилитет жена имају социо-економски, културни фактори и повезани социо-психолошки фактори у којима се становништво развија, што опет не негира чињеницу да је фертилитет биолошки феномен.

Репродуктивно понашање људи је такво да практично пркоси законима биологије: фертилитет је најнижи управо у оним деловима света који располажу с највише ресурса за преживљавање. У Европској унији, на пример, он износи 1,5¹⁴² - далеко мање од 2,1 детета по жени, што би била стопа фертилитета која обезбеђује просто обнављање становништва.

Проблем репродуктивног колапса у најразвијеним деловима света већи је утолико што га неизоставно прати продужено средње очекивано трајање живота. Простије речено, људи у богатим, развијеним земљама живе дуго. Комбинација ова два демографска тренда – низак фертилитет и пролонгирано средње очекивано трајање живота – има две директне последице:

- смањење популације, које се, додуше, може предупредити „увозом“ становништва,
- неповољан однос броја пензионера и броја радно активних, запослених становника.

У традиционалним друштвима и земљама у развоју, сваки пораст благостања праћен је одговарајућим скоком стопе репродукције становништва. Богате, индустријски развијене земље карактерише супротан тренд – феномен који демографи називају **демографска транзиција**, а који се огледа у томе да раст благостања, након одређеног нивоа, бива праћен падом фертилитета.

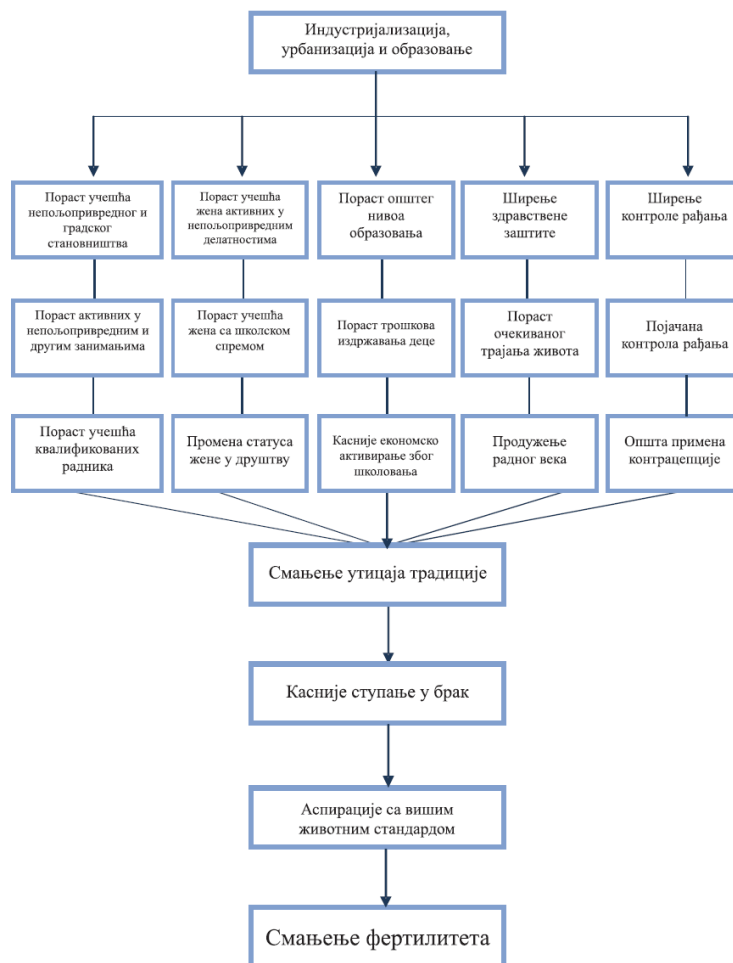
За демографску транзицију постоји читав низ социолошких објашњења: **слабљење утицаја религије, доступност контрацепције, отвореност тржишта радне снаге за жене, високи трошкови подизања детета у високоразвијеним земљама, систем социјалне подршке који омогућује одлагање родитељства и стварање потомства у каснијој животной доби. Нема сумње да сваки од ових фактора утиче на репродуктивно понашање жена.**¹⁴³

Неке опште детерминанте пада фертилитета, попут усвајања нових норми и вредности, растућег учешћа жена у радној снази и контроле рађања, важе у Републици Србији као и било где у свету.

¹⁴² Министарство за бригу о породици и Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Демографски преглед, број 4/2000, страна 1

¹⁴³ Примера ради, данашња жена, која живи у високоразвијеној земљи, практично живи у средини која вреднује социо-економски статус. Ако је њена позиција одређена послом који ради и образовањем које је стекла, логично је да тим факторима даје предност у односу на потомство.

Шема 1: Утицај социо-економских фактора на фертилитет

Извор: Републички завод за развој, *Анализа хуманог развоја Србије 2007. године*

Најзначајније демографске последице пада фертилитета укључују модернизацију начина живота, нагле миграције из руралних у градска подручја и са тим повезане тешкоће око стамбеног питања, као и високо учешће жена у радној снази са пуним радним временом, током целог репродуктивног периода, и неадекватну подршку у вези са усклађивањем обавеза у породици и на послу.

Анализом података Фертилитета женског становништва, 2011. године, свака четврта жена (25,70%) старија од 14 година није рађала. Учешће жена које су родиле једно дете у укупном броју жена старих 15 и више година готово да је изједначено у последња два пописа, док је у 2011. години нешто већи удео жена које су родиле два детета. Учешће жена које су родиле троје и више деце показује тенденцију смањења у последњем међупописном периоду. Ниво фертилитета у 2011. години је 35% нижи од потребног за просту репродукцију.¹⁴⁴ Треба напоменути да на негативне трендове у рађању значајно утиче и одлагање рађања првог детета или чак одустајање од рађања.

¹⁴⁴ Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године*, Књига 6: Фертилитет женског становништва, 2011. године, страна 11

Табела 3: Женско становништво старо 15 и више година према броју живорођене деце, по пописима 1948–2011. године у Републици Србији

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Република Србија	2.382.132	2.591.779	2.791.178	3.257.729	3.599.248	3.237.467	3.279.564	3.189.716
Није рађала	826.343	752.469	716.938	866.823	908.122	722.119	815.804	819.822
Родила 1 дете	284.551	374.825	466.028	601.054	681.972	662.970	651.009	629.117
2	312.380	418.792	565.574	781.943	1.093.394	1.283.758	1.377.863	1.361.775
3	249.472	297.544	343.454	367.657	376.233	311.034	296.574	283.259
4	193.601	214.912	222.263	212.761	189.085	111.814	79.263	62.397
5 и више деце	515.661	527.892	472.606	421.335	350.442	122.258	57.472	33.346
Непознато	124	5345	4315	6156	-	23514	1579	-
Република Србија	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Није рађала	34,69	29,03	25,69	26,61	25,23	22,31	24,87	25,70
Родила 1 дете	11,95	14,46	16,70	18,45	18,95	20,48	19,85	19,73
2	13,11	16,16	20,26	24,00	30,38	39,65	42,01	42,69
3	10,47	11,48	12,30	11,29	10,45	9,61	9,04	8,88
4	8,13	8,29	7,96	6,53	5,25	3,45	2,43	1,96
5 и више деце	21,65	20,37	16,93	12,93	9,74	3,78	1,75	1,04
Непознато	0,01	0,21	0,15	0,19	-	0,73	0,05	-

Извор: Републички завод за статистику, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године, Књига 6: Фертилитет женског становништва, 2011. године, страна 11

Посматрано по општинама, највећи број живорођене деце, у просеку, родиле су становнице општина Тутин (3,41), Сјеница (3,01), Нови Пазар (2,72), Трговиште (2,65) и Пријепоље (2,63), док су најмањи број живорођене деце родиле, у просеку, жене у Општини Књажевац (1,63), затим у београдским општинама Врачар (1,66), Стари град (1,66) и Савски венац (1,72) и у Општини Неготин (1,73).¹⁴⁵

Проблема депопулације Србија може решавати једино позитивним подстицајима повећавању фертилитета. Популациона политика мора се залагати за обезбеђивање замене генерација. Оптималан програм за планирање породице мора водити рачуна о неким циљним квантитетима којима треба тежити и на које треба усмерити подстицаје:

- жене до краја фертилног периода треба да роде по 2,1 дете, а половина њих треба да роди по троје деце,
- годишње треба да се роди 105.000 беба,
- фертилни период треба да буде дужи од 10 година.¹⁴⁶

Пад фертилитета, тј. броја новорођене деце у односу на број жена способних да рађа у Републици Србији је евидентан. Међутим, својеврстан парадокс у Србији огледа се и у чињеници да се, незванично, годишње уради (само у званичним државним институцијама) више од 100.000 абортуса. Подаци из приватних ординација су нам недоступни, али се претпоставља да је укупан број абортуса годишње у Србији око 200.000, док с друге стране све већи број брачних парова тражи помоћ лекара како би постали родитељи.

¹⁴⁵ Републички завод за статистику, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године, Књига 6: Фертилитет женског становништва, 2011. године, Саопштење за јавност 29.03.2013

¹⁴⁶ Ђурђев, Б., Колико деце треба Србији, Становништво, 2004, године, стране 29-44

2.3. Демографско старење становништва Републике Србије

Демографски процес старења карактерише пораст удела старог и старијег средовечног становништва и опадање удела младог становништва. Опадање фертилитета становништва у току дужег периода је основни узрок демографског процеса старења.

Старосна структура становништва представља демографски оквир за формирање радне снаге. Од нарочитог интереса за демографска изучавања радне снаге са гледишта старосне структуре, је варијабилитет у пристизању младих старосних контингената који ступају у активни живот. Касније, са променама у структури укупне радне снаге или појединих њених делова према старости, проста репродукција може да буде у порасту, пре свега, уколико у већој мери расте удео активних лица у старосној групи старијег средовечног становништва.

Иначе, под простом репродукцијом радне снаге подразумева се замена радне снаге и њених контингената (на пример, лица у радном односу) која је потребна због пензионисања, смртности и престанка активности.

Код женског дела становништва значај старосне структуре за формирање радне снаге је специфичан због учествовања жена у репродукцији становништва.

Табела 4: Просечна старост становништва у Републици Србији

Година	Просечна старост становништва		
	Укупно	Мушко	Женско
1953	29.4	28.4	29.9
1961	30.5	29.6	31.4
1971	32.4	31.5	33.3
1981	33.7	32.8	34.6
1991	34.9	33.9	36.0
2002	40.2	39.0	41.5
2009	41.2	39.9	42.5
2010	41.4	40.0	42.7
2011	41.6	40.2	42.9
2012	42.2	40.9	43.5
2013	42.4	41.0	43.7

Извор: Републички завод за статистику, Демографија, витална статистика, 2014., Београд

На основу анализе података из табеле, просечна старост становништва у Републици Србији, у периоду од 1953. до 2011. године повећана је за 12,2 године. Просечна старост становништва Републике Србије порасла је од 40,2 година (2002) на 41,6 (2011) и 42,4 у 2013. години.

Просечна старост жена у Републици Србији, 2013. године износила је 43,7 година. Значи да су у просеку, жене у Републици Србији ушле у пету деценију живота.

Сходно томе, становништво Републике Србије, према свим обележјима, може се сврстати у групу изразито старих популација. Удео младих је низак и са тенденцијом даљег пада, док је удео старих висок и стално расте.

Старо становништво у Србији се у последње две деценије интензивно увећало. Број лица старијих од 65 година је са 895,6 хиљада из 1991. године, у тренутку пописа 2011. године порастао на 1,25 милиона или за 40%.¹⁴⁷

Старење и одлив становништва посебно угрожавају рурална подручја, где се упоредо са смањењем радно способног становништва губи и способност за одрживо управљање природним добрима. Повећање обима старачког, углавном економски неактивног становништва, неминовно проузрокује повећање јавне потрошње у Србији, пре свега у домену издвајања средстава за здравствено, социјално и пензијско осигурање старих лица. Померања у старосној структури одражавају се на социјалну структуру становништва, јер се сваке године повећава број пензионера.

На основу података Министарства за рад, запошљавање и социјалну политику Републике Србије из 2013. године, процес демографског старења је општеприсутан. Њиме је највише погођен регион Јужне и Источне Србије (просечна старост 43,3 година), док је најмање неповољна ситуација у Београдском и региону Војводине (за оба 41,8). На нижем територијалном нивоу, просечно најмлађе становништво је у Пчињској (према процени око 38 година) и Рашкој области (38,5 год.), а најстарије у Зајечарској и Пиротској области (46,7 и 45,4).¹⁴⁸

Овакав тренд кретања становништва указује на даљи процес депопулације Републике Србије. Губитци проистекли, само на основу природног кретања становништва током периода 2011 – 2041. године у релативним показатељима износили би 1,4 милиона, а обим радне снаге Србије опао би за 21%.¹⁴⁹

М. Kupiszewski, D. Kupiszewska и В. Никитовић, наводе да би се на основу пројекције природног кретања становништва у поменутом периоду, коефицијент зависности старих повећао за 62% (на 40 особа старости 65 година или више према 100 особа у добу 15–64 године). Удео лица старијих од 65 година повећао би се са 17% на

¹⁴⁷ Михајловић, Т., Демографско старење старог становништва, Београд, 2013. године, страна 75

¹⁴⁸ Република Србија, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Демографски преглед, Београд Година XIII, Број 47/2013, страна 2

¹⁴⁹ Kupiszewski, М., Kupiszewska, D., Никитовић, В., Утицај демографских и миграционих токова на Србију, Београд, 2012. године, страна 91

22%. На крају пројекционог периода, скоро сваки четврти становник био би старији од 65 година, а стопа демографске зависности старијег становништва, током пројекционог периода, порасла би са 25% на 33%.¹⁵⁰

Анализе стручњака Међународне организације миграната, за период 2011. – 2041. године, које укључују у анализу и спољне миграције, говоре да ће по „оптимистичкој“ пројекцији Србија остати без 261.000 становника, а под индиректним утицајем миграција за још 110.000 становника. Укупно 371.000 становника. Те вредности ће представљати 22% од укупног пада у броју становника Србије до 2041. године. Свеукупно, миграције ће бити одговорне за смањење броја становника од 6,3% и за пад у обиму радне снаге од 8,3%. Миграције ће додатно погоршати и старосну структуру становништва Србије.¹⁵¹

2.4. Здравствено стање и животни век становника Републике Србије

Здравствено стање представља опис здравља појединца или популације у одређеном времену у односу на стандарде, уз коришћење референтних показатеља (индикатора) здравља.¹⁵²

Здравље становништва је одређено индивидуалним карактеристикама појединаца (пол, старост и др) и факторима спољне средине – социјалном, економском, животном и културолошком средином и њиховим међусобним утицајем. Тако су лоши услови становања или сиромаштво препознати као фактори који имају негативне ефекте на здравље, а образовање као фактор који има улогу у развијању вештина и знања потребних за позитивне промене стилова живота.

Истраживања везана за здравље омогућавају да се уоче разлике у здрављу и здравственим потребама популације које су повезане са социјално - демографским карактеристикама и идентификују најугроженије категорије становништва.

Стога се, приликом проучавања утицаја друштвених фактора на здравље велика пажња поклања управо демографским и социјално-економским детерминантама здравља. Овим се омогућава идентификација најугроженијих категорија становништва, као и разлика у здрављу и здравственим потребама као основа за доношење одлука у здравственој заштити на свим нивоима државе и друштва.

¹⁵⁰ Kupiszewski, M., Kupiszewska, D., Никитовић, В., Утицај демографских и миграционих токова на Србију, Београд, 2012. године, страна 62

¹⁵¹ International Organization for Migration, Утицај демографских и миграционих токова на Србију, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Пројекат „Јачање капацитета институција Републике Србије за управљање миграцијама и реинтеграцију повратника“ (СВММ), 2014., страна 71

¹⁵² Република Србија, Закон о јавном здрављу, Сл. гласник РС, бр. 72/2009, члан 2, став 10.,

Најновији подаци о социјално-економским одредницама здравља становника Републике Србије, њиховом здравственом стању, животним стилевима, функционалним способностима, коришћењу здравствене службе и трошковима за здравствену заштиту, указују на то како грађани Србије доживљавају своје здравље, до које мере користе здравствену заштиту и како се брину о свом здрављу, прихватајући одређене стилове живота или ослањајући се на превентивне и друге здравствене услуге.

Резултати истраживања здравља становништва Републике Србије, које је спровео Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, указују да је у 2013. години у Републици Србији 51,6% становништва имало издатке за здравствену заштиту (највише особа из Јужне и Источне Србије – 58,8%, док је удео најмањи у Београду – 48,4%).¹⁵³ На основу истог истраживања, више од половине становништва (57,8%) је сматрало да је доброг здравља (значајно више у Београду – 61,7%), 26,6% просечног, док 15,6% становништва оцењује своје здравље као лоше (значајно више у Јужној и Источној Србији – 18,3%).¹⁵⁴

Најзаступљеније обољење у Републици Србији је повишен крвни притисак (од кога болује 31,3% становништва Србије). Поред повишеног крвног притиска, нешто више од половине становништва Србије (56,6%) је суочено са напетом или стресом. Свакодневном притиску и стресу чешће су биле изложене особе између 45. и 54. године старости, женске особе, као и становници Јужне и Источне Србије. Уједно, више становника је било изложено стресу него у 2006. години (43,1%).¹⁵⁵

Код коришћења здравствених услуга, изабраног лекара опште медицине или педијатра има 91,7% становника Србије. Међутим, здравствена заштита није била пружена за 18,2% становника Србије, иако су имали потребу за њом и то најчешће из финансијских разлога (24,8%), дугог чекања на здравствену заштиту (16,6%) или удаљености/због превоза (5,7%).¹⁵⁶

Запажа се у популацији одраслих становника Србије повећање учесталости обољења и посебних стања, посебно хипертензије, депресије, шећерне болести, повишених масноћа у крви и алергија. Велики изазов у наредном периоду по здравствено стање нације биће повећање броја оболелих од различитих врста канцерогених обољења, посебно на југу Србије и Косову и Метохији.¹⁵⁷

¹⁵³ Република Србија, Министарство здравља Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, Резултати истраживања здравља становништва Србије 2013. године, Београд, 2014. године, страна 20

¹⁵⁴ Република Србија, Министарство здравља Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, исто, страна 22

¹⁵⁵ Република Србија, Министарство здравља Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, исто, страна 23

¹⁵⁶ Република Србија, Министарство здравља Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, исто, страна 23

¹⁵⁷ Митровић, П., Демографска катастрофа југа Србије, Покрет за Лесковац, Лесковац, 24. јануар 2011. године

Један од разлога за повећање учесталости наведених болести сигурно представља **старење популације**. Очекивано трајање живота мушкараца у Републици Србији износи 72,5, а жена 77,7 година, што је пораст за више од две и по године за оба пола, а на основу поређења последњих таблица морталитета за живорођене за 2011-2013. и претходних из 2002. године.¹⁵⁸

Анализа резултата стања здравља становништа Републике Србије, треба да послужи као основа за доношење одлука у процесу креирања адекватне здравствене политике Републике Србије.

2.5. Образовни ниво становништва и регионалне образовне диспропорције

Развојни потенцијал неког простора, поред повољних демографских показатеља, увелико зависи од „људског капитала”, односно креативног потенцијала становништва и нивоа његовог образовања. образовање доприноси економском развоју директно, кроз повећавање и побољшавање компетенција радно способног становништва, а самим тим и повећања продуктивности запослених, односно смањења незапослености, као и кроз ефикаснији трансфер технологије и знања из образовног система (посебно високог образовања) и науке, ка привреди и друштву.

По подацима из Статистичког календара Републике Србије за 2015. годину, становништво Републике Србије старо 15 и више година је по Попису становништва у 2011. години, према школској спреми и по регионима, имало следећу структуру:

Табела 5: Становништво Републике Србије старо 15 и више година према школској спреми по попису у 2011. години

	Укупно:		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и западне Србије	Регион Јужне и источне Србије	Косово и Метохија
Укупно:	6.161.584	100%	1.426.710	1.654.339	1.733.212	1.347.323	-
Без школске спреме	164.884	2,67%	16.751	38.475	58.835	50.823	-
Непотпуно основно образовање	677.499	10,99%	58.259	176.738	240.810	201.692	-
Основно образовање	1.279.116	20,76%	198.842	359.761	406.000	314.513	-
Средње образовање	3.015.092	48,94%	749.079	842.142	818.188	605.683	-
Више образовање	348.335	5,65%	117.137	81.030	81.728	68.440	-
Високо образовање	652.234	10,59%	279.642	151.844	121.276	99.472	-
Непознато	24.424	0,37%	7.000	4.349	6.375	6.700	-

Извор: РЗС, Статистички календар Републике Србије 2015. године, страна 35

У образовној структури становништва Републике Србије, старог 15 и више година, **завршена средња школа је најчешћи вид образовања**. Ту школску спрему, по подацима из табеле 5, имало је 3.015.092 становника. У релативним показатељима, реч је о 48,94% становника Републике Србије.

¹⁵⁸ Републички завод за статистику, Демографија, витална статистика, Београд, 2014. године

Удео становништва са вишим и високим образовањем у укупном становништву старом 15 година и више износио је 2011. године 16,24%, а највећи број тог становништва концентрисан је Београдском региону.

Сагледавајући динамику образовне структуре становништва у периоду од 2007-2012. године, уочава се да је она значајно побољшана на целој територији Републике Србије. О томе сведоче регионални показатељи образовања, исказани индексом образовања.

Индекс образовања је композитни показатељ и саставни је део Индекса хуманог развоја (**HDI – Human Development Index**),¹⁵⁹ а састоји се од стопа уписа у основно, средње и високо образовање, као и стопе писмености.

Табела 6: Регионални показатељи образовања у Републици Србији 2007 – 2012. године

	Индекс образовања		Стопа средње, више, високо образованих у %		Индекс образовања незапослених	
	2007.	2011.	2002.	2011.	2011.	2012.
Република Србија	0,88	0,91	52,1	65,2	7,9	8,9
Београдски регион	0,99	1,07	70,7	80,3	25,6	26,5
Регион Војводина	0,87	0,90	53,4	65,0	6,9	7,7
Регион Шумадија и Западна Србија	0,85	0,88	46,8	56,9	5,1	6,2
Регион Јужна и Источна Србија	0,85	0,86	40,9	57,4	5,5	6,3
Косово и Метохија	-	-	-	-	-	-

Извор: Република Србија, Републички завод за статистику, Извештај о регионалном развоју 2012. године, страна 18

На основу података Републичког завода за статистику, обрађеним у Извештају о регионалном развоју 2012. године, између 2007. и 2011. године, у Србији је забележен раст индекса са 0,88 на 0,91. Пораст вредности индекса образовања забележен је у свим регионима, а највећи је у Београдском. Посматрано по окрузима (изузимајући Београд), највише вредности бележе окрузи, чији су градови универзитетски центри – Нови Сад, Ниш и Крагујевац. Најнижи раст вредности индекса образовања исказан је у Региону Јужне и Источне Србије.

На основу података презентованих у табели 6, уочава се да у 2012. години, учешће високообразованих у укупном броју незапослених у Републици Србији износи 8,9%. На нивоу Европске Уније најнижи индекс образовања незапослених има

¹⁵⁹ Индекс хуманог развоја, скраћено HDI, (engl. The UN Human Development Index (HDI)), је формула којом се мери сиромаштво, писменост, образовање, животни век, и други фактори нивоа развоја за земље света. Многи преко ове формуле сврставају земље у развијене (земље првог реда), у развоју (земље другог реда) и треће земље света. До ове формуле је дошао Пакистански економист Махбуб ал Хак, а Програм Уједињених нација за развој је користи од 1993. године у свом годишњем извештају о развоју. HDI мери просечна достигнућа у земљама по три основне ствари у људском развоју: (а) о дугом и здравом животу, мерено према животном веку од рођења; (б) знању, мерено према писмености. Такође се узима у обзир основно, средње, као и постотак уписа; (в) пристојном стандарду живота, мерено према БДП-у по становнику, према PPP у америчким доларима. Сваке године, земље чланице УН-а се рангирају према овој формули. Земље које су на врху листе то често наглашавају, како би привукли образоване мигранте. Извор: https://sh.wikipedia.org/wiki/Indeks_ljudskog_razvoja

Норвешка са 1,8% и Аустрији са 2%, а највиши Грчка са 18% и Македонија са преко 22% високообразованих у укупном броју незапослених.¹⁶⁰

Добивени подаци у анализи образовног нивоа становништва и регионалних образовних диспропорција, уз анализу структуре и потреба тржишта рада Републике Србије представљају основу од које треба поћи у дефинисању инструмената које би требало применити у процесу креирања и спровођења адекватне политике образовања у Републици Србији.

2.6. Концентрација и депопулација као последице интензивних миграција становништва

Током 2014. године 124.472 лица променило је пребивалиште, односно преселило се из једног у друго насеље на територији Републике Србије.¹⁶¹

Табела 7: Лица која су променила пребивалиште у 2014. години према подручју

	Досељени				Одсељени				Миграциони салдо
	укупно	из друге области	из градова/општина исте области	из другог насеља истог града/општине	укупно	у другу област	у градове/општине исте области	у друго насеље истог града/општине	
Република Србија	124.472	46.278	47.576	30.618	124.472	46.278	47.576	30.618	0
СРБИЈА – СЕВЕР	78.813	28.814	38.753	11.246	71.727	21.728	38.753	11.246	7.086
Београдски регион	51.345	16.146	31.582	3.617	43.840	8.641	31.582	3.617	7.505
Регион Војводине	27.468	12.668	7.171	7.629	27.887	13.087	7.171	7.629	-419
СРБИЈА – ЈУГ	45.659	17.464	8.823	19.372	52.745	24.550	8.823	19.372	-7.086
Регион Шумадије и Западне Србије	26.752	9.220	4.600	12.932	30.969	13.437	4.600	1.932	-4.217
Регион Јужне и Источне Србије	18.907	8.244	4.223	6.440	21.776	11.113	4.223	6.440	-2.869

Извор: Република Србија, Републички завод за статистику, Унутрашње миграције у Републици Србији 2014. године, Саопштење за јавност 15.07.2015. године, страна 2

На основу анализе података из табеле 7, највише особа селило се између градова/општина исте области, а најмање између насеља на територији исте општине/града. Подаци указују да је реч, пре свега о младим лицима. Просечна старост лица која су променила пребивалиште је 33,2 године (за мушкарце 33,9 година, а за жене 32,7 година).¹⁶² Од укупно 24 области у Републици Србији највећи број миграторних кретања остварен је на територији Београдске области, и то 51.345 (41,2%) досељених лица и 43.840 (35,2%) одсељених лица. У оквиру четири региона Републике Србије, једино је Београдски регион у 2014. години имао позитиван миграциони салдо.

¹⁶⁰ Влада Републике Србије, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 18

¹⁶¹ Република Србија, Републички завод за статистику, Унутрашње миграције у Републици Србији 2014. године, Саопштење за јавност 15.07.2015. године, страна 1

¹⁶² Република Србија, Републички завод за статистику, исто, страна 1

Интензивне унутрашње миграције становништва довеле су до крупних промена у размештају становништва Србије, кроз изразиту концентрацију становништва, на једној и систематско пражњење и депопулацију широких простора, на другој страни. Према густини насељености, 80% територије Србије насељава 40% укупног становништва, док у подручју високе насељености и суперконцентрације, 60% становништва насељава 20% укупне територије, при чему скоро 25% укупног становништва живи у Београду.¹⁶³ Посматрано на регионалном нивоу, демографска предимензионираност Београда је очигледна, наспрам популационог пражњења подручја Источне и Јужне Србије. Урбане средине углавном остварују демографски раст захваљујући механичком приливу становништва и повољнијој старосној структури.

Подаци Републичког завода за статистику, показују да је од 168 општина/градова Републике Србије, 35 општина/градова у 2014. години имало позитиван, док је у 133 општине/града забележен негативан миграциони салдо. Вождовац се издваја са највећим позитивним миграционим салдом, који износи 2.459, затим следе Нови Сад, са позитивним миграционим салдом од 1.983 становника, Звездара са 1.803, Палилула (Град Београд) са 1.266 итд. Најизраженији негативни миграциони салдо имају Краљево (-336), Крушевац (-329), Лесковац (- 280), Пријепоље (-264), итд.¹⁶⁴

Веома битан податак који може да указује на мотиве миграција, јесте структура миграната по активности. Чак 60% миграната спада у категорију издржаваних лица, 33% су активна лица, док је удео лица са личним приходом 7%.¹⁶⁵

2.7. Становништво и демографски трендови – SWOT анализа

SWOT анализа дата у наставку, представља пресек свих фактора везаних за **становништво и демографска кретања Републике Србије**, који по нама, имају утицаја на регионални развој и трендове повезане са регионалним развојем. Она ће нам, између осталог, послужити у даљој анализи регионалних неравномерности, као средство које може да одслика релевантна демографска кретања и поткрепи стратешки пут који ће бити одабран у овој докторској дисертацији, за остваривање дефинисаних циљева регионалног развоја у Републици Србији.

¹⁶³ Митровић, П., Социо-економске и развојне импликације демографских кретања у Републици Србији, Александровац, 2014. године, страна 8

¹⁶⁴ Република Србија, Републички завод за статистику, Унутрашње миграције у Републици Србији 2014. године, Саопштење за јавност 15.07.2015. године

¹⁶⁵ Република Србија, Републички завод за статистику, исто.

Табела 8: SWOT анализа - Становништво и демографски трендови у Републици Србији

СЛАБОСТИ	ОПАСНОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> Негативан тренд природног прираштаја становништва у Републици Србији - Трендови опадања и старења становништва су најизраженији у руралним подручјима Србије. Старо становништво концентрисано је у регионима који заостају у развоју. 	<ul style="list-style-type: none"> Трајно низак природни прираштај Губитак радно способног становништва Растући трошкови здравствене и социјалне заштите, повећањем односа непродуктивног и продуктивног становништва, у средњем и дугом року одразиће се на повећање буџетских расхода, смањење дохотка per capita и пада животног стандарда становништва.
<ul style="list-style-type: none"> Негативан утицај социо-економских фактора на фертилитет жена – демографска транзиција. Опадање фертилитета у току дужег периода ја основни узрок демографског процеса старења становништва. 	<ul style="list-style-type: none"> Одлагање родитељства и стварање потомства у каснијој животној доби. Велики број абортуса у фертилном периоду. Промовисање хомосексуалних вредности.
<ul style="list-style-type: none"> Демографска диспропорција – неравнотежа просторно-демографске структуре између региона и неравномерна просторна дистрибуција људских ресурса. Полна диспропорција у просторном размештају становништва. У ударном репродуктивном добу (20-39 година), услед миграција врло је изражен проблем „мањка“ жена, пре свега у сеоским и планинским подручјима Републике Србије. 	<ul style="list-style-type: none"> Даља концентрација становништва ка урбаним срединама. Појачано индиректно негативно дејство неравномерног економског развоја на ниво рађања. Више од 250.000 мушкараца у петој деценији живота, пре свега у сеоским и планинским подручјима Републике Србије, који нису засновали породице и немају потомство.
<ul style="list-style-type: none"> Интензивне унутрашње миграције становништва доводе до крупних промена у размештају становништва Републике Србије, кроз изразиту концентрацију становништва, на једној, и систематско пражњење и депопулацију широких простора, на другој страни. Ка урбаним подручјима, изражене су миграције међу млађом и образованом, економски активном популацијом. 	<ul style="list-style-type: none"> Ограничавајући популациони оквир формирања радног контингента и активног становништва Општине са највећим негативним природним прираштајем и интензивним миграцијама налазе се углавном у привредно неразвијеним, приграничним подручјима, чиме се угрожава безбедност Републике Србије.
<ul style="list-style-type: none"> У одбранбеним ратовима током прошлог века, страдало је преко 3 милиона Срба у најбољем репродуктивном добу. Споразум о реадмисији Републике Србије са Европском унијом 	<ul style="list-style-type: none"> екстерни фактори кретања становништва -трусни геостратегијски положај Републике Србије, нерешене границе Републике Србије и отворене територијалне претензије из окружења. отвара се простор за трајно задржавање великог броја азијанаца.
ШАНСЕ	ШАНСЕ
<ul style="list-style-type: none"> Снажна породица 	<ul style="list-style-type: none"> Република Србија је показала да има капацитета да интегрише значајне демографске и социјалне промене (имиграције, емиграције, унутрашње миграције) нарочито у својим урбаним срединама
<ul style="list-style-type: none"> Традиционални систем вредности 	<ul style="list-style-type: none"> Урбане средине у континуитету задржавају достигнути број становника
<ul style="list-style-type: none"> Позитивно наслеђе националне историје 	<ul style="list-style-type: none"> Висок природни прираштај становништва у подручјима насељених етничким мањинама, као и висок природни прираштај српске популације на Косову и Метохији
<ul style="list-style-type: none"> Богато културно наслеђе 	<ul style="list-style-type: none"> Развојни потенцијал миграција и српске дијаспоре
<ul style="list-style-type: none"> Јакe националне институције – Српска православна црква и САНУ 	<ul style="list-style-type: none"> Промоција предности начина живота у малим, градовима средње величине и селу

Извор: анализа аутора

Овако детерминисане слабости и опасности у SWOT анализи идентификују развојне проблеме проузроковане наслеђним културно-историјским, економским, инфраструктурним, социјалним и политичким факторима везаним за становништво и демографске трендове у Републици Србији. Са друге стране, уз дефинисане снаге и шансе, као и уз уважавање развојних специфичности појединих подручја и активирање и ефикаснију валоризацију расположивих ресурса у простору, може се осмишљеном политиком регионалног развоја утицати на смањење регионалних диспропорција демографских кретања у Републици Србији.

3. Регионалне карактеристике (не)запослености у Републици Србији

Незапосленост у Србији има дугорочни, структурни и транзициони карактер.¹⁶⁶ Тржиште рада карактерише висока незапосленост, ниска мобилност радне снаге и незадовољавајућа квалификациона структура радног континента у укупном броју регистрованих незапослених.

Стабилизација, либерализација и дерегулација како су спровођене у Србији, довеле су до гушења домаће производње, енормног повећања незапослености и дуга државе, предузећа и становништва, а масовна и неконтролисана приватизација, довела је до распродаје друштвене имовине и ресурса државе. Још већи проблем настао је што остварени приходи, углавном, нису коришћени за подстицај привредног развоја и решавање проблема незапослености, него за текућу буџетску потрошњу.

Многа предузећа у Србији су уништена, а огроман број грађана остао је без запослења. Индустијска производња у 2010. години је, по речима **Ј. Душанића**, мања (за 11,4%) него у 1998. години (време економских санкција), а да не говоримо о предратном периоду (она 2010. године чини – 46,7% производње из 1990. године).¹⁶⁷

На основу података из Анкете о радној снази, Републичког завода за статистику, приказаних у табели 9, у Републици Србији је било 6.098.785 старијих од 15 година, од чега је радног узраста – од 15 до 64 године, било укупно 4.619.091 становника.

Табела 9: Становништво Републике Србије према статусу активности, старосним групама, по регионима 2014. године

	Укупно	Србија - север		Србија - југ		
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
Становништво старо 15 и више година	6.098.785	1.430.955	1.636.228	1.709.320	1.322.282	...
Активно	2.984.408	670.365	803.408	878.562	632.073	...
Запослено	2.421.270	553.928	643.592	726.491	497.259	...
Незапослено	563.138	116.437	159.816	152.071	134.814	...
Неактивно	3.114.377	760.590	832.820	830.759	690.209	...
Стопа активности	48,9	46,8	49,1	51,4	47,8	...
Стопа запослености	39,7	38,7	39,3	42,5	37,6	...
Стопа незапослености	18,9	17,4	19,9	17,3	21,3	...
Стопа неактивности	51,1	53,2	50,9	48,6	52,2	...
Становништво радног узраста 15–64 год.	4.619.091	1.071.047	1.266.919	1.294.666	986.459	...
Активно	2.853.688	659.567	783.733	813.530	596.859	...
Запослено	2.291.525	543.415	624.398	661.530	462.181	...

¹⁶⁶ Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Београд, 2005. године, страна 26

¹⁶⁷ Душанић, Ј., У загрљају неолибералне хоботнице, Београд, 2013. године, страна 47

Незапослено	562.163	116.152	159.334	151.999	134.678	...
Неактивно	1.765.403	411.480	483.186	481.137	389.601	...
Стопа активности	61,8	61,6	61,9	62,8	60,5	...
Стопа запослености	49,6	50,7	49,3	51,1	46,9	...
Стопа незапослености	19,7	17,6	20,3	18,7	22,6	...
Стопа неактивности	38,2	38,4	38,1	37,2	39,5	...

Извор: РЗС, Анкета о радној снази у Републици Србији 2014. године

Позивајући се на податке из табеле, констатујемо да је од укупног броја становника Републике Србије, старијих од 15 година, активно становништво чинило 48,9%, а неактивно 51,1%. У активном становништву стопа запослености износила је 39,7%, а стопа незапослености 18,9%.

У популацији становника радног узраста од 15-64 године активно становништво учествовало је са 61,8%, а неактивно са 38,2%. Стопа запослености активног становништва радног узраста од 15-64 године износила је 49,6%, а стопа незапослености 19,7%.

Такође, на основу података из табеле, **стопа незапослености**¹⁶⁸ у Београдском региону износила је 17,4%, а у Региону Војводине 19,9%. У Региону Шумадије и Западне Србије стопа незапослености износила је 17,3%, док је у Региону Јужне и Источне Србије износила чак 21,3%.

Стопа запослености¹⁶⁹ у Републици Србији у 2014. износила је 39,7%. Највећу стопу запослености имао је у Регион Шумадије и Западне Србије 42,5%. Регион Војводине имао је стопу запослености од 39,3%, Београдски регион 38,7%, а Регион Јужне и Источне Србије 37,6%.

Стопа незапослености варира током године. Са аспекта анализе запослености битно је пратити и промену **неформалне запослености**.¹⁷⁰

Сагледавајући резултате истраживања, објављеним у Извештају о регионалном развоју Србије за 2012. годину, у неразвијеним подручјима, у периоду 2001-2012 године, укупан број запослених смањивао се по просечној годишњој стопи од 3%, док је трећина неразвијених општина изгубила више од 50% запослених током анализираних, последњих 11 година транзиционог периода.¹⁷¹

¹⁶⁸ Стопа незапослености представља учешће незапослених у укупном броју активних становника (запослени и незапослени).

¹⁶⁹ Стопа запослености представља проценат запослених у укупном становништву старом 15+ година.

¹⁷⁰ Стопа неформалне запослености представља проценат лица која раде без формалног уговора о раду у укупном броју запослених. Ова категорија обухвата запослене у нерегистрованој фирми и запослене у регистрованој фирми, али без формалног уговора о раду и без социјалног и пензионског осигурања, као и неплаћене помажуће чланове домаћинства.

¹⁷¹ Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 54

Посебно забрињава стопа незапослености становништва југа Србије. „Екстремну незапосленост (изнад просека подручја у 2012.), бележе Житорађа 72,7%, Лебане 67,5%, Бојник 66%, Прешево 64,7%, Меровина 64%. На југу Србије, убрзани пад запослености, наслеђени инфраструктурни проблеми и неразвијеност привреде, највише су погодили општину Бојник, која је у односу на 2002. годину, изгубила 89% радника у привреди (нефинансијски сектор), а следе Лебане (-83%), Бела Паланка и Владичин Хан (-77%) и Сурдулица (-73%).“¹⁷²

3.1. Анализа стања и перспективе развоја тржишта рада у Републици Србији

Квантитет радне снаге, као кључна полуга тржишта рада, првенствено је одређен демографским факторима, односно бројем и променама становништва старосне доби 15-65 година. Промена величине радног контингента условљена је природним (стопама рађања и умирања становника) и механичким факторима (миграцијама).

За сагледавање демографског аспекта тржишта рада није довољно фокусирање на квантитет становништва, већ је нужно укључити и сазнања о нивоу образовања којим располаже становништво, као и сазнање о културно социјалним одликама, јер и ови аспекти у знатној мери опредељују ефикасност тржишта рада, односно економског развоја.

Промене производне структуре међају карактеристике тражње за радном снагом и то, како у региону и привредном сектору, тако и у односу на поједина занимања и стручну спрему. Тако промене у производној структури које су проузроковане технолошким напретком, као и променама у структури међународне трговине добара и услуга, доводе до смањења тражње за радном снагом у појединим секторима и регијама, односно за радом „застарелих квалификација“, да би у исто време дошло до паралелног пораста тражње за радом у новим секторима, односно за нова занимања. Заправо, промене у производној структури изазване технолошким иновацијама имају директан утицај на број запослених и слободних радних места, и стварају регионалне и друге неусклађености између понуде и тражње радне снаге.

Актуелно тржиште рада у Републици Србији карактерише:

¹⁷² Република Србија, Министарство привреде, исто, страна 54

-
- **Несклад између понуде и тражње за радном снагом.** Понуда радне снаге одређена је демографским карактеристикама становништва и квалификационом структуром запослених и незапослених радника.
 - **Неповољна старосна структура запослених и незапослених радника** указује на високу стопу незапослености и ниску стопу запослености, пре свега, младих.
 - **Структурна неусклађеност образовног система са потребама тржишта рада.** Осим питања адекватности, неопходно је повећати и ефикасност школовања, нарочито студирања на високим школама и факултетима. Низак ниво ефикасности студирања, јер половина студената не заврши факултет, представља потенцијални извор раста незапослених младих људи.
 - **Дугорочна структурна неусклађености на тржишту рада** захтева промене и на страни понуде и на страни тражње. На страни понуде, значајно ограничење представља споро прилагођавање образовног система и система обуке у односу на структуру тражње за радном снагом. На страни тражње је присутно ограничење, пре свега због ограничених могућности недовољно развијеног приватног сектора да апсорбује понуду радне снаге.
 - **Ниска ефикасност и конкурентност** показује да је ефикасност тржишта рада у Републици Србији ниска, у односу на земље у окружењу.

Изазови за политике тржишта рада у Републици Србији у блиској будућности, пре свега, су: демографски изазов, радне миграције и изражене регионалне разлике.¹⁷³

Демографско опадање становништва радног узраста, које ће се током наредне деценије убрзати, захтеваће и ефикаснији образовни систем и повећање знања и вештина радне снаге, посебно оних који тек улазе на тржиште рада. Овај изазов је неопходно сагледати кроз координацију активности и усаглашавање стратегија запошљавања, образовања и научно-технолошког развоја Републике Србије.

Образовни изазов је уско везан за демографски изазов. У наредном периоду из становништва Републике Србије радног узраста, изаћи ће сразмерно већи број мање образованих припадника старијих генерација, које би требало да замени сразмерно мањи број, боље образованих.

Посебан изазов за политике тржишта рада у Републици Србији представља повећан број одлазака младих, образованих стручњака и висококвалификоване радне снаге, како из локалних средина у веће, тако и ван земље.

¹⁷³ Влада Републике Србије, Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020. године, страна 17

У контексту смерница и препорука Стратегије „Европа 2020“, уз уважавање карактеристика националног тржишта рада, неопходно је да циљ политике тржишта рада у Републици Србији буде успостављање ефикасаног, стабиланог и одрживог тренда раста запослености.

С обзиром на погоршање демографске ситуације и изражене регионалне разлике у Републици Србији, неопходно је подстицати процес децентрализације и развоја регионалне и локалне политике запошљавања, као и усмеравати мере активне политике запошљавања на девастирана и неразвијена подручја.

3.2. Дискриминацијске праксе на тржишту рада

Структурне неједнакости на регионалним тржиштима рада, додатно усложњава појава дискриминацијских пракси на тржишту рада уопште. Право на слободу од дискриминације¹⁷⁴ је универзално људско право. Колики значај има спречавање ове негативне друштвене појаве у области рада, говори и чињеница да се она непосредно регулише законом. Закон о забрани дискриминације Републике Србије прописује забрану дискриминације у области рада, односно нарушавање једнаких могућности за заснивање радног односа или уживање под једнаким условима свих права у области рада.¹⁷⁵

Међутим, и поред законски прописаних норми, на тржишту рада у Републици Србији изражене су бројне дискриминацијске праксе, а навешћемо по нама најважније:

Велики друштвени и привредни проблем представља **рад на црно**. Притом није само реч о кршењу закона и позитивних прописа, него и о кршењу људских права на достојанствен рад данас и на могућности стицања права на пензију у будућности.

Реч је о дискриминацији - неједнаком поступању, односно стављању особа у неповољнији положај. То није проблем изолованог појединца, већ је проблем друштва и проблем државе. Под радом на црно не подразумева се само рад без Уговора о раду, већ се сматра сваки рад који није плаћен сходно позитивним прописима, третиран било законима, било колективним уговорима.

¹⁷⁴ Дискриминацију представља свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима. - Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник РС, бр. 22/2009, члан 2 Закона

¹⁷⁵ Република Србија, Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник РС, бр. 22/2009, члан 16

Рад на црно представља и рад изнад уговором о раду дефинисане сатнице, али и највећи део рада који се плаћа минималном зарадом. Институт минималне цене рада одавно се злоупотребава тако што се раднику исплаћује „минималац”, а остатак му се даје „на руке“. Такав начин пословања, оштећује државу, јер на део дохотка нису плаћени порези и доприноси, као и радника, коме тај износ не улази у пензијску основицу. На тај начин, радници немају ни адекватно здравствено ни социјално осигурање, најчешће немају право на годишњи одмор, а забележен је и велики број случајева где радници раде без дневног и недељног одмора, немају право на боловање и породилско боловање, а евентуалну повреду на раду никада не би могли да напалате.

Будући да постоји велики број незапослених у Републици Србији, послодавцима је омогућено да за своје дугорочне пројекте и инвестиције запошљавају радну снагу на кратки рок. Уцењени потребом преживљавања, радници су спремни прихватити било какав посао под било каквим условима, све у нади да ће једном бити запослени на неодређено време.

Дискриминацијску праксу на тржишту рада у Републици Србији представља и свако неједнако поступање на основу **сексуалне оријентације**.

Животно доба радника се као дискриминацијска основа тек однедавно појављује у документима којима се забрањује дискриминација и према свему судећи, растућег је значаја. Најчешће је у питању вишеструка дискриминација, па се дискриминација по животном добу удружује са дискриминацијом по полу. Обично се говори о старосној дискриминацији у четири подручја тржишта рада:

- **Губитак запослења** (или прерани губитак запослења) - код реструктурирања процеса производње и смањивања броја радника пре се отпуштају старији радници;
- **Отежано запошљавање** – посао ће пре добити млађи кандидати него старији, тј. они који имају 45, 50 или више година;
- **Искљученост из стручног оспособљавања** – старији радници знатно теже пролазе селекцију за укључење у програме стручног оспособљавања;
- **Пензионисање** - од старијих радника се тражи да оду у пензију чим испуне законске услове, а често им се и „помаже“ у испуњавању неких услова.

Губитак посла због трудноће, у Републици Србији, такође, није редак случај дискриминационе праксе на тржишту рада. Ту свакако треба уврстити и **запошљавање особа са инвалидитетом**, које се своди углавном на запошљавање у одређеним врстама предузећа и фактичком онемогућавању ових особа да заснују радни однос код других послодаваца. У Републици Србији, дискриминацијске праксе на тржишту рада врло су изражене и **по основу чланства у политичким, синдикалним и другим организацијама** и по другим стварним, односно претпостављеним личним својствима.

3.3. Дуалност и регионални изазови тржишта рада

Низак ниво укупног броја запослених је само део проблема на тржишту рада у Републици Србији. **Структура и квалитет запослености** представљају подједнак изазов. Наиме, као што је већ уочено у анализираним појавама дискриминације, може се закључити да тржиште рада у Републици Србији има многе дуалне димензије:

- формално и неформално тржиште,
- јавни сектор наспрам приватног,
- радни однос на неодређено или одређено време,
- млади и старији, жене и мушкарци на тржишту рада,
- образовани и мање образовани кадрови.

Положај запослених у многоме се разликује у зависности од ових димензија, нарочито да ли је лице запослено у формалној или неформалној економији или код послодавца који је у приватној или јавној својини. Исто тако, врста уговора о раду који утврђује права и обавезе запосленог и послодавца у битној мери одређује и сигурност и флексибилност радног места. Положај на тржишту рада зависи и од тога да ли лица припадају некој од рањивих и често маргинализованих група на тржишту рада. Такође, рад у сивој економији по правилу се повезује са ниским зарадама без плаћеног социјалног осигурања, ниском продуктивношћу, ниским нивоом заштите на раду и лошим условима рада. Могућност остајања без посла међу неформално запосленима већа је него међу формално запосленим радницима.

Услед отежаног процеса отпуштања лица са сигурним запослењем, тржиште рада се прилагођавало ефектима економске кризе непропорционално. Наиме, један део запослених, најчешће у јавном сектору, има висок степен сигурности запослења, и тај део тржишта рада је реаговао на услове кризе онако како се очекивало - дошло је до значајног прилагођавања нивоа запослености паду БДП, али са одређеним кашњењем. Други део тржишта рада, тзв. секундарно тржиште рада, које карактеришу запослени са флексибилним уговорима о раду, самозапослени и запослени „у сивој економији“, много се брже и у већем обиму прилагодио условима рецесије.

На тај начин, економска криза је додатно осветлила дуалну структуру тржишта рада у Републици Србији - високу заштиту запослених на неодређено време, као и велику изложеност радника са флексибилним уговорима.

Ниска образовна структура, низак ниво додатних знања и вештина и недовољна укљученост у активне мере запошљавања, смањују шансе за успех на тржишту рада и

добијање посла. Посебно угрожену групу на тржишту рада представља рурално становништво, пре свега у југоисточној Србији, као и становништво које не поседује земљу. Треба напоменути и да нарочит ризик од рањивости (не само у периоду рецесије) на тржишту рада имају лица која су угрожена по више основа - нпр. необразоване жене у руралним подручјима (које су угрожене по родној, образовној и географској основи).

Узимајући у обзир обим неформалне економије и величину неформалне запослености, неопходно је у наредном периоду повећати мере и активности за смањење њеног обима и неформалну запосленост преводити у легалне оквире.

Све ово указује на регионалне изазове тржишта рада и неопходност редуковања дуалности односно уједначавања положаја запослених на тржишту рада у Републици Србији.

3.4. Регионални контекст сиромаштва

По подацима **Програма за развој Уједињених Нација** (United Nations Development Programme (UNDP))¹⁷⁶ изнетим у Извештају о хуманом развоју за 2014. годину, у свету, упркос напретку који је у последње време остварен у погледу смањења сиромаштва, више од 2,2 милијарде људи је изложено утицају преклапајућих ускраћености у погледу здравља, образовања и животног стандарда, при чему је од њих скоро 1,5 милијарди ускраћено у све три димензије. То значи да је више од 15 процената светског становништва и даље угрожено по основу **мултидимензионалног сиромаштва**. Истовремено, скоро 80 процената светског становништва нема свеобухватну социјалну заштиту. Око 12 процената (842 милиона) пати од хроничне глади, а скоро половина свих радника – више од 1,5 милијарде људи – ради у неформалним условима и у стању несигурности.¹⁷⁷

У Републици Србији стопа сиромаштва је у 2014. години износила 8,9% (628.000 становника Републике Србије).¹⁷⁸ Тај податак говори да је потрошња толиког процента укупног становништва била нижа од линије сиромаштва (11.340 динара месечно за еквивалентног одраслог).¹⁷⁹

¹⁷⁶ UNDP је глобална мрежа Уједињених Нација за развој, која је присутна у 177 земаља и територија. УНДП пружа техничке савете и помоћ у области одрживог хуманог развоја. <http://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/>

¹⁷⁷ UNDP, Резиме, Извештај о хуманом развоју 2014, Очување хуманог напретка: Смањење рањивости и изградња отпорности, страна 7

¹⁷⁸ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Сиромаштво у Србији 2014, Београд, 2015. година, страна 6

¹⁷⁹ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, исто, страна 6

Карактеристике сиромаштва у Републици Србији, како наводи **А. Чекаревац** су:

- Широка распрострањеност;
- Концентрација сиромашних у традиционално неразвијеним подручјима на југу и југоистоку земље;
- Стварање нових облика сиромаштва (радници у вишку);
- Наглашена заступљеност у сеоској популацији (за разлику од претходног периода, до 2000. године, када је процес био обрнут);
- Образовни ниво, рурална позиционираност и удео старачких домаћинстава су одлучујући елементи који повећавају ризик сиромаштва;
- **Висока корелација са незапосленошћу.**¹⁸⁰

Најугроженије социјалне групе су млади незапослени, старе особе са минималним пензијама и велике породице (са троје и више деце / зависних чланова).

У вези са ширењем сиромаштва, треба поменути социјално раслојавање становништва и неједнакости у расподели дохотка. Највеће социјалне неједнакости јављају се између радноактивне, запослене и незапослене популације. Ваља напоменути да у структури запослених постоје значајне неједнакости у односу на остварене зараде, које нису увек резултат уложеног рада и продуктивности.

Као резултат продубљивања регионалних разлика говори и податак о регионалној распрострањености сиромаштва у Републици Србији, изражен стопама сиромаштва:

- 16,4% становника југоисточне Србије,
- 11,4% становника централне Србије,
- 7,8% становника Војводине
- 7,6% становника западне Србије и
- 4,7% становника Београда је сиромашно.¹⁸¹

Разлог овако високог сиромаштва региона Југоисточне Србије, налази се у најнижем нивоу развоја. По подацима Републичког завода за статистику, БДП по становнику у овом региону износио је испод 2/3 републичког просека и најнижи је међу свим регионима.¹⁸²

Фактори који могу превасходно да утичу на ризик сиромаштва су:

¹⁸⁰ Ана Чекаревац, Светска економска криза и сиромаштво, Зборник радова, Социјална политика и криза, Београд, 2009. године, стране 108–121

¹⁸¹ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Сиромаштво у Србији 2014, Београд, 2015. година, страна 9

¹⁸² Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, исто, страна 9

- образовање носиоца домаћинства (завршена или незавршена основна школа),
- радни статус носиоца домаћинства (незапослен),
- бројност домаћинстава (петочлана и већа домаћинства),
- локација пребивалишта (ванградско подручје, Југоисточна Србија) и деца до 18 година.

Табела 10: Социо-економске и демографске категорије становништва са највећом стопом сиромаштва у периоду 2008 - 2013. године

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Ванградско подручје	7,5	9,6	13,6	9,4	12,3	12,8
Источна/Југоисточна Србија	11,7	17,7	18,0
Незапослен - носилац	17,1	21,0	20,4
Незавршена основна школа -носилац	9,0	14,8	14,2	16,5	19,5	21,9
Основна школа -носилац	10,5	9,2	12,7	11,1	15,0	15,1
Петочлана породица	5,2	5,7	11,7	8,8	13,8	12,7
Шесточлана и већа породица	10,0	14,2	16,4	13,5	14,3	16,9
Деца 0 – 18	7,1	9,3	12,2	9,8	12,3	11,4

Извор: Сиромаштво у Републици Србији 2008-2010, ЛП20, 29.4.2011, РЗС; обраде Анкета о потрошњи домаћинстава 2011, 2012. и 2013, РЗС

Сиромаштво је веће међу многољуднијим породицама, које живе са пуно незапослених чланова и код оних који имају низак степен образовања. Сиромашни су просторно сконцентрисани у ванградским подручјима и у Источној и Јужној Србији.

Република Србија, такође, има и изразито високу стопу ризика сиромаштва, при чему су најугроженија деца до 18 година, незапослена и неактивна лица.

У 2013. години, на основу презентованих података у табели, сиромаштво посебно погађа вишечлана домаћинства: док се стопа сиромаштва за мање бројна домаћинства (до четири члана) креће око 6%, што је испод просека за целу популацију Републике Србије, дотле је за петочлана 12,7%, а за шесточлана и бројнија домаћинства још већа и износи 16,9%.

Међутим, проблем сиромаштва вишечланих домаћинстава није веома изражен у Републици Србији, а разлози за то су следећи: (1) број деце у Србији је мали, тако да је допринос овог фактора знатно мањи него у многим другим земљама у развоју и (2) многи стари људи поседују сопствене приходе (пензије), чиме поправљају позицију вишегенерацијских породица.¹⁸³

Због комплексности феномена сиромаштва и социјалне искључености, њиховог општег и неравномерног регионалног распореда у Републици Србији, проучавање свих релевантних аспеката ових појава у нашим условима захтева посебну анализу и упућује на активно учешће државе у проналажењу модалитета у решавању проблема.

¹⁸³ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Сиромаштво у Србији 2011, 2012 и 2013. године, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2014. године, страна 30

3.5. Регионална мултидимензионалност социјалне искључености у Републици Србији

Проблеми регионалног развоја Републике Србије резултат су кумулативних и синергијских утицаја бројних фактора у прошлости, који су додатно усложени транзиционим проблемима. Негативне тенденције у демографском развоју, изражене развојне неравномерности, негативни ефекти приватизације, незапосленост, сиромаштво, појава социјалне искључености, нерационално коришћење природних и других ресурса, закаснеле институционалне реформе, само су неки од кључних генератора проблема и отворених питања регионалног развоја Републике Србије.

Мишљења смо да у овом тренутку, у Републици Србији, сиромаштво, неједнакост и социјална искљученост¹⁸⁴ представљају највећу претњу привредном расту и нарушавају социјални капитал. Сиромаштво можемо сагледати као једну од димензија социјалне искључености, али га можемо разумети истовремено као узрок и последицу социјалне искључености.

Овакве појаве, појединце или читаве групе у укупном становништву удаљавају од могућности за образовање, запослење и остваривање прихода, као и од укључивања и учешћа у активностима у заједници. По речима, **R. Walkera**, социјална искљученост представља динамичан процес делимичног или чак, потпуног искључивања појединца или група, из било ког од система (друштвеног, економског, политичког, културног) и овакви процеси онемогућавају појединце и/или групе да остваре своја грађанска, политичка или друштвена права.¹⁸⁵

У економској димензији искљученост се може посматрати кроз немогућност партиципације на тржишту рада, или приступа финансијским, тржиштима роба и услуга. Може се, даље, посматрати у области приступа систему „благостања“, односно услугама образовања, здравствене заштите, различитим услугама социјалне подршке или директне помоћи, онда када се појединци и породице нађу у стању социјалне потребе за тим услугама.

Када је реч о механизмима искључивања, потребно је сагледати начине на које долази до искључивања појединаца и група према различитим димензијама. Примера ради, неадекватан приступ образовању води искључености са тржишта рада, а искључивање са тржишта рада води искључивању из система социјалног осигурања.

¹⁸⁴ Процес у коме су одређени појединци гурнути на маргине друштва и спречени да својим пуним капацитетима учествују у економским, друштвеним и културним токовима, дефинисан је као социјална (друштвена) искљученост. Искљученост може настати услед сиромаштва, недостатка основних знања и могућности за доживотно учење, или је пак резултат дискриминације – преузето из: Влада Републике Србије, Праћење социјалне укључености у Србији, Београд, 2012. године, страна 6

¹⁸⁵ Walker, R., *The dynamics of poverty and social exclusion*, Bristol, 1995., page 102

Дакле, овде се, пре свега ради о идентификовању образаца искључивања, у којима се различити аспекти и фактори искључивања удружују и производе вишеструку искљученост. Отуда, може се закључити да је **социјална искљученост мултидимензионалног карактера**.

Старосно-економска структура становништва и карактеристике домаћинства, образовање, незапосленост, социјални статус, тип насеља и регионална позиција, наводе се у Извештају о регионалном развоју Републике Србије за 2012. годину, као кључни демографско - просторни фактори који детерминишу животни стандард, односно, услове за социјалну искљученост.¹⁸⁶

Мишљења смо да постоји директна веза између социјалне искључености и (не)запослености. До таквог става, дошли смо сагледавајући учешће незапослених у укупном броју активних становника појединих региона и регионалне распрострањености сиромаштва у Републици Србији. У Региону Јужне и Источне Србије стопа незапослености у 2014. години износила је чак 21,3% (табела 9). Подаци тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Владе Републике Србије, који се односе на податке о стопи сиромаштва из 2014. године, указују на коорелацију, јер у анализираном региону Јужне и Источне Србије има 16,4% сиромашних.¹⁸⁷

У структури социјално искључених у Републици Србији, налазе се пре свега, незапослени, који након завршетка школовања нису засновали радни однос или на тржишту рада проведу више од годину дана (дугорочна незапосленост). Протоком времена, не обављајући посао у струци (или било какав посао), њихова знања и вештине застаревају, технолошки поступци се мењају. Губе радну навику. Незапослени улазе у депресију, повлаче се у себе, чак немајући ни адекватну здравствену негу и приступ здравственим установама. Да би поново били активирани у процесу рада, неопходно је да своје знање и вештине освеже, да се додатно образују, што изазива додатне трошкове за државу или послодавца, који прихвати да таква лица упосли. Негативни ефекти такве социјалне искључености могу да буду, насиље у породици и на улици, алкохолизам, наркоманија и суициди. Са друге стране, на социјалне тензије у Републици Србији, додатно утичу и повећање стопе незапослености, раст трошкова живота, реалан пад плата и пензија.

¹⁸⁶ Влада Републике Србије, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 2

¹⁸⁷ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Сиромаштво у Србији 2014, Београд, 2015. година, страна 9

Доступност здравствених услуга сагледава се преко доступности људских/стручних ресурса, односно посматра се као однос броја становника подручја и броја здравствених радника на том подручју. Када је реч о **здравственој заштити**, без обзира на чињеницу да је у структури бруто зараде запослених на нивоу Републике Србије утврђен износ обавезног здравственог и социјалног осигурања који се наплаћује у процентуалном износу и важи на целој територији земље, квалитет здравствених услуга и заштите становника није сразмеран уплаћеним средствима за обавезно здравствено осигурање и разликује се од места до места, региона до региона. У руралним областима Републике Србије, у сеоским подручјима, не постоје амбуланте у свим местима. У мањим местима и градовима, Домови здравља обављају само основне медицинске услуге, док је квалитет здравствених услуга у већим градовима на много већем нивоу и не изазива додатне трошкове који падају на терет корисника услуга (пре свега сагледане у транспортним трошковима и времену потребном до указивања здравствене услуге). Исто то, важи и у систему **образовања**. Доступност средњег, вишег и високог образовања је, такође, неједнако територијално дистрибуирана, у корист развијенијих области.

Посебно, погађа чињеница да данас, надлежна министарства, с циљем уштеда новчаних средстава, смањују број лекара и амбуланти у руралним крајевима и затварају сеоске школе, сваљујући, при том, све тако настале трошкове на терет корисника тих социјалних услуга. Замислите, затварањем одељења и школа у сеоско-планинским областима и упућивањем ученика у прву, већу школу, на по неколико, или неколико десетина километара од места становања ученика, колики се само терет ставља ученицима и њиховим родитељима, почев од обавезе доласка и повратка из школе, додатних трошкова исхране, изгубљеног времена и ризика који вребају на путу.

Ученици и њихови родитељи имају две могућности – да се додатно излажу трошковима и ризику, или да се након процене мигрантских могућности, одреде за одлазак у средине које ће им обезбедити елементарне услове за живот, учење и рад.

У подручјима које обележава депривација у одређеним ресурсима (комунална, социјална, саобраћајна инфраструктура и сл.), становништво генерално нема могућност да се адекватно укључи у ширу заједницу, без обзира на разлике у индивидуалним потенцијалима за такво укључивње.

Практично, и поред декларативног циља - смањења сиромаштва и социјалне укључености становништва, спровођењем неадекватне политике регионалног развоја, држава Србија управо, ради супротно - пробубљује регионалне неравнотежности и подстиче миграције из руралних у градске средине.

Неки од резултата истраживања Републичког завода за развој из 2008. године потврђују наше изнете чињенице као и претпоставку да у Републици Србији постоје карактеристичне велике регионалне разлике, посматране кроз димензије социјалне искључености и депривације:

- више од четири пута већа социјална искљученост становништва у општини Осечина у односу на Нови Сад;
- 6 пута је већа незапосленост у општини Лебане у односу на Петровац;
- доступност здравствених услуга становништу у општини Ћићевац је скоро 10 пута мања него у општини Ћуприја;
- инфраструктурна опремљеност домаћинстава у општини Ада је 9 пута неповољнија него у граду Новом Саду;
- у неразвијеним општинама (Ражањ, Гацин Хан, Црна Трава, Рековац, Осечина, Бојник и Жабари) скоро 6 пута је више становника без завршене основне школе него у градским срединама (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Ужице и сл.);
- рано прекинуто школовање је преко 7 пута чешће у општинама Бујановац, Прешево, Тутин, Мало Црниће, Медвеђа него у Ужицу и Београду.¹⁸⁸

Савремено српско друштво неминовно се мора, опстанка ради, вратити човеку и његовом благостању као централној фигури економске делатности. Све јавне политике, посебно макроекономске, морају се посматрати као начин за остварење тог циља, а не као да су саме себи сврха. Креатори политике морају да дају одговоре на нека суштински важна питања. Да ли економски раст унапређује животе људи у областима које су заиста важне – почев од здравља, образовања, дохотка, па до основне људске сигурности и личних слобода? Да ли се људи осећају угроженије? Да ли су неки остављени по страни? И, ако јесу, ко су они и како би такве угрожености и неједнакости могле бити на најбољи начин решене?

Морамо да почнемо да размишљамо о неједнакостима, не само као о етичком питању – што она свакако јесте – већ и као о фундаменталном економском проблему, саставном делу поимања хуманог развоја.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Република Србија, Републички завод за развој, Регионални развој Србије, 2009. године, страна 26

¹⁸⁹ Митровић, П., Бошковић, Г., Регионалне карактеристике (не)запослености и сиромаштва у Републици Србији, Зборник радова међународног научног скупа - Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2015. године, страна 487

4. Економска регионална асиметричност

Регионалне неравномерности, изражене преко привредних, социјалних, демографских и инфраструктурних индикатора, одражавају карактеристике економског и друштвеног система земље. Процес трансформације привреде и друштва Републике Србије продубио је регионалне неравномерности, које се испољавају у великим економским међурегионалним разликама, нарочито у нивоу раста незапослености, нивоу дохотка, ефектима приватизације и обиму страних улагања.

Регионалне асиметричности у Србији су у директној зависности од економске развијености. Оне су у великој мери, резултат регионалних специфичности, пре свега, структуре привреде која утиче на лакше или теже прилагођавање текућим привредним и друштвеним променама, имајући у виду различите економске структуре појединих региона, продуктивност рада и ефикасност пословања пословних субјеката у различитим деловима земље.

Регионални бруто домаћи производ представља најважнији статистички индикатор за мерење економских перформанси региона и ефективности регионалних политика и програма, усмерених на смањење неравномерности између региона у погледу друштвено-економске развијености и дистрибуције националног богатства.

Табела 11: Регионални БДП, учешће региона у стварању БДП-а Републике Србије и индекси нивоа у периоду 2009-2013. године

ТЕРИТОРИЈА	БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД (у мил. РСД.)					Учешће региона у стварању БДП у %					БДП по становнику - индекс нивоа РС=100				
	2013	2012	2011	2010	2009	2013	2012	2011	2010	2009	2013	2012	2011	2010	2009
СРБИЈА	3 876 403	3 584 236	3 208 620	2 881 891	2 713 206	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Београдски регион	1 546 620	1 422 963	1 271 691	1 152 005	1 083 899	39,9	39,7	39,6	40,0	39,9	171,2	171,7	172,9	177,8	179,4
Регион Војводине	1 055 270	973 800	859 808	748 673	694 254	27,2	27,2	26,8	26,0	25,6	102,0	101,8	100,3	96,8	95,2
Регион Шумадије и Западне Србије	731 466	682 067	610 143	562 911	543 348	18,9	19,0	19,0	19,5	20,0	67,5	67,9	67,7	69,9	71,4
Регион Јужне и Источне Србије	540 461	502 719	466 979	418 302	391 704	13,9	14,0	14,6	14,5	14,4	63,2	63,3	65,4	63,9	63,3
Екстра регион ¹⁹⁰	2 586	2 687	0,1	0,1
Регион Косова и Метохије

Извор: РЗС, Регионални бруто домаћи производ, 2009., 2010., 2011., 2012., 2013. године, Региони и области Републике Србије, прорачун аутора

¹⁹⁰ У складу са ЕСА 2010 и Евростатовом методологијом регионалних рачуна, као посебна статистичка територијална јединица приказује се „Екстра регион“ тј. екстратериторијалне јединице Републике Србије. Реч је о дипломатским и конзуларним представништвима, амбасадама Републике Србије у иностранству и другим деловима економске територије Републике Србије изван њених територијалних граница.

„Регионални бруто домаћи производ представља регионални еквивалент бруто домаћег производа као најважнијег макроекономског агрегата једне националне економије и показатељ њене продуктивности и ефикасности у производњи производа и услуга неопходних за различите видове потрошње.“¹⁹¹

На основу обрађених података у табели 11, учешће појединих региона у БДП-у Републике Србије у 2013. години је следеће: Београдски регион заузима водеће место са 39,9%; иза њега је Регион Војводине са 27,2%, а за њима следе Регион Шумадије и Западне Србије са 18,9% и Регион Јужне и Источне Србије са 13,9%.

Уколико пратимо динамику учешћа појединих региона у стварању БДП Републике Србије (табела 12), уочава се да се у посматраном периоду учешће региона Шумадије и Западне Србије смањило са 20,0% у 2009. години на 18,9% у 2013. години. Исти тренд има и регион Јужне и Источне Србије, са 14,4% учешћа региона у стварању БДП у 2009. години на 13,9% у 2013. години.

Анализа индекса нивоа БДП по становнику¹⁹² у периоду од 2009 - 2013 године, указује да се БДП по становнику региона у односу на републички ниво БДП-а по становнику смањило у свим регионима, сем региону Војводине. Најизразитији пад вредности индекса нивоа има регион Београда.

У складу са регулативом Еуростата, за **ниво области (округа)**, исказује се **бруто додата вредност**. Разлика између бруто додате вредности (БДВ) и бруто домаћег производа (БДП) је у нето порезима на производе.

Бруто додата вредност (БДВ) коју стварају сви економски субјекти резиденти Републике Србије је основа за обрачун БДП-а и његову регионализацију, тј. утврђивање доприноса појединачних регионалних целина БДП-у.¹⁹³

Учешће области (округа) у укупној бруто додатој вредности Републике Србије¹⁹⁴ је најопштији показатељ за извођење закључака о продуктивности и

¹⁹¹ Република Србија, Републички завод за статистику, Регионални бруто домаћи производ 2009-2010. године, стране 2-3

¹⁹² **Индекс нивоа БДП по становнику** представља однос између вредности БДП по становнику региона у односу на републички ниво БДП-а по становнику. Он не представља раст БДП-а одређеног региона у односу на претходну годину већ показује да ли је БДП региона по становнику већи или мањи у односу на републички ниво. Када је индекс нивоа већи од 100 то значи да је БДП по становнику региона већи од вредности овог показатеља за Републику Србију. Када је мањи од 100, то значи да је регионални БДП по становнику мањи од републичког нивоа.

¹⁹³ Однос између БДП-а и бруто додате вредности (БДВ) може се приказати на следећи начин:

БДП – збир додате вредности свих институционалних сектора, тј. економских субјеката који припадају одређеном сектору, плус порези на производе (ПДВ, акцизе и други директни порези) минус субвенције на производе (субвенције директно повезане са производњом добара и услуга);

БДВ – укупна вредност производње (аутпут) добара и услуга умањена за међуфазну потрошњу, тј. производе и услуге утрошене као инпути у процесу стварања аутпута.

ефикасности пословања области (округа) и индикатор који најбоље указује на регионалну економску асиметричност у Републици Србији.

На основу података Републичког завода за статистику у 2013. години, утврдили смо учешће појединих области у стварању БДВ Републике Србије, као и индексе нивоа.

Табела 12: Учешће области у стварању БДВ Републике Србије, БДВ по становнику и индекс нивоа 2013. године

	БДВ (мил. РСД)	Учешће (%)	БДВ по становнику (хиљ. РСД)	Индекс нивоа (РС=100)
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	3 263 518	100.0	456	100.0
Београдска област	1 302 089	39.9	780	171.2
Западнобачка област	62 884	1.9	342	75.0
Јужнобанатска област	111 683	3.4	385	84.6
Јужнобачка област	392 604	12.0	637	139.9
Севернобанатска област	52 129	1.6	360	79.1
Севернобачка област	71 741	2.2	388	85.2
Средњо-банатска област	79 009	2.4	429	94.1
Сремска област	118 375	3.6	384	84.2
Златиборска област	91 668	2.8	326	71.5
Колубарска област	55 643	1.7	325	71.2
Мачванска област	80 213	2.5	273	60.0
Моравичка област	77 518	2.4	370	81.3
Поморавска област	61 255	1.9	291	63.8
Расинска област	62 653	1.9	264	57.9
Рашка област	72 364	2.2	235	51.5
Шумадијска област	114 503	3.5	394	86.5
Борска област	50 993	1.6	418	91.8
Браничевска област	69 511	2.1	387	85.0
Зајечарска област	30 579	0.9	262	57.5
Јабланичка област	45 879	1.4	217	47.5
Нишавска област	118 646	3.6	319	70.0
Пиротска област	33 672	1.0	373	81.9
Подунавска област	41 359	1.3	211	46.3
Пчињска област	40 941	1.3	204	44.7
Топличка област	23 430	0.7	262	57.4
Екстра регио	2 177	0.1	-	-
Косово и Метохија

Извор: РЗС, Регионални бруто домаћи производ, Региони и области Републике Србије, 2015. године, страна 9

Укупној бруто додатој вредности Републике Србије у 2013. години, посматрано на нивоу области (округа), највише је допринела Београдска област (39,9%), затим Јужнобачка област (12,0%), Нишавска и Сремска (по 3,6%), Шумадијска (3,5%), наспрам Топличке са 0,7%, Зајечарске са 0,9%, Пиротске са 1%, Пчињске са 1,3%, Подунавске са 1,3% и Јабланичке области са 1,4% учешћа.

¹⁹⁴ Обрачун регионалног БДП-а, као део система националних рачуна Републике Србије, заснован је на принципима и методологији ЕУ, тј. Европског система националних и регионалних рачуна (ESA 2010) и Номенклатури статистичких територијалних јединица Републике Србије (НСТЈ).

4.1. Карактеристике регионалне структуре привреде у Републици Србији

Поред становништва, значајне детерминанте регионалног развоја су локација индустријских капацитета тј. производње. У зависности од карактеристика локације и инфраструктурне приступачности, региони ће развијати оне секторе привреде којима ће успети да постигну највеће економске ефекте и обезбеде највиши степен специјализације. Регионалну привредну структуру Републике Србије карактерише доминантна заступљеност традиционалне индустријске производње, техничко-технолошко и економско заостајање у односу на европско и светско тржиште, велики број предузећа губиташа са незавршеним процесом реструктурирања, низак степен конкурентности, дисперзиван извозни асортиман, уз претежно учешће сировина и производа нижег степена обраде, као и скроман нето девизни ефекат. Транзициона кретања од 2000. године наомамо у Републици Србији нису значајније утицала на промену њене привредне структуре.

Табела 13: Основни макроекономски показатељи Републике Србије, 2007-2013. година

Опи	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
БДП (у мил.дин. - текуће цене)	2.355.065,6	2.744.913,2	2.880.059,0	3.067.210,2	3.407.563,2	3.584.235,8	3.876.403,4
Стопа раста БДП	5,9	5,4	-3,1	-0,6	1,4	-1,0	2,6
Годишња стопа инфлације (ин. пот. цена)	11,0	8,6	6,6	10,3	7,0	12,2	2,2
Извоз (у милионима евра)	8.110	9.583	8.043	9.515	11.145	11.469	13.937
Увоз (у милионима евра)	15.468	18.267	13.099	14.244	16.487	16.992	17.782
Спољнотрговински дефицит (у мил.евра)	7.358	8.684	5.056	4.729	5.342	5.523	3.845
Незапосленост (по Анкети)	18,1	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9	22,1
Просечне зараде (у еурима)	347,1	400,5	337,4	330,1	372,5	364,5	388,6
Јавни дуг у % БДП	29,9	28,3	32,8	41,8	45,4	56,2	59,6
Републички буџетски суфицит/дефицит (у %БДП)	-1,6	-1,7	-3,2	-3,4	-4,0	-5,9	-5,2
Вредност евра у односу на динар (на дан 31.12.)	79,24	88,60	95,89	105,50	104,64	113,72	114,64
Вредност УСД у односу на динар (на дан 31.12.)	53,73	62,90	66,73	79,28	80,87	86,18	83,13
Девизне резерве у милијардама евра	9.634	8.162	10.602	10.002	12.058	10.915	11.189

Извор: Републички завод за статистику Србије, Основни макроекономски индикатори (5. јануар 2016. године) и Саопштење: Статистика националних рачуна, број 313, 27.11.2015. године

Основни макроекономски подаци, презентовани у табели, указују да је после 2007. године уследио значајан раст БДП од 5,4%, али је економска криза, током 2008. године оборила стопу раста бруто домаћег производа на -3,1% у 2009. години. Након тог периода, стопа раста БДП до 2013. године није значајније повећана. На основу података Републичког завода за статистику, презентованих у Саопштењу: Статистика националних рачуна, а што се види и на основу података у табели 13, у 2013. години, БДП Републике Србије износио је, у текућим ценама, 3.876.403,4 милиона динара, док је стопа раста БДП досегла 2,6%.

Допринос расту бруто домаћег производа у 2013. години у односу на претходну, на нивоу делатности, највише су дали сектори А - Пољопривреда, шумарство и рибарство, Ј - Информисање и комуникације и D - Рударство, прерађивачка индустрија, снабдевање електричном енергијом, гасом и паром. Насупрот томе, у одређеним секторима испољена су рецесиона кретања, а међу њима предњаче F - Грађевинарство и

S - Остале услужне делатности, који бележе највећи међугодишњи пад бруто домаћег производа. Нешто мање од 2/3 укупног бруто домаћег производа остварују неразмњиви сектори, а од појединих делатности, највећи удео на нивоу укупне привредне активности имају размњиви сектори С - Прерађивачка индустрија и А - Пољопривреда, шумарство и рибарство, као и неразмњиви сектори L - Пословање некретнинама и G - Трговина на велико и мало.¹⁹⁵

Поред тога што представља примарни статистички индикатор за мерење економских перформанси региона, регионална бруто додата вредност по делатностима је врло поуздан показатељ за идентификацију кључних фактора регионалног раста и стратешко планирање економске структуре и раста региона.

Табела 14: Регионална бруто додата вредност по делатностима у 2013. години (у мил. РСД)

Назив делатности	Република Србија	Регион Београд	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Екстра регион
У К У П Н О	3 263 518	1 302 089	888 425	615 817	455 011	2 177
Пољопривреда, шумарство и рибарство	298 779	19 891	130 352	89 615	58 922	-
Рударство, прерађивачка индустрија, снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, снабдевање водом и управљање отпадним водама	874 061	228 383	315 183	190 035	140 460	-
Грађевинарство	129 330	65 044	25 868	24 030	14 388	-
Трговина на велико и мало и поправка моторних возила, саобраћај и складиштење, услуге смештаја и исхране	647 741	319 054	154 875	104 580	69 233	-
Информисање и комуникације	186 131	152 731	19 798	8 060	5 543	-
Финансијске делатности и делатност осигурања	102 400	72 670	14 891	9 080	5 760	-
Пословање некретнинама (са импутираним рентом)	313 373	118 676	76 713	66 509	51 475	-
Стручне, научне, иновационе и техничке делатности; Административне, услужне делатности	180 439	122 015	31 782	14 759	11 883	-
Државна управа и обавезно социјално осигурање, образовање, здравствена и социјална заштита	466 322	169 796	103 058	100 263	91 029	2 177
Уметност, забава и рекреација и остале услужне делатности	64 941	33 830	15 906	8 886	6 318	...

Извор: РЗС, Регионални бруто домаћи производ, Региони и области Републике Србије, април 2015. године, страна 14

На основу структуре регионалне бруто додате вредности по делатностима и регионима у 2013. години, приказаних у табели 14, можемо уочити да се 26,78% укупне бруто додате вредности Републике Србије ствара у сектору рударства, прерађивачке индустрије, снабдевања електричном енергијом, гасом и паром, снабдевања водом и управљања отпадним водама. Просторно, ова бруто додата вредност се највећим делом остварује у региону Војводине.

Делатност трговина на велико и мало и поправка моторних возила, саобраћај и складиштење, услуге смештаја и исхране су са учешћем од 19,84% у структури регионалне бруто додате вредности по делатностима Републике Србије (прорачун аутора), при чему највећи део учешћа припада Београдском региону.

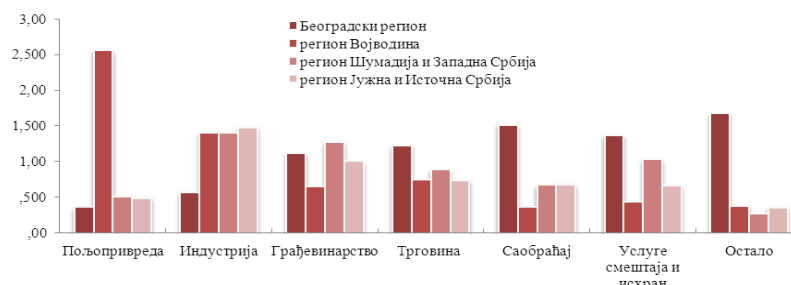
¹⁹⁵ Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2013. години, Београд, 2014. године, страна 2

Неповољна секторска структура привреде, упоредо са недостатком иновационих капацитета, ослабљује конкурентност појединих земаља и региона, па с тога, промене у секторској структури бруто додате вредности имају вишеструки утицај на укупан економски развој земље. Примера ради, они региони који у укупној привредној активности по правилу бележе виши ниво продуктивности, као и иновационих капацитета, са доминантнијим учешћем су услужних сектора. На исти начин је и ниво оспособљености и образованости радне снаге уско повезан са секторском структуром региона.

Заступљеност појединих сектора у укупној привреди региона у односу на национални просек, мерен оствареном бруто додатом вредношћу, анализира се уз помоћ **индекса специјализације привредне структуре**. (дијаграм 1.)

Отуда, по подацима презентованим у Извештају о регионалном развоју Републике Србије за 2012. годину, регион Војводине бележи високу вредност индекса специјализације сектора пољопривреде. „Већина области региона Војводине високо је специјализована за пољопривреду, на основу вредности индекса специјализације привредне структуре, те се у том смислу овај регион може сматрати привредно најхомогенијим.“¹⁹⁶

Дијаграм 1: Индекс специјализације привредне структуре по регионима 2012. године

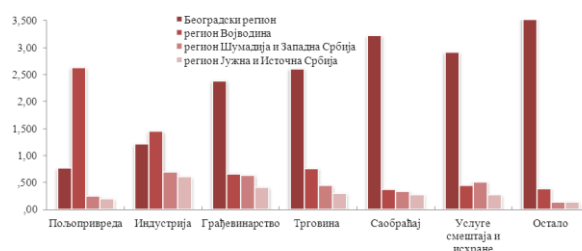

Извор: Агенција за привредне регистре, Министарство за регионални развој и локалну самоуправу, преузето из Извештаја о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 46

Поред индекса специјализације привредне структуре, привредни профил и регионална привредна структура могу се анализирати и уз помоћ **индекса привредне специјализације становништва**. Овим индексом се мери учешће сектора у БДВ по становнику одређеног региона у односу на национални просек и он указује на сразмерну заступљеност, односно, специјализацију становништва посматраног сектора у односу на национални просек.

¹⁹⁶ Влада Републике Србије, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 46

Дијаграм 2: Индекс привредне специјализације становништва по регионима 2012. године

Извор: Агенција за привредне регистре, Министарство за регионални развој и локалну самоуправу, преузето из Извештаја о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 46

На основу података из дијаграма 2, оучава се да је становништво региона Војводине уско специјализовано у сектору пољопривреде и индустрије. Становништво Региона Београд специјализовано је у области терцијалног сектора, саобраћаја, услуга смештаја и исхране, трговине и грађевинарства. Становници региона Јужне и Источне Србије највећи степен специјализације имају у сектору индустрије.

Индустријски капацитети на простору Републике Србије не само да су неравномерно распоређени, већ је највећи део прерађивачке индустрије током транзиционог периода и у процесу приватизације уништен. О томе сведочи податак да је привреда Србије 2008. године, пре глобалне рецесије, достигла само око 80% БДП из 1990. године, а индустрија је на око 50% учешћа у БДП из те године. Најтежа ситуација је у сегменту запослености. Данас је у индустрији Србије запослено 250.000 радника мање (35%) у односу на 1990. годину.¹⁹⁷

На просторну неравномерност индустријских капацитета у Републици Србији данас, указују подаци да у региону Београда послује 5.133 индустријских предузећа, са 68.568 запослених, док у региону Јужна и Источна Србија послује 2.670 предузећа са 61.422 запослених.¹⁹⁸

Најрелевантније податке о степену територијалне концентрације индустрије пружа индекс релативне густине индустрије. По подацима Министарства привреде, на нивоу округа, индекс G_i ¹⁹⁹ (2012. године) бележи највише вредности на подручју Јужнобачког округа (1,3), док је на подручју Браничевског свега 0,2. Индустријска концентрација утицала је да вредност индекса за Београдски регион износи 1,7, док за регион Јужна и Источна Србија износи 0,7 и указује да је регион скоро 60% мање економски (индустријски) активан у односу на природне капацитете и демографски потенцијал.²⁰⁰

¹⁹⁷ Влада Републике Србије, Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011-2020. године, страна 15

¹⁹⁸ Влада Републике Србије, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 41

¹⁹⁹ Индекс релативне густине индустрије (G_i) када је =1, значи да на том простору постоји потпуна равномерност у погледу односа између његове величине и развијености индустрије. Уколико је вредност индикатора већа или мања од 1, то значи да постоји неравномерност. При томе, вредност $G_i > 1$ показује позитивно одступање у односу на просечни ниво територије као целине и обрнуто.

²⁰⁰ Влада Републике Србије, Министарство привреде, исто, страна 42

4.2. Регионални аспект конкурентности и развојна угроженост подручја Републике Србије

Индикатори развијености појединих области у сегменту регионалне конкурентности, указују на регионални аспект конкурентности. Приступ развојним тенденцијама у тражењу одговора на питање о вези између становништва и ресурса, развојем технологије, може се најприкладније, интерпретирати **индексом развојне угрожености**.

Индекс развојне угрожености (ИРУ) је комплексан индекс који се састоји од 5 развојних димензија сваког округа - економске, демографске, образовне, инфраструктурне и еколошке. Од укупно 13 индикатора који чине ИРУ, економија је заступљена са 6 индикатора²⁰¹, демографски²⁰², показатељи образовања²⁰³ и показатељ инфраструктурне опремљености²⁰⁴ са по 2 и екологија са једним индикатором.²⁰⁵

ИРУ представља аритметичку средину стандардизованих вредности индикатора, изражен као индекс нивоа, којим се утврђује стопа развојне угрожености сваког појединачног округа у Републици Србији.

Индекс развојне угрожености је комплексни индекс чија је методологија развијена, како је назначено у Стратегији регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012. године, у циљу додељивања непосредних и посредних регионалних подстицаја у Републици Србији.²⁰⁶

У анализи конкурентности регионалних области²⁰⁷, изнетој у Извештају о регионалном развоју за 2012. годину, Министарства привреде Републике Србије, извршено је рангирање нивоа развијености подручја Републике Србије према ИРУ, на:

- **најразвијеније подручје (ИРУ у распону од 0 – 1,9)** - Град Београд,
- **подручја са значајним развојним потенцијалима (ИРУ у распону од 2 – 3,9)** – реч је о 9 округа (30% територије Србије) или 58 општина, са 34% становништва, 32% запослености српске економије, 33% незапослених и учешћем у БДВ Републике Србије са 31%.
- **средње развијена подручја (ИРУ у распону од 4 – 4,4)** – чини група од 10 округа или 57 општина. Заузима површину од 37% територије Републике Србије и

²⁰¹ С1 - БДВ по становнику (2005.); С2 – просечне зараде по запосленом (просек 2003-2005.); С3 – стопа запослености (2004-2005.); С4 – стопа незапослености (2004-2005.); С5 – индекс развоја МСП по становнику (2005.); С6 – број незапослених на 1 слободно радно место (просек 2004-2005.)

²⁰² С7 – стопа раста становништва (1971-2002.); С8 – индекс старења (2002.)

²⁰³ С9 – достигнути ниво образовања младих 20-24 године (2002.); С10 – HDI (2002-2004.)

²⁰⁴ С11 – проценат локалних и регионалних путева са савременим коловозом у укупним локалним + регионалним путевима округа (2002-2004.); С12 – ПТТ на 100 становника (2002-2004.)

²⁰⁵ С13 – проценат становника који нема прикључак на водовод и канализацију (2004.)

²⁰⁶ Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, страна 84

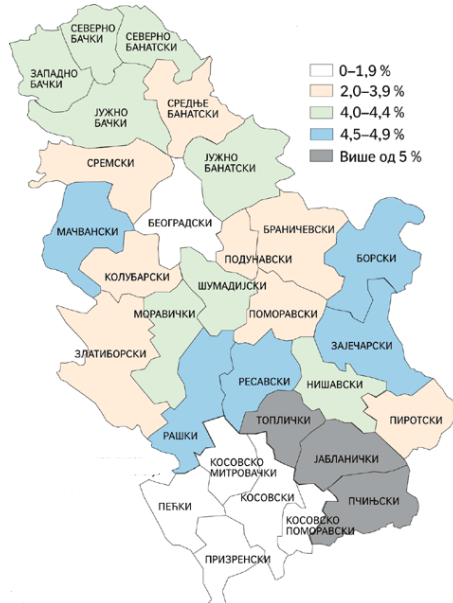
²⁰⁷ Идентификација и анализа индикатора регионалне конкурентности представља најважнију фазу процеса мерења конкурентности региона (области). Показује се да постоји висока корелација између БДП-а региона, броја привредних друштава у региону, броја запослених, раширености кластера, инвестиција у иновације и поверења у пословне институције.

учествује са 31% од укупног броја становника. У републичкој запослености учествује са 25%, док је карактерише стопа незапослености од 35%. Удео средње развијених подручја у БДВ Републике Србије је 15%.

- **подручја са ограниченим развојним потенцијалима (вредност ИРУ од 4,4 – 4,9)** обухвата 2 округа са 12 општина. Ово подручје насељава укупно 5% становника Републике Србије и учествује у бруто додатој вредности Републике Србије са 3%.
- **развојно угрожено подручје (вредност ИРУ >5,0)** чини 3 округа са 17 општина на југу Републике Србије. Од тог броја, чак 14 општина неразвијено, осим Прокупља, Врања и Лесковца. Учешће развојно угроженог подручја, са 6% укупне популације Републике Србије, у стопи запослености Републике Србије је 5%, док је, док је учешће овог подручја у укупној незапослености 11%.²⁰⁸

Како су распоређена развојно угрожена подручја, као просторне целине на територији Републике Србије, најупечатљивије приказује картограм 3.

Картограм 3: Развојна угроженост округа у Србији

Извор: Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 44

Регионалне разлике, посматране на нивоу округа, мерене индексом развојне угрожености износе 1:7, тако да ИРУ Београда износи 0,8 док је ИРУ Јабланичког округа 5,4. Примена ове методологије показује да је Београд готово 7 пута развијенији у свим сегментима анализе од Јабланичког округа,²⁰⁹ што се одражава и на укупну конкурентност привреде овог подручја.

²⁰⁸ Влада Републике Србије, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 43

²⁰⁹ Митровић, П., Демографска и развојна угроженост Србије, Економски погледи, Међународни научни скуп ЕС-НБЕ 2011, Економска наука у функцији креирања новог пословног амбијента, Косовска Митровица, 2011. године, стране 206-222

4.3. Регионална компаративна анализа БДП по становнику према паритетима куповне моћи (PPS) по урбано руралним типовима НУТС-3 региона

Основни аналитички инструмент, који мери и **упоређује транзициону и развојну економску успешност јесте БДП по куповној моћи.**²¹⁰ Такође, анализа БДП по паритетима куповне моћи је један од три главна елемента индекса хуманог развоја (друга два су индекс очекиваног трајања живота и индекс едукације).

Анализа БДП по становнику према паритетима куповне моћи PPS (*Purchasing Power Standard*) по урбано руралним типовима НУТС-3 региона²¹¹, применом методологије Еуростата, показује различите нивое испољене економске неједнакости **према типу региона.**

Сходно поменутој методологији, детерминисана су три типа региона:

- **Предоминантно урбани региони:** Ако је учешће руралног становништва у укупној популацији региона мање од 20%.
- **Интермедијални региони:** Ако је учешће руралног становништва у укупној популацији региона између 20-50%.
- **Предоминантно рурални региони:** Ако је учешће руралног становништва у укупној популацији региона изнад 50%.

²¹⁰ Анализа паритета куповне моћи омогућава сагледавање диференцираности по куповној моћи између земаља **искључивањем разлика у нивоу цена.** Овај вид анализе налази нарочито примену у међународним поређењима БДП и његових компоненти. У обрачун паритета куповне моћи укључују се производи и услуге које обухвата БДП кроз формирање довољно репрезентативног узорка укупних добара и услуга за које је неопходно пратити и снимати цене (цене на мало) у одређеном временском периоду. Анализа паритета куповне моћи Србије је методолошки разрађена у Републичком заводу за развој, на бази стратификованог узорка производа и услуга Србије. Република Словенија је узета за „премошћавање“ услед сличности потрошачких корпи, на основу чега је методолошки посредно израчунат компаративни ниво цена Републике Србије са просеком земаља ЕУ-27. Компарација између земаља може се извршити на два начина: преко апсолутних вредности БДП по куповној моћи, по глави становника изражених у хиљадама PPS или, преко PPS индекса у односу на просек ЕУ-27. Треба разликовати PPS евро, од номиналног курса евра, сведену обрачунску јединицу којом се приказује вредност једне исте корпе добара у свим земљама ЕУ. Такође, треба разликовати и појмове PPS и PPP (коришћеног у изради индекса хуманог развоја - паритет куповне моћи (ен. Purchasing power parity – PPP) је однос општих индекса цена међу државама који служе за корекцију службених курсева. Темељи се на начелу „Правила једне цене“ које каже да се роба на свим местима мора продавати по истој цени), иако се оба односе на анализу паритета куповне моћи). Наиме, паритети куповне моћи према PPP \$ обрачунавају се према просеку земаља OECD и изражавају према тзв. међународном долару (такође сведена обрачунска јединица), док се паритети куповне моћи PPS обрачунавају према просеку земаља ЕУ-27 и изражавају у PPS јединицама.

²¹¹ NUTS класификација територијалних јединица представља оквир за представљање стандардизованих статистичких података географских подручја у целој Европској унији (ЕУ). Основна сврха NUTS класификације географских области јесте да се обезбеди оквир за прикупљање и објављивање стандардизованих статистичких података. Према NUTS класификацији географски простори деле се хијерархијски према различитим нивоима: NUTS 1 је највећа територијална јединица, која обухвата територијални скуп од 3 до 7 милиона становника. NUTS 2 има опсег од 800 хиљада до 3 милиона становника и NUTS 3 има опсег од 150 до 800 хиљада становника.

Коефицијент дисперзије БДП користи се за израчунавање просечне вредности одступања све три групе региона од националног просека. Што је та разлика мања већа је регионална кохезија.

По методологији ОЕЦД,²¹² у Републици Србији су детерминисани:

- само 1 **предоминантно урбани регион** – Београдска област (1.659.440 становника),²¹³
- **6 интермедијалних региона**: Јужнобачка област (615.371), Моравичка област, Расинска област (241.999), Шумадијска област (293.308), Нишавска област (376.319) и Подунавска област (199.395). Укупно 1.726.392 становника.
- **18 предоминантно руралних региона**: Западнобачка област (188.087), Јужнобанатска област (293.730), Севернобанатска област (147.770), Севернобачка област (186.906), Средњобанатска област (187.667), Сремска област (312.278), Златиборска област (286.549), Колубарска област (174.513), Мачванска област (298.931), Поморавска област (214.536), Рашка област (309.258), Борска област (124.992), Браничевска област (183.625), Зајечарска (119.967), Јабланичка (216.304), Пиротска област (92.479), Пчињска област (159.081) и Топличка област (91.754). Укупно 3.588.427 становника).

БДП Србије=БДП урбаних региона+БДП интермедијалних региона+БДП руралних региона

Табела 15: БДП PPS Србије по становнику по урбано руралним регионима у 2011. години

Урбано рурални БДП PPS	Предоминантно урбани региони	Интермедијални региони	Предоминантно рурални региони	Србија
БДП региона, милиона динара	1.270,0	437,1	1.496,4	3.203,5
Учешће регионалног БДП у укупном БДП Србије %	39,6	13,6	46,7	100,0
Број становника, милиони	1.659.440	1.726.392	3.801.030	7.186.862
Учешће станов. региона у укупном становништву %	23,09	24,02	52,89	100,0

Извор: Актуелна развојна кретања, Сектор за стратешке анализе и истраживања, 2013. године, Републички завод за статистику, Попис становништва 2011. године, Становништво према месту, држави и држављанству, по областима, прорачун аутора

На основу података из табеле 15, закључујемо да предоминантно урбани регион са 23,09% становништва региона у укупном становништву Републике Србије учествује у укупном БДП Србије са 39,6%. Интермедијални региони са 24,02% становништва учествују у укупном БДП Србије са 13,6%, а предоминантно рурални региони са чак 52,89% становништва региона у укупном становништву Србије, учествују у укупном БДП Србије са 46,7%, што указује на различите нивое испољене економске неједнакости према типу региона у Републици Србији.

²¹² Методологија ОЕЦД-а се базира на идентификацији популације која живи у руралним локалним административним јединицама (енг. LAU 2-Local Administrative Unit). Критеријум за руралну локалну јединицу је да има густину насељености мању од 150 становника по км². Након тога се примењује НУТС 3 класификација региона према учешћу популације у руралним зонама у укупној популацији региона.

²¹³ Подаци о броју становника по областима преузети од: Републичког завода за статистику, Становништво према месту, држави рођења и држављанству, по областима, Попис 2011. године, http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162, приступљено 02.02.2016.

5. Регионална инфраструктурна опремљеност као лимитирајући развојни фактор

Инфраструктурна опремљеност је од великог значаја за развој сваке земље, с обзиром на њен утицај на све аспекте привредног и друштвеног развоја. Инфраструктурни јаз између и унутар региона може да представља важан лимитирајући развојни фактор.

Основни фактор подстицања развоја је **саобраћајна инфраструктура**. Повећање продуктивности и конкурентности, а тиме и запослености, није могуће без развијеног саобраћаја. Нажалост, услед дугогодишњег недостатка средстава за њено одржавање и реконструкцију, путна мрежа, у знатном обиму не задовољава потребне стандарде, што за последицу има смањен квалитет услуга, повећање трошкова експлоатације возила и смањење нивоа безбедности саобраћаја.

Кључне слабости саобраћајног система су непотпуно изграђена инфраструктура, недовољна опремљеност савременим техничко-технолошким средствима, као и низак степен повезаности различитих видова транспорта. Недовољно ефикасна и безбедна саобраћајна инфраструктура ограничава раст продуктивности, смањује мобилност људи и робе и продубљује регионалне неравномерности. Вишегодишњи недостатак финансијских средстава за модернизацију и одржавање инфраструктурне мреже (уз застарео железнички возни парк), има за последицу неадекватан квалитет транспортних услуга и релативно низак ниво безбедности у саобраћају. Међутим, процене стручњака из области саобраћаја су да „Република Србија има довољан капацитет за садашњи и процењени обим саобраћаја за средњорочни период.“²¹⁴

Завршетком „Коридора 10“, који је један од најважнијих паневропских саобраћајних коридора који пролази кроз Србију, доћи ће до општег убрзања транзитног саобраћаја, унапредиће се квалитет услуга, олакшаће се међународни трговински токови и транспорт путника. Изградња новог аутопута позитивно ће се одразити на комерцијалне и трговинске активности у региону и у знатној мери допринети регионалном развоју, пре свега региона Јужне Србије.

Железничка мрежа Србије је застарела и нема потребне техничко-технолошке перформансе за пружање квалитетне услуге, услед недовољног и дисконтинуираног улагања у редовно одржавање и развој железничке инфраструктуре у дужем временском периоду.

Магистралне железничке пруге пролазе кроз све веће градове, а главни железнички чворови су у зонама градова Београда и Ниша. Просечно густина железничке мреже на нивоу Србије веома је неравномерна и осетно опада ка југу. Обим услуга железничког путничког саобраћаја у Србији бележи пад.

²¹⁴ Влада Републике Србије, Програм економских реформи 2016-2018, Београд, 2015. године, страна 9

Индикатор који даје основну оцену капацитета земље за остварење права на правовремени приступ различитим информацијама и могућност комуникације је распрострањеност, односно **доступност фиксне и мобилне телефонске мреже**.

Регионална доступност фиксне телефонске мреже указује на неравномеран развој овог инфраструктурног фактора у појединим окрузима у односу на просек Србије. По подацима Републичког завода за развој, објављеним у Анализи хуманог развоја Србије 2007. године, испод републичког нивоа било је чак 2/3 округа, а изразит проблем имају Јабланички и Пчињски округ (40% испод републичког нивоа).²¹⁵

Важан индикатор нивоа друштвеног развоја представља и **регионална заступљеност рачунара и интернет прикључака**. Заступљеност рачунара у домаћинствима варира у зависности од територијалне целине: у Београду износи 67,1%, у Војводини 64%, а у централној Србији 55,1%. Разлике се могу уочити и када се упореди заступљеност рачунара у урбаном и руралном делу Србије: 66,3% наспрам 50,9%. У односу на 2012. годину, овај јаз се смањило, а у прилог томе говоре стопе раста заступљености рачунара: у урбаном делу Србије стопа раста је 3,3%, док тај раст у руралном делу Србије, у односу на 2012. годину, износи 7%.²¹⁶

Важан сегмент нивоа хуманог развоја, такође, огледа се у доступности водоснабдевања и квалитета воде за пиће, као и коришћења канализационог система. У сегменту **јавног система водоснабдевања** у Републици Србији, 2011. године прикључено је 2.161.182 домаћинстава, односно 86,5% укупног броја домаћинстава, док канализациони систем није пратио развој водоводног система.²¹⁷ По истом извору података, најквалитетнија **вода за пиће по физичко-хемијској исправности** је у региону Јужне и Источне Србије, а највеће учешће неисправних узорака у овом региону је у Борској и Топличкој области.²¹⁸

У области животне средине, идентификовани су бројни проблеми: незадовољавајући квалитет површинских вода, квалитета ваздуха, недостатак стратешких и планских докумената на регионалном и локалном нивоу, непостојање свеобухватног система извештавања о улагањима у животну средину.²¹⁹

На основу изнетог може се констатовати да у Републици Србији постоје велике регионалне и унутар регионалне разлике у погледу инфраструктурне опремљености односно, пратеће супраструктуре, што представља значајан лимитирајући фактор регионалног развоја.

²¹⁵ Република Србија, Републички завод за развој, Анализа хуманог развоја Србије, 2007. године, страна 34

²¹⁶ Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Извештај о дигиталној укључености у Републици Србији у периоду 2011-2014. године, страна 5

²¹⁷ Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 82

²¹⁸ Република Србија, Министарство привреде, исто, страна 82

²¹⁹ Република Србија, Министарство привреде, исто, страна 3

6. Нефункционални капацитети локалне самоуправе

Квалитет живота грађана у великој мери зависи и од квалитета и доступности јавних услуга. Појам јавних услуга обухвата широк спектар услуга, као што су образовање, здравствена заштита, социјална заштита, јавно информисање, комуналне услуге и сл., које се остварују преко јавних служби (локалне самоуправе, јавних предузећа и установа).

С обзиром да су јавне услуге од кључног значаја, како за добробит појединца, тако и за одрживи економски развој и социјалну и регионалну кохезију, обављање услуга од јавног интереса у Србији је регулисано Законом о јавним службама,²²⁰ као и секторским законима: Закон о комуналним делатностима, Закон о здравственој заштити, Закон о социјалној заштити, Закон о основама система образовања и васпитања, Закон о високом образовању, Закон о јавном информисању и др.

Локални економски развој подразумева активности кључних актера из приватног и јавног сектора у препознавању проблема локалне заједнице, изради и спровођењу јединствене развојне стратегије, коришћењем компетитивних предности и расположивих локалних ресурса, с крајњим циљем повећања конкурентности, стимулса економске активности, стварања реалних радних места и унапређења животног стандарда локалне заједнице.

Мишљења смо да одрживи привредни раст у локалним самоуправама у Републици Србији, у великој мери зависи од неадекватних локалних прописа, нефункционалних капацитета локалних самоуправа и њихових званичника, застареле и/или оронуте инфраструктуре, ниског нивоа образовања кадрова у локалним самоуправама, што све заједно за последицу има **непостајање повољног пословног амбијента**. Такав амбијент не пружа шансу да локалне самоуправе привуку нове директне стране и домаће инвестиције. Ове препреке, пропраћене осталим елементима лоше праксе управљања, корупцијом, политичким запошљавањем, неадекватном кадровском попуњеношћу радних места, доводе и до опште немогућности спровођења националних реформи на локалном нивоу.

Оно што је заједничко великом броју локалних самоуправа у Републици Србији је да нису припремљене да спроводе сложене активности везане за **стратешко планирање локалног економског развоја**.

Кључни предуслови за стратешко планирање локалног економског развоја - **планска документација, планирање инвестиција и решено питање власништва над земљиштем** - нису испуњени. Отуда, избор инфраструктурних пројеката је *ad hoc*, без адекватне методологије, без планирања или процене ефеката. Буџети локалних самоуправа се припремају на неадекватан начин, са учесталим годишњим ребалансима.

²²⁰ Република Србија, Закон о јавним службама, Службени гласник Републике Србије, број 42/91, 71/94, 79/2005.

Вишедеценијско неажурирање земљишних књига довело је до великих неслагања између земљишних књига и катастра, што додатно негативно утиче на превазилажење проблема инфраструктурног опремања.

У садашњим условима, локални економски развој превасходно зависи од доступности и нивоа домаћих и страних инвестиција. На инвестиционе одлуке предузећа/инвеститора, у циљу улагања у конкретну локалну самоуправу, углавном утичу фактори везани за могућност и лакоћу пословања. Застарела и неадекватна инфраструктура, непостојање пројектне документације, недовољни потенцијали за промоцију и привлачење инвестиција и армија „политичких војника“ запослених у локалној самоуправи, спутавају даљи привредни развој градова и региона у Србији.

Непостојање пројектне документације је последица недовољно развијених капацитета за пројектовање као и финансијских ограничења, које локалне самоуправе спречавају да ове задатке повере трећим лицима. То обесхрабрујуће утиче на финансијере и веома често их наводи да одустану од улагања.

Током поступака **јавних набавки** не обраћа се довољно пажње на специфичне одлике пројеката. То доводи до лошег квалитета техничких делова тендерских пакета и ствара предуслове за корупцију.

Како се наводи у публикацији Европског прогреса²²¹, препреке у развоју инфраструктуре, недовољне вештине савременог управљања пројектним циклусом (код инфраструктурних пројеката) и слаби капацитети тимова локалних самоуправа у области развоја и планирања инвестиција, представљају озбиљан изазов. Они, уз недостатак финансијских ресурса, доводе до инфраструктурних „уских грла“ и произвољног избора „приоритетних“ инфраструктурних пројеката.²²²

Предузећа, посебно на југоистоку и југозападу Србије, немају много потенцијала да сама повећају своју конкурентност. Структура незапослених, пре свега на југу Србије, такође представља озбиљну препреку привредном развоју, нарочито имајући у виду капацитет локалних самоуправа да предводе координисане активности, у циљу социјалне инклузије рањивих и маргинализованих група и промовишу нове приступе пружању социјалних услуга у заједници.

²²¹ Европски ПРОГРЕС је програм који финансирају Европска унија, Швајцарска агенција за развој и сарадњу (SDC) и Влада Републике Србије. Циљ програма је допринос одрживом развоју недовољно развијених подручја Републике Србије и стварању повољнијег амбијента за развој инфраструктуре и пословања, путем јачања локалне управе, побољшања вертикалне координације и капацитета за планирање и управљање, унапређења амбијента за пословање и развој, као и унапређења спровођења политика социјалне инклузије и запошљавања.

²²² ЕУ ПРОГРЕС, Препреке у развоју инфраструктуре, 2011. године, http://www.euprogres.org/dokumenti/sr/3_46_Prepere_u_razvoju_infrastrukture_-_EU_PROGRES.pdf

7. Анализа динамике и структуре регионалних разлика у Републици Србији

Дефинисању регионалне политике и регионалног развоја морају претходити одређена регионална истраживања и анализе усмерене на избор индикатора чији је циљ утврђивање степена регионалне развијености и сагледавање фактора регионалног развоја. Ниво развијености појединачног региона може се анализирати и оцењивати на следећи начин: прво, ниво развијености посматраног региона у односу на друге регионе и земљу као целину, и друго, праћење развијености сваког појединачног региона у два или више периода.

Отуда, у циљу утврђивања нивоа развијености појединих региона, у односу на друге регионе и земљу као целину, презентоваћемо податке Републичког завода за статистику, обухваћене у истраживању Министарства финансија Републике Србије, којима је утврђен степен нивоа развијености округа у Републици Србији 2011. године.

Табела 16: Степен нивоа развијености округа у Републици Србији 2011. године

Окрузи	Становништво на дан 30.06.2011.	Густина насељености	Степен нивоа развијености					
	Укупно	На 1 км ²	1	2	3	4	5	6
Београд	1.647.490	514	X					
Севернобачки	189.635	106			X			
Средњебанатски	188.997	58				X		
Севернобанатски	150.265	65				X		
Јужнобанатски	295.731	70			X			
Западнобачки	191.044	79			X			
Јужнобачки	609.394	152		X				
Сремски	320.714	92				X		
Мачвански	304.877	93					X	
Колубарски	176.670	72					X	
Шумадијски	286.829	121				X		
Златиборски	291.804	47					X	
Моравички	212.319	70				X		
Рашки	299.837	77					X	
Расински	239.676	90					X	
Подунавски	200.670	164				X		
Браничевски	185.165	48				X		
Поморавски	212.304	81				X		
Борски	128.746	37					X	
Зајечарски	120.756	34					X	
Нишавски	371.003	136			X			
Топлички	92.445	41					X	
Пиротски	93.339	34					X	
Јабланички	222.394	80						X
Пчињски	226.649	64					X	
Србија укупно	7.258.753	97						

Легенда: (1) најразвијенији; (2)-јаче развијени; (3)-средње развијени; (4)-слабо развијени; (5)-неразвијени; (6)-најнеразвијенији.

**Извор: Републички завод за статистику, Општине и региони у Републици Србији, 2012. *
Министарство финансија Владе Републике Србије, страна 4**

На основу презентованих података у табели, уочавамо да је по степену нивоа развијености у Републици Србији, 2011. године, најразвијенији регион Београда. У рангирању региона, на основу степена развијености, након београдског региона, следи Јужнобачки, који је и по броју становника одмах иза региона Београд. Најслабије ранжирани регион, по основу степена развијености, је Јабланички.

Поред, утврђивања нивоа развијености појединих региона, по нама много значајнија је анализа динамике регионалних неједнакости и структуре укупне регионалне неједнакости, праћена током времена. Помоћу ње, бићемо у прилици да укажемо на то на ком нивоу се креира највећи део укупне регионалне неједнакости, те да, у складу са тим, пружимо могуће смернице и препоруке за вођење регионалне политике (мере и инструменте) у наредном периоду.

Желимо да скренемо пажњу на врло интересантна запажања у анализи динамике регионалних неједнакости која износе **G. Petrakos, A. Rodrigues–Pose и A. Ravolis**. По њима, регионалне неједнакости имају процикличан карактер. „Економски раст покреће се у развијенијим деловима националне привреде у којима је концентрисана економска активност. У њима су лоцирани најдинамичнији сектори привреде, привредна структура је најразуђенија, квалитет људских ресурса је на вишем нивоу, постоји квалитетна научна база, затим развијене су формалне и неформалне везе између предузећа, као и на релацији јавни и приватни сектор. Због свега наведеног, развијенији региони у кратком и средњем року имају далеко бољу позицију од мање развијених да искористе прилике које генерише економски раст.“²²³ **Супротно, када национална привреда „успорова“, развијени региони брже и јаче осећају пад тражње, те брже назадују.**²²⁴

Пратићи динамику и структуру регионалних диспаритета у периоду од 2001. до 2010. године, Д. Молнар, на основу анализе регионалних диспаритета у БДВ по становнику, с правом, недвосмислено указује на продубљивање регионалних разлика у Републици Србији.²²⁵

Међутим, анализом динамике развијености јединица локалних самоуправа у Републици Србији, у периоду од 2010. до 2014. године, износимо став да је, уз период прилагођавања, успоровањем привредне активности услед глобалне економске кризе из 2008. и рецесионим таласом из 2012. године, у Републици Србији **дошло до конвергенције у степену развијености локалних самоуправа у Републици Србији.**

²²³ Petrakos, G., Rodrigues–Pose, A., Ravolis, A., Growth, Integration and Regional Inequality in Europe, Department of Planning and Regional Development, School of Engineering, University of Thessaly, Discussion Paper Series 9(3), 2003, page 9.

²²⁴ Petrakos, G., Patterns of Regional Inequality in Transition Economies, European Planning Studies, Vol. 9, No.3, 2001, page 362-363.

²²⁵ Молнар, Д., Динамика и структура регионалних диспаритета у Србији током периода 2001-2010 година, Економски видици, Београд, број 2-3, 2013. године, стране 175-187

Од 2010. године, сваке године заредом, Влада Републике Србије, по дефинисаној методологији,²²⁶ доноси Уредбу о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе.

Табела 17: Број јединица локалних самоуправа по степену развијености локалних самоуправа у периоду од 2010. до 2014. године

Степен развијености локалних самоуправа	Број јединица локалних самоуправа		Број јединица локалних самоуправа		Број јединица локалних самоуправа		Број јединица локалних самоуправа		Број јединица локалних самоуправа	
	2010.	%	2011.	%	2012.	%	2013.	%	2014.	%
Изнад републичког просека	40	27,58	19	13,10	23	15,86	23	15,86	20	13,79
У распону од 80% до 100% републичког просека	23	15,86	33	22,75	33	22,75	35	24,13	34	23,44
У распону од 60 % до 80% реп.просека	36	24,82	47	32,41	43	29,65	41	28,27	47	32,41
Испод 60 % републичког просека	46	31,72	46	31,72	46	31,72	46	31,72	44	30,34
Испод 50% републичког просека	40	27,58	27	18,62	23	15,86	23	15,86	19	13,10
Укупно јединица локалних самоуправа	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145

Извор: Уредбе Владе Републике Србије о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2010., 2011., 2012., 2013. и 2014. годину, прорачун аутора

Анализа динамике развијености јединица локалних самоуправа у Републици Србији, у периоду од 2010. до 2014. године, сходно прописаној методологији, показује да се број локалних самоуправа по степену развијености изнад републичког просека, 2014. године, смањило за 50% у односу на 2010. годину. Такође, број девастираних јединица локалне самоуправе са степеном развијености испод 50% републичког просека је смањен са 40 у 2010. години, на 19 у 2014. години. (табела 17)

За разлику, у односу на 2010. годину, када је највећи број јединица локалних самоуправа био у групи локалних самоуправа са степеном развијености испод 60% републичког просека, у 2014. години, највећи број јединица локалних самоуправа се налази у групи локалних самоуправа са степеном развоја у распону од 60% до 80% републичког просека, укупно 47, **што говори о конвергенцији у степену развијености локалних самоуправа у Републици Србији** у периоду економске кризе. Отуда, резултати ове анализе непобитно иду у прилог нашој тврдњи и потврди теоријских претпоставки G. Petrakosa, A. Rodrigues–Pose и A. Ravalisa.

Све то указује на значај анализе динамике и структуре регионалних разлика, пре свега, у циљу избора модалитета регионалне политике. Свакако, ваља нагласити да је приликом сагледавања међузависности привредног раста и регионалних неравномерности, преко потребно узети у обзир и ниво достигнутог економског развоја земље, чињеницом, да утицај раста на регионалне неједнакости није исти за развијене и мање развијене земље. Из тог разлога, међурегионалне диспаритете у Републици Србији неопходно је сагледати и са међународног становишта.

²²⁶ Влада Републике Србије, Уредба о утврђивању методологије за израчунавање степена развијености региона и јединица локалне самоуправе, Сл. гласник РС, бр. 42/2010

8. Међурегионалне разлике у Републици Србији у поређењу са другим државама

Велике разлике у степену развојености појединих региона представљају озбиљну препреку за развој државе у целини, онемогућавају конвергенцију интереса и отежавају постизање политичког консензуса о развојним приоритетима земље.

Резултати анализе, добијени индексом развојне угрожености, указују на постајање великих унутаррегионалних и међурегионалних разлика у Републици Србији. Узроци за то су многобројни – наслеђене неравномерности, негативни ефекти приватизације, некомпатибилност секторске и развојне политике и др. Такође, веома важно је да су изражене регионалне неједнакости у великој мери продукт регионалних специфичности, нарочито привредне структуре која детерминише интензитет њихове адаптације текућим привредним и друштвеним променама.²²⁷

У поређењу са другим државама, у Републици Србији међурегионалне разлике су највеће у Европи и показују тренд раста из године у годину. Управо на то указују **Е. Јакопин и М. Кнежевић**, компаративном анализом основних индикатора развијености региона Европске Уније и Републике Србије. Резултати те анализе детерминишу положај Републике Србије на зачеље групе анализираних земаља. Како наводе, „Република Србија се налази на 35% просека Европске Уније. Најразвијенији регион, Београд на 60% просека Европске Уније, док је најнеразвијенији, регион Јужне и Источне Србије уједно и најнеразвијенији регион у Европској Унији, са 22% просека Европске Уније.“²²⁸

Табела 18: Основни индикатори развијености ЕУ региона 2012. године

Земља	БДП по становнику (PPS) ЕУ-27=100	Стопа незапослености (ILO)	Регионалне разлике NUTS-2 стопа незапослености	Стопа запослености (20-64)	Циљана запосленост 2020
ЕУ-27	100.0	10,6	-	68,5	75
Србија*	35	24,6	2,0	48,4	66
Бугарска	47	12,4	1,8	63,0	76
Румунија	49	7,3	15,5	63,8	70
Мађарска	66	11,0	2,7	62,1	75
Словенија	82	9,0	1,1	68,3	75
Хрватска	61	16,3	1,3	55,4	/
БЈР Македонија	35	31,2	6,4	48,2	/
Пољска	66	10,2	3,6	64,7	71
Словачка	75	14,0	2,5	65,1	72
Чешка Република	79	7,0	3,3	71,5	75

Извор: Eurostat 2012; *за ниво НСТЈ-3, јер ниво НСТЈ-2 односи се на целу земљу, преузето из Ивештај о регионалном развоју 2012. године, страна 9

²²⁷ Република Србија, Министарство привреде, Извештај о привредном развоју Србије 2014. године, Београд, 2015. године, страна 10

²²⁸ Јакопин, Е., Кнежевић, М., Регионални развој као основа привредног развоја, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, 26. јун 2015. године, страна 14

Резултати најновијих истраживања Министарства привреде, објављени у Извештају о привредном развоју Србије за 2014. годину,²²⁹ указују, на основу компаративне регионалне анализе привредног раста БДП по куповној моћи по глави становника (БДП PPS), на све већи заостатак свих региона у Србији у односу на просек 28 земаља Европске Уније.

Табела 19: Тренд заостатка региона Србије у односу на просек ЕУ-28 (БДП PPS по глави становника ЕУ-28=100)

БДП PPS по глави становника (ЕУ-28=100%)	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Регион Београд	65	61	60	60	60
Регион Војводина	34	33	35	35	35
Регион Шамадије и Западне Србије	26	24	23	23	23
Регион Јужне и Источне Србије	23	22	21	21	21
Регион Косова и Метохије	-	-	-	-	-

Извор: Јакопин, Е., Кнежевић, М., Регионални развој као основа привредног развоја, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, 26. јун 2015. године, страна 14; и Министарство привреде, Извештај о привредном развоју Србије 2014. године, Београд, 2015. године, страна 10

Анализом динамике овог индикатора развијености, презентованих у табели 19, може се уочити да је 2009. године Београдски регион, као најразвијенији регион Србије, имао индекс нивоа од 65% у односу регионални БДП PPS по глави становника земаља Европске Уније. У 2010. години дошло је до пада на 61%, да би у 2011. години регионални БДП PPS по глави становника Београдског региона пао на 60% просека земаља Европске Уније. На том нивоу се задржао и у 2012. и 2013. години.

Регион Војводине бележи раст у 2013. у односу на 2009. годину, али нажалост, Регион Шумадије и Западне Србије, као и Регион Јужне и Источне повећавају заостатак у односу на просек 28 земаља Европске Уније. Регион Јужне и Источне Србије је најнеразвијенији регион у Европи, чији је БДП PPS по глави становника, готово 5 пута мањи од просека земаља Европске Уније.

На основу свега изнетог, на крају овог поглавља дисертације, закључујемо да комплексност, дугорочност и израженост проблема неравномерног регионалног развоја у Републици Србији захтева доношење одговарајуће **стратегије регионалног развоја. Операционализацијом исте**, кроз добро осмишљену **политику регионалног развоја**, секторске политике треба међусобно повезати, употпунити и координирати њихов регионални утицај. Имплементационим мерама политике регионалног развоја, кроз одређивање и препознавање приоритетних пројеката регионалног карактера у оперативним областима, треба да се омогући смањење регионалних и унутаррегионалних диспропорција и свеукупни одржив друштвено-економски развој.

²²⁹ Република Србија, Министарство привреде, Извештај о привредном развоју Србије 2014. године, Београд, 2015. године

ТРЕЋИ ДЕО

РЕГИОНАЛНА РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ДУГОРОЧНИ РАЗВОЈНИ ОКВИР ЗА РЕГИОНАЛНУ ПОЛИТИКУ

Равномеран регионални развој дугорочни је и стратешки циљ Републике Србије. Његово остваривање подразумева изградњу институционалног оквира који треба да обезбеди ефикасан систем планирања, спровођења, праћења и мерења ефеката потстицајних механизма за спровођење регионалне политике у функцији смањења регионалних неравномерности.

Међутим, полазећи од карактеристика регионалног развоја наше земље у предходном периоду, као и анализе актуелних питања регионалног развоја у контексту комплексних развојних проблема Републике Србије, мишљења смо да је досадашњи неравномеран регионални развој, пре свега, последица недостатка дугорочног, системског и одговарајућег институционалног приступа овом проблему.

На основу оцене показатеља регионалног развоја може се закључити да су унутаррегионалне разлике веома изражене и да Република Србија спада у ред земаља са највећим разликама у нивоу регионалне развијености у Европи. Неравномерности су толико дубоке да је нереално очекивати да ће, уз владајући економски модел, заснован на либералној економској философији и дерегулацији, нестати у догледно време. Изражени проблеми неравномерног регионалног развоја упућују на чињеницу да само држава, са својим ресурсима, институцијама и законском регулативом, може на адекватан начин да иницира, усмери и реализује решавање истих.

Како наводе **Ј. Аничих, Д. Радовић и Б. Радовић**, „у одсуству дугорочне стратегије развоја, реструктурирање привреде Републике Србије врши(ло) се у складу са критеријумима светског тржишта и интересима крупног капитала – мултинационалних корпорација и домаћег крупног капитала стеченог на нетранспарентан начин у поступку приватизације. У таквим условима конкуренције пропали су сектори привреде чији производи, због ниске конкурентности, не могу да се реализују на иностраном тржишту. Опстају они сектори привреде у којима, приватизацијом и директним инвестицијама, крупни капитал налази свој интерес. Неспорно је, међутим, да се опстајање само тих сектора, а пропадање оних где крупни капитал нема свој интерес не уклапа у интересе наше привреде као целине.“²³⁰

Наслеђене вишедеценијске и стално растуће регионалне разлике интензивирани су последњих година, услед реформских и рецесионих процеса, па је отуда Републици Србији преко потребан стратешки одговор на економску кризу и погрешно вођену економску политику.

²³⁰ Аничих, Ј., Радовић, Д., Радовић, Б., Економска политика у функцији регионалног развоја, Економски видици, Београд, 2013. године, страна 239

1. Значај стратегије регионалног развоја и регионалне политике за развој Републике Србије

Како би се избегла стихија, произвољност и неравномерност у развоју, да би се задовољиле нарастајуће потребе људи, неопходно је да се на нивоу државе, региона или мањих административних целина праве планови развоја и стратегије за њихово остварење. При томе се полази од природних одлика, друштвених прилика и стварних могућности земље (друштва).²³¹

На подручју Републике Србије формирана је специфична регионална конфигурација разноврсних развојних могућности, али и врло дубок јаз. Како наводи **П. Ђукић**, „садашња диференцијација у економском погледу, резултат је вишедеценијског пропадања система економије, политике и друштва, као и посебно оних тенденција које се региструју последњих година током кризе. Кључни проблем неравномерног развоја региона је стање дохотка, односно пада инвестиционе активности, а уз то и запослености и стандарда људи. Низак доходак, опет условљава прекомерну незапосленост и сиромаштво, који често воде ка социјално патолошким појавама, криминалу и конфликтима свих врста. Миграције млађих, образованих и способнијих делова становништва, погоршавају квалитет људског капитала и снижавају културне, па и социо-психолошке услове живота у многим мање развијеним регионима са слабом економском перспективом.“²³²

Неједнакости између статистичких региона, али и унутар њих, између градова и општина, у процесу транзиције, дошле су још више до изражаја. Из таквих кретања произашли су неједнаки просторни размештаји привредних активности, привредне и социјалне инфраструктуре и неједнакости у условима у којима становништво Републике Србије живи. Корени ових неравномерности налазе се у неефикасној секторској и просторној алокацији ресурса, те је управо из тог разлога од огромног значаја за Републику Србију правилно формулисање стратегије регионалног развоја и регионалне политике.

Улога државе, с тим у вези, мора да буде усмерена на уклањање и ублажавање ограничења и изазова са којима су суочена угрожена подручја, тј. на оспособљавање истих за убрзани развој, кроз инвестиције и стимулисање прилива капитала, пре свега, компензовањем њихових структурних слабости.

²³¹ Симоновић, Б., Могу ли стратегије да помогну развоју српског друштва, Могуће стратегије развоја Србије, Београд, 2014. године, страна 134

²³² Ђукић, П., Проклетство регионалних позиција – могућности одрживог регионалног развоја, Економски видици, Београд, 2013. године, страна 194

Интервенција државе до сада, била је недовољна и селективна, системски недовољно заокружена, што је допринело да се разлике у развијености у Републици Србији перманентно увећавају и мултипликују. Сви досадашњи модели привредног раста и развоја базирани су на секторским приоритетима и секторским политикама (које нису препознавале регионални развој), углавном на краткорочним и средњорочним циљевима. У вези с тим, **Ј. Аничих, М. Лакета и С. Вукотић** су мишљења да су „регионални развој и дугорочно регионално планирање у Републици Србији дуго били маргинализовани, а да су примењиване мере биле несинхронизоване, краткорочног карактера и усмерене углавном на подстицање развоја појединих неразвијених подручја, чиме су се додатно потенцирали и мултипликовали негативни ефекти регионалне економске политике.“²³³ На основу наведеног, може се закључити да је домаћој привреди у знатној мери недостајала адекватна стратегија регионалног развоја. Реч је о стратегијском, динамички осмишљеном и програмираном приступу смањењу регионалних диспропорција, заснованом на анализи и уз уважавање свих развојних специфичности и потреба региона као сложених и живих система. Таква стратегија регионалног развоја захтева усаглашавање и координацију јавних политика и спровођење структурних реформи у циљу повећања ликвидности и ефикасности привреде и јавног сектора, остваривања социо-економског одрживог развоја и смањења регионалних неравномерности.

Политиком регионалног развоја, уствари се операционализује стратегија истог. Успех у реализацији мера, програма и акција регионалне политике, којима би се горе поменути циљеви могли остварити, условљена је координацијом свих институција које су укључене у различите аспекте регионалног развоја, као и координацијом рада секторских министарстава (којима, иницијално, регионални развој није приоритет). Свакако, при томе, деловањем на различитим нивоима управљања (националном, регионалном и локалном), најпотребнија је координација у области планирања и коришћења (у времену кризе и високе задужености државе) ограничених финансијских средстава. У таквим условима, мишљења смо да приступ регионалном развоју Републике Србије треба у далеко већој мери засновати на **ендогеном регионалном расту**. Неопходно је, из тог разлога, креирати такву политику регионалног развоја која ће подржавати раст у свим регионима, мобилисањем локалних ресурса, у циљу валоризације неискоришћених или недовољно искоришћених потенцијала, без значајнијег ослањања на трансфере са националног нивоа и на доделу бесповратних средстава.

²³³ Аничих, Ј., Лакета, М., Вукотић, С., Инвестициона политика и регионални развој Србије у транзиционом периоду, Београд, 2011. године, страна 56

2. Кључна начела националне регионалне политике

Политика регионалног развоја у нашој земљи „може се посматрати кроз системску регулативу, институционални оквир, финансијски систем и креирање нових извора финансирања.“²³⁴ Први значајан корак у решавању проблема регионалних диспаритета учињен је доношењем Стратегије регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године.²³⁵ Она је представљала, не само значајну иницијативу за регионални развој, већ и својеврсну основу за даље унапређење законодавног и институционалног оквира у овој области.

Важан искорак и један од основних задатака политике регионалног развоја представљало је доношење Закона о регионалном развоју.²³⁶ Сходно одредбама Закона о регионалном развоју, подстицање регионалног развоја Републике Србије заснивано је на начелима целovitости, синхронизације, солидарности, партнерства, планирања, јавности, контроле, равномерности, одрживости, рационалности и усклађености.²³⁷

Са аспекта нашег истраживања у оквиру докторске дисертације, посебно сматрамо корисним виђење **Д. Радуловића**, у смислу значаја кључних начела регионалне политике, која треба да чине основу за активности на пољу регионалног развоја Републике Србије. По њему, циљеве економске политике и регионалног развоја лакше је остварити уколико се интервенције усмере по приоритетима и секторски на одређене локалне самоуправе и области. Отежано финансирање регионалног развоја Републике Србије, као последица негативних ефеката глобалне економске кризе, све више ће истицати потребу за **концентрацијом и редукцијом расположивих финансијских средстава**. Отуда, регионална политика у Републици Србији мора да одговори на специфичне потребе различитих делова земље, **пре свега користећи њихов ендегени потенцијал за раст**.

Увођењем и применом координисаног приступа одрживом социо-економском развоју свих региона Републике Србије омогућиће се „повезивање надлежних министарстава и институција на националном нивоу са социо-економским актерима и институцијама широм земље, у **координисаном**, дугорочном двосмерном приступу одозго-надоле и одоздо-према горе.“²³⁸

²³⁴ Вујовић, М., Васић, О., Нека питања улоге развојне банке у регионалном развоју, Економски видици, Београд, 2013. године, страна 275

²³⁵ Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Службени гласник РС, бр. 55/05 и 71/05

²³⁶ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10

²³⁷ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10, члан 3.

²³⁸ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Нови Сад, 2013. године, страна 192

Свакако, посебну пажњу **Д. Радуловић**, придаје систему за спровођење регионалне политике, који по њему, треба да обједињава основна начела регионалне политике:²³⁹

- **управљање на вишем нивоу**, које има за циљ да регионалну политику спроводи више различитих јавних институција, уз учешће партнера из јавних сектора и ван њега,
- **супсидијарност**, начело којим задатке регионалне политике реализује најнижи могући ниво управе, под условом да је ефикасан,
- **координација у вертикалном и хоризонталном систему**,
- **партнерство** и сарадња јавног сектора са невладиним и приватним сектором,
- **праћење и евалуација** – у вертикалном и хоризонталном систему,
- **делотворност и ефикасност** спроведених развојних мера на националном и регионалном нивоу.

3. Приступ у планирању политике регионалног развоја у Републици Србији

Опредељење Републике Србије је да води активну политику што равномернијег регионалног развоја, у складу са дугорочним планом регионалног развоја Републике Србије и успостављеним системским и институционалним регулативним механизмима.

Сходно Закону о регионалном развоју, циљеви подстицања регионалног развоја су: **(1)** свеукупни друштвено-економски одрживи развој; **(2)** смањење регионалних и унутар-регионалних диспаратета, у степену друштвено економског развоја и услова живота, са нагласком на подстицање развоја недовољно развијених, девастираних индустријских и руралних подручја; **(3)** смањење негативних демографских кретања; **(4)** развој економије базиране на знању, иновативности, савременим научно-технолошким достигнућима и организацији управљања; **(5)** развој конкурентности на свим нивоима; **(6)** успостављање правног и институционалног оквира за планирање, организовање, координирање и реализацију развојних активности; **(7)** подстицање међуопштинске, међурегионалне, прекограничне и међународне сарадње у питањима од заједничког интереса; **(8)** ефикасније коришћење домаћих природних ресурса и добара, као и страних ресурса, на републичком, покрајинском, регионалном и локалном нивоу.²⁴⁰

²³⁹ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, исто, страна 192

²⁴⁰ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10, члан 2

Отуда, политика регионалног развоја у Републици Србији треба да обједини развојну и инвестициону политику, с циљем да пружи подршку отварању нових радних места, покретању нових и јачању постојећих предузећа, подизању регионалне конкурентности, побољшању квалитета живота и одрживом развоју, да допринесе равномернијем развоју привреде и смањи регионалне неједнакости у Републици Србији.

Различите секторске политике, у том смислу, морају бити усмерене на решавање потреба регионалног развоја. Разматрање регионалних аспеката мора да буде у складу са остварењем циљева секторских политика. Из тог разлога регионална политика и регионални развој се не смеју посматрати изоловано од других политика, већ морају бити заступљени у свим секторским стратегијама са дефинисаним приоритетима, мерама за њихово спровођење и уз дугорочно планирана средства и пројекте који ће омогућити спровођење развојних докумената. То нам говори да политика регионалног развоја са једне стране обухвата, а са друге стране се прожима кроз дефинисање и концентрацију секторских приоритета (мера) и секторско усмеравање средстава (подстицаја), уважавајући потребе региона и јединица локалних самоуправа.

Политика регионалног развоја не представља засебан сектор за себе, па самим тим и не постоји алокација средстава намењених само тој политици. Све то указује да се у оквиру активности припреме и реализације буџета Републике Србије мора водити рачуна о програмском планирању и међуресурској сарадњи кроз јединствен систем праћења и мерења ефеката спровођења развојних докумената, чиме се омогућава јасно и активно вођење политике регионалног развоја у Републици Србији. Зато, национална регионална политика треба да буде дефинисана као координисани и интегрисани секторско-територијални приступ одрживом социо-економском развоју свих делова територије Републике Србије, уз уважавање територијалних специфичности конкретних подручја, а за чије спровођење ће бити надлежна министарства. Сваки имплементатор ће имати свој секторски документ који треба да препозна хоризонталну регионалну политику кроз мере.²⁴¹ То значи да ће регионална политика као хоризонтална (инкорпорираност Националног плана регионалног развоја са секторским стратегијама) у секторским документима омогућити да добијемо програме и пројекте регионалног карактера. У пракси, пак, регионални развој представља заједнички задатак различитих нивоа управе.

²⁴¹ Радуловић, Д., Амбијент и систем за стварање одрживих развојних пројеката у Србији, Квартални билтен, број 7/13, Институт за територијални економски развој, Београд, 2013. године, страна 2

4. Постојећи оквир за планирање и спровођење политике регионалног развоја Републике Србије

Системску регулативу чине уставна, законска и друга нормативна решења којим држава уређује политику регионалног развоја у земљи. Постојећи оквир за планирање и спровођење политике регионалног развоја Републике Србије заснован је на следећим документима: Уставу Републике Србије²⁴², Стратегији регионалног развоја 2007-2012. године²⁴³, Споразуму о стабилизацији и придруживању²⁴⁴, Националном програму за интеграцију Републике Србије у Европску Унију²⁴⁵, Закону о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима инструмената претприступне помоћи ИПА²⁴⁶, Закону о регионалном развоју²⁴⁷ и развојним документима на националном и регионалном нивоу.

4.1. Законодавни и стратешки оквир политике регионалног развоја Републике Србије

Законодавни и стратешки оквир политике регионалног развоја Републике Србије представљају: Устав Републике Србије, Стратегија регионалног развоја, Споразум о стабилизацији и придруживању, Национални програм за европске интеграције, Закон о регионалном развоју, Подела на регионе са номенклатуром статистичких територијалних јединица.

У Уставу Републике Србије прецизирана је обавеза државе да се стара о равномерном регионалном и одрживом развоју. „Република Србија стара се о равномерном и одрживом регионалном развоју, у складу са законом“.²⁴⁸ Односно, уређује и обезбеђује „политику и мере за подстицање равномерног развоја појединих делова Републике Србије, укључујући и развој недовољно развијених подручја.“²⁴⁹

²⁴² Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр.98/2006

²⁴³ Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Службени гласник РС, бр. 55/05 и 71/05

²⁴⁴ Република Србија, Закон о потврђивању споразума о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије са друге стране, Службени гласник – Међународни уговори, бр. 83/2008

²⁴⁵ Влада Републике Србије, Национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску Унију <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/nacionalna-dokumenta.203.html>

²⁴⁶ Република Србија, Закон о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима инструмената претприступне помоћи ИПА, Службени гласник РС, бр. 124-07

²⁴⁷ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10

²⁴⁸ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр.98/2006, члан 94.

²⁴⁹ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр.98/2006, члан 97., тачка 12

Сходно дефинисаним обавезама у Уставу Републике Србије, Влада је у јануару 2007. године усвојила **Стратегију регионалног развоја** за период од 2007. до 2012. године, као први стратешки документ који у целости дефинише основне развојне приоритете регионалног развоја земље и начине њиховог остваривања.²⁵⁰

Споразум о стабилизацији и придруживању и Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању између Европске заједнице и њених држава чланица, са једне стране, и Републике Србије са друге стране, истиче значај политике регионалног развоја и мере за њено спровођење у процесу приступања Републике Србије Европској Унији. Регионални и локални развој наводи се као једна од приоритетних области сарадње Европске Уније и Србије.²⁵¹

Национални програм за европске интеграције, као краткорочне приоритете наводи усвајање Закона о регионалном развоју и увођење децентрализованог система за управљање фондовима Европске Уније кроз успостављање законодавног оквира и изграђене капацитета институција за припрему, спровођење и контролу програма и пројеката финансираних из средстава Европске Уније.²⁵²

Први корак у спровођењу политике регионалног развоја представљало је усвајање **Закона о регионалном развоју**²⁵³ у јуну 2009. године. Закон је у мају 2010. године измењен и допуњен. Законом је формирано пет статистичких региона и детерминисан је институционални оквир у циљу реализације регионалног развоја на различитим нивоима. Израда планских документа требало је да омогући ефикаснију регионалну политику у будућем развојном периоду. Процесе преноса надлежности требало је ускладити са процесима алокације ресурса (финансијских, материјалних и људских), јер без такве координације нема успешне реализације планова. Успешна реализација Стратегије регионалног развоја Републике Србије, такође је подразумевала интензивнију међуопштинску сарадњу у области планирања развоја и решавања заједничких проблема.

²⁵⁰ Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Службени гласник РС, бр. 55/05 и 71/05, страна 1

²⁵¹ Република Србија, Закон о потврђивању споразума о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије са друге стране, Службени гласник – Међународни уговори, бр. 83/2008, члан 113

²⁵² Република Србија, Закон о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима инструмената претприступне помоћи ИПА, Службени гласник РС, бр. 124-07, члан 4.

²⁵³ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010

4.2. Институционални оквир политике регионалног развоја Републике Србије

Законом о регионалном развоју предвиђено је оснивање тела и институција, као и надлежности за већ постојеће институције у оквиру институционалног оквира регионалног развоја Републике Србије. Институционални оквир представља државне институције преко којих држава, у складу са законом и другим својим одлукама, **реализује политику регионалног развоја.**

Отуда, субјекте регионалног развоја у Републици Србији чине:

- Влада Републике Србије,
- Министарства надлежна за привреду, послове финансија и просторног планирања,
- Аутономна покрајина Војводина,
- Град Београд,
- Јединице локалне самоуправе,
- Агенција за привредне регистре,
- Републичка агенција за просторно планирање,
- Фонд за развој Републике Србије,
- Национални савет за регионални развој,
- Национална агенција за регионални развој,
- Регионални развојни савети,
- Регионалне развојне агенције.

Субјекати регионалног развоја обављају послове и задатке из свог делокруга рада, што је уређено одговарајућим законима и другим документима.

Посебно место и улогу у политици регионалног развоја има **Национални савет за регионални развој**, који обавља активности праћења стања и предлагања мера за унапређење регионалног развоја Републике Србије. Између осталог Национални савет за регионални развој јавно промовише циљеве регионалног развоја и подстиче њихову реализацију, даје мишљење на нацрте и предлоге националног плана, регионалне стратегије, програма за финансирање развоја региона из буџета Републике, анализира принципе и ефекте примене политике и мера Владе из области регионалног развоја, координира радом регионалних савета и обавља и друге послове у складу са законом.²⁵⁴

Водећу институцију за креирање политика и мера за подстицање равномернијег регионалног развоја представља **министарство привреде.**

Ради обављања развојних, стручних и регулаторних послова регионалног развоја на националном нивоу Влада Републике Србије основала је **Националну агенцију за регионални развој (НАРР).**

²⁵⁴ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, члан 24-26.

У циљу обезбеђивања и унапређивања развоја региона, Влада Републике Србије оснива **регионалне развојне савете** за сваки регион. Савети имају саветодавну и улогу промотера циљева развоја региона. Послове регионалног развоја на регионалном и локалном нивоу обављају акредитоване, од Националне агенције за регионални развој, **регионалне развојне агенције**.

Поред поменутих, кључних институција у регионалном развоју Републике Србије, посебан значај има **Агенција за привредне регистре**. Она води Регистар мера и подстицаја регионалног развоја. Регистар представља јединствену и централну, електронску база података о предузетим мерама и реализованим подстицајима, који су од значаја за регионални развој Републике Србије. У Регистару се воде све информације о врсти докумената за подстицање регионалног развоја, намени подстицаја, финансијским карактеристикама подстицаја, даваоцима и корисницима средстава подстицаја, територијалном усмеравању подстицаја, изворима финансирања, као и други подаци од значаја за опредељивање нових улагања, односно инвестиција, у поједине регионе, ради остварења циљева националних и регионалних развојних програма.

5. Развојна документа у процесу планирања регионалног развоја Републике Србије

Процес планирања регионалног развоја у Србији заснован је на одредбама Закона о регионалном развоју, као и његовим подзаконским актима, пре свега Уредби о структури, методологији израде, начину усклађивања развојних докумената, начину спровођења јавне расправе, као и начину и роковима излагања на јавни увид развојних докумената регионалног развоја. Развојна документа у Републици Србији су документа утврђена Законом о регионалном развоју:²⁵⁵

Развојни документ у коме се дефинишу основни развојни приоритети регионалног развоја Републике Србије и начини њиховог остваривања представља. **Национални план регионалног развоја**. У складу са Националним планом и приоритетима регионалног развоја припремају се **регионалне развојне стратегије** за сваки плански регион. Сврха и улога регионалних стратешких докумената је да пруже смернице у спровођењу активности државе у циљу постизања одрживог социоекономског развоја и коришћења домаћих и међународних извора финансирања.

²⁵⁵ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, члан 14-18.

Као инструменти координације активности Републике Србије и јединица локалне самоуправе у области економског, социјалног, просторног и културног развоја региона користе се **програми финансирања развоја региона**, као извршна документа за остваривање политике равномерног регионалног развоја.

Од значаја је стратешке правце развоја локалне самоуправе разматрати у дугогодишњој перспективи, како би се успоставила локална заједница са високо квалитетном, социјалном, економском, просторном, инфраструктурном и институционалном структуром. Отуда, основ за локални економски развој, побољшање услова за инвестирање и побољшање конкурентности локалне привреде представљају **локални акциони планови**. У оквиру истих, **програми развоја локалних самоуправа представљају** важна планско-развојна документа, који треба да пруже смернице за будући развој локалне заједнице у одређеном временском периоду и омогуће рационално коришћење природних ресурса, достизање стандарда у области образовања, културе, социјалне заштите, здравства, спорта и свих других области значајних за унапређење квалитета живота у једној локалној заједници.

Оперативни алат за имплементацију Стратегије одрживог развоја локалне самоуправе и оквир је за боље планирање буџета и ефикаснију организацију пројектног рада на нивоу локалне самоуправе представљају **локални акциони планови**. Они обухватају листу најбитнијих пројеката или програма, уз помоћ којих би локална самоуправа, у одређеном периоду, могла остварити постављене развојне циљеве.

6. Финансирање регионалног развоја Републике Србије

Поред развојних документа у процесу планирања регионалног развоја, у процесу спровођења политике регионалног развоја, значајно место заузима финансирање развојних пројеката. С тим у вези, финансирање регионалног развоја Републике Србије, дефинисано је Законом о регионалном развоју²⁵⁶ и врши се из следећих извора:

- буџета Републике Србије;
- буџета аутономних покрајина;
- буџета града Београда;
- буџета јединица локалне самоуправе;
- претприступних фондова Европске уније;
- бесповратне развојне помоћи међународне заједнице и осталих програма ЕУ;
- развојних кредита међународних финансијских институција и пословних банака;

²⁵⁶ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, члан 48.

-
- донација, прилога и поклона правних и физичких лица;
 - других извора у складу са законом.

Финансирање развојних пројеката из буџета Републике Србије, ближе се уређује посебним уговорима који закључују ресорна министарства и Национална агенција, као и Национална агенција и регионалне развојне агенције.

Подстицаји који служе за реализацију развојних пројеката на свим нивоима, а сходно Закону о регионалном развоју, могу се поделити у три групе:²⁵⁷

- **развој тржишног амбијента** – унапређење привредних грана, технолошког нивоа, приступ новим технологијама и истраживањима; подизање регионалне и обласне конкурентности, развој сектора малих и средњих предузећа и и предузетништва.
- **развој инфраструктуре** – унапређење инфраструктуре на свим нивоима; развој градова и општина; унапређење животне средине; развој недовољно развијених подручја.
- **развој друштвених капацитета** – развој људских ресурса; међуопштинска, међурегионална, прекогранична и међународна сарадња; унапређење свих развојних капацитета на свим нивоима.

Програми и пројекти који се финансирају из средстава претприступних фондова Европске уније спроводе се у складу са одредбама Закона о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима Инструмента претприступне помоћи ИПА, као и документима чије се доношење и усвајање предвиђа наведеним споразумом.²⁵⁸

7. Политика регионалног развоја Европске Уније и програми подршке Републици Србији

Питање економских и социјалних разлика између појединих региона у оквиру Европске уније (ЕУ) постоји још од њеног настанка. Међутим, сваким проширењем, питање утврђивања разлика у развијености између земаља (или регија) и предузимање мера за њихово смањење, постаје све актуелније. Ако се томе додају и све веће тежње ЕУ у погледу постизања глобалне конкурентности, онда не чуди податак да се више од једне трећине њеног буџета троши управо на политику економске и социјалне кохезије.

²⁵⁷ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Сл. гласник РС, бр. 51/2009 и 30/2010, члан 46.

²⁵⁸ Република Србија, Закон о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима Инструмента претприступне помоћи ИПА, Службени гласник РС, број 124/07

Државе - чланице Европске заједнице теже да обезбеде „складни развој смањењем разлика које постоје у степену развијености одређених региона и заосталости мање привилегованих региона.“²⁵⁹

Део регионалне политике Европске уније, управо чине структурни фондови и Кохезиони фонд. Ови фондови имају за циљ да смање јаз у развоју између богатијих и сиромашнијих држава чланица и регија ЕУ, те да промовишу економску, социјалну и територијалну кохезију. Средствима ових фондова финансирају се програми и пројекти чији је циљ смањивање разлика међу регионима и диспаратета у животном стандарду њихових становника.

У циљу отклањања регионалних разлика и промоцију стабилног и одрживог развоја Европске Уније користе се средства **Европског фонда за регионални развој** (European Regional Development Fund).²⁶⁰ Средствима фонда финансира се директна подршка: инвестиција у предузећа (посебно мала и средња предузећа) ради стварања одрживих радних места, пројекти инфраструктуре у вези са истраживањем и иновацијама, телекомуникацијама, заштитом животне средине, енергетиком и саобраћајем.

У сврху развоја људских ресурса и запошљавања, тј. повећању запослености и шанси за проналажење посла у Европској унији, користе се подстицајна средства **Европског социјалног фонда** (European Social Fund).²⁶¹ Фонд подржава активности у областима запошљавања, родне равноправности, социјалне интеграције и борбе против дискриминације приликом запошљавања и јачања људског капитала, реформом система образовања и успостављањем мреже образовних институција.

Државама чланицама Европске Уније, чији је бруто национални производ (БНП) по становнику нижи од 90% просека Уније,²⁶² намењена су средства **Кохезионог фонда**.²⁶³ Циљ коришћења подстицајних мера Фонда је ублажавање економских и социјалних неравномерности између држава чланица Уније. Финансијским средствима Кохезионог фонда финансирају се активности у областима саобраћаја, нарочито трансевропске транспортне мреже и заштите животне средине, енергетске ефикасности, обновљивих извора енергије, развоја железничког и јачања јавног транспорта.

²⁵⁹ Преамбула Уговора из Рима 1958. године, Уговор о оснивању Европске заједнице, Протокол бр. 12, о Италији, 1957. године, http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.1.1.html

²⁶⁰ Европски фондови, Европски фонд за регионални развој, <http://europski-fondovi.eu/program/europski-fond-za-regionalni-razvoj>

²⁶¹ Европски фондови, Европски социјални фонд, <http://europski-fondovi.eu/program/europski-socijalni-fond>

²⁶² European Commission, Regional Policy, Cohesion fund, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund/

²⁶³ Европски фондови, Европски кохезиони фонд, <http://europski-fondovi.eu/program/kohezijiski-fond>

У циљу да олакшају економску и друштвену трансформацију коју приступање Европској Унији подразумева, државама које су кандидати или потенцијални кандидати за приступање намењена су средства за **предприступну помоћ** (Instrument for Pre Accession Assistance - IPA).²⁶⁴

Инструмент за претприступну помоћ обухвата пет компоненти:²⁶⁵ (а) помоћ у процесу транзиције и изградњи институција, (б) прекограничну сарадњу, (в) питања регионалног развоја; (г) развој људских ресурса и (д) рурални развој.

Друга компонента IPA програма помоћи земљама у процесу приступања Европској унији директни је подстицај јачању сарадње са земљама западног Балкана, као кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство у Европској Унији. Ова компонента прекограничне сарадње превасходно подржава имплементацију пројеката који имају за циљ подстицање развоја предузетништва, туризма, као и унапређење интеграције прекограничних тржишта рада, иницијатива локалног запошљавања, једнакости полова и једнаких прилика, обуке и укључивање у друштво.²⁶⁶

Подршка развоју регионалне политике на националном нивоу у Републици Србији реализује се преко Регионалног друштвено-економског програма развоја 2 (RDEPR2) као део IPA програма, који финансира Европска унија. Крајњи циљ пројекта је допринос равномерном друштвено-економском развоју Србије, кроз:²⁶⁷

- јачање капацитета на националном нивоу за планирање и имплементацију интегрисаног регионалног развоја;
- постизање делотворнијег и транспарентнијег планирања и трошења фондова за развој Србије.

Имплементација пројекта обухвата: израду Националног плана регионалног развоја и пратећих докумената и одговарајуће Програме за финансирање развоја региона; **управљање развојем; координацију и интеграцију** (надлежних министарства и осталих заинтересованих страна на националном и регионалном нивоу); и **хоризонталне активности** (конференције, манифестације, радионице).

²⁶⁴ IPA Programming and Project Preparation Facility, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/publikacije/ipa_pocetnike.pdf

²⁶⁵ Влада Републике Србије, Уредба о управљању програмима претприступне помоћи Европске Уније у оквиру компоненте и инструмента претприступне помоћи (ИПА) – помоћ у транзицији и изградњи институција за период 2007-2013. године, <http://www.mre.gov.rs/doc/medjunarodna-saradnja/UredbaIPA1.pdf>

²⁶⁶ Министарство финансија Републике Србије, Инструкције за пројекте који се финансирају из европских фондова, IPA прилог, [http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/budzetski%20korisnici/2015/Instrukcija%20za%20projekte%20koji%20se%20finansiraju%20iz%20evropskih%20fondova%20\(IPA\).pdf](http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/budzetski%20korisnici/2015/Instrukcija%20za%20projekte%20koji%20se%20finansiraju%20iz%20evropskih%20fondova%20(IPA).pdf)

²⁶⁷ Развојна агенција Србије, Регионални друштвено-економски програм развоја, <http://ras.gov.rs/sr/razvoj-preduzetnistva/projekti/završeni-projekti/regionalno-društveno-ekonomski-program-razvoja-rdepr-2/>

8. Визија и циљеви регионалне политике Републике Србије

Укупан привредни раст није могућ без раста привреде на регионалном нивоу. Постоји читав низ модерних теорија које доказују да одржавање одређеног степена регионалне једнакости прихода директно утиче на економски раст. Са друге стране, традиционално мишљење тврди да развој у почетку захтева довољну количину неједнакости, односно, богатство мора бити концентрисано у рукама неколицине, тако да они могу да улажу у капитал и изграде нову привредну структуру. Одговор на питање да ли привредни раст генерише регионалну неједнакост, није једносмеран. **Отуда, закључак је да од политике владе и институционалног оквира политике регионалног развоја зависи степен и облици регионалних неједнакости.**²⁶⁸

Убеђени смо да наставак привредног раста на до сада дефинисаним претпоставкама, осим што није пожељан, више није ни могућ. Наиме, регионални развој Републике Србије се, након више рецесионих таласа, суочио са додатним изазовима. У Републици Србији имамо тренд повећања регионалне демографске регресије, економског и инфраструктурног јаза, регионалних образовних диспропорција, све већи заостатак региона Јужне и Источне Србије. Смањен је прилив капитала у Србију због светске финансијске кризе, а акумулације домаће привреде готово и да нема. Све су мањи приватизациони приходи услед завршетка процеса приватизације. С друге стране, јавни дуг убрзано расте, продубљује се фискална неравнотежа, а чланство Републике Србије у Европској Унији је крајње неизвесно. Земље Европске Уније су преокупиране сопственим проблемима рецесије привреда земаља чланица, великом незапослености, пре свега младих, инфлацијом и азилантском кризом. Даље продубљивање регионалних разлика, као и негативни ефекти до сада вођене економске политике, висина јавног дуга, девестирана привреда, екстремна незапосленост, изражене миграције, политички притисци и условљавања око пријема у Европску Унију и отимање Косова и Метохије из састава Републике Србије, као и промењени геополитички односи у свету, указују на **потребу промене стратешког политичког опредељења, а самим тим и стратешких циљева развоја Републике Србије.**

Због свега наведеног, износимо став да испуњавање бројних сложених и међусобно повезаних услова за укључивање у европске интегративне токове, придруживање, а потом и приступање Европској Унији, као основно стратешко-политичко опредељење Републике Србије мора да добије алтернативу у глобалним,

²⁶⁸ Јакопин, Е., Кнежевић, М., Регионални развој као основа привредног развоја, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, 26. јун 2015. године, страна 3

свесрпским интеграцијама. **Неопходно је, на новим претпоставкама, најпре дефинисати економски модел и стратегију привредног раста и развоја Републике Србије, имајући у виду да се стратешка документа привредног развоја у великој мери ослањају на разне облике финансирања из претприступних фондова Европске Уније, као и да у овом моменту не постоји целовита стратегија развоја као алтернатива стратегији заснованој на постојећем неолибералном економском моделу.**

Простор за вођење активне политике регионалног развоја је, како наводи Е. Јакопин, значајно сужен. На средњи и дужи рок, излаз из сиромаштва зависиће од изградње институција регионалног развоја, поштовања економских правила и регионалног планирања на дуге стазе. Регионалне подстицаје потребно је искључиво преусмерити ка ресурсима који повећавају запосленост.²⁶⁹

У циљу доприноса смањењу регионалних неравномерности, мишљења смо да рационално вођена политика регионалног развоја данас, поред свега изнетог, треба бити заснована на компаративним предностима и валоризацији неискоришћених или недовољно искоришћених развојних могућности и ресурса свих делова Републике Србије. То је дугорочан процес који може да оствари своје циљеве само кроз промишљене и трајне интервенције државе и њених органа.

Општи циљ регионалног развоја Републике Србије треба да буде ублажавање и смањење регионалних и унутаррегионалних диспропорција и свеукупни одржив друштвено-економски развој свих јединица локалне самоуправе и региона, заснован на повећању конкурентности, иновативности и запошљавању. Отуда, општи циљ би требало разрадити на стратешке и оперативни циљ регионалног развоја. Стратешки циљеви регионалног развоја Републике Србије би се односили на:²⁷⁰

- **стварање предуслова за одрживи развој као основу свеукупног друштвено-економског развоја, кроз раст инвестиција и стимулисање прилива капитала, са посебним акцентом на друштвену димензију одрживог развоја;**
- **подршку стварању нових радних места кроз подстицање развоја конкурентне, иновативне и предузетничке привреде,**
- **стварање предуслова за развој стручне, здраве и образоване радне снаге у функцији развоја.**

Основу за реализацију стратешких циљева представља јасно идентификовани **оперативни циљ** регионалног развоја у сегменту унапређења **институционалног**

²⁶⁹ Јакопин, Е., Кнежевић, М., Регионални развој као основа привредног развоја, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, 2015. године, страна 3

²⁷⁰ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Београд, 2013. године, страна 201

капацитета у кључним областима на националном, регионалном и локалном нивоу. Подржавамо мишљење **Е. Јакопина**, који заступа став да инструменти институционалног оквира, морају бити следећи.²⁷¹

- прецизна методологија и индикатори мерења регионалних разлика,
- разрађен вертикални и хоризонтални систем координације активности на спровођењу стратешких секторских циљева на регионалном нивоу,
- целовита и јасна структура и надлежност институција на националном и регионалном и локалном нивоу, у циљу планирања, спровођења, праћења и мерења ефеката регионалне политике.
- утврђивање целовитог и јасно профилисаног финансијског оквира,
- целовит регистар мера и подстицаја регионалног развоја за дати временски оквир,
- континуирано праћење (мониторинг) и вредновање (евауација) регионалне политике Републике Србије кроз мерење ефеката, контроле коришћења средстава и подстицајних мера и уз строго санкционисање евентуалних злоупотреба.

Како **П. Ђукић** наглашава, цитирајући Е. Јакопина, „темељни циљеви регионалне политике се не мењају, али се мењају приступи и стратегије. Традиционалан приступ регионалне политике се, пре свега, заснивао на редистрибуцији богатства између богатих и сиромашних региона. Резултати таквог приступа, јасно су уочљиви, кроз продубљивање регионалних неравномерности. Једносекторски приступ, данас све више уступа место мултисекторском принципу јачања аутохтоних и ендогених потенцијала региона.“²⁷²

Мишљења смо, отуда, да стратешки оквир, као интегрални део националног развојног документа, треба из тог разлога засновати на поменути, општим националним и регионалним приоритетима, који произилазе из стратешких циљева, а само планирање и спровођење политике регионалног развоја у Републици Србији, треба да обједини развојну и инвестициону политику, кроз валоризацију неискоришћених или недовољно искоришћених ресурса којима располажемо.

У складу са наведеним, политика регионалног развоја Републике Србије треба да допринесе дефинисању јасних процеса, механизма и мера које ће омогућити **повећање продуктивности**, првенствено у региону Јужне и Источне Србије, али и у осталим регионима државе, односно **повећање конкурентности**, која на дуги рок води повећању степена развијености и постизању одрживог друштвено-економског развоја.

²⁷¹ Јакопин, Е., Кнежевић, М., исто, страна 11

²⁷² Ђукић, П., Проклетство регионалних позиција – могућности одрживог регионалног развоја, Економски видици, Београд, 2013. године, страна 191

ЧЕТВРТИ ДЕО

ОДРЖИВИ ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ И СПРОВОЂЕЊЕ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Имајући у виду презентоване резултате истраживања и емпиријске анализе друштвено-економског развоја, кључних чиниоца неравнотежа, поларизације и изазова који стоје пред Републиком Србијом, пред нашом генерацијом је одговорност и обавеза да применом концепта одрживог друштвено-економског развоја учинимо све у циљу **минимизирања потенцијалних развојних ризика и ризика биолошког опстанка становништва Републике Србије у будућности**. Данашње генерације морају бити одговорне и у моралној су обавези да оставе потомству у наслеђе ништа мање шанси за развој, него што их оне данас имају. Овакав приступ заснован је на фундаменталном принципу моралне правде да сви људи имају подједнака права на најшире основне слободе које не противурече слободи других. **Право садашње генерације на искоришћавање ресурса и на здраву животну средину не сме угрозити исто такво право наредним генерацијама.**

За ефикаснију интеграцију одрживости у економску стварност важан је системски приступ, институционална подршка и креирање опште повољне атмосфере за остваривање концепта одрживости.

Планирање и спровођење концепта одрживог друштвено-економског развоја захтева висок ниво политичког сензибилитета, вештину изналагања опште прихватљивих решења и обезбеђивање континуитета у сложеним друштвено-политичким односима, имајући у виду чињеницу да је одрживи развој дугорочан процес, дужи од мандата било које Владе.²⁷³

Управо је сагледавање могућности унапређења друштвено-економских кретања и квалитета живота становништва у свим регионима Републике Србије, кроз ефикасну мобилизацију специфичних регионалних и територијалних потенцијала у циљу равномерног, одрживог друштвено-економског развоја Републике Србије, један од циљева истраживања у овој докторској дисертацији.

Остваривање концепта одрживог развоја представља један од водећих стратешких приоритета већине националних економија. Приоритети одрживог развоја

²⁷³ Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Београд, 2008. године, страна 10

спецификум су сваке земље, односно интеграционе целине. Реализација концепта одрживог развоја захтева холистички приступ проблему одрживости.²⁷⁴

Иако је у прошлости улога државе често оспоравана, ипак, када је реч о остваривању циљева одрживог друштвено-економског развоја, активна улога државе је више него пожељна. Један од начина усмеравања развоја у правцу којим се обезбеђује међугенерациска једнакост јесте, управо, **креирање стратегија одрживог развоја**.²⁷⁵

Према „Стратегији Европа 2020“ развој економије заснован на знању и иновацијама („паметан“ раст), ефикасније коришћење ресурса, еколошки оријентисана и конкурентна привреда - одрживи раст и подстицање отварања нових радних места, чиме ће се достићи виши ниво социјалне и територијалне кохезије – инклузиван раст, представљају приоритете развоја Европске уније у предстојећем периоду.²⁷⁶

Република Србија је, усвајањем Националне Стратегије одрживог развоја,²⁷⁷ такође, указала на значај одрживог друштвено-економског развоја.

У процесу **планирања** одрживог регионалног развоја Републике Србије неопходно је најпре дефинисати циљеве и приоритете у развоју, успоставити добру координацију између локалних и актера на националном нивоу, идентификовати расположиве ресурсе и механизме за ефикасно управљање, као и дефинисати индикаторе за праћење остварења планираних циљева.

Концепт одрживог развоја истиче потребу интеграције политика не само хоризонтално, кроз секторска министарства, већ и вертикално, између различитих нивоа органа управљања.

Систем за имплементацију регионалне политике требало би да је уграђен у шири процес координације, који покрива све активности које подржавају развој у Републици Србији.

Системи праћења и евалуације требало би да се базирају на ефикасном начину извештавања и праћења друштвено-економског развоја Србије у контексту оцењивања остварења приоритета и циљева сваког планског документа, као и ефеката у погледу стимулисања (равномерног) регионалног развоја.

²⁷⁴ Стојановић, Б., Радукић, С., Костић, З., Ниво одрживог развоја Републике Србије са становишта економских и еколошких показатеља, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, 2015. године, страна 52

²⁷⁵ Текић, С., Хафнер, Н. Савремени концепт управљања институционалном димензијом одрживог развоја, Теме, 3, 2013. године, страна 1047

²⁷⁶ European commission, Communication from the commission Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Brussels, 2010., page 8

²⁷⁷ Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник РС, бр. 57/08

1. Одрживи развој као основа друштвено-економског развоја Републике Србије

Концепт одрживог развоја није новијег датума, али у периоду светске економске кризе, бројних проблема у вези недостатка природних ресурса и убрзаног, али територијално неравномерног раста светске популације, добија на значају и доспева у жижу јавности. Управо зато, питање одрживог друштвено-економског развоја је и постало суштински део развојних политика и стратегија које свака држава формулише и спроводи.

Сам појам одрживог развоја је врло сложен. **R. Solow** је први указао на захтев за међугенерациском равноправношћу у уживању природних добара, тако да „свака генерација људи мора имати подједнако право да ужива у користима које пружа природа, односно животна средина и онај модел развоја који то обезбеђује.“²⁷⁸

Међународни Институт за одрживи развој је дефинисао концепт одрживог развоја као идеју како унутаргенерацијска и међугенерациска једнакост утичу на обликовање или промене националне економије и глобалног развоја.²⁷⁹

Giddings, Hopwood, и O'Brien истичу да одрживи развој, као сложен појам, обједињује три димензије: **еколошку одрживост, економску ефикасност и социјалну одговорност.**²⁸⁰

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије дефинише одрживи развој као „циљно - оријентисан, дугорочан (континуиран), свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима. Дугорочни концепт одрживог развоја подразумева стални економски раст, али такав који осим економске ефикасности и технолошког напретка, већег учешћа чистијих технологија и иновативности целог друштва и друштвено одговорног пословања, обезбеђује смањење сиромаштва, дугорочно боље коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота, спречавање будућих загађења и очување биодиверзитета.“²⁸¹

Управо с тим у вези, и сам циљ Националне стратегије одрживог развоја Републике Србије усмерен је да доведе до равнотеже три кључна фактора, односно три стуба одрживог развоја: (1) одржив економски раст и привредни и технолошки развој; (2) одржив развој друштва на бази социјалне равнотеже и (3) заштите животне средине

²⁷⁸ Kula, E., History of Environmental Economic Thought, London and New York: Routledge, 1998.

²⁷⁹ International Institute for Sustainable Development, Преузето са: www.iisd.org, 15. 02. 2016.

²⁸⁰ Giddings, B., Hopwood, B., O'Brien, G., Environment, economy and society: Fitting them together into sustainable development, Sustainable Development, 10(4), 2002., page 187–196.

²⁸¹ Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник РС бр. 57/08, страна 5

уз рационално располагање природним ресурсима, спајајући их у једну целину подржану одговарајућим институционалним оквиром.²⁸²

У делу Стратегије који се бави **друштвеном димензијом одрживог развоја** анализирани су друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање, популациона политика, социјална сигурност, сиромаштво, родна равноправност, јавно здравље и многи други показатељи. Реч је о првом стубу одрживог развоја.

У делу, пак, који се бави **економском димензијом одрживог развоја**, дате су основе анализе привреде Републике Србије, које су засноване на знању, као најбитнијем ресурсу данашњице. Такође, представљени су и конкретни циљеви и избор одговарајуће економске политике, даљих транзиционих токова, одрживе производње и потрошње, образовања и других области које су укључене у концепт одрживог развоја у оквиру другог - економског стуба.

Трећи стуб одрживог развоја, који је приказан у Стратегији је **еколошка димензија** и она анализира питања заштите природних ресурса: ваздуха, воде, земљишта, биодиверзитета, шума, минералних ресурса и обновљивих извора енергије.

Све три димензије одрживог развоја повезује постојање адекватног институционалног оквира, **који је нужан предуслов за спровођење циљева, мера и политика регионалног развоја**. Управо зато је у новијим научним анализама и закључцима институционални оквир истакнут као четврта димензија одрживог развоја. Такође, неки аутори сматрају да је и култура посебна димензија одрживог развоја.²⁸³

Међутим у анализи принципа и њиховој примени у пракси друштвеног, економског и политичког живота у Републици Србији, долазимо до другачијих закључака. Наиме, стратешки документи представљају врсту докумената, програма, које доноси Влада Републике Србије, а усваја Народна скупштина Републике Србије и који подразумевају дефинисање, планирање и спровођење циљева датих у тим документима. Ти циљеви се односе на разне аспекте развоја друштвеног, политичког, економског и еколошког живота друштвене заједнице. Дакле, **ти циљеви су усмерени на будућност**. Зато је крајње непримерено, запажа **Д. Недић**, да се у стратегијама попут Стратегије развоја друштвено одговорног пословања у Републици Србији,²⁸⁴

²⁸² Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник РС бр. 57/08, страна 6

²⁸³ Пивашевић, Ј., Хафнер, П., Институционална димензија одрживог развоја, Нови Сад, 2013. године, страна 122

²⁸⁴ Влада Републике Србије, Стратегија развоја и промоције друштвено одговорног пословања у Републици Србији за период од 2010. до 2015. године, Службени гласник Републике Србије, бр. 51/2010

Стратегији јавног здравља Републике Србије,²⁸⁵ као и у Националној стратегији запошљавања Републике Србије²⁸⁶ не спомиње одрживи развој.²⁸⁷

Д. Надић, даље упозорава да би однос према идеји одрживог развоја требало да буде кључни сегмент друштвено одговорног пословања у Републици Србији. „Однос према будућим генерацијама је кључан у развоју планова како то пословни сектор показује своју одговорност. Уколико се одрживи развој игнорише у српској пословној средини, онда све акције које се подводе под појам „корпоративна друштвена одговорност“ губе свој смисао и суштину и постају нешто сасвим друго - манипулација тржиштем и, пре свега, манипулација становништвом. Исти случај је и са Стратегијом јавног здравља, где би управо она два основна принципа солидарности (међугенерациски и унутаргенерациски) требало да буду фаворизовани и да покажу да држава Србија сматра здравствену политику као кључну у спровођењу идеје одрживог развоја. Сходно томе, закључује, цела конструкција је погрешно постављена, јер се ради о томе да остале националне стратегије треба да буду усклађене са Националном стратегијом одрживог развоја, односно да она представља темељну државну и друштвену стратегију, а да на основу ње и циљева који се у њој налазе треба усклађивати друге националне стратешке документе.“²⁸⁸

У истраживању **Б. Стојковић**, које је обухватило 533 домаћа и страна документа, од којих 74 стратегијска документа која су изражена и усвојена у Републици Србији, у периоду од 2000. до 2010. године, утврђено је да чак 15 докумената у Србији носи назив „национална стратегија“, 31 документ носи назив „стратегија развоја“, док се преосталих 28 стратегијских докумената експлицитно у наслову и садржајно односи на решавање појединих проблема у држави. Међутим, „ниједан од тих докумената, по свом садржају и степену општости, не би могао да буде класификован као општа, тј. „кровна“ национална стратегија, јер се бави стратегијским планирањем посебних грана, сектора или области друштвеног развоја. Осим тога, Република Србија у најважнијим стратегијским и нормативним документима нема јасно дефинисану „нацију“, као савремени културолошки појам и као феномен друштвене праксе, због преовлађујућих друштвених стереотипа.“²⁸⁹

²⁸⁵ Влада Републике Србије, Стратегија јавног здравља Републике Србије, Службени гласник Републике Србије бр. 22/2009

²⁸⁶ Влада Републике Србије, Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020. године, Службени гласник Републике Србије, бр. 37/2011

²⁸⁷ Надић, Д., Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, Београд, 2011. године, стране 221-222

²⁸⁸ Надић, Д., Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, исто, страна 222

²⁸⁹ Стојковић, Б., Модел оптималне стратегије развоја Републике Србије, Могуће стратегије развоја Републике Србије, Београд, 2014. године, страна 451

Све наведено указује да су стратешка документа у Републици Србији међусобно неусаглашена, не садрже реално постављене циљеве и приоритете. Такође, видљива је и недоследност коју Владе Републике Србије у континуитету показују у припремама и у изради националних стратегија Републике, чињеницом, како закључује и , да се јасно не може разумети на шта се конкретно у појединим стратегијама одрживи развој односи, какве се обавезе предузимају и ко су носиоци задужени за имплементацију принципа одрживог развоја у тим стратегијама.²⁹⁰

Из свега изнетог, **мишљења смо да се у Републици Србији мора унапредити стратешко планирање на свим нивоима и детерминисати јединствени стратешки оквир њеног развоја.**

2. Друштвена димензија одрживог развоја Републике Србије

Циљ одрживог развоја остварује се кроз динамичан процес унапређивања техничко-технолошке основе рада, пораста друштвеног богатства и квалитета живота људи. При том се не сме занемарити потреба заштите животне средине, као и брига о потребама за ресурсима наредних генерација. Из тог је разлога, неопходно развијати надгенерацијско осећање заједништва, тј. свест о сопственом положају у низу генерација.

Друштвена димензија одрживог развоја, као предмет наше анализе, темељи се на премиси да једнакост и разумевање међузависности људи унутар заједнице представљају основни предуслов прихватљивог квалитета живота, што је у суштини први циљ развоја. Да би развој био дугорочно одржив, богатство, ресурси и могућности морају се расподелити на такав начин да сви грађани могу да уживају основне стандарде безбедности, људских права и социјалних привилегија, као што су храна, здравље, образовање, становање и могућности за развој своје личности.²⁹¹

Друштвена једнакост представља осигуравање услова свим људима да могу да се образују и омогућавање да они својим радом, допринесу напретку друштва. Друштвена неједнакост, пак, утиче на (не) стабилност друштва. **Кључни правци односно циљеви развоја Републике Србије**, који треба да допринесу остварењу развојне визије у предстојећем периоду, концепцијски би, свакако, требали бити у складу са Стратегијом „Европа 2020“. То су:²⁹²

²⁹⁰ Надић, Д., Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, Београд, 2011. године, страна 222

²⁹¹ Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, исто, страна 64

²⁹² European commission, Communication from the commission Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Brussels, 2010., page 8-10

-
- **паметни раст** - развој економије заснован на знању и иновацијама (развој пословног амбијента, унапређење пословања малих и средњих предузећа, развој конкурентности, развој науке и високог образовања, развој информационих технологија, развој туризма, развој индустрије);
 - **одрживи раст** - ефикасније коришћење ресурса, еколошки оријентисана и конкурентна привреда (развој пољопривреде и рурални развој, унапређење шумарства, енергетике, животне средине, саобраћаја, грађевинарства и становања);
 - **инклузивни раст** - подстицање отварања нових радних места, чиме ће се достићи виши ниво социјалне и територијалне кохезије (уређење тржишта рада, унапређење образовања, спорта, социјалне заштите, здравства).

Њихова реализација обављала би се кроз секторске политике или приоритетне области, које су истовремено у функцији достизања визије развоја Републике Србије, као и општег стратешког циља Стратегије регионалног развоја Републике Србије: ублажавање и смањење регионалних и унутаррегионалних диспропорција и свеукупни одржив друштвено-економски развој свих јединица локалне самоуправе и региона, заснован на повећању конкурентности, иновативности и запошљавању.

У оквиру друштвене димензије одрживог развоја Републике Србије посебно желимо да истакнемо место које мора имати **одржив демографски развој**. То значи да у Републици Србији наредне генерације становништва морају бити најмање исте величине као и постојеће. У нашим условима, где је смртност становништва ниска, а ниво рађања деце испод нивоа потребног за замену генерација, нето стопа репродукције је на нивоу око јединице када је кохортна стопа укупног фертилитета на нивоу око 2,1 детета по жени. На глобалном нивоу у циљу стабилизације броја становника, потребно је да број живорођених буде изједначен са бројем умрлих.²⁹³

Одржив друштвено-економски развој није могућ без квалитетне здравствене заштите становника Србије. **Квалитет здравствене заштите** је препознат као једна од најважнијих карактеристика овог система. Мисија сталног унапређења квалитета је да промовише значај безбедне и квалитетне здравствене заштите и омогући стварање услова за обуку здравствених радника и здравствених сарадника у здравственим установама, као и информисање јавности о значају и резултатима сталног унапређења квалитета у циљу очувања и унапређења здравља и бољег квалитета живота становника Републике Србије. Визија сталног унапређења квалитета је достизање безбедне и сигурне здравствене заштите коју заједничким напорима развијају сви кључни актери у здравственом систему у интересу корисника.²⁹⁴

²⁹³ Влада Републике Србије, Стратегија подстицаја рађања, Службени гласник РС, бр. 13/2008, страна 4

²⁹⁴ Влада Републике Србије, Стратегија за стално унапређење квалитета здравствене заштите и безбедности пацијената, Сл. гласник РС, бр. 15/2009, страна 2

Паралелно са заштитом здравља, у циљу остваривања друштвене димензије одрживог развоја неопходно је водити рачуна и о **безбедности грађана јер је** достизање жељеног друштвеног благостања у Републици Србији оптерећено и различитим безбедоносним ризицима.

Као основу свеукупног друштвено-економског развоја и, уједно, један од циљева подстицања регионалног развоја Републике Србије, представља **унапређење система социјалне сигурности грађана**. Он обухвата социјално осигурање (пензијско и инвалидско, здравствено и осигурање у случају незапослености), социјалну и дечију заштиту. Стратешки циљеви у систему социјалне заштите усмерени су на јачање социјалне стабилности и солидарности и спречавање екстремних неједнакости у расподели дохотка. Подстицање компоненте ефикасности у систему социјалне сигурности, подизање нивоа социјалне сигурности корисника система социјалног осигурања, социјалне и дечије заштите, као и подстицање социјалне укључености, представљају основе унапређења система социјалне сигурности грађана.²⁹⁵

Уређење области становања и побољшање услова становања становништва се, такође, убраја у важне циљеве свеукупног друштвено-економског развоја.

Бројни аутори који се баве анализом одрживог развоја сматрају да је и **култура** посебна димензија одрживог развоја. У данашњем, глобалном свету, мишљења смо да је, управо, промовисање идентитета и традиционалних вредности, битан сегмент свеукупног друштвено-економског развоја Републике Србије.

Култура Србије је појам који се односи на целокупно друштвено наслеђе Републике. Она се односи на српско материјално као и на нематеријално наслеђе и поред културе српског народа обухвата и културне утицаје осталих држава и народа који су утицали на простор Србије. Културу Србије можемо слободно делити по регијама због другачијег деловања различитих етничких скупина. Такође, део културе су и српски језик, народни фолклор и предања. Посебан део културе су и народни празници и обичаји везани за њих. Листу непокретних културних добара Републике Србије чини 2109 споменика културе, 72 просторно културно-историјских целина, 167 археолошких налазишта и 71 знаменито место.²⁹⁶

Дубоко верујемо у снагу **српске традиције, вере и културе** које су кроз векове очувале српски народ, упркос искушењима којима је био изложен у својој историји. Сматрамо да само политика која почива на саборности и институцијама може донети друштвено благостање, ауторитет државе и углед у међународним односима. Промовисање идентитета и традиционалних вредности, у циљу развоја културе, преваходно треба да буде задатак образовних институција у Републици Србији.

²⁹⁵ Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник РС бр.57/08, страна 59

²⁹⁶ Tourist Organization of Serbia, The Cultural Treasure of Serbia, <http://www.panacomp.net/kultura-srbije/>

3. Високообразована радна снага као регионални развојни потенцијал

Економска димензија одрживог развоја Републике Србије заснована је на знању, као најбитнијем ресурсу данашњице. „Стратегија Европа 2020“ препознаје овај ресурс и, у циљу остваривања развојне визије Европске Уније у предстојећем периоду, унапређење образовања везује за основе инклузивног, а високог образовања и развоја науке, за основе паметног раста.

Да би се искористиле предности концепта економије знања на националном, регионалном и локалном нивоу, није довољно само да се остваре ефекти тржишног вредновања нових производних фактора и спонтано реструктуирање привреде ка секторима са највећим учешћем знања. Истичемо да становништво својим потенцијалом тј. величином (број становника) - квантитативним, као и нивоом образовања - знањем, тј. квалитативним одредницама, у знатној мери опредељује ефикасност производње, регионалну конкурентност, а самим тим и динамику привредног раста земље, али и сваког њеног региона. Важна карактеристика високообразоване радне снаге, са аспекта овог рада, је да управо она, механички мења ниво (сток) хуманог капитала, напуштањем регије порекла, односећи у имиграцијску регију свој хумани потенцијал, осиромашујући тиме регију свог порекла у оној мери у којој обogaћује имиграцијску регију. Сваки облик миграција неизбежно утиче на регионално исходиште и на миграцијско одредиште. С обзиром да и ниво хуманог капитала расте са развојем, онда је јасно зашто се инвестиције у хумани капитал и у истраживање и развој много интензивније спроводе у развијеним регионима.

Парадокс који се испољава на нивоу Србије је да се студенти из неразвијених округа, након завршених студија, не враћају у великом броју случајева у места порекла, а да се домаћи или страни инвеститори, с циљем коришћења подстицајних средстава државе и улагања у руралне средине, често пута сусрећу са непремостивим баријерама. Најчешћи разлог томе је низак ниво хуманог капитала средине у коју би инвестирали и користили одређене фискалне олакшице или друге подстицаје које држава нуди. С друге стране, инвеститори, домаћи, а пре свега страни, српско тржиште радне снаге посматрају као повољно са становишта ниских зарада и опредељују улагања у индустријске гране у којима технолошки ниво производње не захтева високостручан кадар, а самим тим и ниво зараде. Томе, нажалост, у извесној мери доприноси и држава, њени органи, као и органи локалних самоуправа, промовисањем „квалитетне и јефтине радне снаге“. Управо такав економски амбијент одражава се на низак животни стандард, што је генератор социјалних неусклађености и сиромаштва у Републици Србији и који, као такав, поспешује миграције, пре свега, високообразоване радне снаге.

3.1. Политика образовања у функцији развоја

Све се више одбацује распрострањено, али и погрешно гледиште да су ограниченост простора, енергије, обрадивог земљишта и других природних особина земље главне препреке њеном развоју, да би се све више потврђивало да су стечене способности људи, њихово образовање, искуство, вештине, здравље итд., битан услов развоја...²⁹⁷ Отуда, за решавање проблема привреде и друштва потребно је развити квантитативно–квалитативну теорију становништва. **Главни правац такве теорије мора бити у доказивању да ће улагања у квалитет становништва, у њихово знање, у великој мери одређивати будуће изгледе човечанства.** Морају се мењати не само схватања већ и економско–политичке мере, а то значи да ће будућност све више бити одређена способношћу људских бића у условима постојећег простора, енергије и обрадивог земљишта. Отуда су инвестиције у људе битан услов развоја у будућности.²⁹⁸

Порука **ендогених модела** учења и трансфера технологије као експликација је да се одговарајућом политиком образовања, односно шире, адекватном политиком развоја, може деловати у правцу подизања квалитета људског капитала, чиме се делује на повећање стопе привредног раста.

Људски капитал има важну улогу у **ендогеним моделима раста.**²⁹⁹ Ендогени модели раста истичу да се развој локалне економије, пре свега заснива на валоризацији високообразоване и оспособљене радне снаге, техничког и организационог знања, као и социјалне инфраструктуре одређеног подручја. Специфични развојни фактор се у

²⁹⁷ Адам Смит, Давид Рикардо, Томас Малтус, Карл Маркс и други, указивали су на тај проблем, али је чињеница да ни један од њих није могао да предвиди да ће економски развој првенствено бити завиштан, не од броја већ од квалитета становништва.

²⁹⁸ Стојиљковић, Д., Друштвене противуречности и економска криза, Ниш, 1990. године, страна 147.

²⁹⁹ Окосница ових теоријских приступа је став по коме улагање у хумани капитал, у знање, вештине и компететивност, како појединаца, тако и свих чланова једне друштвене зајединице представља далеко најзначајнији фактор привредног раста. Теоријски зачетак ендогених објашњења привредног раста представља рад **П. Ромера** (Paul Romer) који је оспорио валидност премиса неокласичног модела привредног раста **Р. Солоуа** (Robert Solow), пре свега због чињенице да ниска стопа конвергенције није у складу са неокласичном теоријом раста и да се приликом анализе привредног раста у обзир морају узети растућа економија обима у агрегатној производној функцији и екстерналије настале инвестирањем приватног капитала у националну привреду. Сматра се да Ромеров рад, између осталог, даје нека решења проблема везаних за акумулацију знања, физичког и људског капитала. Сличне претпоставке налазимо и у јако утицајном раду чији је аутор **Р. Лукас** (Robert Lucas), лауреат Нобелове награде за економију 1995. године, који суштину своје анализе директно усмерава на улогу људског капитала на привредни раст. Ово је већ битно одступање од старе теорије раста, заједно са јако поједностављеним равнотежним моделом у коме чиниоци теже оптимизацији активности истраживања и развоја. Ендогене теорије економског развоја детаљније испитују и улогу инфраструктуре, владе, као и широког спектра институционалних фактора и организација које утичу на привредни раст. Неки од поборника ендогених објашњења привредног раста су покушали да испитају и социолошке факторе. Као што је био случај и са традиционалним правцима теорије раста, неки од теоријских радова нове теорије раста су такође били условљени доступношћу података који садрже поређења реалних доходака *per capita* међу земљама.

суштини односи на људски капитал – знање, креирано путем образовања, а генерисано путем истраживања и развоја и путем јавне инфраструктуре. Локалну економску активност креира бројни сектор локалних актера, а сама производња се може посматрати кроз призму заједничког процеса. У таквом систему организације трансакциони трошкови су ниски и влада тзв. локална технолошка атмосфера. Односи између предузећа и људи регулисани су не само националним законодавством, већ и обичајима који имају корене у развоју локалне културе. Бројност, трошкови ангажовања, способност и мобилност радне снаге могу бити фактори диференцирања региона, а тиме и лоцирања хуманог капитала.

Утицај образовања на привредни развој је јако велики. Зато инвестиције у образовање треба третирати на исти начин као и инвестиције у капиталну опрему. Повраћај који нека земља или предузеће добија од инвестиција у образовање свакако мора све више бити чинилац који критично одређује конкурентност. Самим тим, политика образовања није само политика креирања људског капитала, већ је део укупне развојне политике друштва. Савремене тенденције развоја земаља тржишне привреде показале су да се образовање и стварање људских ресурса налазе у врху приоритета националних стратегија и политика друштвеног, економског и технолошког напретка.

Постизање одрживог развоја кроз пораст општег благостања становништва, стварање услова за продуктивније запошљавање, динамичније и колективније стваралаштво и промене у структури привреде и друштва су у корелацији са порастом нивоа образовања становништва, економског потенцијала, порастом продуктивности рада и рационалнијим коришћењем расположивих ресурса.

3.2. Систем образовања усклађен са потребама тржишта рада

Неусклађеност система образовања и тржишта рада један је од наизразитијих узрока незапослености, а пре свега незапослености младих у Републици Србији. Република Србија је једина земља у Европи која, нажалост, још увек нема **Национални оквир квалификација, нити адекватну номенклатуру занимања**, што додатно отежава избор професије или касније стицање додатних квалификација. Национални оквир квалификација треба да послужи послодавцима да поставе конкретне захтеве образовном систему о томе шта желе од образовања и какви су им кадрови потребни.

Национални оквир квалификација је каталог нивоа стечених квалификација са описима исхода учења који сваком нивоу одговарају, без обзира на начин и област на који је нека квалификација стечена.³⁰⁰ Једини валидан документ за сагледавање стања на тржишту рада тренутно је Национална класификација занимања коју користи Национална служба за запошљавање, а која је стара више од 25 година.

Образовање у Републици Србији мора да се прилагоди дугорочним потребама привреде и друштва. Знање треба да буде основ привреде, како би она била конкурентна и профитабилна. Како је овај процес дуготрајан и постепен, њега не може да остварује само надлежно Министарство просвете, нити то могу само стручне школе, већ морају активно да се укључе и све интересне групе које исказују своје потребе у систему стручног образовања - послодавци, предузећа/привредна друштва, синдикати, службе за запошљавање, Привредна комора Србије, Унија послодаваца Србије, родитељи, ученици, али и државна управа, општине, Министарство привреде, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике и друга релевантна министарства, што је у складу и са Законом о социјално-економском савету („Службени гласник РС”, број 125/04). Да би се то остварило, неопходно је успостављање заједничког договора/консензуса о конкретним правцима даље модернизације и реформисања стручног образовања и обуке.

У циљу постизања одрживог развоја целокупног друштва, јако је важан стратешки приступ. Систем образовања Републике Србије мора бити усклађен са реалним потребама и могућностима тржишта рада, водећи при том рачуна о регионалној структури привреде, регионалним карактеристикама (не)запослености, демографској структури становништва, ресурсима и бројним другим специфичностима локалне средине.

³⁰⁰ Влада Републике Србије, Министарство просвете, Национални оквир квалификација за боље повезивање између образовања и тржишта рада, Београд, 2015. године, <http://www.mpn.gov.rs/nacionalni-okvir-kvalifikacija-za-bolje-povezivanje-izmedju-obrazovanja-i-trzista-rada/>

3.3. Оптимална алокација „знања“ и мобилизација ендеогеног потенцијала Републике Србије

Већ смо констатовали да **економски раст** детерминише померање границе производних могућности неке привреде или региона растом расположивих ресурса у држави или ефикаснијим коришћењем постојећих ресурса. Инвестиције у људе и њихово образовање представљају најзначајнији извор ендеогеног раста и имају преваходни утицај на просперитет, економску позицију, иновативност и међународну конкурентност привреде. Међутим, под утицајем миграција, пре свега, високообразоване радне снаге, постоји основан ризик да инвестиције у образовање неће дати планиране резултате, што свакако неће утицати само на индивидуалне неуспехе на микро нивоу, него и на конкурентност земље на макроекономском плану.

Теорије базиране на променама у организацији радне снаге, развој неке привреде или одређеног региона очигледно објашњавају интеракцијом екстерних фактора (у националном или међународном контексту) и локалних актера (расположиви ресурси и фактори производње, индустријска и социјална структура конкретног подручја).

Мишљења смо, а то потврђују и теоретске претпоставке модела ендеогеног раста, као и уочена и анализирана повезаност индикатора регионалних асиметричности у овом раду, да **територијална неједнакост у расположивости и квалитету фактора рада као ендеогене варијабле појединих региона, детерминише сељење људског, а самим тим и сваког другог облика капитала ка местима оптималне употребе, изазивајући при том инвестиционе и дезинвестиционе циклусе и иницира и продубљује регионалне разлике, те преко преливајућих ефеката утиче на стопу привредног раста целокупне националне привреде.**

Међутим, економисти наглашавају да је теорија оставила простор за **деловање државе** која својим мерама, а по нама, преваходно у оквиру политике регионалног развоја и мобилизацијом ендеогеног потенцијала, може помоћи дугорочни и свеобухватни процес унапређења одрживог економског и друштвеног развоја региона и јединица локалне самоуправе, уз уважавање њихових специфичности.

Све више се шири сазнање да су миграције основна и неизбежна компонента економског и социјалног живота сваке државе и да ваљано регулисање миграција радне, а поготово високообразоване радне снаге, може бити корисно, како за појединце, тако и за друштва у целини, поготово водећи рачуна о остваривањима стопе дугорочног привредног раста. Република Србија, с тога, мора да искористи сва расположива средства на стварању услова за повратак стручњака у земљу, или бар интензивну сарадњу са њима у погледу научне и пословне интеграције. Национални интерес мора диктирати и саме приоритете политици. То је једини начин да се ублаже ефекти одласка високообразоване радне снаге из наше земље.

4. Одрживи развој кроз раст инвестиција и стимулисање прилива капитала

Одрживи друштвено-економски развој с једне, и неопходност укључивања у међународну поделу рада, с друге стране, захтевају од сваке националне привреде достизање одговарајућег нивоа конкурентности, који ће јој у условима глобализације омогућити равноправну тржишну утакмицу са осталим учесницима на међународном тржишту. Досадашња транзициона искуства сведоче, како смо већ истакли, да примењивани модел раста у Републици Србији није дао очекиване резултате. Напротив. Зато, мишљења смо да адекватном инвестиционом политиком у привредном сектору, постојећа ограничена финансијска средства треба усмерити у оне делатности које ће обезбедити испуњење циљева економске и инвестиционе политике и обезбедити трајно одржив привредни развој, повећање запослености и извоза, равномернији регионални развој и ефикасније коришћење постојећих ресурса.

4.1. Инвестициона политика у функцији равномерног регионалног развоја Републике Србије

Заостајање у степену економске развијености региона Републике Србије у односу на земље Европске Уније или друге земље у окружењу, може се надокнадити само подизањем конкурентности привреде, која у великој мери зависи од убрзања инвестиционих улагања у целини или од усмеравања инвестиционих улагања ка једној привредној делатности, грани, групи или ка конкретном предузећу, водећи рачуна о територијалној структури тих улагања.

Нажалост, Република Србија је суочена са технолошком заосталашћу, недовољним сопственим капиталом и домаћом штедњом за реализацију озбиљнијих инвестиционих пројеката. Због тога је у својим развојним плановима принуђена да се, у великој мери, ослања на туђе изворе. Стварање повољног инвестиционог амбијента и способност да се искористе сви позитивни и избегну негативни ефекти коришћења туђих извора су основни захтеви који се постављају пред креаторе економске политике Републике Србије. Економском политиком треба усмерити инвестиције у секторе привреде који се баве вишим фазама прераде производа и који стварају већу додатну вредност, јер је велико учешће репроматеријала и сировина у извозу показатељ неразвијености земље која има такву извозну структуру.

С друге стране, Република Србија се налази у позицији када је потребно инвестиционом политиком исправити бројне грешке досадашњег регионалног развоја, како би се зауставили негативни трендови који се огледају у повећању регионалних разлика у запослености, зарадама, извозу, нивоу инвестиција, инфраструктури, негативним демографским кретањима и слично.

Из развојне перспективе посматрано, најзначајније су инвестиције које подстичу продуктивност и технолошки напредак у сектору разменљивих добара јер позитивно утичу на повећање конкурентности и извоз домаће привреде. Конкурентски потенцијал националне привреде најбоље одражава њена извозна активност, док је регионална конкурентност у ствари способност региона да привуче инвеститоре, убрза и подржи привредну активност тако да привреда региона има одржив и динамичан раст.

„Инвестиције у транзиционом периоду у Републици Србији су пласиране највише у сектор неразменљивих добара – банкарство, осигурање, телекомуникације, енергетику, некретнине и трговину. Прилив инвестиција у сектор неразменљивих добара (посебно у сектор некретнина) обично доводи до кредитне експанзије, пораста цена имовине и доводи до премештања ресурса од разменљивих ка неразменљивим добрима. Растућа увозна тражња и смањена понуда разменљивих добара, додатно је оптеретила дефицит текућег платног биланса, што је морало да буде озбиљно упозорење креаторима економске политике Републике Србије приликом анализе ефеката страних директних инвестиција на ниво раста БДП, стопе незапослености и конкурентности домаће привреде.“³⁰¹

Неповољна је и чињеница да су се страни инвеститори углавном концентрисали на подручјима већих градова и развијених региона (са развијеном инфраструктуром и у близини главних саобраћајница), што је још више продубило ионако велике регионалне разлике. Управо то показују и резултати изнетих истраживања у другој глави дисертације: несклад у регионалној конкурентности, концентрација привредне активности успешних предузећа, висока добит и запослености у Београду и Јужнобачком округу, док су сви остали региони суочени са ниском привредном активношћу, неразвијеношћу и високом стопом незапослености.

Мишљења смо да мере које ће имати утицај на побољшање свеукупне и регионалне конкурентности предузећа, као неопходног услова за повећање извоза и за динамичан регионални развој, требају приоритетно бити усмерене у инфраструктурне инвестиције у путну привреду и инвестиције у енергетски сектор (хидро и термоелектране). Врло је важно обезбедити стабилне изворе инвестирања наше привреде. То се може постићи формирањем развојне (инвестиционе) банке на нивоу државе, регионалних развојно-инвестиционих банака, као и развојем регионалног тржишта хартија од вредности и повезивањем институционалних инвеститора и привреде. Посебну пажњу треба усмерити на стимулативно, институционализовано привлачење инвестиција од српске дијаспоре, уз континуирано сузбијање корупције и криминалитета у привреди, стварање профитно оријентисаног привредног амбијента и ограничавање изношења профита и исисавања капитала из Републике Србије.

³⁰¹ Аничих, Ј., Лакета, М., Вукотић, С., Инвестициона политика и регионални развој Србије у транзиционом периоду, Зборник Географског института „Јован Цвијић” САНУ, 61(3), 2011. године, страна 51

4.2. Инвестиције јавног сектора

Јавни сектор је део националне привреде који обухвата општи ниво државе као и нефинансијска предузећа под контролом државе (јавна предузећа) која се примарно баве комерцијалним активностима. Овај сектор обухвата предузећа која обављају делатности од општег интереса за све грађане: електропривреда, нафтна индустрија, сви облици транспорта, ПТТ саобраћај, комуналне службе. Као оснивач ових предузећа јавља се држава, односно, јединице локалне самоуправе.³⁰²

Значај јавног сектора у Републици Србији може се илустровати и подацима које наводи **М. Арсић**, да се путем пореза и јавне потрошње прерасподељује преко 40% бруто домаћег производа Републике Србије, као и да јавне инвестиције учествују са 15% у укупним инвестицијама.³⁰³ Аргумент у корист значајног стимулисања инвестиција у физичку и друштвену инфраструктуру, у циљу достизања одрживог развоја, утемељен је у високим приносима инвестиција у срединама са оскудним изворима капитала и неодложним потребама у тим срединама. Тежња сваког инвеститора садржана је у настојању да се са што мањим инвестиционим средствима остваре што већи ефекти. Међутим, слабости система управљања инвестицијама у Републици Србији резултирале су неадекватним приносима на јавне и приватне инвестиције. Јавне инвестиције, нарочито у инфраструктуру, могу да представљају и реакцију на политичко-економске мотиве и да у значајној мери одступају од економске ефикасности, сагледавајући дужину времена потребног за амортизовање извршених инвестиционих улагања.

Избор и реализација пројеката јавних инвестиција покрива велики број аспеката, од процене и селекције пројеката јавних инвестиција, буџетског циклуса и ефикасне јавне набавке, до здравог интерног буџетског мониторинга и контроле која подржава финансијско и програмско управљање. Управо, у циљу јачања напора за успостављање ефикасности и смањење корупције у реализацији инвестиционих пројеката, веома је битно постојање одговарајућих интерних контрола у надлежним министарствима, као и кредибилне функције ревизије инвестиционих пројеката. Преко потребна, али често недостајућа карактеристика система управљања јавним инвестицијама у Републици Србији је *ex post* евалуација завршених пројеката и вођење свеобухватних и прецизних регистара имовине, што би допринело адекватним приносима на јавне и приватне инвестиције.

³⁰² Веселиновић, П., Реформа јавног сектора као кључна детерминанта успешности транзиције привреде Републике Србије, Економски хоризонти, број 16, свеска 2, Крагујевац, 2014. године, стране 141-159

³⁰³ Арсић, М. и други, Реформа јавног сектора, Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020., Београд, 2010. године, стране 23-28

4.3. Привлачење страних директних инвестиција и приватизација

Утицај страних директних инвестиција на одрживи развој је комплексног карактера. Трансфер стране штедње или капитала преко страних директних инвестиција допуњује домаћу штедњу и тиме ствара могућност да инвестиције буду веће од домаће акумулације. Додатни капитал из иностранства може да делује као основ за излазак из зачараног круга сиромаштва, будући да се подизањем ефикасности у коришћењу расположивих ресурса, долази до повећања производње, запослености и привредног раста у земљи домаћина. Њихов значај се не огледа само у приливу неопходних средстава за инвестиције, како наводи **Љ. Савић**, већ пре свега у отварању процеса партнерских односа са компанијама из најразвијенијих земаља које представљају носиоце развоја у својој делатности.³⁰⁴

Република Србија не поседује довољно сопствених средстава за финансирање привредног раста и развоја и смањење регионалних неравномерности, па је због наведеног приморана да користи иностранства средства, која преузимају функцију главног покретача и кључног развојног фактора. „Према **UNCTAD**-овом (United Nations Conference on Trade and Development) Извештају о инвестицијама у свету 2014. године, ако се 1995. година узме као база, у Републику Србију се од тада до 2014. године слило 29,27 милијарди долара страних директних инвестиција, док је укупан одлив из Србије био 2,56 милијарди долара. Највећи инвеститори у посматраном периоду били су Fiat, Stada, Telenor, Michelin, Coca Cola, Microsoft, Газпром, Intesa Sanpaolo, Siemens итд.³⁰⁵

Највећи део страних директних инвестиција у Републици Србији се после 2000. године слио у финансијски сектор, послове са некретнинама, трговину и друге пословне услуге, али је њихов ефекат на повећање индустријске производње, запослености и извоза, за сада, релативно ограничен. Разлог је што су предузећа, банке и други привредни субјекти у које је инвестиран страни капитал, углавном оријентисани на домаће тржиште, а у доброј мери и на увоз. Овакав прилив страних директних инвестиција, по свему судећи, био је мотивисан приватизационом куповином, али и куповином тржишта и стварањем доминантног положаја и формирањем забрањених картелских споразума.

³⁰⁴ Савић, Љ., Како у условима приватизације у Југославији повећати прилив страних директних инвестиција, Економске теме, 40, бр. 1-2, Ниш, 2002. године, страна 203

³⁰⁵ Привредна комора Београда, Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање, Инвестиције, Београд, јун 2015. године, страна 7

Република Србија суочена је и са проблемом неравномерне алокације страних директних инвестиција на својој територији. Управо се оне могу користити и као показатељ регионалних неравномерности, указујући на неједнак регионални развој. Мада нико у Републици Србији не води статистику инвестиција по општинама и градовима, сасвим је извесно да су најразвијенији градови (и општине из њиховог окружења) најчешћа дестинација инвеститора. Неравномеран распоред страних директних инвестиција, на свим нивоима, имао је за последицу не само неједнак развој, већ и продубљивање регионалних разлика међу регионима Републике Србије. Битна карактеристика страних директних инвестиција у Србији је, дакле, мала дисперзија на регионалном нивоу. Развијенија и напреднија подручја - Град Београд и подручје АП Војводине, привлаче много више страних инвестиција, у односу на сиромашнија и неразвијена подручја, готово целокупно подручје Републике Србије јужно од Београда.

Отуда, са аспекта циља регионалног развоја, начелно се може изнети став да прилив страних директних инвестиција у периоду од 2000. године до данас, у Републици Србији не само да није подстакао решавање проблема регионалног развоја, већ је и погоршао ситуацију у неразвијеним општинама Републике Србије, уз чињеницу да огромна новчана средства подстицаја предузећима из буџета Републике Србије нису дала оптимални ефекат.

Процес приватизације, такође, није дао значајније позитивне ефекте. Наиме, у приватизованим предузећима углавном није дошло до трансфера технологије у било ком облику, што је требало да повећањем конкурентности омогући оспособљавање домаћих фирми за међународну тржишну утакмицу, а што је био примарни мотив приватизације. Такође, врло је мали број приватизованих предузећа која су наставила са процесом производње у оквиру делатности предузећа. Уместо модернизовања процеса производње и „know-how”-а, набавке нове опреме, креативнијег приступа новим тржиштима, повећања броја запослених, бројни су примери³⁰⁶ непоштовања уговорних обавеза, исисавања капитала, исказивања резултата пословања привредних друштава са губитком и избегавања плаћања пореза на добит Републици Србији.

Управо из тог разлога, намеће се закључак да је неопходно променити тренутни модел раста, убрзањем структурних и социо-економских реформи, мерама усмерених на ревитализацију индустрије и реиндустријализацију привреде Србије, у правцу отварања више радних места и осигуравања бољег животног стандарда становништва, а све то на бази значајног повећања иновативности и конкурентности, применом ендогених модела раста.

³⁰⁶ Митровић, П., Привредна друштва - губиташи и губитници, <http://www.ceopom-istina.rs/ekonomija/privredna-drushtva-gubitashi-i-gubitnitsi/>

4.4. Подстицање реиндустријализације и извозно оријентисани раст

Регионалне разлике, настале као поремећаји или неусклађености територијалне структуре привреде, врше негативан утицај на целокупан привредни развој и изазивају појаву неусклађености у социјалном, културном и политичком животу друштва. С тим у вези, **Ж. Глигоријевић** наводи да се у таквој ситуацији мора отпочети са креирањем и спровођењем одређених мера и са стварањем услова за отклањање тих поремећаја и неусклађености у структури привреде. То значи, да се мора приступити **релативизирању регионалних разлика** и њиховом свођењу на један разуман и друштвено прихватљив минимум који, бар за сада, није прецизно утврђен.³⁰⁷

Наравно, реч је о једном сложеном и дугорочном процесу трансформације територијалне структуре привреде, који држава треба да спроводи својим мерама у области регионалног аспекта привредног развоја. Мере које су у великом броју земаља имале за циљ релативизирање великих регионалних разлика директно су биле везане за **размештај индустријских капацитета**. На основу теорија о регионалном развоју, изложених средином XX века, сматра се да су структурне промене у повратној спреси с регионалним променама индустрије и да су обе те компоненте у вези са променама у индустријском макросистему државе.³⁰⁸ То управо показује да изградња и развој сопствене индустрије, представља основни метод привредног развоја у циљу релативизирања регионалних диспропорција. Без индустрије нема развоја, а ни стабилности националне економије. Стварање складне индустријске структуре, у свакој економији, представља дугорочан процес, који захтева стратешко планирање и перманентно образовање. Развој индустрије и формирање њене регионалне структуре, у ствари, представљају две стране јединственог процеса, па се због тога, у процесу креирања развојне политике, као и процесу изградње и развоја индустрије води рачуна о размештају индустријских капацитета, како би се створили услови за њен рационални развој.

По речима **Љ. Савића**, „убрзана индустријализација имала је веома значајно место у послератном развоју Републике Србије. За кратко време остварени су врло импресивни резултати. По нивоу развијености Србија је крајем осамдесетих година прошлог века припадала групи средње развијених индустријских земаља. У последњој деценији 20. века Србија се суочила са огромним проблемима (распад СФРЈ, грађански рат, санкције, хиперинфлација, агресија НАТО пакта), што је веома неповољно деловало на развој индустрије. Уместо индустријализације, након 2000. године,

³⁰⁷ Глигоријевић, Ж., Економика индустрије, Ниш, 2008. године, страна 264

³⁰⁸ Грчић, М., Раткај, И., Структурне промене и регионална диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције (1988-2005), Београд, 2006. године, страна 97-112

успостављен је модел развоја који се ослањао на прилив страног капитала, увоз и динамичан раст услуга. Изабраном стратегијом развоја, катастрофалним моделом приватизације и потпуном либерализацијом спољне трговине Србије, практично је настављено убрзано урушавање српске индустрије, започето крајем прошлог века. Од почетка глобалне економске кризе, Србија се налази у веома тешкој економској ситуацији. У тражењу могућих одговора, како савладати кризу и успоставити ефикасан и дугорочно одржив модел развоја, **поновна извозно оријентисана индустријализација чини се као сасвим реална и прихватљива алтернатива.**³⁰⁹

Поучени искуствима из прошлости, мишљења смо да не треба спорити кључну улогу индустрије у будућем привредном развоју Републике Србије. Међутим, како наглашава **Г. Бошковић**, нужно је из основа променити њену стратегију развоја. Наша земља се врло брзо мора оријентисати на **експортно-оријентисану стратегију реиндустријализације**, чиме би се створили потребни услови за раст производње, запослености, смањење спољног дуга итд. Реализација извозно оријентисане стратегије развоја индустрије и измена њених основних праваца развоја захтева дефинисање „нове“, активне и софистициране индустријске политике.³¹⁰ Креирањем подстицајне политике и обезбеђењем адекватне институционалне основе, индустријска политика би водила равнотернијем регионалном развоју, путем спровођења разноврсних регионалних развојних планова и програма, усмерених на успостављање равнотеже у регионалном развоју. Ширење индустријских капацитета у недовољно развијеним подручјима допринеће активирању и потпунијем коришћењу људског фактора, у комбинацији са локалним могућностима за развој пољопривреде, индустрије и других привредних области. Улога индустрије у подстицању равнотернијег регионалног развоја је, отуда, вишеструка. Формирањем снажног сектора малих и средњих предузећа, која су извозно оријентисана и високо конкурентна, индустријски сектор ће бити усмерен на остваривање задовољавајуће стопе привредног раста, уз проширење постојећих капацитета или покретање нових послова, у сврху повећања запослености.

Битна улога индустрије је и у унапређењу људског потенцијала, путем промене квалификационе структуре и запошљавања у недовољно развијеним подручјима, чиме се спречавају даље миграције. Посебно треба радити на бољој пословној повезаности региона путем удруживања предузећа у кластере, пословно-технолошке инкубаторе и научно-технолошке паркове.

³⁰⁹ Савић, Љ., Индустријализација – мит или стварност, Могуће стратегије развоја Србије, Београд, 2014. године, страна 297

³¹⁰ Бошковић, Г., Нужност извозно оријентисане стратегије реиндустријализације Србије, Економске теме, број 2, 2011. године, страна 247

4.5. Валоризација потенцијала за развој пољопривреде

Висок удео пољопривреде у основним макроекономским агрегатима Републике Србије у односу на друге земље, може се са једне стране приписати богатим природним ресурсима и повољним климатским условима за пољопривредну производњу, а са друге стране споријем процесу структурног реформисања остатка привреде и застојима у том процесу.

Транзициони период је оставио несагледиве последице на развој пољопривреде и српског сељака. Домаћа индустрија пољопривредне механизације и минералних ђубрива неуспешно су приватизоване, што је изазвало пад производње и високу зависност од увоза. Приватизован је и затворен једини произвођач комбајна и берача за кукуруз („Змај“), а индустрија трактора је у процесу реструктурирања.

Привредна друштва за производњу минералних ђубрива су већином престала са радом, а у многима која раде производња је сведена на минимум. Највећи део потребних количина минералних ђубрива (око 60%) се обезбеђује из увоза.³¹¹

У производњи и увозу минералних ђубрива преовлађују стандардне комбинације компоненти, које нису најбоље прилагођене потребама пољопривредног земљишта у Републици Србији. Производња средстава за заштиту биља је, такође, и по обиму и по структури недовољна, па се највећи део потреба, као и код минералних ђубрива, подмирује увозом.

Поред домаћег, као семенски материјал се све више користи и увозни сортимент. Код пшенице још увек преовлађује домаћи сортимент, док се код кукуруза подједнако користе домаћи и страни хибриди. У производњи индустријског биља, се у значајној мери, користе стране сорте и хибриди, с тим што код сунцокрета и шећерне репе преовлађују страни хибриди, а код соје домаће сорте. Значајне количине семенског материјала се увозе и за потребе производње поврћа. Домаћа производња лозног садног материјала је у опадању, а главни проблеми су недовољна производња сертификованог садног материјала, квалитет садног материјала и неадекватна контрола производње. Велика опасност по пољопривредну производњу, контролу производње хране за становништво Републике Србије, његово здравље и здравље генерација које долазе, представља могућност увоза и дистрибуције генетски модификоване хране и семена.

³¹¹ Влада Републике Србије, Правилник о националној листи индикатора заштите животне средине, Службени Гласник Републике Србије бр. 37/2011, НЛИ 10.68 - Потрошња минералних ђубрива и средстава за заштиту биља

Пољопривредно земљиште је производно и економски најважнија категорија расположивог земљишта, које представља практично необновљиви природни ресурс и релативно ограничавајући услов за организовање пољопривредне производње, прехранбене сигурност и одрживу будућност становништва.

Коришћено пољопривредно земљиште је производно-економски најзначајнији део укупног пољопривредног земљишта, јер се на њему организује целокупна пољопривредна производња за натуралну и тржишну потрошњу. Зато су показатељи обезбеђености коришћеним пољопривредним земљиштем најзначајнији за сагледавање стања и планирање развоја пољопривредне производње за све нивое анализа, од државних стратегија до оцене производно-економске одрживости појединачног пољопривредног газдинства и самоодрживе прехранбене сигурности становништва.

Пописом пољопривреде 2012. године први пут су у досадашњим јавним базама података о земљишним ресурсима констатоване две забрињавајуће чињенице:

- укупно пољопривредно земљиште (3.861.477 ha) је мање од половине (49,8 одсто) укупне територије Републике Србије (77.592 км²);
- не користи се чак 424.054 ha или 11,0 одсто пољопривредног земљишта, односно сваки девети хектар укупног пољопривредног земљишта.³¹²

Учешће некоришћеног у укупном пољопривредном земљишту је релативни показатељ који квантитативно и посебно квалитативно релативизује богатство односно указује на „мртав капитал“ најзначајнијег ресурса за пољопривредну производњу у Републици Србији. Уствари, некоришћено пољопривредно земљиште по становнику је најчешће коришћени показатељ за илустрацију нашег неодговорног односа према најзначајнијем ресурсу за самоодрживо обезбеђење прехранбене сигурности становништва.

Заступљеност некоришћеног у укупном пољопривредном земљишту креће се између свега 1,8% у Сремској и чак 39,2% у Пчињској области, док се разлике по општинама крећу од свега 0,2% у војвођанском Житишту (која, са Темерином, има и највећу заступљеност укупног пољопривредног земљишта – 86,1%) до чак 75,0% у аграрно запостављеној и демографски девастираној Црној Трави – која је по овом показатељу „лидер“ међу чак 40 општина које карактерише национално натпросечна заступљеност некоришћеног у укупном пољопривредном земљишту у Региону Јужне и Источне Србије.³¹³

³¹² Шеварлић, М., Пољопривредно земљиште у Републици Србији, Тематска студија на основу Пописа пољопривреде 2012. године, Републички завод за статистику, Београд, 2015. године

³¹³ Шеварлић, М., Пољопривредно земљиште у Републици Србији, исто, страна 90

У методолошком погледу, некоришћено пољопривредно земљиште не указује на „губитак“ производње, **већ на потенцијално могућу, а неостварену пољопривредну производњу.**

Управо, анализирајући податке о некоришћеном пољопривредном земљишту, **М. Шеварлић** у својој студији „Пољопривредно земљиште у Републици Србији“ указује на потенцијално могућу, а неостварену производњу у овој области. Залаже се за ургентну израду детаљне анализе узрока необрађивања пољопривредног земљишта и могућности укључивања одређених површина некоришћеног земљишта у пољопривредну производњу. У том циљу предлаже разматрање конкретних активности и мера које ће смањити некоришћено пољопривредно земљиште и истиче да је неопходно у аграрној и руралној политици Републике Србије већи значај придавати земљишној политици и обезбедити више средстава за бољу заштиту, потпуније уређење и рационалније коришћење пољопривредног земљишта, као природног и производног ресурса.

Примера ради, наводи **М. Шеварлић**, „убрзаним сертификарањем за органску пољопривреду 90.000 ha и за планско пошумљавање дрвенастим цветницама (багрем, липа и кестен) 100.000 ha или око 45 одсто од укупно 424 хиљаде хектара некоришћеног пољопривредног земљишта, Србија би постала регионални лидер у производњи органских производа и еколошког меда са годишњим повећањем вредности пољопривредне производње за додатних 381 милион евра – што је сразмерно вредности преко половине производње кукуруза, а истовремено би се запослило више пољопривредних радника него у укупној производњи жита у Србији.“³¹⁴

У настојању да се што јасније трасира правац будућих реформи пољопривредног сектора, у склопу спољних и унутрашњих изазова са којима се исти суочава, као и да се дефинишу мере и активности за обнову и активирање развојних потенцијала руралних средина, Министарство пољопривреде и заштите животне средине покренуло је израду стратешког документа. Резултат је Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024., која као основни и дугорочни стратешки документ дефинише циљеве, приоритете и оквире политичких и институционалних реформи у области пољопривреде и руралног развоја. Поред тога, документ дефинише оквир буџетске подршке (укупно и по стубовима мера), који недвосмислено одражава **развојно опредељење** нове Стратегије.

³¹⁴ Шеварлић, М., Пољопривредно земљиште у Републици Србији, Тематска студија на основу Пописа пољопривреде 2012. године, Републички завод за статистику, Београд, 2015. године, страна 90

5. Стварање нових радних места подстицањем развоја конкурентне и предузетничке привреде

Како смо изнели у делу дисертације, у коме говоримо о регионалним карактеристикама (не)запослености, у Републици Србији је у 2014. години, по подацима Републичког завода за статистику, било запослено 49,6% популације радног узраста од 15 до 64 године. Тај податак указује да Република Србија има један од најнижих нивоа запослености у Европи. Предуслов и један од најважнијих циљева остваривања одрживог друштвено-економског развоја Републике Србије јесте, управо, стварање нових радних места и смањење стопе незапослености, развојем привреде, која своју дугорочну конкурентност гради на предузетничкој иницијативи, знању, примени нових технологија и иновативности. Реализација овог циља примарно захтева повећање ефикасности тржишта рада и промену структуре радне снаге. Растом конкурентности доћи ће до привлачења нових инвестиција чији је резултат креирање нових радних места. Међутим, према извештају Светског економског форума за 2015. годину Република Србија је рангирана тек на 94. позицији, на листи која обухвата 140 земаља са забележеном вредношћу Индекса глобалне конкурентности од 3,89.³¹⁵ Тај податак нам говори да је скуп институција, политика и чинилаца који одређују степен продуктивности земље на незадовољавајућем нивоу. Нивоом конкурентности изражава се капацитет националне привреде да у средњорочном периоду генерише одржив економски раст на постојећем нивоу развијености. Конкурентност сваке земље је одређена продуктивношћу предузећа која у њој послују, те је повећање продуктивности и унапређење квалитета производа и услуга ултимативни циљ за јачање одрживости домаће привреде.

Мишљења смо да развој конкурентне и предузетничке привреде, у циљу остваривања одрживог друштвено-економског развоја Републике Србије треба да буде заснован, између осталог, на спровођењу мера политике регионалног развоја, и то на:

- подстицању и развоју регионалне и локалне политике запошљавања;
- подизању регионалне конкурентности кроз активирање регионалних развојних потенцијала;
- развоју пословне инфраструктуре у Републици Србији;
- унапређењу приступа изворима финансирања;
- подршци за развој иновација;
- јачању женског предузетништва и предузетништва младих;
- унапређењу институционалног капацитета у кључним областима на свим нивоима власти.

³¹⁵ Влада Републике Србије, Индекс глобалне конкурентности 2015. године, на основу података Светског економског форума (WRF), http://www.mfin.gov.rs/newsitem.php?id=11529&change_lang=ls

5.1. Подстицање и развој регионалне и локалне политике запошљавања

Имајући у виду изазове у области запошљавања и на тржишту рада, са којима се суочава Република Србија, а на које смо указали у другој глави дисертације, сматрамо да стратешки правци и приоритети стратегије запошљавања у наредном периоду треба да буду: **подстицање запошљавања у мање развијеним регионима и развој регионалних и локалних политика запошљавања, унапређење квалитета људског капитала, развој институционалних капацитета и експанзија програма активне политике запошљавања, редуковање дуалности на тржишту рада.**

Имплементацијом различитих мера активне политике запошљавања настоји се да се утиче на кретања на тржишту рада, а у циљу смањења незапослености, отварања нових радних места, реструктурирања привреде, подстицања регионалног развоја и смањења структурне неусклађености између понуде и тражње за радном снагом, како у погледу подстицања територијалне покретљивости, тако и са становишта квалификационе структуре, односно подстицања професионалне покретљивости радне снаге. Организовање конкретних обука, на основу потреба локалних тржишта рада, јесте један од начина усаглашавања потреба локалних тржишта рада са радном снагом која има адекватне вештине и знања.

Сматрамо јако битним, да подстицајне мере у циљу повећања локалне запослености, морају бити усмерене у прецизно утврђене гране и секторе привреде које имају одређене конкурентне предности у структури производње или неком развојном ресурсу. Мишљења смо, да уз адекватну процену тржишних ризика, треба подстицати оснивање предузећа са већим бројем запослених. Подстицајним мерама фискалне политике, у смислу прогресивног опорезивања а, у почетним годинама рада, чак и ослобађањем плаћања пореза и доприноса у целости, створити реалне основе за опстанак таквих предузећа на тржишту. Још једна координирана мера, која ће гарантовати одрживост и повећати шансе за успех новозапослених, мора бити у домену заштите домаћег тржишта. То наглашавамо, уочавајући да је држава преко својих институција последњих година подстицајним мерама, у циљу повећања запослености, пре свега, у срединама где је велики број незапослених, улагала и онако оскудна финансијска средства, без координације и поменутих пратећих мера, што је утицало да је јако мали број новооснованих предузећа или новозапослених опстао на тржишту, и поред добрих идеја и послова који су начелно указивали на потенцијални успех.

Локална самоуправа у наредном периоду треба да добије нову улогу у креирању локалне политике запошљавања, уважавајући све карактеристике и специфичности локалног окружења, као и активности на успостављању прогноза на тржишту рада и система за мониторинг и евалуацију мера и програма активне политике запошљавања.

5.2. Подизање регионалне конкурентности кроз активирање регионалних развојних потенцијала

Стварање нових радних места, подизање животног стандарда и регионални развој сваке земље зависи од броја и успешности пословања малих и средњих предузећа и предузетника, као и од њиховог што равномернијег регионалног распореда. Подизање регионалне конкурентности је кључни фактор регионалног развоја и унапређења конкурентности националне привреде. Управо из тог разлога, држава предузима бројне активности на пружању подршке развоју пословног окружења и институционалних капацитета који ће стимулисати развој иновативности и конкурентности малих и средњих предузећа и предузетника, узимајући у обзир карактеристике региона и њихових компаративних предности. Отуда, предмет политике регионалног развоја, како наводе **Б. Крстић** и **Д. Вукадиновић**, треба да буде „побољшање, управо тих, индивидуалних детерминанти (фактора) који ће својим утицајем повећати конкурентност региона и обликовати резултате пословања, продуктивност рада и запосленост.“³¹⁶

У најнижој фази конкурентности, у факторима вођеној фази, земље конкуришу са расположивим факторима и природним ресурсима. Компаније конкуришу на бази цена и продају своје производе уз ниску продуктивност, која се испољава у ниским платама. Са унапређењем развоја, расту и плате па земља прелази у средишњу фазу развоја у којој је конкурентност заснована на ефикасности, у којој се развијају ефикаснији производни процеси и повећава квалитет производа. „Како се земља помера ка највишој, иновационој фази, биће у могућности да одржава више плате, а тиме и растући животни стандард, уколико је у њој бизнис оспособљен да конкурише новим и иновативнијим производима. У овој фази, компаније конкуришу, пре свега, сопственом иновативношћу и производњом нових и диференцираних производа који користе најосмишљеније производне процесе.“³¹⁷

Полазна тачка унапређења конкурентности јесте потпуно разумевање свих снага које исту обликују. Директан утицај на повећање регионалне конкурентности има политика развоја малих и средњих предузећа, али и мере и стратегије усмерене на повећање конкурентности од стране државе. Отуда су **Н. Савић** и **М. Џунић** мишљења да у циљу јачања конкурентности, активан приступ не значи да мала и средња предузећа и предузетници само прате савремене трендове и да се интересују за

³¹⁶ Крстић, Б., Вукадиновић, Д., Детерминанте конкурентности МСПП – претпоставке за равномерни регионални развој, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2011. године, страна 553

³¹⁷ Sala-I-Martin, X., J. Blanke, M. D. Hanouz, T. Geiger, I. Mia and F. Puaa, The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations, u: Porter, M. E., X. Sala- i-Martin and K. Schwab, eds., Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, 2007, page 3-50.

остварење раста тржишног учешћа, већ и да: (а) препознају и развијају своје интерне ресурсе и способности и (б) развијају кључне факторе (ресурсе) за јачање своје стратешке позиције. У циљу превазилажења тренутне ситуације и повећања конкурентности региона и привреде у целини, држава се мора постарати да створи пословни амбијент за раст и развој сектора малих и средњих предузећа кроз развој компетенција, јачање иновативности и профитабилности, развој предузетничке културе, кооперације, јачање лидерства и менаџмента.³¹⁸

Регионална конкурентност детерминисана је бројним факторима и условима. Најпре, **људски капитал** својим квалитетом, пружа бољу могућност стварања веће додате вредности у производњи, подложнији је иновацијама и усвајању нове технологије, те може допринети расту регионалне конкурентности. Овде је важно напоменути да велики утицај има и структура запослене радне снаге, узимајући у обзир године и ниво њиховог образовања на датом подручју. Потреба за унапређењем знања и вештина је доминантна карактеристика савременог послованог амбијента. Из тог разлога је управљање људским ресурсима директан извор побољшања квалитета и продуктивности, па самим тим и конкурентности.

Важну компоненту регионалне конкурентности представљају и различити облици пословне инфраструктуре предузећа, а пре свих, њихови **кластери**.³¹⁹ У регионима у којима су развијени кластери постоји већи ниво специјализације, боља пословна организација, позитивни ефекти предузетничке мреже, боља информисаност. Не мањи значај на регионалну конкурентност имају **и индустријске зоне, паркови и пословни инкубатори**.

У регионима у којима постоји квалитетније **пословно окружење** привредници и предузетници остварују већу ефективност пословања и ефикаснији развој.

Одговарајућом регионалном политиком, уз подршку институција (фондови, агенције, итд.) генерише се конкурентност региона и раста привреде. Ова детерминанта има посебан значај за земље у транзицији због непостојања мреже **институција или њихове слабе развијености**.

³¹⁸ Савић, Н., Џунић, М., Конкурентност Србије у региону, Сингидунум, Београд, 2008.године, стране 5-8

³¹⁹ У основи овог појма налази се кооперација, као заједничко деловање најмање два предузећа, у циљу повећања пословног учинка, односно остваривања синергијског ефекта – када је заједнички учинак већи од збира појединачних учинака. Наиме, предузећа нису изоловани ентитети, већ у обављању својих активности остварују интеракције са клијентима, добављачима, конкуренцијом и јавним институцијама. Свакако да квалитет веза и систем односа које предузеће успоставља са другим субјектима може битно да утиче на његову конкурентску предност. Учествовањем у кластеру, предузећа подижу ниво конкурентности, омогућава им се излазак на шира тржишта, приступ фондовима и повољнијим кредитима. Преузето од: Бошкових, Г., Костадиновић, И., Кластери малих и средњих предузећа – кључ економског развоја, Школа бизниса, број 4, Нови Сад, 2011. године, страна 59

Важну детерминанту регионалне конкурентности представљају и **иновације**. На развој иновативности значајно утиче постојање и повезаност истраживачких центара, универзитета, компанија, јавних, финансијских и других институција, у смислу проналажења и примене нових технологија, побољшања производње, менаџмента и организације процеса.

Инвестициона атрактивност, исто тако, представља веома важну детерминанту раста и конкурентности региона. Што је више инвестиција у региону – већа је и његова атрактивност, а самим тим и конкурентност. На атрактивност региона за инвестирање утичу: удаљеност од тржишта, изграђеност инфраструктуре, регулаторно окружење, цене фактора производње, квалитет људског капитала, социјална и политичка стабилност.

Конкурентност региона зависи и од **продуктивности сектора који су у њему заступљени**. Они сектори који стварају већу вредност имају и већи утицај на регионални раст, у односу на оне секторе чији је утицај мањи. Та структура треба да се заснива на оним секторима који имају највећу продуктивност, што ће аналогно утицати на већу регионалну конкурентност.

На конкурентност региона велики утицај има и **инфраструктура**. Пре свега, ту се мисли на: саобраћајну, телекомуникациону, информатичку, енергетску, социјалну, пословну и институционалну инфраструктуру.

Локација региона може представљати велику предност јер региони лоцирани у близини великих и развијених центара (региона), имаће позитивне ефекте на конкурентност од таквог „суседства“. Слично важи и за оне регионе који се налазе у близини транспортних коридора или граничних прелаза. Изоловани региони немају географско-локационе предности.

Социјални капитал и неформалне институције представљају посебан аспект конкурентности региона који се базира на традицији, снажним осећањима припадности и поверењу грађана. Региони ниске факторске продуктивности често креирају своју конкурентску позицију, управо на основу тих „неопипљивих“ фактора. С тога, у циљу смањења регионалних неравномерности и постизања одрживог друштвено-економског развоја, у овом раду, посебно указујемо на спрску **дијаспору**, која као важан ресурс локалног и регионалног развоја, кроз развој малих и средњих предузећа и предузетништво, може подстаћи развој привреде, повећати регионалну конкурентност привреде, повећати регионалну запосленост, обуздати миграционе процесе, смањити ниво сиромаштва, али и допринети бржем приступу глобалном тржишту рада и глобалној мрежи знања и иновација.

Имајући све ово у виду, можемо констатовати да је подизањем регионалне конкурентности кроз активирање регионалних развојних потенцијала и реализацијом посебних стратегија повећања конкурентности сваког појединачног региона у Републици Србији, могуће утицати и на повећање конкурентности читаве националне привреде.

Сагледавајући изнето, превасходно је важно дефинисати приоритете развоја, који ће омогућити развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст, подстицање иновација, повезивање науке, технологије и предузетништва, повећање капацитета за истраживање и развој, а самим тим и услова за привлачење нових инвестиција. Као посебан приоритет јавља се дефинисање јасне националне регионалне политике, у циљу смањења регионалних неравномерности и постизања одрживог друштвено-економског развоја. Мере подршке развоју малих и средњих предузећа и предузетништва у наредном периоду су препознате и детерминисане од стране креатора економске (и регионалне) политике Републике Србије: (а) унапређење пословне инфраструктуре; (б) унапређење приступа изворима финансирања; (в) подршка за развој иновација; (г) унапређење приступа новим тржиштима и (д) јачање женског предузетништва и предузетништва младих.³²⁰

5.3. Унапређење пословне инфраструктуре у Републици Србији

Мала и средња предузећа у Републици Србији у свом пословању и развоју, сусрећу се са великим проблемима и ограничењима. Да би се олакшало пословање, њихов развој убрзао и унапредио, развијају се бројни елементи пословне инфраструктуре (пословни инкубатори, кластери, индустријске зоне и паркови, braunfield локације), са циљем да се помогне малим и средњим предузећима да ојачају своју конкурентност на тржишту. Досадашњи развој пословне инфраструктуре у Републици Србији показује да је остварен одређени напредак на том плану, али нажалост, развој појединих елемената пословне инфраструктуре није био плански и није уважавао стварне потребе и захтеве малих и средњих предузећа и подручја на коме она послују, што проузрокује недовољну ефикасност у раду, слабе ефекте на подизању конкурентности предузећа и одсуство дугорочно стабилних извора финансирања.

³²⁰ Влада Републике Србије, Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године, 05 Број: 023-3281/2015-1, Београд, 26. марта 2015. године

Индустријске зоне, паркови и пословни инкубатори, као ефикасни механизми за подстицање индустријског развоја, представљају важан стуб политике регионалног развоја Републике Србије, јер се њиховим оснивањем могу повећати конкурентност малих и средњих предузећа и предузетника, привући инвестиције и подстаћи равномернији регионални развој.

Пословни инкубатори представљају један од инструмената подршке при формирању нових и одрживих предузећа. Пословни инкубатори пружају непосредну подршку малим и средњим предузећима и предузетницима у пословању, у почетном периоду њиховог постојања, када су најосетљивији и најподложнији неуспеху. Примарна улога и циљ пословних инкубатора је да кроз сет услуга, подстичу креирање успешних предузећа са тежњом да иста при напуштању инкубатора буду финансијски ликвидна и самоодржива. Пословни инкубатори су такође ефикасан инструмент у трансферу технологије и при сарадњи између научног сектора и индустрије. На локалном и регионалном нивоу, пословни инкубатори су инструмент за подстицај раста нивоа запослености, трансфера технологије и иновација.

Пословна инфраструктура се, као важан инструмент развоја конкурентног сектора малих и средњих предузећа и предузетника, помиње у разним развојним документима, али не постоји стратешки и законски оквир који уређује развој исте. Финансирање изградње и рада пословне инфраструктуре, до сада је углавном било засновано на *ad hoc* принципу и то из средстава Националног инвестиционог плана, билатералних донација, зајмова и кредита међународних финансијских институција. У протеклом периоду, активности наведених институција и агенција нису у сваком моменту деловале координирано, нити су давале адекватан одговор на променљиве потребе малих и средњих предузећа и предузетника.

Да би пословна инфраструктура постала покретач локалног развоја, потребно је потенцијалним инвеститорима понудити максималне подстицаје и погодности, као што су: општинско земљиште и инфраструктура по повољним ценама; ослобађање плаћања општинских пореза и дажбина за изградњу и коришћење објеката; ниске цене закупа простора и земљишта; ослобађање плаћања пореза на плате и пореза на добит предузећа; порески кредити; локалне и државне субвенције. На тај ће начин унапређена пословна инфраструктура обезбедити прилив директних инвестиција, примену нових технологија и едукацију радне снаге. Утицаће и на смањење незапослености, а с обзиром на то да се, по правилу, индустријске зоне, паркови и пословни инкубатори изграђују ван централних делова градова, утицаће и на смањење регионалних неједнакости и подстицање економског јачања мање развијених општина.

Изградња **индустријских зона** инвеститорима свакако доноси корист, али се поставља питање њихове рентабилности са становишта општина и градова. Уколико локалне самоуправе нису у стању да процене реалне потребе за даљим ширењем зона, онда то свакако треба да уради држава, како не би финансирала промашене пројекте, а наши градови избегли судбину да од талаца пропалих фабрика постану заробљеници пустих зона. Изузетан пример за ову констатацију је нова индустријска зона у Лесковцу.³²¹ Наиме, укупна вредност пројекта „Зелена зона“, изграђеној на површини од 100 хектара је 1.562.710 евра. Прва и друга фаза инфраструктурног опремања су наводно, завршене. Изградња кружног тока је у фази реализације (уговарање радова). Пројекат „Видљивост Зелене зоне“ требало је да допринесе повећању видљивости ове индустријске зоне код потенцијалних инвеститора и партнерских компанија, као и код домаћих пољопривредних произвођача, њихових удружења и кластера. Децембра 2015. године Управни одбор Европског ПРОГРЕС-а одобрио је додатно финансирање пројекта „Унапређење услова за развој инфраструктуре израдом плана детаљне регулације за подручје ПГР16 - Зелена зона - исток целина 4б“ у Лесковцу. Реч је о проширењу Зелене зоне за још 53,50 хектара. Укупан буџет додатног пројекта је око 25.000 евра од којих ПРОГРЕС финансира 15.000 евра, а остатак од 9.200 евра ће обезбедити град Лесковац. Нажалост, и после неколико година у новој индустријској зони Лесковца није изграђен ни један објекат, нити је пословање започело иједно мало и средње предузеће или предузетник.³²²

У сврху повећања конкурентности малих и средњих предузећа и предузетника, привлачења инвестиција и подстицања равномернијег регионалног развоја, унапређење пословне инфраструктуре је јако користан инструмент политике регионалног развоја. Мишљења смо, да као важан инструмент развоја конкурентног сектора малих и средњих предузећа и предузетника, пре свега, пословни инкубатори, морају бити јасно профилисани и усмерени на циљне групе од посебног значаја за локалне средине, као што су, на пример, млади и **повратници из дијаспоре**.

³²¹ Агенција за локални економски развој, Зелена зона Лесковац, <http://aler.rs/index.php/sr/2013-12-05-12-01-11/zelena-zona>, приступ: 02.03.2016. године

³²² Митровић, П., Зашто је градоначелник Лесковца прекинуо јавну расправу о стратегији развоја града Лесковца до 2020. године, <http://www.dverisrpske.com/sr/za-dveri-pisu/dverjani/143-predrag-mitrovic/7596-zasto-je-gradonacelnik-prekinuo-javnu-raspravu-o-strategiji-razvoja-grada-leskovca-do-2020-godine-.html>

5.4. Унапређење приступа изворима финансирања предузећа

Оснивање предузећа, ширење пословних активности, развој нових производа и инвестиције у постројења, опрему и људске ресурсе детерминисани су могућностима финансирања из повољних извора. Отежано финансирање малих и средњих предузећа и предузетника је последица ограничености сопствених средстава, са једне стране, и мање доступности средстава из позајмљених извора, са друге стране.

Лош приступ изворима финансирања је проблем са којим се стално суочава велика већина малих и средњих предузећа и предузетника у Републици Србији. „Шездесет одсто њих наводи да не користи кредите из формалних извора. Чак и они који узимају кредите, у просеку узимају мале износе и веома их ретко користе за инвестиције. Најслабији приступ изворима финансирања имају мања предузећа, предузећа у власништву жена и мала и средња предузећа и предузетници у кључним секторима као што су пољопривреда, прерађивачка индустрија и грађевинарство, иако ове групе могу да буду одрживи, профитабилни зајмопримци, са великим потенцијалом за подстицање привредног раста“.³²³

И док се све више увиђа важност коју мала и средња предузећа могу да имају у подстицању привредног опоравка Републике Србије, лош приступ изворима финансирања већином утиче да ова предузећа стагнирају или смањују обим пословања. Она тиме, свакако, губе на конкурентности и не доприносе стварању нових радних места која су Републици Србији преко потребна. У неким случајевима, чак у потпуности напуштају формалну економију, те управо мала и средња предузећа и предузетници могу бити извори ризика који подривају макроекономску стабилност и поништавају позитивне помаке направљене фискалним реформама.

Лоша усклађеност врста и рочности кредита са потребама малих и средњих предузећа и предузетника утиче на слабу потражњу за финансијским средствима. С друге стране, висок проценат кредита са проблемима у отплати и слабости извршног поступка за наплату средстава обезбеђења неки су од разлога, са друге стране, за слаб интерес банака у финансирању истих. Финансијско тржиште за мала и средња предузећа и предузетнике у Републици Србији одликује и мањак могућности задуживања ради започињања, односно проширења пословања.

³²³ USAID, Финансирање раста малих и средњих предузећа, Кључна питања и препоруке за Србију, Београд, 2012. године, страна 10

Неповољна кредитна понуда банкарског сектора, услед релативно високих каматних стопа, високих захтева за колатералом и недостатак дугорочних кредита, као и неадекватна процена ризика приликом доношења одлуке о одобравању кредита, најтеже погађа новооснована предузећа/предузетничке радње. Међутим, приступачност и расположивост повољних кредитних линија је унапређена, кроз пласирање кредитних линија обезбеђених уз гаранцију државе. Важну улогу у том контексту имају и кредити Фонда за развој, краткорочни кредити, гаранције и осигурања потраживања по основу извозних послова које пружа Агенција за осигурање и финансирање извоза, као и субвенционисани кредити за ликвидност, трајна обртна средства и инвестиције. И поред тога, повољних кредитних линија и даље нема довољно, поготово за одређене сегменте малих и средњих предузећа.

Фонд за развој је готово једина институција у Републици Србији која финансира почетнике у пословању кроз кредитну линију за новооснована привредна друштва и предузетнике.³²⁴

У Републици Србији недовољно су развијени и лизинг и факторинг послови, као алтернативни облици финансирања малих и средњих предузећа и предузетника.

Из личног, професионалног искуства аутора дисертације, јако је важно изнети и следеће чињенице. Последњих година уочен је тренд затварања експозитура и филијала банака у малим местима и градовима широм Републике Србије. Разлог томе, како се најчешће наводи, јесте непрофитабилност поменутих експозитура или филијала. Тиме, не само да се погоршава приступ изворима финансирања, већ се на најгрубљи начин ремети интерес малих и средњих предузећа и предузетника, чак и чињеницом да су принуђени да ради уплате својих дневних пазара и обављања послова платног промета, бивају приморани да прелазе и по неколико десетина километара до прве банке. Примера ради, у општини Бојник не постоји ни једна експозитура пословних банака.

Такође, искуство вредно пажње, везано је и за процес одобрења кредита пословних банака клијентима – малим и средњим предузећима и предузетницима који делатност обављају у девастираним подручја Републике Србије. Наиме, поред финансијске анализе пословања, процене ризика и кредитне способности истих, за одобрење кредита неопходан услов је и адекватан колетерал (обезбеђење кредита – хипотека на непокретности). И поред чињенице да овлашћени судски вештак банке ради процену грађевинске и тржишне вредности непокретности, која ће послужити као

³²⁴ Фонд за развој Републике Србије, Start-up кредити по програму Фонда за предузетнике, http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/uslovi_pocetnici_preduzetnici.pdf

предмет обезбеђења кредита пословним банкама, банке задржавају право да њихове посебне службе, на основу критеријума „утрживости“ непокретности, изврше додатну процену вредности непокретности, умањујући јој додатно вредност, чињеницом да у случају активирања хипотеке, исту, која је у руралној средини, не могу у циљу наплате, продати ни у висини одобреног износа кредита. На тај начин се за одобравање кредита малим и средњим предузећима и предузетницима, са седиштем у руралним областима Републике Србије, као обезбеђење кредита, под хипотеку узима имовина и по неколико пута вреднија од износа одобреног кредита, смањује износ одобрених финансијских средстава или се кредитни захтеви одбијају.

За стабилан развој предузетништва у наредном периоду, од кључног значаја је обезбедити широк спектар различитих финансијских инструмената, који ће омогућити малим и средњим предузећима и предузетницима приступ капиталу, на начин и под условима који одговарају фази развојног циклуса у којој се исти налазе.

Имајући у виду да су све пословне банке у Републици Србији профитно оријетнисане, намеће се као неминовна **потреба оснивања развојно-инвестиционе банке у Републици Србији, али се тиме отвара и простор за паралелно деловање регионалних развојних банака.** Мишљења смо да би развојно-инвестициона банка обезбедила професионалније и ефикасније управљање државним средствима од постојећег модела финансирања који се реализује преко више институција, агенција, фондова, министарстава. Област деловања развојно-инвестиционе банке требало би да буде финансирање инфраструктурних и других развојних и капиталних пројеката, који ће повећати запосленост, генерисати позитивне ефекте у девастираним и руралним областима Републике Србије, а за чије финансирање не постоји интерес приватних кредитора и које комерцијалне банке нису спремне да преузму.

5.5. Подршка за развој иновација

Иновације имају кључну улогу у данашњем меделу економског раста и сматрају се веома важним фактором одрживог развоја. Иновативност значајно утиче на ниво развијености и будући развој предузећа, привреде и друштва у целини. Иновативна мала и средња предузећа и предузетници представљају најдинамичнији, најфлексибилнији и најефикаснији део савремене привреде, покретач су раста конкурентности, новог запошљавања и укупног привредног развоја.

Унапређење пословне инфраструктуре увођењем инструмената и механизма у реализацији иновативних активности утиче на обим, врсту и квалитет иновација у малим и средњим предузећима. У економији заснованој на знању, конкурентска предност се, управо, заснива на различитим иновативним и истраживачко-развојним активностима и искоришћавању пословних шанси за чију експлоатацију је неопходно знање и адекватно управљање тим знањем.

Нискоаккумулативни, неиновативни и технолошки застарели сектори привреде, као што су: текстилна индустрија, дрвопрерађивачка, производња робе широке потрошње и др., дислоциране су у мање развијеним земљама и регионима са јефтином радном снагом, док се најиновативније, високотехнолошке и на знању засноване делатности убрзано развијају у најразвијенијим привредама заснованим на знању. Зато се данас у таквим привредама, може говорити о структурној трансформацији, односно о реиндустријализацији заснованој на иновацијама и економији заснованој на знању.

Треба свакако, нагласити да је иновирање сложена, захтевна и скупа активност са неизвесним резултатима. Мала и средња предузећа имају веома ограничене могућности да самостално развијају иновативне идеје и успешно их комерцијализују на тржишту. Зато је преко потребно да на нивоу националне привреде постоји развијен ефикасан систем инструмената, механизма, и институција које омогућавају, помажу и олакшавају малим и средњим предузећима да успешно иновирају. Улога државе, као подршка иновативној активности, изузетно је важна за сва предузећа и предузетнике, која имају директан утицај на локални и регионални развој. Региони и локалне средине које су у стању да промовишу и створе више иновативних привредних друштава или привредна друштва заснована на новим технологијама, имаће за ефекат већи и брзо растући доходак, смањење стопе незапослености, привредни раст и одржив друштвено-економски развој.

Регионална политика може допринети привредном расту и развоју путем улагања у иновације, истраживање и развој, предузетништво и информационе технологије. Поред тога, региони и локалне самоуправе имају централну улогу у овом процесу, јер су примарни институционални партнер факултетима и универзитетима, институцијама које се баве истраживањем и развојем и сектору малих и средњих предузећа. Из тог је разлога, у наредном периоду, веома важно изградити и ојачати капацитете националног иновационог система у целини, који ће на ефикасан начин омогућити повезивање науке и привреде и пружити подршку високоиновативним малим и средњим предузећима и предузетницима у Републици Србији.

Како би максимизирали позитиван ефекат на регионални развој, задатак креатора иновативне политике, сходно горе наведеном, треба да буде доношење и спровођење стратегије регионалног развоја која ће осигурати ефикасније коришћење јавних фондова и средстава и стимулисање инвестиција из приватног сектора у иновативне активности сектора малих и средњих предузећа, јачање конкурентности и повећање запоселности. Улога и значај такве стратегије треба да буде и у подршци регионима и локалним самоуправама да препознају кључне приоритетне секторе и у њих уложе средства која су им на располагању. До сада је случај био управо супротан – оно мало расположивих средстава за иновације, било је расуто на велики број области и пословних сектора, а позитивних ефеката није било или су били занемарљиви. И као један од најважнијих аспеката – спровођење овакве стратегије захтева блиску везу са другим јавним политикама и разумевање регионалних специфичности и компаративних предности региона у односу на друге, као и користи од међурегионалне и транснационалне сарадње.

5.6. Јачање женског предузетништва и предузетништва младих

Повећањем нивоа образовања становништва, равноправношћу полова и другим демократским тековинама, женско и предузетништво младих је препознато као веома важан сегмент укупног друштвено-економског развоја. Жене поседују развијен предузетнички дух, потребна стручна знања и вештине за покретање нових послова, креативне су, али често немају равноправан приступ новцу, програмима усавршавања и информацијама.

У Републици Србији не постоји стратегија која се непосредно и искључиво односи на развој предузетништва жена. На значај предузетништва жена се указује у: Националној стратегији за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности,³²⁵ Акционом плану за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности за период од 2010. до 2015. године³²⁶ и Националној стратегији запошљавања за период 2011-2020. године.³²⁷

³²⁵ Влада Републике Србије, Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности, Службени гласник РС, број 15/09

³²⁶ Влада Републике Србије, Акциони план за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности за период од 2010. до 2015. године, Службени гласник РС, број 67/10

³²⁷ Влада Републике Србије, Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020. године, Службени гласник РС”, број 37/11.

Законски, институционални и стратешки оквири су постављени, али кључни проблем представља недовољно ефикасно спровођење закона, прописа и стратегија.

Будући да се суочавају са специфичним, горе споменутим, ограничењима, битно је обезбедити неопходну подршку женама у свим фазама пословања, од започињања посла, управљања, раста и развоја, па до престанка обављања делатности, **али и све те активности ускладити са обавезама жене у породици.**

Млади, такође, имају неповољан положај на тржишту рада, који одликује ниска стопа активности, а стопа незапослености младих је далеко виша од просечне стопе незапослености радно активног становништва. Већина њих, поготово у девастираним подручјима Републике Србије је дугорочно незапослена, а веома је висок и прилив на тржиште рада младих који први пут траже запослење. Велики број младих укључен је у неформално тржиште рада, а само се мали део опредељује за samozapošljavanje.

Без адекватног професионалног искуства и стручне праксе, млади се суочавају и са проблемом неразвијених предузетничких вештина, што је резултат непостојања адекватних образовних програма у средњим школама и на универзитетима. Уз унапређење стања у систему образовања и већу подршку, предузетништво младих могло би значајније да се развије и ублажи проблем високе стопе незапослености као и да омогући искоришћење иновационог потенцијала који млади поседују.

Посебан приступ, носиоци економске политике морају имати у регионима са израженим неравномерностима у развоју, пре свега сагледавајући специфичности тих подручја, ресурсе којима она располажу и лимитирана новчана средства буџета локалних самоуправа. Управо из тог разлога, подстицајна средства и одређене бенифиције држава треба да усмери женама и младим људима у девастираним подручјима Републике Србије који, са започињањем предузетничких активности, заснивају и породицу и остају у тим деловима земље. Тиме би се задржало и женско становништво у фертилном периоду и решио проблем „недостатка“ жена у руралним срединама, а све у циљу повећања наталитета и спречавања даљих миграција из таквих подручја Републике Србије.

6. Унапређење институционалног капацитета у кључним областима на свим нивоима власти

Основа за реализацију стратешких циљева регионалног развоја у Републици Србији, како наглашава **Д. Радуловић**, је јасно идентификовани оперативни циљ регионалног развоја – **унапређење институционалног капацитета у кључним областима на националном, регионалном, обласном и локалном нивоу**, како би се обезбедиле максималне користи за људе, места/локалитете и производни капацитет, кроз делотворнији регионални развој.³²⁸

У сегменту унапређења институционалног капацитета у кључним областима на националном, регионалном и локалном нивоу, самим процесом децентрализације (као преноса овлашћења са централног нивоа власти на ниже нивое у политичко-административној и територијалној хијерархији), имплементационим мерама политике регионалног развоја, кроз препознавање приоритетних пројеката регионалног карактера, треба да се омогући смањење регионалних неравномерности у степену економске развијености статистичких региона, статистичких области и јединица локалних самоуправа у Србији. У том смислу, у оквиру оперативних области морају бити осмишљене подстицајне мере којима ће се стимулисати инвестиције у предузећа у неразвијеним подручјима, чиме би се и повећала запосленост становништва подручја и квалитет живота људи, али и смањиле миграције становништва.

Систем за имплементацију регионалне политике треба да буде детерминисан у интегрални концепт координације, који обухвата све активности које подржавају развој у Републици Србији. Изражене узрочно-последичне релације између планирања регионалне политике и програмирања секторских политика треба да пруже основу за утврђивање имплементационих стандарда за развојне политике у Републици Србији, посебно у сегменту избора пројеката, њиховог праћења и мерења ефеката. На овај начин биће остварена већа ефикасност мера политике регионалног развоја, које спроводе јавне институције на различитим нивоима управе, усмерених на одређена подручја, у циљу квалитетнијег коришћења њиховог ендемог потенцијала.

³²⁸ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Нови Сад, 2013. године, страна 201

6.1. Економске функције централне власти и подела надлежности

Поштујући принципе децентрализације и субвенционисаности врши се Уставом или законом утврђена расподела овлашћења између државе и њених нижих административно-територијалних јединица. Оквирном поделом надлежности, децентрализација привредног развоја повећава одговорност локалне и регионалне управе, чиме се промовише њихова улога у ефикасности привређивања.

Расподела надлежности између различитих нивоа државе зависи од бројних политичких, економских, историјских, етничких и других фактора и може бити **вертикална и хоризонтална**. Вертикална расподела се односи на поделу функција између различитих нивоа власти: централне државе, покрајине и локалног нивоа, а хоризонтална расподела се односи на поделу функција у оквиру истог нивоа власти.

Веома је важно нагласити улогу **државе** у одрживом друштвено-економском развоју региона, чињеницом да национални програми развоја, како наводе **Б. Војновић** и **Д. Грујић**, „представљају основу и стратешко опредељење за дефинисање стратегија развоја нижих нивоа власти у држави. Таква визија је од значаја за подстицање решавања регионалних и локалних проблема и развој регионалних и локалних институција. Дефинисање активности на системским нивоима, компетентним за економски развој, од значаја су за утврђивање величине одговорности. У том правцу могу се јасно идентификовати системски нивои, са својом одговорношћу и значајем у стварању одрживог економског развоја.“³²⁹

- активности на **мета нивоу** су усмерене на изградњу заједничких интереса у виду културних вредности;
- на **макро нивоу** активности се фокусирају на реформу фискалне, монетарне и других политика, као и на стимулативну законску регулативу;
- на **регионалном нивоу** потребно је створити амбијенталне услове за развој по принципу појединачних у оквиру општих интереса, са стратегијом конкурентског позиционирања региона;
- **мезо ниво** се односи на јачање конкурентских потенцијала предузећа.

Посматрајући дефинисане и препознате системске нивое у стварању одрживог економског развоја приказаћемо њихов утицај на креирање развојне политике:

³²⁹ Војновић, Б., Грујић, Д., Значај креирања развојне политике регионалног нивоа, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2013. године, стране 232-233

Табела 20: Приоритети нивоа регионалне и локалне развојне политике

	Системска конкурентност макро нивоа	Системска конкурентност регионалног нивоа	Системска конкурентност мезо нивоа
Регионална развојна политика	<ul style="list-style-type: none"> • Изградња путева и објеката од општег интереса; • Давање повољних кредита за инвестирање у привреду; • Доношење законске регулативе везане за привреду, која ће иницирати развој делатности; • Организовање саветовања и других облика стручног оспособљавања кадрова, као појединачних носилаца будућег развоја; • Финансирање информационих мрежа. 	<ul style="list-style-type: none"> • Привредни развој региона; • Центри за технолошки развој; • Истраживачко развојне институције; • Образовање и обука; • Финансијске институције. 	<ul style="list-style-type: none"> • Мала и средња предузећа; • Стварање кластера; • Везе са добављачима.
Локална развојна политика	<ul style="list-style-type: none"> • Чврста финансијска политика; • Средства за инвестирање; • Примамљиво развојно окружење; • Побољшање квалитета живота 	<ul style="list-style-type: none"> • Локални привредни развој; • Институције за образовање и науку; • Ефикасне привредне коморе; • Технолошки центри и инкубатори. 	<ul style="list-style-type: none"> • Мала и средња предузећа; • Стварање кластера; • Индустрijske области; • Проучавање и проналажење могућности инвестирања; • Планирање технологије; • Могућност финансирања из сопствених извора; • Добијање свих врста помоћи од државних органа.

Извор: Војновић, Б., Грујић, Д., Значај креирања развојне политике регионалног нивоа, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2013. године, стране 232-233

Мишљења смо да регион **треба да има** одговорност за све функције са преовлађујућом регионалном димензијом (регионална привредна политика, регионално планирање, изградња и стамбена политика, телекомуникације и саобраћајна инфраструктура, енергија и заштита животне средине, пољопривреда, образовање на свим нивоима, универзитети и истраживачки рад, култура и медији, јавно здравље, туризам, слободно време и спорт, полиција и јавни поредак).

Имајући све то у виду, регион би требао да располаже и финансијском аутономијом, уз поштовање принципа солидарности за финансијско изједначавање који се спроводи у виду преноса средстава са државног на регионални ниво, као и између региона. „За разлику од регионалног, **локални развој** обухвата широки скуп различитих концепција, активности и процеса којима се локалне институције, организације и други актери на одређеној територији мобилишу ради креирања, реализације и развоја активности којима се на најбољи начин користе ресурси одређеног региона.“³³⁰ Локални развој реализује се помоћу низа мера, усмерених на пружање подршке локалним актерима, а које доносе националне Владе и уже административно-територијалне јединице.

³³⁰ OECD, Best Practices in Local Development, преузето из: Стратегије развоја Републике Србије за период 2007 – 2012. године, страна 195

Имплицитно, политика локалног развоја има за циљ да исправи одређене недостатке тржишног механизма или грешке националне економске политике. Зато политика локалног развоја укључује бројне јавне (административне) и друштвене актере, као што су: локални органи, органи централне власти, предузећа, грађани, синдикати, развојне агенције, образовне институције и невладине организације.

Као својеврстан закључак, намеће се да је у циљу смањења регионалних неравномерности и обезбеђења одрживог и стабилног економског развоја, подизања конкурентности привреде и јачања регионалних капацитета преко потребна координација централне власти и њених нижих инстанци. С тим у вези, Worl Bank Institute³³¹ је, уважавајући општи интерес државе, јединство тржишта, могуће екстерне ефекте, редистрибуцију, стабилизацију, као и примарно локални интерес грађана, оквирно дефинисао економске функције централне власти, поделу надлежности региона, локалне заједнице, народне банке и приватног сектора.

Табела 21: Економске функције централне власти и оквирна подела надлежности

Функција	Регулација и надзор	Обезбеђење (администрација)	Производња (дистрибуција)	Напомена
Спољна трговина	Д	Д	П	Општи интерес
Монетарна политика, курс, банке	Д	Д	НБ, П	Општи интерес
Трговина међу регионима	Д	Д	Д	Општи интерес
Трансферна плаћања грађанима	Д	Д	Д	Редистрибуција
Подстицаји привреди	Д	Д	Д	Регионални развој
Осигурање од незапослености	Д	Д	Д	Општи интерес, стабилизација
Ваздухопловство и железница	Д	Д	П, Д	Општи интерес
Фискална политика	Д, Р	Д, Р, Л	Д, Р, Л, П	Могућа координација
Регулација	Д	Д, Р, Л	Д, Р, Л, П	Јединствено тржиште
Природна богатства	Д	Д, Р, Л	Д, Р, Л, П	Јединствено тржиште
Животна средина	Д, Р	Д, Р, Л	Д, Р, Л, П	Трошкови и користи на разним нивоима
Привреда и услуге (и пољопривреда)	Д, Р, Л	Д, Р, Л	П	Могући знатни екстерни ефекти
Образовање	Д, Р	Д, Р, Л	Р, Л, П	Могући знатни екстерни ефекти
Здравство	Д, Р	Д, Р, Л	Р, Л, П	Могући знатни екстерни ефекти
Водовод, канализација, смеће, ватрогасци	Л	Л	Л, П	Локалне користи и трошкови
Паркови и рекреација	Д, Р	Д, Р, Л	Д, Р, Л, П	Примарно локално
Међурегионални путеви	Д	Р, Л	Р, Л, П	
Регионални путеви	Р	Р, Л	Р, Л, П	
Локални путеви	Л	Л	Л, П	

Д – држава, Р – регион, Л – локална заједница, НБ – народна банка, П – приватни сектор

Извор: Worl Bank Institute, Decentralization Briefing Notes, 1999, страна 25

³³¹ World Bank Institute, Edited by Litvack, J., Seddon, J., Decentralization Briefing Notes, <http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf>, 1999. године, страна 25

Изнете чињенице указују да се регионални и локални развој првенствено заснивају на развојним концептима локалних актера, уз јаку (финансијску) подршку и системско деловање државе.

Дефинисањем циљева развоја региона и локалних самоуправа, промовишу се и стратегије за њихово достизање. Циљеви развојне политике региона и локалних самоуправа морају бити фокусирани на повећање привредних активности кроз активирање њихових компаративних предности и усмерени на повећање запослености и животног стандарда становништва, уз одговорно коришћење оскудних финансијских ресурса, ефикасно коришћење имовине и управљање јавним локалним предузећима.

6.2. Локалне финансије и управљање општинском имовином и предузећима

Са све већом децентрализацијом у домену финансирања различитих нивоа власти, питање финансирања локалног нивоа власти све више добија на значају. Финансирање локалних самоуправа се односи на процес доношења одлука локалних самоуправа у вези са приходима и расходима буџета. „Те одлуке се односе на прикупљање довољног износа прихода које локални органи користе за финансирање услуга које пружају, као и на начине финансирања инфраструктуре, путем коришћења прихода, задуживања, формирања јавно-приватних партнерстава, емитовања муниципалних обвезница и тако даље.“³³²

Питање локалног економског развоја је неодвојиво од разматрања инструмената којим локална самоуправа располаже у циљу подстицања привредног раста. Ти инструменти обухватају широки опсег мера, у које убрајамо: правну регулативу, планске акте (просторне и урбанистичке планове, стратешке планови развоја општине и локалног економског развоја), подстицајна средства из буџетских и ванбуџетских фондова, олакшице и друге инструменте који су део **система јавних финансија, управљања грађевинским земљиштем и општинском имовином и јавним локалним предузећима.**

Капацитете локалне самоуправе у подстицању локалног економског развоја, морамо посматрати са два важна аспекта. Први аспект представља способност буџета локалне самоуправе да финансира рад општинских управа, обављање комуналних услуга и финансирање пројекта локалног економског развоја. Други аспект је сложенији, и огледа се у способности локалне самоуправе да мерама фискалне политике, односно управљањем јавним приходима и расходима, може подстицајно деловати на привредни амбијент локалне заједнице.

³³² UN Habitat, Guide to Municipal Finance, The Human Settlements Financing Tools and Best Practices Series, United Nations Human Settlements Programme, 2009., page 1

Да би локална самоуправа могла успешно да обавља посао локалног економског развоја, по речима **Д. Васиљевића**, она би требало да има могућности, да у складу са политиком економског развоја:³³³

- распоређује пореско оптерећење између привреде и грађана,
- врши диференцијацију у стопама јавних прихода које примењује на различите привредне субјекте,
- обезбеђује олакшице одређеним привредним гранама у плаћању локалних прихода.

Основна подела прихода локалне самоуправе је на изворне и уступљене приходе и трансфере.³³⁴ Локалне самоуправе контролишу тзв. **изворне приходе**, будући да су то приходи чију стопу утврђује локална самоуправа, или уз ограничење исте актом вишег нивоа власти. Реч је о порезу на имовину и локалним административним таксама.

Коришћењем инструмената локалне фискалне политике концентришу се средства намењена подстицању локалног економског развоја - финансирају различити пројекти локалног економског развоја или одобравају субвенције локалној привреди. Управо зато је, у циљу локалног економског развоја, важно разумети значај изворних прихода у структури прихода локалне самоуправе.

Јединици локалне самоуправе припадају порези остварени на њеној територији: порез на доходак грађана, порези на приходе од делатности, наслеђе и поклон и пренос апсолутних права.³³⁵ Реч је о тзв. **уступљеним приходима**. Локална самоуправа нема утицаја на висину пореске стопе тих прихода, јер су у ингеренцији државне пореске политике, али јој се уступају, чињеницом да су остварени на територији локалне самоуправе.

У случају **трансфера средстава из Буџета Републике Србије**, критеријуми који се користе су ван контроле локалне самоуправе, тако да на обим трансфера општине практично не могу утицати.

Управљање грађевинским земљиштем и општинском имовином је важна функција локалне самоуправе, а њеном ефикасношћу у великој мери се може утицати на унапређење локалног економског развоја.

Законом о средствима у државној својини из 1995. године градови и општине у Републици Србији изгубили су право располагања својом имовином. У циљу поновног

³³³ Васиљевић, Д., Локални економски развој, Зашто су једне општине добитници, а друге губитници транзиције, Београд, 2012. године, страна 30

³³⁴ Република Србија, Закон о финансирању локалне самоуправе, Службени гласник РС, 62/2006, 47/2011, 93/2012, 99/2013, 125/2014, члан 2.

³³⁵ Република Србија, Закон о финансирању локалне самоуправе, Службени гласник РС, 62/2006, 47/2011, 93/2012, 99/2013, 125/2014, члан 35.

дефинисања својих имовинских права, који предвиђа да локалне самоуправе, могу бити носиоци права својине над грађевинским земљиштем и имовином, донет је Закон о јавној својини.³³⁶

Градови и општине у Републици Србији су право својине на грађевинском земљишту стекли пре него за друге категорије имовине, будући да је Закон о планирању и изградњи,³³⁷ који је то омогућио, донет 2009. године, односно две године пре Закона о јавној својини. Ипак, пуна имплементација оба закона тек предстоји. Уредбом о условима, начину и поступку под којима се грађевинско земљиште у јавној својини може отуђити или дати у закуп по цени мањој од тржишне цене, односно закупнине или без накнаде, као и услови, начин и поступак размене непокретности,³³⁸ у Републици Србији су прописани услови, начин и поступак под којима се врши размена грађевинског земљишта у јавној својини, начин и услови за улагање грађевинског земљишта ради остваривања јавно-приватног партнерства. Поменутом уредбом утврђују се и услови, начин и поступак под којима се може отуђити грађевинско земљиште по цени која је мања од тржишне цене или отуђити грађевинско земљиште без накнаде, **када се ради о реализацији пројеката за изградњу објеката од значаја за Републику Србију**, као и услови и начин под којима јединица локалне самоуправе може отуђити неизграђено грађевинско земљиште по цени која је мања од тржишне цене или отуђити грађевинско земљиште без накнаде, **ако се ради о реализацији инвестиционог пројекта којим се унапређује локални економски развој.**

Захваљујући концентрацији ресурса и надлежности у доношењу значајнијих **инвестиционих одлука** у општинама и градовима, **дирекције за изградњу**, односно дирекције за градско грађевинско земљиште, имају посебан положај у структури локалне самоуправе и улогу у унапређењу локалног економског развоја. Наиме, дирекције су овлашћене да доносе тзв. годишње програме изградње комуналног земљишта и да готово потпуно самостално одређују приоритете инвестиционе изградње у комуналној области, без икаквог учешћа јавно-комуналних предузећа (или са минималним учешћем), која би у том процесу требало да имају важну улогу.³³⁹

³³⁶ Република Србија, Закон о јавној својини, Службени гласник РС, бр. 72/2011

³³⁷ Република Србија, Закон о планирању и изградњи, Сл. гласник РС, бр. 72/2009, 81/2009 и 24/2011

³³⁸ Влада Републике Србије, Уредба о условима, начину и поступку под којима се грађевинско земљиште у јавној својини може отуђити или дати у закуп по цени мањој од тржишне цене, односно закупнине или без накнаде, као и услови, начин и поступак размене непокретности, Сл. гласник РС, бр. 61/215

³³⁹ Влада Републике Србије, Правилник о садржини, поступку и начину доношења програма уређивања грађевинског земљишта, Сл. гласник РС, бр. 27/2015

Имовина локалне самоуправе увећава се реализацијом **капиталних пројеката**. То се постиже путем изградње и капиталним одржавањем грађевинских објеката инфраструктуре и улагањем у опрему, машине и другу нефинансијску имовину. Отуда, капиталним пројектима сматрају се пројекти изградње и капиталног одржавања зграда и грађевинских објеката инфраструктуре од интереса за локалну власт, укључујући услуге пројектног планирања које је саставни део пројекта, обезбеђивање земљишта за изградњу, као и пројекти који подразумевају улагања у опрему, машине и другу нефинансијску имовину, а у функцији су јавног интереса.³⁴⁰

Велики значај за локални економски развој имају **јавна локална предузећа**. Нажалост, та предузећа, попут комуналних, која су задужена за управљање чврстим отпадом, водоводима и отпадним водама, пијацама, паркинзима и гробљима у Републици Србији, су, управо, пример неефикасности и политичког утицаја странака на власти на локалном нивоу. Услед недостатка финансијских средстава, раста трошкова, лоше организације рада, броја и неадекватне структуре запослених и лоше наплате услуга, јавно-комунална предузећа у Републици Србији су протоком времена била принуђена да смањују ниво неопходних улагања у одржавање комуналне инфраструктуре. Хронична неликвидност проузрокована наведеним економским факторима и губици (на мрежи) проузроковани техничком застарелашћу и неадекватним одржавањем, одразила су се на општу запуштеност и лоше стање комуналне инфраструктуре. Да би се иста довела на прихватљив ниво који обезбеђује квалитет и сигурност задовољења потреба грађана, неопходна су значајна подстицајна средства.

7. Мере и подстицаји за спровођење регионалне политике у Републици Србији

Средства за подстицај регионалног развоја опредељују се за реализацију пројеката у области регионалног развоја од националног, регионалног и локалног интереса за Републику Србију. Пројекти се спроводе у циљу изградње или обнове комуналне, економске, еколошке, енергетске, социјалне и друге инфраструктуре, изградње и јачања институција, људских ресурса, развоја привредних друштава и предузетништва, подстицања научноистраживачког рада, односно, ради доприноса свеобухватном друштвено-економском и регионалном развоју.

³⁴⁰ Влада Републике Србије, Упутство за припрему одлуке о буџету локалне власти за 2015. годину и пројекција за 2016/17. годину. <http://mfp.gov.rs/UserFiles/File/lokalna%20vlast/Uputstvo%20za%20lokal.pdf>

Финансијски оквир националне регионалне политике детерминисан је Законом о регионалном развоју. Истим је предвиђено да Влада Републике Србије утврђује мере за подстицаје регионалног развоја, које ће бити финансиране из републичког буџета, буџета аутономних покрајина, буџета Града Београда и јединица локалних самоуправа, као и претприступних фондова Европске уније, донација међународне заједнице и развојних кредита међународних финансијских институција.³⁴¹

Развојни оквир националне регионалне политике обухвата мере, подстицаје и програме регионалног развоја. Утврђује их Влада Републике Србије на предлог Министарства, у складу са Националним планом, регионалним стратегијама и програмима финансирања развоја региона.³⁴²

Подаци о улагањима из ранијих година, као и текућим улагањима, омогућавају целовитије праћење тих улагања и компаративну анализу, с циљем планирања будућих улагања у развој региона, смањења регионалних диспаратета и повећања регионалне конкурентности, чиме је одређен **аналитички оквир** политике регионалног развоја Републике Србије.

7.1. Финансијски и развојни оквир политике регионалног развоја Републике Србије

Финансирање регионалног развоја Републике Србије врши се из три извора. **Први извор** представља буџет Републике Србије, буџет Аутономне покрајине Војводине и буџети јединица локалне самоуправе. **Други извор** су предприступни фондови Европске Уније и средства развојне помоћи међународне заједнице. **Трећи извор** су развојни кредити међународних финансијских институција и пословних банака.

Подстицајни механизми обухватају низ мера државне помоћи у сегменту стимулисања укупних привредних токова и инвестиционог амбијента, као и одржавања производње на недовољно развијеном и девастираном подручју Републике Србије. Како наводи, Б. Стојановић, државна помоћ представља сваки стварни или потенцијални јавни расход или умањено остварење јавних прихода, којим корисник државне помоћи стиче повољнији положај на тржишту у односу на конкуренте, чиме се нарушава или постоји опасност од нарушавања конкуренције на тржишту. Државном помоћи се сматра мера која се заснива на програму (шеми) државне помоћи или као помоћ која се додељује индивидуалном кориснику на основу појединачног акта.³⁴³

³⁴¹ Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10, члан 48.

³⁴² Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник РС бр. 51/09 и 30/10, члан 44.

³⁴³ Стојановић, Б., Државна помоћ, Стање регулативе и перспективе имплементације, Београд, 2010. године, страна 123

Уредбом о садржини, начину и поступку вођења регистра мера и подстицаја регионалног развоја, Министарство привреде и регионалног развоја Републике Србије, прецизно дефинише мере и подстицаје регионалног развоја. **Мере регионалног развоја** јесу акти за спровођење политике регионалног развоја, док **подстицаји регионалног развоја** представљају конкретна улагања или програмска усмеравања улагања за реализацију пројеката од посебног значаја за регионални развој.³⁴⁴

Циљ улагања је подстицање: равномерног регионалног развоја, пословања привредних субјеката, конкурентности и ликвидности привреде и запошљавања. Прецизније, подстицајне мере регионалног развоја, обухватају финансијска средства уложена у реализацију развојних пројеката на републичком, регионалном, обласном и локалном нивоу, који се могу поделити у три групе и те мере усмерене на:³⁴⁵ (а) **развој тржишног амбијента** (унапређење привредних грана, технолошког нивоа, приступ новим технологијама и истраживања; подизање регионалне и обласне конкурентности; развој сектора малих и средњих предузећа и предузетништва); (б) **развој инфраструктуре** (унапређење инфраструктуре на свим нивоима; развој градова и општина; унапређење животне средине; развој недовољно развијених подручја); и (ц) **развој друштвених капацитета** (развој људских ресурса; међуопштинска, међурегионална, прекогранична и међународна сарадња; унапређење свих развојних капацитета на свим нивоима).

Корисници подстицаја, сходно Закону о регионалном развоју Републике Србије, могу бити јединице локалне самоуправе, регионалне агенције и обласне асоцијације, затим привредни субјекти, фондови, институције и организације на републичком, регионалном, обласном и локалном нивоу, као и институције за образовање и истраживања, удружења, кластери и пословни инкубатори. Конкретни корисници се одређују развојним документима.

Министарство економије и регионалног развоја врши надзор и вредновање реализације мера и подстицаја, на основу методологије коју доноси Влада, а на предлог истог.

Интегрисани финансијски подстицаји, реализују се преко министарстава и фондова националних и покрајинских институција (директним или индиректним путем), а обухватају одобрена средства 16 надлежних институција разврстаних према намени улагања и територијалном аспекту (регион, област, општина).

³⁴⁴ Влада Републике Србије, Министарство привреде и регионалног развоја, Уредба о садржини, начину и поступку вођења регистра мера и подстицаја регионалног развоја, Службени гласник Републике Србије, бр. 93/10, 100/11, 35/12, 16/13 и 76/15, члан 2.

³⁴⁵ Марковић, П., Коментар закона о регионалном развоју, Национална агенција за регионални развој, <http://www.naled-serbia.org/sr/regulations/index/7>

Укупни финансијски подстицаји у периоду од 2012. до 2015. године, сходно подацима Агенције за привредне регистре Републике Србије износе 986.791.123.000 динара.

Табела 22: Укупни финансијски подстицаји по реализаторима у периоду од 2012. до 2015. године (у 000 динара)

	2012	2012	2013	2013	2014	2014	2015	2015
	Број пројеката	Износ	Број пројеката	Износ	Број пројеката	Износ	Број пројеката	Износ
1. Министарство привреде	176	5.795.221	68	2.417.440	64	2.894.473	55	665.357
2. Министарство финансија	2.915	24.806.877	2.225	16.599.739	1.874	21.863.753	1.056	4.611.882
3. Министарство пољопривреде и заштите животне средине	248	5.454.259	146	1.202.294	107	2.339.393	63	2.133.058
4. Министарство грађевинарства, саобраћаја и информисања	147	35.051.224	26	21.099.689	23	22.745.748	8	8.388.374
5. Министарство рударства и енергетике	3	595.746	10	4.782.285	31	5.411.436	19	2.747.926
6. Министарство трговине, туризма и телекомуникација	58	475.728	76	351.156	3	3.530	88	172.900
7. Мин. за рад, запошљавање, борачка и социјална питања	210	984.363	239	1.035.229	207	3.676.319	205	3.627.035
8. Фонд за развој Републике Србије	1.592	23.263.015	994	14.923.065	402	24.896.832	905	15.414.296
9. Национална служба за запошљавање	22.650	7.124.451	13.761	4.181.229	9.624	3.804.089	4.715	1.869.587
10. Агенција за страна улагања и промоцију извоза	338	5.763.985	281	4.836.460	67	4.504.833	17	962.052
11. Национална агенција за регионални развој	684	129.932	378	179.597	313	91.587	84	21.035
12. Агенција за осигурање и финансирање извоза	258	14.442.040	190	11.143.701	212	12.267.679	162	7.565.166
13. Канцеларија за европске интеграције	553	128.245.656	577	123.801.316	464	189.577.596	298	174.745.418
14. Фонд за развој АП Војводина	36	46.264						
15. Фонд за капитална улагања АПВ	258	6.412.383	123	2.518.746	79	1.538.702	23	500.948
16. Секретаријат за привреду Града Београда	103	43.691	91	31.123	54	12.013	1	200
Укупно: 986.791.123.000 динара	30.229	258.634.836	19.185	209.103.069	13.524	295.627.983	7.699	223.425.235

Извор: Агенција за привредне регистре, Регистар мера и подстицаја регионалног развоја од 2012. до 2015. године, <http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>, приступ 05.03.2016. године

На основу података из табеле, у периоду од 2012. до 2015. године, укупно је реализовано 70.637 пројеката. Највише подстицајних средстава одобрavano је од Канцеларије за европске интеграције, укупно 616.369.986.000 динара (преко које се пласирају средства међународне развојне помоћи), док је највећи број пројеката, укупно 50.750, реализован преко Националне службе за запошљавање.

Анализом укупних подстицаја регионалног развоја према наменама у посматраном периоду, датим у табели 23, може се видети да је највише подстицајних средстава од укупно 986.791.123.000 динара, реализовано за подстицај запошљавања (41.917.973.000 динара), подстицање извоза (45.665.436.000 динара), подстицање пољопривредне производње (79.980.813.000 динара), саобраћајну инфраструктуру (275.974.353.000 динара), енергетску инфраструктуру (72.367.261.000 динара), изградњу и јачање институција (53.404.785.000 динара) и друге намене (205.553.624.000 динара).

Табела 23: Укупни подстицаји регионалног развоја према наменама у периоду од 2012. до 2015. године (у 000 динара)

	2012	2013	2014	2015	
01. Подстицање запошљавања	15.264.699	10.988.087	11.023.529	4.641.658	
02. Кадровски и људски ресурси	65	65.643	25.000	5.000	
03. Подстицање извоза	14.579.086	11.253.505	12.267.679	7.565.166	
04. Подстицање производње	18.672.409	17.597.819	27.211.076	16.499.509	
05. Подстицање пољопривреде	26.745.076	17.160.655	22.416.080	5.526.575	
06. Научно-истраж. рад и развој	4.603.503	3.821	1.300.770	7.912.187	
07. Просторно планирање и високоградња	2.108.434	1.261.012	831.469	184.331	
08. Реструктурирање прив. субјеката	2.242.550	534.201	692.697	387.344	
09. Заштита животне средине	1.068.957	347.049	2.375.601	2.145.863	
10. Еколошка инфраструктура	3.089.518	1.975.273	3.548.297	4.369.124	
11. Саобраћајна инфраструктура	78.274.333	54.579.907	57.146.915	85.973.198	
12. Комунална инфраструктура	12.314.263	9.643.376	8.549.230	5.807.374	
13. Енергетска инфраструктура	14.654.451	11.297.967	11.517.140	34.897.703	
14. Економска инфраструктура	2.882.531	1.461.008	14.479.423	934.963	
15. Инфраструктура-друго	3.264.258	1.508.252	534.329	1.488.439	
16. Здравство	2.250.198	2.763.717	471.367	132.890	
17. Образовање, наука, култура и спорт	4.639.533	5.459.353	6.504.175	8.124.818	
18. Социјална заштита	1.074.396	768.848	2.848.666	1.095.373	
19. Изградња и јачање институција	19.126.383	16.129.228	13.615.456	4.533.718	
20. Друге намене	31.780.193	44.304.349	98.269.082	31.200.000	
Укупно:	986.791.123.000 динара	258.634.836	209.103.069	295.627.983	223.425.235

Извор: Агенција за привредне регистре, Регистар мера и подстицаја регионалног развоја од 2012. до 2015. године, <http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>, приступ 05.03.2016. године

Прегледом укупних регионалних финансијских подстицаја у периоду од 2012. до 2015. године, на нивоу региона, (табела 24) уочава се да је 35,72% укупних средстава подстицаја реализовано на нивоу региона, док 64,28% представљају заједнички пројекти међурегионалне сарадње.

Табела 24: Укупни регионални финансијски подстицаји у периоду од 2012. до 2015. године (у 000 динара)

Регион	2012. година	2013. година	2014. година	2015. година	Укупно
	Одобрена средства	Одобрена средства	Одобрена средства	Одобрена средства	Одобрена средства
Београдски регион	33.675.755	19.043.145	24.399.595	10.343.596	87.462.091
Регион Војводине	34.893.587	22.289.330	22.656.174	6.831.857	86.670.948
Шумадија и Западна Србија	34.166.573	22.707.109	22.711.144	13.847.459	93.432.285
Јужна и Источна Србија	26.323.229	11.743.343	27.342.415	19.501.027	84.910.014
Укупно региони	129.059.144	75.782.927	97.109.328	50.523.939	352.475.338
Укупни фин. подстицаји	258.634.836	209.103.069	295.627.983	223.425.235	986.791.123
Региони у Србији (%)	49,90%	36,24%	32,85%	22,61%	35,72%
Заједнички пројекти	50,10%	52,30%	67,15%	77,39%	64,28%

Извор: Агенција за привредне регистре, Регистар мера и подстицаја регионалног развоја од 2012. до 2015. године, прорачун аутора

Од укупних регионалних средстава, највећи износ финансијских подстицаја добио је у регион Шумадије и Западне Србије - 93.432.285.000 динара, а најмањи регион Јужне и Источне Србије, у износу од 84.910.014.000 динара, што говори о непропорционалној подстицајној подршци државе региону Јужне и Источне Србије, имајући у виду степен њеног заостајања у односу на друге регионе.

7.2. Аналитички оквир политике регионалног развоја Републике Србије

На основу евиденције података о предузетим мерама и подстицајима који су од значаја за регионални развој, омогућено је целовито праћење улагања као и компаративна анализа, а с циљем планирања будућих улагања у развој региона, смањења регионалних диспаритета и повећања регионалне конкурентности. Тиме је одређен **аналитички оквир политике регионалног развоја Републике Србије**.

Регистар мера и подстицаја регионалног развоја представља јединствену, централну и електронску базу у оквиру Агенције за привредне регистре Републике Србије. Агенција води Регистар у складу са: Законом о регионалном развоју ("Сл. гласник РС", бр. 51/09 и 30/10), Уредбом о садржини, начину и поступку вођења Регистра мера и подстицаја регионалног развоја ("Сл. гласник РС", бр. 93/10, 100/11, 35/12, 16/13 и 76/15), Упутством о ближим условима и начину уноса података о мерама и подстицајима регионалног развоја, као и законом којим се уређује њен правни положај.

Регистар садржи информације о врсти докумената за подстицање регионалног развоја, намени подстицаја, финансијским карактеристикама подстицаја, даваоцима и корисницима средстава подстицаја, територијалном усмеравању подстицаја, изворима финансирања, као и друге податке од значаја за опредељивање нових улагања, односно инвестиција, у поједине регионе, ради остварења циљева националних и регионалних развојних програма.

Саставни делови Регистра су база података Регистра, база података Мапе Регистра и Мапа Регистра.³⁴⁶

База података Регистра је електронска база података о подстицајима регионалног развоја, реализованим у Републици Србији, преко обвезника уноса података у Регистар.

База података Мапе Регистра је електронска база података која, осим података о подстицајима регионалног развоја који се објављују на Мапи Регистра, садржи и податке из других регистара које води Агенција, односно које Агенција преузима од других државних органа и организација, а који се такође објављују на Мапи Регистра. Ова база садржи све податке који се објављују на Мапи Регистра, као што су основни подаци (површина, број становника, просечна зарада, бруто домаћи производ, број

³⁴⁶ Влада Републике Србије, Министарство привреде и регионалног развоја, Уредба о садржини, начину и поступку вођења регистра мера и подстицаја регионалног развоја, Службени гласник Републике Србије, бр. 93/10, 100/11, 35/12, 16/13 и 76/15, члан 6.

запослених, број и квалификациона структура незапослених), показатељи структуре и финансијске перформансе привреде (информације о привредним субјектима на одређеној територији који послују са позитивним, односно негативним финансијским резултатима и сл.), показатељи задужености и неликвидности привреде који, посматрани заједно, приказују достигнути ниво регионалног развоја одређене територије.³⁴⁷

Мапа Регистра представља обједињени приказ података, релевантних за регионални развој, који су добијени из различитих извора и садржани у бази Мапе Регистра. Подаци на Мапи Регистра се формирају на основу задатог упита у базу података Мапе Регистра и иновирају се полугодишње. Имајући у виду да се подаци на Мапи Регистра приказују за четири територијална нивоа (република, региони, области, јединице локалне самоуправе), исти представљају, с једне стране, користан извор информација за све потенцијалне инвеститоре у Републици Србији. С друге стране, у циљу доношења одлука које се односе на смањивање регионалних неравномерности у Републици Србији, подаци на Мапи Регистра за субјекте регионалног развоја, представљају незаобилазну основу у праћењу процеса спровођења политике регионалног развоја, као и за вредновање (евауацију) ефеката регионалне политике.³⁴⁸

8. Праћење и вредновање ефеката регионалне политике Републике Србије

Коришћење јавних ресурса (домаћих и страних) за финансирање активности које имају за циљ стимулисање привредног и друштвеног развоја вођеног регионалном политиком захтева стварање система институција и процедура које ће **омогућити финансијску ефикасност**. Део овог система је и систем инструмената за праћење и евалуацију који се користи за комплетну регионалну политику.

Постојећи Закон о регионалном развоју **предвиђа** праћење спровођења регионалних планова и стварање мреже одбора за надзор праћења и координације. Нажалост, у Републици Србији, не постоје процедуре у области праћења и евалуације из домена регионалне политике. Не постоје кохерентни системи за праћење са добро дефинисаним правилима и процедурама за одабир и коришћење индикатора, радних процедура, надзорних одбора.

³⁴⁷Агенција за привредне регистре, База података Мапе Регистра, <http://www.apr.gov.rs/>

³⁴⁸Агенција за привредне регистре, Мапа Регистра, <http://www.apr.gov.rs/>

Захтев за примену стандардних правила и процедура, по мишљењу Д. Радуловића, треба да се односи на све институције и кориснике националне регионалне политике, а системи праћења и евалуације треба да се базирају на ефикасном систему извештавања. Систем за праћење и процену регионалне политике треба да обухвати:³⁴⁹

- праћење друштвено-економског развоја Србије у контексту циљева дефинисаних у националном стратешком документу као Владиној стратегији, која даје оквир за регионалну политику и регионални развој;
- праћење реализације циљева националног стратешког документа за регионални развој;
- праћење социо-економске ситуације у свим регионима;
- праћење реализације циљева регионалних развојних планова;
- праћење реализације регионалних акционих планова који се спроводе кроз засебне секторске програме и пројекте.

8.1. Ефекти подстицајне политике на остваривање планираних циљева регионалног развоја

Као што смо у другом делу дисертације нагласили, регионални бруто домаћи производ представља најважнији статистички индикатор за мерење економских перформанси региона и ефективности регионалних политика и програма. Упоредна анализа подстицајне подршке по регионима и остварених привредних резултата, усмерених на смањење неравномерности између региона у погледу друштвено-економске развијености и дистрибуције националног богатства указује на **изостанак остварења планираних развојних циљева**.

И поред утврђене чињенице да Београдски регион заузима водеће место, са чак 39,9% учешћа у БДП-у Републике Србије, реализована подстицајна средства у анализираном периоду од 2012-2015. године, указују да је Београдски регион добио више подстицајних средстава за регионални развој од региона Јужне и источне Србије, иако тај регион учествује у БДП-у Републике Србије само са свега 13,9%.

Поређењем података развијености појединих области у **сегменту регионалне конкурентности**, анализом развојних димензија сваког округа (економске, демографске, образовне, инфраструктурне и еколошке) и одобрених подстицајних

³⁴⁹ Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Нови Сад, 2013. године, страна 212

средстава политиком регионалног развоја, поново долазимо до истог закључка. Регионалне разлике, посматране на нивоу округа (НУТС 3 ниво), мерене индексом развојне угрожености, као што смо навели, износе 1:7 - Београд је 7 пута развијенији у свим сегментима анализе од Јабланичког округа. Међутим, подстицајна средства регионалног развоја, чак ни приближно пропорционално нису усмеравана у Регион Јужне и Источне Србије у намери да се тако дубоко изражене регионалне неравномерности умање. Ту чињеницу потврђује и различите

Тренд повећања нивоа испољене економске неједнакости према типу региона, изражен нивоом регионалног БДП по глави становника PPS, између региона у Републици Србији и у поређењу са земљама Европске уније, добивен анализом мерења динамике индикатора развијености, указује, такође, на изостанак остваривања позитивних ефектата подстицајне политике у остваривању планираних циљева регионалног развоја Републике Србије.

Мишљења смо да ангажована финансијска средства, као подстицајни механизам, нису могла да обезбеде услове јачег привредног и равномернијег регионалног развоја, јер се **није обезбедила усаглашеност и координација подстицајног механизма са програмским мерама и приоритетима на нивоу државе (секторски, инвестициони)**. На ту констатацију указују неповољна кретања основних индикатора привреде у посматраном периоду.

Табела 25: Финансијске перформансе привредних друштава у Републици Србији 2012. и 2013. године

	2012	2013
1. Број привредних друштава	93.369	95.907
2. Број запослених	1.010.000	994.900
3. Пословни приходи	8.188.521.223	8.276.069.968
4. Нето добитак	433.205.562	447.505.408
5. Број привредних друштава са нето добитком	53.815	54.154
6. Нето губитак	520.194.246	478.429.436
7. Број привредних друштава са нето губитком	31.989	32.728
8. Укупна средства	13.062.446.977	12.365.404.360
9. Капитал	5.508.422.464	5.679.800.959
10. Губитак	2.507.080.440	2.883.582.671
11. Број привредних друштава са губитком изнад висине капитала	25.676	27.090
12. Укупни финансијски подстицаји у динарима	258.634.836.000	209.103.069.000

Извор: Агенција за привредне регистре, Регистар мера и подстицаја регионалног развоја, <http://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>, приступ 05.03.2016. године

Број укупних предузећа у привреди Србије у 2013. години, у односу на 2012. годину је порастао са 93.369 на 95.907 привредних друштава. Међутим, и поред повећања броја привредних друштава дошло је до смањења броја запослених за 15.100. Иако је дошло до повећања броја привредних друштава са нето добитком, податак који забрињава је повећање броја привредних друштава за нето губитком и губитком изнад висине капитала.

Примера ради, анализом података Агенције за привредне регистре, 2008. године (година почетка светске економске кризе), у Републици Србији је 34.706 привредних друштава у свом пословању исказало губитак до висине капитала. Укупан износ губитака тих предузећа био је 1.004.156 милиона динара. Исте године, 21.421 привредно друштво је исказало губитак у свом пословању изнад висине капитала у укупном износу од 370.162 милиона динара.³⁵⁰ Број привредних друштава која исказују губитак у пословању се повећава из године у годину. Године 2012. губитак до висине капитала исказује 38.686 привредних друштава, а број привредних друштава која исказују губитак изнад висине капитала у истој години достиже број од 25.676. Укупни комулирани губитци привредних друштава у 2012. години износе 2.507.080 милиона динара.³⁵¹ По најновијим подацима, у 2014. години чак 42.098 привредних друштава пословало је са губитком у износу од 3.282.375 милиона динара, а губитак 24.979 привредних друштава, изнад висине капитала, достиже износ од 1.438.962 милиона динара.³⁵²

На основу сагледавања **нето финансијског резултата** пословања привредних друштава у истом периоду могу се изнети следеће чињенице: У 2008. години нето негативан финансијски резултат привредних друштава у Републици Србији износио је 43.507 милиона динара. Овакав финансијски резултат је последица оствареног финансијског резултата 54.960 привредних друштава која су исказала нето добитак у износу од 300.026 милиона динара и резултата пословања 28.165 привредних друштава која су исказала нето губитак у свом пословању у износу од 343.533 милиона динара.³⁵³ Затим, 2012. године, 53.396 привредних друштава исказује укупну нето добит свог

³⁵⁰ Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2009. години, Упоредни подаци из финансијских извештаја за 2008. и 2009. годину, Београд, 2010. године, страна 10

³⁵¹ Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2012. години, Упоредни подаци из финансијских извештаја за 2011. и 2012. годину, Београд, 2013. године, страна 11

³⁵² Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2014. години, Београд, 2015. године, страна 12

³⁵³ Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2009. години, Упоредни подаци из финансијских извештаја за 2008. и 2009. годину, Београд, 2010. године, страна 12

пословања од 432.463 милиона динара, док 31.498 привредних друштава са исказаним нето губитком у износу од 495.283 милиона динара, пројектује збирни негативан нето финансијски резултат привредних друштава у Републици Србији у износу од 23.119 милиона динара. Користећи најновије податке Агенције за привредне регистре о пословању привреде у Републици Србији у 2014. години, нето финансијски резултат привредних друштава је негативан и износи чак 131.782 милиона динара. На такав укупан финансијски резултат утицао је исказани нето губитак 29.214 привредних друштава у укупном износу од 548.651 милиона динара и поред чињенице да је 52.770 привредних друштава исказало нето добит у укупном износу од 416.869 милиона динара.³⁵⁴

Можемо заузети став, да и поред великог износа подстицајних средстава у посматраном периоду, позитивних ефекта на укупна привредна кретања није било, пре свега због чињенице да су, у условима смањене привредне активности, опредељена средства привредним друштвима у Републици Србији, била усмерена и служила на покривање трошкова пословања привредних друштава, насталих, углавном, њиховом високом задуженошћу, али и злоупотребама од стране корисника истих.

Врло корисно истраживање у сврху мерења ефеката подстицајних мера регионалне политике, израдило је Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, презентовано у Извештају о регионалном развоју за 2012. годину.³⁵⁵ Сходно том истраживању, такође се констатује да су позитивни ефекти подстицајне подршке регионалној привреди изостали. Поменуто истраживање обухвата временски период од 2009. до 2012. године.

Табела 26: Ефекти подстицајне подршке на привредну активност - стопе раста/пада 2012/2009

Индикатор	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Привредна друштва	-2,6	1,2	-3,4	-6,2	-7,8
Запослени	-6,4	-4,8	-7,8	-5,8	-9,6
Привредна друштва са добитком	1,0	1,6	2,5	-1,0	-1,3
Привредна друштва са губитком	-3,3	3,0	-8,4	-6,7	-10,4
Неликвидни предузетници	85,6	116,9	80,0	84,3	71,1
Укупна подстицајна средства у милијардама евра	9,80	1,51	1,30	1,23	0,69

Извор: АПР, Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, преузето од: Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, страна 99

³⁵⁴ Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2014. години, Београд, 2015. године, страна 12

³⁵⁵ Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, Београд, 2013. године

Као што говоре подаци из табеле 27, и поред уложених 9,8 милијарди евра укупних подстицајних средстава, (4,73 милијарди евра привукли су региони, а 5,07 милијарди евра се односи на заједничке пројекте међурегионалне сарадње) дошло је до смањења броја привредних друштава за 2,6%, од чега је највећи број смањен у Региону Јужне и Источне Србије, чак 7,8% од укупног броја. Подстицајним средствима запошљавања није се омогућило повећање укупне запослености привреде, већ се број радника смањио у односу на базну 2009. годину. Најизраженији пад броја запослених забележен је у региону Јужне и Источне Србија (-9,6%) и региону Војводина (-7,8%), а затим у Београдском (-4,8%) и региону Шумадија и Западна Србија (-5,8%).

Упоредна анализа пословања предузећа током посматраног периода указује да се број предузећа, која су исказала нето добитак, повећао само у Београдском и региону Војводине. Истовремено, број привредних друштава са нето губитком мањи је на нивоу Србије за 3,3%, али њихов број и даље је константно висок.

На основу изнетог, може се закључити да у Републици Србији не постоји пословни амбијент за профитно оријентисану привреду. **Такав амбијент и такво стање привреде, као и изражене регионалне диспропорције и перманентно повећање задужености државе (повећањем јавног дуга), привреде и становништва, последица су, између осталог, и дугогодишње неефикасне и неуспешне политике регионалног развоја, чиме доказујемо једну од помоћних хипотеза докторске дисертације.**

Посебно забрињавају подаци из анализа билансних позиција и остварених финансијских резултата појединих привредних друштава, основаних последњих неколико година од стране великих домаћих и иностраних партнера, која су од надлежних институција државе Србије добијале одређена подстицајна средства (до 10.000 ЕУР по новоствореном радном месту), а од локалних самоуправа земљиште и друге ресурсе без накнаде и која су, перманентно посматрано годинама уназад, исказивала нето губитак у свом пословању. Анализа њихових финансијских показатеља говори или о намери пројектовања губитка поменутих привредних друштава и свесног избегавања плаћања пореза на добит Републици Србији, или погрешном коришћењу и примени међународних рачуноводствених стандарда. И у једном и другом случају, реч је о активностима која **морају бити предмет евалуације националне регионалне политике. Реализована подстицајна средства приказују велике разлике у степену искоришћености регионалне подстицајне помоћи и захтевају перманентну пажњу државних органа, у смислу вредновања ефеката или спречавања евентуалних злоупотреба у коришћењу истих - чак и нови модел политике регионалног развоја, чиме такође, указујемо на потврду још једне помоћне хипотезе докторске дисертације.**

Такви финансијски резултати, тј. исказани губици у пословању, указују на постајање друштвено неодговорног понашања тих предузећа, „замагљивање“ финансијских извештаја, њихово фалсификовање или најједноставније речено, активности „исисавања капитала“ српских предузећа од стране повезаних правних лица из иностранства, чиме се доказују претпоставке појединих економиста да су мотиви пословања тих предузећа у Републици Србији, поред брзе и лаке зараде и експлоатација запослених (јефтине радне снаге) и експлоатација ресурса државе.

Механизми пројектовања губитака у финансијским извештајима привредних друштава, с циљем евазије пореза на добит и пореза по одбитку у Републици Србији (и поред чињенице коришћења пореских повластица и кредита) су бројни. Издвајају се као најупечатљивији: исплата накнаде за интракомпанијске услуге – консултантске услуге или коришћење, куповину или одржавање софтвера, које су често и по неколико пута веће од вредности пружених услуга; убрзана амортизација; трансферне цене сировина; продаја готових производа домаћих предузећа (повезаних правних лица) испод цене коштања, чиме се рапидно смањују пословни приходи привредних друштава и еродира основица за порез на добит³⁵⁶ у Републици Србији, али се тиме свесно утиче на исказивање нето губитка привредних друштава. Морамо бити свесни да надлежни органи у Републици Србији, из себи знаних или пре свега, политичких интереса нису желели да контролишу рад предузећа „губиташа“, чиме су трасирали модел „губитничког“ пословања у Србији, омогућавајући девастацију ресурса српске привреде.³⁵⁷

Посебан предмет евалуације регионалне политике морају бити финансијски извештаји пословања привредних друштва која исказују губитак, као и она која користе субвенције или било каква средства из сегмента мера подстицаја регионалног развоја Републике Србије или локалних самоуправа, све уз континуирано праћење новчаних токова истих. Свакако, уочена пракса да инострана предузећа докапитализују зависна предузећа у Републици Србији средствима која се воде као донације, мора бити санкционисана. Из перспективе фискалних ефеката и економске ефикасности сматрамо да је **неопходно увести општи порез на плаћања за услуге према иностранству.**

³⁵⁶ У научној теорији порез на добит правних лица представља један од најзначајнијих директних пореских облика у савременим пореским системима. Њиме се обезбеђују значајни приходи за буџет. Порез на добит предузећа спада, по речима **Ј. Ђуровић-Тодоровић, и М. Ђорђевић**, „у најзначајније облике јавних прихода који нема билансну издашност попут пореза на доходак грађана или општег пореза на промет, али има изражену развојну и стабилизациону функцију. Изражена развојна компонента огледа се у чињеници да се финансијска средства за подстицање регионалног развоја, прерасподелом, формирају, управо, из тих извора. Преузето од: Ђуровић-Тодоровић, Ј., Ђорђевић, М., Улога пореза на добит предузећа у стимулисању привредног раста, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет у Нишу, 2013. године, стране 593-567

³⁵⁷ Митровић, П., Губиташа и губитници, <http://www.ceopom-istina.rs/ekonomija/privredna-drushtva-gubitashi-i-gubitnitsi/>, јул 2013. године

Опорезивањем ових накнада остварили би се додатни порески приходи, ускратила могућност злоупотреба, а лица која дивиденду исплаћују оснивачима у иностранству на прикривен начин, у форми накнада за консултантске или друге услуге, онемогућила у избегавању плаћања пореза Републици Србији и примени једног од модела исисавања капитала српских предузећа.

8.2. Препоруке креаторима економске политике по питању одрживог економског и складнијег регионалног развоја у Републици Србији

Елаборацијом ефеката подстицајних мера политике регионалног развоја, у циљу смањења регионалних разлика и постизања одрживог друштвено-економског развоја, спремни смо да изнесемо наше закључке у облику препорука креаторима економске политике у Републици Србији:

1. Држава Србија мора престати да проналази стране „инвеститоре“ и да им плаћа да „инвестирају“ у српску привреду. Та новчана средства морају бити прусмерена ка подстицању домаћих предузећа и предузетника, у циљу повећања запослености. Држава на све начине и из свих расположивих извора – повољним кредитима, пореским олакшицама, извозним подстицајима, стратешком развојном политиком, мора да помогне опоравак домаће прерађивачке индустрије и пољопривреде. Потребне су непрекидне кампање и притисци кроз медије да се купују домаћи производи.

2. Приоритетно је важно уредити тржиште рада у Републици Србији, а систем образовања ускладити са његовим потребама. Важно је побољшати флексибилност, али и отклонити проблеме дуалности тржишта рада и дискриминацијске праксе на тржишту рада. Реална нова радна места могу се створити кроз нови процес индустријализације Републике Србије и подстицање развоја домаће конкурентне и предузетничке привреде.

3. Неопходно је увести систем царинске заштите и друге облике заштите домаћег тржишта.

4. Потребно је затражити отпис и репрограм дугова Републике Србије према међународним финансијским институцијама. Суштински је важно сачувати, укрупнити, и ојачати домаће банке, основати уз помоћ државе регионалне, а уз додатну помоћ дијаспоре националну инвестициону-развојну банку. Такође, у сарадњи са српском дијаспором унапредити транснационално предузетништво.

5. Директним државним интервенцијама у неразвијена и девастирана подручја Републике Србије, јачањем институција и избором квалитетних кадрова на локалном нивоу покренути друштвено-економски развој у њима. Посебно је важно усагласити и координисати подстицајне механизме са програмским мерама и приоритетима на нивоу државе (секторски, инвестициони).

6. У циљу контроле новчаних токова, потребно је поново основати Завод за обрачун и плаћања и вратити послове платног промета из послованих банака у исти.

7. Порески систем базирати на ослобађању плаћања пореза и доприноса за новооснована домаћа предузећа у иницијалним годинама рада. Такође, сматрамо корисним да се уведу прогресивне пореске стопе за иновативна и извозно оријентисана привредна друштва која привредну делатност обављају у девастираним подручјима Републике Србије. Спречити све манипулативне технике избегавања плаћања пореза на свим нивоима и исисавања капитала из Републике Србије.

8. Извршити реформу пензионо-инвалидског фонда Републике Србије оснивањем Капиталног пензионог фонда, у циљу самоодрживости. Одузету имовину пензионог фонда вратити Фонду, а имовину рехабилитационих центара и српских бања пренети у својину пензионог фонда.

9. Поред хитне изградње свих сегмената инфраструктуре на националном нивоу, започети и са програмом обнове градова и мањих места у унутрашњости Републике Србије. Уместо градње станова у великим центрима Републике Србије, које више нема ко да купи, поправљати оно чиме становништво у унутрашњости располаже, а што пропада. Тиме ћемо упослити домаћу оперативу и сектор грађевинарства и индустрије грађевинског материјала.

10. Држава треба да откупи напуштене куће и имања у напуштеним и девастираним крајевима Републике Србије и тиме покуша да макар делимично реши растуће стамбене проблеме становништва у градовима. По сваку цену треба зауставити даље процесе депопулације, поготово из девастираних и пограничних крајева Републике Србије.

11. Државно земљиште не сме бити продавано странцима.

12. За даље финансирање (регионалног) развоја, треба користити: домаћу штедњу, финансијски потенцијал српске дијаспоре и што јефтиније изворе из међународних финансијских институција. Посебно ваља размотрити могућност коришћења строго контролисане примарне емисије.

Дакле, циљу смањења регионалних разлика и остваривања одрживог друштвено-економског развоја у Републици Србији, политика регионалног развоја у времену бројних изазова данас, треба бити усмерена на ефикасну мобилизацију специфичних регионалних и територијалних потенцијала и валоризацију неискоришћених или недовољно искоришћених развојних могућности и ресурса.

У последњем делу докторске дисертације, посебно желимо да издвојимо и укажемо на развојни потенцијал миграција и дијаспору као важан ресурс локалног и регионалног развоја.

ПЕТИ ДЕО

МОГУЋИ ЕФЕКТИ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ РАЗВОЈНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА МИГРАЦИЈА И ДИЈАСПОРЕ НА РЕГИОНАЛНА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Подизање општег благостања, стварање услова за продуктивније запошљавање, динамични раст и промене у структури друштва су у корелацији са растом нивоа образовања становништва, порастом продуктивности рада и рационалним коришћењем расположивих ресурса. Управо, савремене тенденције развоја земаља тржишне привреде практично доказују да се хумани капитал и његово образовање налазе у врху приоритета националних стратегија и политика друштвеног, економског и технолошког напретка. Међутим, под утицајем феномена миграција радне снаге, постоји основан ризик да високе инвестиције у ову делатност друштва неће дати планиране резултате, што свакако може утицати на укупну конкурентност земље на макро плану.

У Републици Србији преовладава мишљење да су миграције становништва и губитак друштвеног капитала показатељи неразвијености локалне економије и осиромашеног друштвеног живота, док се транснационалне прекограничне економске активности српских миграната углавном сагледавају само из угла девизних дознака. С тим у вези, имајући у виду величину дијаспоре, њену распрострањеност, ниво образовања, вештине и знања имиграната, економску снагу, пословне, професионалне, породичне везе и контакте, као и посебно повезаност са местом њиховог порекла, локалним заједницама и институцијама у Републици Србији, неопходно је **да се чланови дијаспоре препознају као развојни ресурс**, а транснационално предузетништво код миграната-повратника, као и код оних који одржавају везе и послују са Републиком Србијом подржи кроз **миграционе и развојне стратегије**.

„Дијаспора, кроз предузетништво, може подстаћи развој привреде, повећати регионалну конкурентност привреде, повећати регионалну запосленост, обуздати миграционе процесе, смањити ниво сиромаштва, али и допринети бржем приступу земље порекла глобалном тржишту рада и глобалној мрежи знања и иновација. Може помоћи повезивању предузетника, лидера и доносиоца одлука у земљи порекла, са предузетницима и инвеститорима у иностранству било да јесу, или не, део дијаспоре.“ Процес мапирања дијаспоре и креирања развојних политика и програма, који укључују потенцијале дијаспоре, али и процес њихове имплементације и активности различитих актера на локалу, требало би координирати, како би се постигла синергија и остварио максимални ефекат за све актере на релацији: дијаспора – место порекла – земља дестинације“.³⁵⁸

³⁵⁸ Павлов, Т., Козма, Р., Велев, Б., Дијаспора као ресурс локалног развоја, USAID, Група 484, Београд, 2012. године, страна 6

1. Миграције становништва и радне снаге као фактор међународних социо – економских и политичких односа између земаља и региона

Међусобна повезаност и квантитативна резултанта разних комбинација природног и механичког кретања, или разних комбинација између компоненти природног и механичког кретања становништва на одређеном подручју и у одређеном времену, директно утичу на интензитет промене укупног броја становника, које могу ићи у правцу његовог повећања, стагнације или смањења.

Миграције или механичко кретање становништва је најкомплекснија компонента кретања становништва, која заједно са природним компонентама, чини саставни део укупног кретања становништва. Природно и механичко кретање становништва су међусобно повезани и у узрочнопоследичној су вези, иако у њиховој основи не леже исти фактори. Док је природно кретање базично биолошки феномен који модификују, у одређеном подручју и раздобљу, бројни друштвени фактори, **миграције су углавном рационалан одговор на међурегионалне разлике у нивоу економског развоја које значе бољи животни стандард и квалитет живота.** С тога, како наглашава **Н. Le Bras**, миграције можемо посматрати као популациони феномен, које карактерише непредвидивост и комплексно поље одлучивања индивидуе у интеракцији са системским факторима: (а) **време** (на кратак или дуги рок); (б) **информисаност** (ниво, селективност, транспарентност информација); (в) **„мрежа контаката“** (*networking* пре и после мигрирања), (г) **коњунктурни простор** (глобализација, локалност политике запошљавања), (д) **брзина савладавања физичког простора** (цене и приступ глобалном транспорту), те, (ђ) **искоришћавање интелектуалних ресурса** (глобалне и локалне политике влада и привреде).³⁵⁹

Један од најважнијих показатеља који се користе при анализи миграција је **миграциони биланс**. То је разлика између броја иселиених (емиграната) и усељених (имиграната) у одређеној земљи или региону у току године. Од миграционог биланса зависи динамика броја становника, полно-старосна структура становништва, обим радне снаге и друге важне демографске и социјално-економске карактеристике становништва регија.

Миграције високообразоване радне снаге, данас, не само садржајно већ и методолошки (у смислу праћења појавних облика феномена миграција), сматрају најобухватнијом варијабилном кретања становништва у свету. Повећање броја високообразованих миграната, као и проблеми који се с тим у вези јављају, условили су да се овај вид миграција, као већ устаљен процес кретања становништва, нађе у средишту интересовања готово свих земаља света. Овим феноменом су, без разлике, суочене готово све земље, било као земље порекла, транзита или земље крајњег одредишта миграната.

³⁵⁹ Le Bras, Н., *L'adieu aux masses: Démographie et politique*, Editions de l'Aube, 2002. page 66-68

Свака развијена земаља направила је своје посебне анализе у којима је утврдила биланс стања на релацији одлив (*brain drain*) и прилив мозга (*brain gain*).³⁶⁰ OECD је у анализама чак отишао корак даље и поред прилива мозга, дефинисао и два концепта везана за одлив мозга. Први концепт односи се на размену (*exchange*) , а други на траћење (*waste*) мозга.³⁶¹

Први концепт дефинише услове размене између земље која спрема и земље која прима обдарену особу. Тако се може појавити билансна неравнотежа између одлива, са једне (*drain*), и позитивног прилива код друге земље (*gain*). Тај негативни биланс се онда решава и уравнотежава кроз конкретне динамичке стратешке процесе. Међутим, ваља нагласити да овај концепт динамичких стратешких процеса није моћан да уравнотежи поменуте билансе у случају земаља које имају знатно нижи национални доходак и крајње отежане услове живљења, у поређењу са материјално богатим земљама.³⁶²

Концепт „траћења” мозга карактеристичан је за радно ангажовање даровитих и веома стручних људи у обављању послова нижег степена сложености у средини која перспективно ништа не обећава. Тада је допустиво и крајње логично да ти високообразовани појединци напусте простор у коме се налазе, како не би постали жртве неусклађености њихових потенцијала и онога што та средина може понудити.

Постоји, додуше, и **трећи модел** који OECD не дефинише, а примењују га Јапан и Кореја. То је циркулација мозга *„brain circulation“*. Овде се даровити кадрови образују у САД и касније враћају у земљу због бољих могућности за даљи развој. Реч је о земљама приближно истог бруто националног производа и нивоа развијености, али Кореја је у том погледу нешто сасвим друго, а бележи исти тренд као и Јапан.

Наиме, Кореја адекватном **миграционом и развојном стратегијом** ствара могућности повратницима за наставак истраживања, развоја и предузетничког духа код куће, а са друге стране, захваљујући корејским стручњацима који су завршили високе школе и остали у САД, отворене су фабрике корејских аутомобила у САД. На тај начин решена је потреба за врстом кадрова која треба да шири тржиште у земљи где је интернационално образовање стечено.

Можемо из наведеног закључити, да се уз постајање одговорности појединца према друштву и уз дефинисане миграционе и развојне стратегије државе, може повећати конкурентност домаће привреде, њена запосленост, смањити ниво сиромаштва, али и дати допринос бржем приступу глобалном тржишту рада и глобалној мрежи знања и иновација.

³⁶⁰ Hensen, W., Drain - Emigration Flows for Quolified Scientists, MERIT, Octobar 2003. page 122

³⁶¹ Mahroum, S., Europe and the Challenge of the Brain Drain, IPTS report, 1999. page 34-38

³⁶² Најбољи пример за то је однос САД - Неразвијене земље. То је најкраће речено једносмерна улица и може се описати као сценарио „brain waste“.

2. Транснационализам као теоријски оквир за разумевање савремених миграција

У времену глобалних миграционих токова и све веће мобилности радне снаге у свету, намеће се потреба за сталним продубљивањем теоријских знања као основе за разумевање главних детерминанти овог феномена, а све то у циљу усмеравања фокуса истраживања о миграцијама ка могућим позитивним ефектима валоризације развојног потенцијала миграција на друштвено-економска кретања појединих земаља.

Иако разлике у висини примања, могућности запошљавања, професионално усавршавање или потенцијално ширење тржишта, могу да буду фактори који утичу на иницирање просторног кретања становништва, протоком времена, долази до формирања и развоја мигрантских мрежа и транснационалних делатности миграната. С обзиром да мигрантске мреже представљају релативно нов приступ проучавању међународних миграција, у будућности се очекује да се ширењем њихових транснационалних активности, пруже нова решења за превазилажење неравномерности у развоју и остваривање одрживог друштвено-економског развоја и у земљама порекла и земљама пријема миграната.

С тим у вези се, како наводе **I. Light**, и **S. J. Gold**, „транснационализам последњих година развија као један од главних теоријских оквира за разумевање савремених међународних миграција. Узимајући у обзир све већу глобализацију политичког, економског, друштвеног и културног живота, брзину и ниске трошкове комуникације и транспорта, концепт транснационализма наглашава разноврсне мреже и везе – демографске, политичке, економске, културне, породичне – које постоје између две или више локација. Посматране из овог угла, миграције не представљају појединачно, изоловано померање из једне географски и друштвено ограничене локације у другу. Напротив, транснационалне заједнице отеловљују и размењују интересе, односе, ресурсе, потребе и људе укључене у вишеструке оквире.“³⁶³

Мишљења смо да би овакав концепт у Републици Србији, кроз повезивање, које би постепено враћало поверење наше дијаспоре у стабилност економских и политичких институција у земљи, јачало везе матице и дијаспоре, могао да негативне ефекте иселавања становништва и високообразоване радне снаге претвори у добробит својих грађана у земљи и у иностранству.

³⁶³ Light, I., Gold, S.J., *Ethnic Economies*, Academic Press, San Diego, 2000., page 149

3. Карактеристике емиграната из Републике Србије – обим и структура дијаспоре

Србија је традиционално емиграциона земља, из које се одлазило и даље се одлази првенствено због социо-економских и/или политичких разлога. Српска дијаспора, као последица добровољних или принудних миграција, створена је у неколико емиграционих таласа. Тачних података о броју и структури дијаспоре нема. Министарство дијаспоре и вера Републике Србије дефинисало је дијаспору као „држављане Републике Србије који живе у иностранству; припаднике српског народа исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке.“³⁶⁴

Према тој дефиницији Министарство процењује да има око 4 милиона припадника дијаспоре Србије. Међутим, Миграционом профилу Републике Србије из 2010. године, тадашње Министарство вера и дијаспоре је дало приказ 2.774.500 припадника дијаспоре према земљама дестинације (табела 27).

Табела 27. Процена величине српске дијаспоре према земљи дестинације

Земље дестинације	Процењена популација дијаспоре
САД	1.000.000
СР Немачка	500.000
Аустрија	300.000
Канада	200.000
Аустралија	200.000
Француска	120.000
Швајцарска	120.000
Велика Британија	80.000
Шведска	75.000
Бенелукс	50.000
Италија	20.000
Руска Федерација	20.000
Јужна Африка	20.000
Турска	15.000
Бразил	8.000
Данска	7.000
Нови Зеланд	7.000
Чиле	5.000
Аргентина	5.000
Кипар	5.000
Африка (остатак)	5.000
Финска	4.000
Бивше земље СССР	3.000
Кина	3.000
Норвешка	2.500
Укупно:	2.774.500

Извор: Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2010. годину, Београд, 2011.

„Овако посматрана дијаспора представља извор бројних ресурса – људских (ниво образовања, тренинга, вештина и знања), финансијских и предузетничких (дознаке, стране директне инвестиције, трговина, уштеђевина, пословна улагања,

³⁶⁴ Република Србија, Закон о дијаспори и Србима у региону, 2009. године

куповина непокретности, хуманитарна помоћ), социјалних (мреже између чланова дијаспоре, мреже којима су повезали земљу порекла и земљу пријема; пријатељске и породичне везе, везе са локалном заједницом и институцијама, професионалне везе), емоционалних (посвећеност, носталгија, добра воља) и локалних (упознатост са локалним контекстом и посебна повезаност са местом порекла).³⁶⁵

3.1. Трендови и карактеристике емиграције из Републике Србије

Емиграционе таласе из Републике Србије, **В. Гречић**, дели на шест кључних раздобља:³⁶⁶ (1) економска емиграција од краја XIX века до Првог светског рата, углавном у Америку, (2) између Првог и Другог светског рата, укључујући и повратак миграната из прекоморских земаља у Србију (30-их година XX века), (3) ратна и послератна политичка емиграција 40-их и 50-их година XX века, претежно у прекоокеанске земље, (4) економска емиграција у периоду од 1960. до 1980, када су земљу напуштали углавном нискоквалификовани радници који су одлазили у земље западне Европе, (5) политичко-економска емиграција 90-их година XX века, коју је карактерисао одлазак великог броја висококвалификованих особа, тзв. одлив мозгова и (6) талас који почиње 2000. године.

За нашу анализу веома је важна економска емиграција. У периоду 1960–1980, већина емиграната била је ниског образовања и одлазила је у иностранство углавном преко међународних билатералних споразума о запошљавању. Од почетка 90-их година, ниво образовања српских емиграната значајно је порастао. Према подацима из последње две деценије, већину имиграната који су из Србије одлазили за САД и Канаду чинили су високообразовани кадрови и студенти. Може се рећи да је „одлив мозгова“ типична карактеристика српске емиграције која се кретала ка САД и Канади.³⁶⁷

С краја XX века, емиграција српских држављана подстакнута је економским факторима. Санкције које је Савет безбедности Уједињених нација 1992. године наметнуо Србији резултирале су прекидом или привременим обустављањем билатералних споразума са главним дестинационим земљама. Као резултат смањених могућности регуларног запошљавања у иностранству дошло је до наглог пораста тражилаца азила који су покушали да искористе статус азиланта или избеглица како би се запослили у иностранству.³⁶⁸

³⁶⁵ Павлов, Т., Козма, Р., Велев, Б., Дијаспора као ресурс локалног развоја, USAID, Група 484, Београд, 2012. године, страна 5

³⁶⁶ Гречић, В., Југословенске спољне миграције, Савезно министарство за рад, здравство и социјалну политику, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1998. године, страна 42

³⁶⁷ Predojević-Despić, J., Main territorial characteristics of emigration from Serbia to EU: from guest workers to chain migration, 7th IMISCOE Annual Conference, 13-14 September 2010, Liege – Belgium Workshop: South-Eastern Europe and the European Migration System: driving forces and new patterns of mobility?

³⁶⁸ Гречић, В., Југословенске спољне миграције, исто, страна 43

Затварање тржишта Западне Европе и санкције Уједињених нација утицале су на значајан пораст прекоморске емиграције. Ове токове углавном су одређивале владе имиграционих земаља (САД, Канада, Аустралија, Нови Зеланд и Јужна Африка), ван сваке контроле и утицаја владе Србије.

Када је реч о европским земљама, скорија емиграција високообразованих из Србије углавном је усмерена ка Великој Британији, будући да је енглески језик најраспрострањенији страни језик међу младима у Србији, током последњих двадесет година. Међутим, Италија, као најпопуларнија нова дестинација, и даље је углавном привлачна за лица која имају средње (посебно медицинско особље) или основно образовање.

Од традиционалних емигрантских земаља за држављане Републике Србије и даље су веома атрактивне Немачка, Аустрија, Швајцарска и Шведска. Због постојећих, добро развијених миграционих мрежа из ранијих периода, ове земље су углавном интересантне за лица нижег или средњег образовања, што је општа карактеристика српских емиграната у Европи, за разлику од емиграната који су се кретали ка прекоморским земљама, током последње две деценије.

Процес емиграције у земље Европске уније олакшан је почетком 2010. године, када је Србија ушла на такозвану „белу шенгенску листу“.

Остале земље које примају мигранте из Србије, али о чијем обиму токова немамо податке, су Бугарска, Румунија, Грчка, Русија, као и земље западне Азије и Африке. То би се могло закључити на основу података из пописа становништва Републике Србије о броју лица у иностранству.³⁶⁹

Српски држављани који мигрирају у Русију, западну Азију и афричке земље, према попису из 2002. године, углавном су ангажовани у грађевинарству.

3.2. Политике управљања миграцијама

Миграциони токови праћени су интензивним развојем нормативно-институционалног и политичког оквира за управљање миграцијама. Последњих деценија политике управљања миграцијама постају важна област јавних политика на националном и међународном нивоу. Све сложенији и детаљнији прописи, све бројније институције и политике обележавају настојања да се миграцијама управља на ефикаснији начин, како оним жељеним и регуларним, тако и оним нерегуларним.

³⁶⁹ Република Србија, Републички Завод за статистику, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf страна 19

Иако је развој овог оквира на међународном плану, па и у Републици Србији, мотивисан потребом да се кретање становништва на најбољи начин искористи за развој и увећање благостања друштва, чини се да врло често ове политике управљања миграцијама имају ограничен домет.

Миграциони процеси се опирају политикама управљања и настављају да теку сопственом логиком. У условима садашњих међународних политика и институционалних механизма за контролу миграција, државна моћ над индивидуалним мигрантима расте, али над колективним, масовним токовима, опада. Отуда, може се закључити да су миграционе политике у великој мери неуспешне, јер не успевају да остваре постављене циљеве. Разлог за то је чињеница да су миграциони процеси дугорочни социјални процеси са сопственом динамиком и толико снажним детерминантама на које, заправо, ове политике не утичу.

Наиме, поједине земље су структурно зависне од емиграције, док су друге зависне од имигрантске радне снаге; мигрантске мреже могу бити толико снажне да могу подржавати ланчане миграције, упркос рестриктивним политикама; саме политике се могу схватити као структуре шанси, а не нужно као препреке, поготово за мигранте из врло угрожених и неразвијених подручја света; рестриктивне имиграционе политике развијених земаља могу бити декларативне, док се заправо потребе тржишта рада за имигрантском радном снагом морају задовољити.

До сада је било релативно мало систематских проучавања међународних миграција у Републици Србији, а сви такви напори неминовно су се суочавали са недостатком података. Новија настојања да се развију домаће политике и механизми управљања миграцијама, довела су до постепеног ажурирања евиденције и регистрације међународних миграторних кретања и развоја институционалног оквира за управљање миграцијама.

На основу Закона о управљању миграцијама,³⁷⁰ сви стручни и други послови који се односе на управљање миграцијама поверени су Комесаријату за избеглице и миграције. Комесаријат, између осталог, треба Влади Републике Србије да предлаже мере и политике, прати стање на терену и спроводи различите мере и програме за различите групе миграција и миграната.³⁷¹ На покрајинском нивоу и локалним нивоима власти, надлежности у области управљања миграцијама поверене су Советима за миграције. И други органи државне управе обављају активности у области регулисања

³⁷⁰ Република Србија, Закон о управљању миграцијама, Сл. гласник Републике Србије 107/2012

³⁷¹ Република Србија, Закон о управљању миграцијама, исто, члан 10

миграција, а у области регулисања међународне заштите и сузбијања нерегуларних миграција, посебно значајну улогу има Министарство унутрашњих послова.

У последњој деценији усвојене су и различите стратегије којима се дефинишу политике управљања миграцијама. Кровном се може сматрати Стратегија за управљање миграцијама,³⁷² која је претходила Закону о управљању миграцијама и која је дефинисала кључне циљеве и мере у области нерегуларних миграција и политике азила.

Описани институционални и политички оквир за управљање миграцијама, међутим, за сада није довољно снажан ни ефикасан да се ухвати у коштац са негативним аспектима миграторних кретања, нити да довољно искористи позитивне учинке међународних миграција.

Кључни проблеми неефективних политика управљања миграцијама огледају се у недовољној искоришћености економског, културног и социјалног капитала емиграције, као и неодговарајуће интеграције повратника и присилних миграната у друштво. Уосталом, у одсуству јасне развојне политике, није ни могуће доследније користити добити од миграција за развојне процесе.

Управљање мрежама научника и стручњака у различитим областима, те искоришћавање њихових потенцијала за иновације и подстицање научног, привредног и друштвеног развоја у Србији такође је слабо место садашњих политика управљања миграцијама. Осим појединих декларативних изјава о значају дијаспоре за развој Републике Србије, у пракси се заправо не могу забележити систематски, планирани и координирани напори да се добити од емиграције искористе за развојне иницијативе.

4. Развојни потенцијал и боља искоришћеност капацитета дијаспоре

Још од шездесетих година прошлог века, теоретичари су испитивали међуповезаност миграција и развоја, сматрајући да миграције доприносе развоју земље дестинације и штете земљама порекла. Међутим, схватање да мигранти могу допринети и развоју земље порекла, тек се појавило у протеклој деценији, па миграционо развојни нексус постаје широко заступљен у студијама миграција, али и међу креаторима политика и у донаторској заједници. Генерална скупштина УН-а је организовала 2006. и 2013. године Дијалог на високом нивоу о миграцијама и развоју, а један од осам закључака дијалога из 2013. године је интегрисање миграција у политике развоја. Укључивање миграција у развојне политике је такође била и препорука Извештаја

³⁷² Влада Републике Србије, Стратегија за управљање миграцијама, Сл. гласник Републике Србије бр. 59/2009

Глобалне комисије о међународним миграцијама: Миграције у међуповезаном свету – нови правци деловања из 2005. године. Глобални форум о миграцијама и развоју основан је као међународна платформа на којој представници држава и међународних организација једном годишње могу да разматрају иницијативе и политике које имају за циљ да укључе миграције у развојну компоненту држава. „Главни разлог за преовладавање миграционо развојног некса је био нагли раст дознака на глобалном нивоу. Наиме, према подацима Светске банке из 2013. године, раст дознака је једини ток међународног новца који се константно и континуирано повећавао у врем глобалне финансијске кризе, од 150 милијарди долара годишње у 2004. години до 41 милијарде долара 2013. године.“³⁷³ Дознаке представљају велику материјалну корист за земље порекла миграната, имајући у виду да је њихова укупна вредност на глобалном нивоу три пута већа од званичне развојне помоћи коју развијене земље шаљу државама глобалног југа. „Иако су дознаке намењене за приватну потрошњу домаћинстава која их примају оне имају велики утицај на развој локалних економија. Из тог разлога у протеклој деценији је повећано интересовање међународне заједнице да се испита како се предност од дознака може максимизирати, односно како дознаке могу довести до економског развоја и смањења сиромаштва.“³⁷⁴

Паралелно са увиђањем значаја дознака за развој земље порекла, ради се и на развијању политика које би ублажиле негативне последице одлива мозгова. Спроведена су бројна истраживања о миграцијама и развоју и решење за проблем одлива мозгова се види у програмима прилива мозгова и циркулације знања којима ће висококвалификовани мигранти у дијаспори, трансфером својих знања и вештина, унапредити своје земље порекла.

Наша дијаспора представља огроман, а недовољно искоришћен људски, политички и економски потенцијал. Припадници наше дијаспоре углавном су добро интегрисани у друштва земаља пријема, али су недовољно заступљени у институцијама система тих земаља. Иако заузимају значајне позиције у привредном, културном, образовном и другим сегментима живота и рада, ту позицију не прати и политичко представљање у институцијама система како на централним, тако и на локалним нивоима власти.

Сарадња са матичном државом, нажалост, далеко је испод потреба и дијаспоре и матичне државе и испод могућности које би она отворила за јачање односа и просперитет за обе стране.

³⁷³ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године, страна 70

³⁷⁴ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, исто, страна 71

4.1. Дијаспора као ресурс локалног и регионалног развоја

Српско друштво се последњих 25 година налази у фази континуираних, опсежних и дубинских промена. Ове промене одвијале су се кроз симултане процесе, и то: трансформације од социјалистичког друштвеног система ка некој форми неолибералног капиталистичког, деиндустријализације која је погодила раднике раније ангазоване у индустрији, пораста регионалних и социјалних неједнакости, депопулације руралних области, неповољних услова на тржишту рада које одликује ниска запосленост, висока незапосленост, социјална искљученост, низак животни стандард и слично. У таквим условима, не изненађује да Република Србија представља примарно извориште емиграционих токова, те да има малу привлачност за обимнију економску имиграцију.

Упркос томе, упознати са друштвеним контекстом и реалним потребама наше државе, чланови дијаспоре показују добру вољу за улагање ресурса стечених у иностранству (првенствено знања и способности, као и социјалног капитала у смислу умрежености са члановима експертске дијаспоре и учешће у професионалним мрежама) у развој српског друштва. Шта више, упознатост са локалним контекстом и посебна повезаност са местом порекла, пријатељске, породичне и везе са локалном заједницом, као и емоционалне везе и носталгија, опредељују чланове дијаспоре да поменуте стечене ресурсе у иностранству уложе, управо тамо где за то нема интересовања од великих страних или инвеститора у земљи.³⁷⁵ Припадници дијаспоре изражавају спремност да своје финансијске и друге ресурсе улажу, у девастирана подручја Републике Србије, где анализе тржишних услова не обећавају максимизацију профита, где држава нема адекватну развојну политику и планове у циљу спречавања даље привредне девестације тих простора, или нема акционе планове за валоризацију неискоришћених или недовољно искоришћених ресурса.³⁷⁶

³⁷⁵ Митровић, П., Развојни потенцијал миграција и српске дијаспоре, Зборник радова међународног научног скупа - Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, 2014. године, стране 427-441

³⁷⁶ Директор Канцеларије за сарадњу с дијаспором и Србима у региону Владе Републике Србије Славка Драшковић је, након потписивања протокола о сарадњи те канцеларије са Националном алијансом за локални економски развој (НАЛЕД), указала на то да је за такве инвестиције потребно да се обезбеди поверење и привредни амбијент. Протокол, како је објаснила, подразумева активно укључивање дијаспоре у привредни развој Републике Србије, а посебан акценат биће на успостављању веза локалних партнера са потенцијалним инвеститорима у иностранству чиме ће се привући улагања и отворити радна места у локалним самоуправама широм Србије. Она је прецизирала да готово 90 одсто инвестиција из дијаспоре иде у места из којих они који улажу потичу, и где им живе рођаци. Извор: Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Канцеларија за сарадњу с дијаспором и Србима у региону, Помоћ дијаспоре привредном развоју Србије, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=206089>

Управо те и такве, директне инвестиције чланова дијаспоре могу поспешити развој места порекла, региона и земље порекла, унапређујући пословање, стварајући нова радна места и уводећи иновације; стварајући економски, друштвени и политички капитал преко глобалних мрежа мигранта; користећи преимућство друштвеног капитала и језичког разумевања; позитивно повезујући предузетништво и привредни развој. Знања, вредности и социјалне мреже које су развили у земљама порекла и дестинације, помажу члановима дијаспоре да од препрека направе предности.

Познавање друштвених и културних норми, пословне културе и локалног језика, олакшава члановима дијаспоре пословање у земљи порекла. Са друге стране, познавање светских трендова у одређеној производњи и мреже које су изградили у иностранству, олакшавају им да буду успешнији у осмишљавању и реализацији пословних подухвата у односу на домаће предузетнике. Улагање у предузетништво је дијаспори прихваљивије него остале врсте улагања, јер у том случају имају директнију контролу над својим средствима.³⁷⁷

Глобална група за миграције³⁷⁸ је 2010. године издала документ - Укључивање миграција у развојно планирање – приручник за креаторе политика и практичаре.³⁷⁹ Полазна основа документа је да **међународна миграција доприноси развоју самих миграната, њиховог знања и вештина, развоју заједница у које одлазе али и развоју домаћинстава и заједница које напуштају.**

Документ анализира конкретне кораке које би државе требало да спроведу, како би се миграције укључиле у развојно планирање. Исти је подељен на три дела:³⁸⁰

- **Преглед миграција и развоја** – објашњава међузависност миграција и развоја и детаљно наводи предности укључивања миграција у развојне стратегије.
- **Процес укључивања миграција у развојно планирање** – детаљно разрађује институционални оквир који мора постојати како би се миграције интегрисале у шири развојни контекст.
- **Преглед искустава миграционих и развојних програма** – набраја постојеће иницијативе, програме и најбоље праксе.

³⁷⁷ Павлов, Т., Козма, Р., Велев, Б., Дијаспора као ресурс локалног развоја, USAID, Група 484, Београд, 2012. године, страна 6

³⁷⁸ Глобална група за миграције је међуагенцијаска група која обухвата 16 организација које се баве питањима битним за миграције и развој: IOM, ILO, UNHCR, UNCTD, UNDP, UNDESA, UNESCO, UNFPA, OHCHR, UNICEF, UNITR, UNODC, Светска банка, UN регионалне комисије, UNIFEM, SZO

³⁷⁹ GMG – Global Migration Group, Mainstreaming migration into Development Planning. A handbook for policy-makers and practitioners, 2010. године, страна 20

³⁸⁰ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године, страна 71

У Републици Србији се од 2014. до 2018. године спроводи пројекат „Укључивање миграција у националне политике развоја“, као део глобалног програма који се реализује у још седам земаља: Молдавији, Мароку, Јамајци, Киргистану, Еквадору, Бангладешу и Тунису. Пројекат спроводе Међународна организација за миграције (ИОМ) и Развојни програм Уједињених нација (UNDP), а финансира га Швајцарска агенција за развој и сарадњу. Циљеви програма су пружање подршке земљама да интегришу миграције у националне развојне политике и подстицање активног партнерства између земаља у области миграција и развоја.³⁸¹

У Републици Србији пројекат подржава укључивање миграције у секторске политике кроз бројне анализе, формулисање конкретних политика и јачање механизма координације. У том циљу, спроводе се следеће активности:³⁸²

- Прикупљање података на пољу миграција и развоја, у циљу успешног планирања развојне политике, кроз проширивање проблематике миграција и развоја, као и добијањем нових података о унутрашњим и спољашњим миграцијама. Такође, разматрају се утицаји радних миграција на демографске трендове и стање на тржишту рада, као и утицај дијаспоре на развој у Републици Србији. Спроводи се и истраживање о заступљености миграција у академским курикулима;
- Препознавање и спровођење националних приоритетних активности у области миграција и развоја, кроз укључивање везе миграција и развоја у стратешка документа која се припремају или ревидирају, али и јачањем капацитета Комесаријата за избеглице и миграције за праћење миграција и миграционих сервисних центара за будући рад у области радне миграције;
- Подршка у повезивању и координисаном раду институција, кроз обуке на тему миграција и развоја намењене државним службеницима на националном и локалном нивоу;
- Укључивање проблематике миграција и развоја у УН Програмски оквир за помоћ (United Nations Development Assistance Framework - UNDAF).

Нажалост, и поред свега наведеног, од стране надлежних институција у Републици Србији, политичке елите и готово читавог друштва, чланови дијаспоре се **још увек не препознају довољно као ресурс локалног и регионалног развоја**. Са друге стране, уочавамо видљиве институционалне, законодавне и бројне друге **препреке** за ангажовање чланова дијаспоре у будући економски, политички, научни и свеопшти просперитет Републике Србије, као и **недостатак интереса** за њихову мобилизацију у оквиру партнерства матице и дијаспоре.

³⁸¹ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године, страна 72

³⁸² Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, исто, страна 72

4.2. Инвестиције дијаспоре у Републику Србију

Један од позитивних ефеката међународних миграција на земљу порекла су дознаке које емигранти шаљу члановима својих породица или другим припадницима својих социјалних мрежа у земљи порекла. На који ће се начин дознаке користити зависи од макроекономског стања у земљи, али и од економског статуса самог мигранта и домаћинства која је прималац дознаке.

Подаци Светске банке показују да је у првој деценији овог века дијаспора путем дознака у Србију улила чак 43 милијарде долара, те да дознаке чине чак 13,7% српског бруто домаћег производа.³⁸³ То, такође, значи да је од 2000. до 2010. године у Србију стигло 2,5 пута више дознака, него директних страних инвестиција. Истраживања су показала да 23% становника наше земље има бар једног члана најближе породице у иностранству, а 11% се изјаснило да има повремене или редовне приходе од иностраних дознака. Директно или индиректно, дијаспора помаже око 800.000 људи у Републици Србији. Највећи износ дознака је послат 2009. године (5,5 милијарди долара), а дознаке највише стижу из земаља у којима живи највећи део дијаспоре, као што су Немачка, Аустрија, Швајцарска, САД, Француска, па прилив новца из ових земаља износи 32,2% укупног прилива девизних дознака. Међу 155 рангираних земаља, Србија је на петом месту по висини дознака по становнику.³⁸⁴

Новчане дознаке представљају један од важних стубова макроекономске стабилности Републике Србије. У 2014. години дознаке су износиле 8% БДП-а Републике Србије.³⁸⁵

Упркос њиховом обиму, дознаке су у Републици Србији доминантно одлазиле у потрошњу и куповину некретнина, а занемарљиво мало у инвестиције, штедњу и развој локалне заједнице.

Док је наша дијаспора једна од најдарежљивијих по дознакама, по инвестицијама је на самом дну лествице, што управо **указује на развојни потенцијал српске дијаспоре**. У другим земљама, инвестиције из дијаспоре су отприлике једнаке износу њихових дознака, па је наша процена, да би по овом основу, српска дијаспора могла у Републици Србији да инвестира бар пет милијарди долара сваке године.

³⁸³ Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, 24. јануар 2014. године, [http://www.dijaspора.gov.rs/od-doznaka-bar-cetiri-milijarde-evra/](http://www.dijaspورا.gov.rs/od-doznaka-bar-cetiri-milijarde-evra/)

³⁸⁴ Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, исто.

³⁸⁵ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године, страна 73

Наиме, од 2000. године, дијаспора је инвестирала преко 550 милиона долара у привреду Републике Србије и оснивањем малих и средњих предузећа запослила 22.000 људи.³⁸⁶ Када се има у виду однос који је уобичајен у другим земљама (50% инвестиције, а 50% дознака из дијаспоре), у Републици Србији тај однос износи 10% инвестиције, а 90% дознаке, те је јасно да је неопходно интензивирати сарадњу са дијаспором у циљу привлачења инвестиција.³⁸⁷ Примера ради, истраживање индијских и кинеских предузетника у Силиконској долини је показало да су компаније које су основали имигранти оствариле приход од 52 милијарде долара у 2006. години, запошљавајући 45.000 радника.³⁸⁸

У циљу промовисања могућности за инвестирање, бивше Министарство за дијаспору Републике Србије је 2010. године објавило Први мултимедијални каталог „Могућност улагања у општине Србије“, са конкретним инвестиционим пројектима. Каталог је припремљен у сарадњи са локалним самоуправама, Привредном комором Србије и центрима за дијаспору, који функционишу при Регионалним привредним коморама.³⁸⁹

У Привредној комори Србије постоји „Пословни савет за дијаспору“, који чине чланови дијаспоре и представници ресорних министарстава.³⁹⁰

Пројекти прилива мозга и циркулације знања, који су спровођени показали су да постоји велико интересовање за сарадњу у научној дијаспори. Стога је неопходно интензивирати ове пројекте и учинити их одрживим, како не би зависили од међународних донација и како би се могли максимално искористити научни капацитети дијаспоре за развој науке у Републици Србији.

Мишљења смо да би уз препознавање дијаспоре као развојног ресурса, доношењем тако профилисане миграционе и развојне стратегије, као и конкретних мера подршке транснационалном предузетништву утицало на већи ангажман дијаспоре у одрживом друштено-економском развоју Републике Србије.

³⁸⁶ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, исто, страна 77

³⁸⁷ Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, исто, страна 77

³⁸⁸ Wadhwa, V., Jain, S., Saxenian, A., Gereffi, G., Wang, H., The Grass is Indeed Greener in India and China for Returnee Entrepreneurs, America's New Immigrant Entrepreneurs, Part VI, Kauffman Foundation, 2011.

³⁸⁹ Република Србија, Министарство за дијаспору, Могућност улагања у општине Србије, Мултимедијални каталог, <http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=13863>

³⁹⁰ При локалним привредним коморама основано је 16 центара за дијаспору, а постоји и 12 канцеларија за дијаспору у општинама где више од 10% становништва живи у емиграцији. Како би се омогућила размена искустава и знања између припадника дијаспоре и матице, основан је и виртуелни „Дијаспора клуб“, а издаје се и информативни лист Дијаспора инфо који је намењен дијаспори. Извор: ИОМ студија о унутрашњим и спољним миграцијама са посебним освртом на унутрашње миграције младих, 2015. година, преузето из: Република Србија, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године, страна 76

4.3. Стратегија очувања и јачања односа Републике Србије и дијаспоре

Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, из 2011. године предвидела је као стратешки циљ у подстицању привредног развоја Републике Србије - бољу искоришћеност капацитета дијаспоре и Срба у региону, јачање научног, технолошког, културног, просветног и спортског потенцијала земље.³⁹¹ Међународноправни оквир који је узет у разматрање приликом израде Стратегије очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону јесте, пре свега, Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза,³⁹² којој је приступила и Република Србија.

Један од главних развојних фактора у земљама које теже да буду глобално конкурентне и економски стабилне јесте млада висококвалификована радна снага, па зато њихова емиграција директно утиче на конкурентност и стабилност земље. Како одлив мозгова представља политички, економски и друштвени проблем, **неопходно је сагледати мере и могућности да се миграциони токови високообразованих стручњака искористе на најбољи могући начин.**

На најбољи могући начин **Д. Јонеску**, из Међународне организације за миграције у Женеви, у свом раду *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*,³⁹³ даје конкретне препоруке како развити сарадњу са дијаспором, чије сугестије, свакако, ваља инкорпорирати кроз очување и јачање односа Републике Србије и наше дијаспоре, у циљу подстицања привредног развоја.

Неопходно је да се чланови дијаспоре препознају као развојни ресурс који је могуће искористити и без повратка чланова дијаспоре у место порекла. Дефинисање миграција и дијаспоре као развојног потенцијала и успостављање локалних пракси на том принципу било би корисно за све актере на релацији: дијаспора – место порекла – земља дестинације. Потребно је да се приступи миграцијама и дијаспори као развојном потенцијалу при писању будућих локалних стратешких докумената и осмишљавању локалних политика, и да се тај приступ рефлектује у повезаности миграционих и развојних политика. Од кључне важности је да локалне власти препознају и мапирају

³⁹¹ Влада Републике Србије, Министарство вера и дијаспоре, Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, Београд, 2011. године, страна 12

³⁹² UNESCO, Универзална декларација о културној различитости, Париз, 2005. године

³⁹³ Ionescu, D., *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*. IOM Migration Research Series 26. Geneva: IOM, 2006. https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ICP/IDM/MRS26.pdf

постојеће иницијативе дијаспоре – програме, мреже, удружења, стручне и пословне клубове у заједници и земљама дестинација и пронађу начине да се подрже и повежу са развојним потребама региона.

Процес мапирања дијаспоре и креирања развојних политика и програма које укључују потенцијале дијаспоре, али и процес њихове имплементације и активности различитих актера на локалу, требало би координирати, како би се постигла синергија и остварио ефекат.

Потребно је у локална стратешка документа и политике увести другачији приступ **мобилности младог становништва**. Мобилност становништва, уз одржавање сталних веза са локалном заједницом, као и циркулацију знања треба подстицати кроз развој: менторства од стране стручне и пословне дијаспоре – било путем интернета или током студијског боравка у истом месту; студијских посета и предавања, и слично.

При доношењу стратешких докумената, акционих планова и непосредних одлука о политикама према дијаспори потребно је правити добар баланс: ослањати се на међународна искуства у креирању политика којима се унапређује сарадња са дијаспором, уз максимално уважавање локалних специфичности и фомулисање политика које своје утемељење имају у локалном искуству.

При дефинисању развојних потенцијала и конкретних инвестиционих пројеката треба консултовати све потенцијално важне актере: представнике дијаспоре, развојне институције, организације које имају иновативне развојне праксе (нпр. пословни инкубатори) као и представнике приватног сектора, научне заједнице, јавног сектора, цивилног друштва и сл.

Потребно је радити на идентификовању и уклањању препрека сарадњи са дијаспором, као што су: неадекватна саобраћајна инфраструктура, бирократске процедуре, корупција, недостатак мрежа подршке, и слично, а истовремено подстаћи развијање генералних стимулативних финансијских и пословних инструмената у областима које су у надлежности локалних власти – смањење цене грађевинског земљишта, издавање неопходних дозвола, умањење комуналних трошкова за одређене инвестиције, и слично. **Једнако је важно да се осигура кохерентност политика према дијаспори на националном, регионалном и локалном нивоу.**

У циљу бољег искоришћења капацитета дијаспоре, неопходно је интензивно радити на очувању националног идентитета и позиционирању Републике Србије као матичне државе свих њених држављана.

4.4. Очување националног идентитета и боља искоришћеност капацитета дијаспоре

Политика позиционирања Републике Србије као матичне државе свих њених држављана огледа се кроз читав низ активности којима ће се **вратити поверење дијаспоре у матичну државу, побољшати њихов положај, јачати свест у домаћој јавности о значају дијаспоре и свесрпској интеграцији, кроз умрежавање.**

Активност надлежних институција у Републици Србији, формирањем Министарства за дијаспору и Савета за дијаспору у локалним самоуправама, треба да буде усмерена да омогући припадницима дијаспоре да се правилно и потпуно информишу о поступку за стицање држављанства Републике Србије, документима и условима које у конкретном случају треба испунити.

Министарство за дијаспору, у сарадњи са Министарством за државну управу и локалну самоуправу, Министарством спољних послова и Републичком изборном комисијом требало би да пронађе модел **учешћа дијаспоре на изборима** који ће омогућити рационализацију трошкова. Са друге стране, тај модел мора у реалном животу обезбедити могућност свим држављанима Републике Србије у дијаспори да на изборима искажу своје опредељење. У оквиру ове активности, неопходно је **изнаћи могућност да дијаспора има своје представнике у Народној скупштини** Републике Србије, по угледу на неке друге земље које су ово питање решиле.

Република Србија и њене институције морају интензивно да раде на **свесрпским интеграцијама**. Изузетан пример за то је постајање и рад тзв. „Српске мреже“, савременог модела ванинституционалног и безграничног повезивања Срба у 21. веку.³⁹⁴

Српска мрежа посебно добија на значају када се узме у обзир, са једне стране, огроман историјски умор Српства који се рефлектује у свим животним сферама: од духовности и морала, преко демографије и културе, до економије и државотворности, а са друге стране неспособност интелектуалне и политичке елите за било какву националну визију и програм.

Једина константа последњих више од пола века јесте дезинтеграција српског народа, и то по свим шавовима језичких, културних, црквених и етничких територија, као и одсуство националног плана и стратегије, док главни проблем представља и данас настављено растурање српског националног идентитета у његовим елементарним категоријама вере, језика, писма, историје, културе и државности.

³⁹⁴ Српски сабор Двери, Национална организација слободних људи, Српска мрежа за 21. век, Београд, 2010. године.

Проблем очувања националног идентитета, у данашњем глобалном свету, треба да буде превасходни циљ вишеструко угроженог српског народа. Из идентитета народа произилази његов колективни субјективитет, али и индивидуална самосвест.

Очувани идентитет народу пружа, кроз историјско и савремено искуство, бистрину ума, којом се народ оријентише у лавиринтима савремених изазова, али и унутрашњу снагу помоћу које остварује зацртане стратешке циљеве. Није тешко закључити да онај народ који потпуно изгуби идентитетско упориште, постаје дезоријентисан и представља лак плен глобалних разарајућих процеса, те погодан за усмеравање у правцу остваривања туђих, најчешће непријатељских интереса.

Већ је последњим догађајима у свету постало потпуно јасно да свет од униполарног постаје изнова мултиполаран. У тој измени геополитичке карте света српски народ треба да тражи своје место и изнова постави српско национално питање, тражећи ревизију историјских процеса из последње деценије 20. века.

Ако је дезинтеграција кључна реч српског народа и државе последњих деценија, онда у 21. веку кључна реч мора постати интеграција. Српско национално питање данас и сутра постаје идентитетско питање и питање способности српског народа за промоцију и конкретно отелотворење идеје свесрпских интеграција.

Веома је интересантно да је Србија још средином 19. века имала стратегију стварања образовне елите, слањем младих људи на образовање у иностранство према потребама државних служби, који су за време боравка у иностранству имали задатак да извештавају о својим постигнућима, а по повратку да примене научено кроз рад у државној служби и развијање појединих факултета.³⁹⁵

У циљу боље искоришћености капацитета дијаспоре потребно је подстаћи заједнички проактивни рад локалних актера на системском прикупљању података о локалној дијаспори и инкорпорирању података у званичне, општинске базе података, имајући у виду да разумевање разноврсности дијаспоре може помоћи идентификовању различитих ресурса чланова дијаспоре. Од велике је важности да **трансационални предузетници буду укључени у креирање миграционих и развојних стратегија држава**. Тиме се, са једне стране омогућава контекстуализација миграционих политика, иманентна појединим државама сходно њиховим реалним проблемима и потребама, а са друге стране, омогућава се и трансационални карактер политика, јер ће уважити и стање и искуства из земаља дестинације пословних људи пореклом са ових простора.

³⁹⁵ Трговчевић, Љ., Планирана елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку, Историјски институт, Београд, 2003. године

5. Подршка транснационалним предузетницима кроз миграционе и развојне стратегије

Треба прихватити чињеницу, апострофира **P. Raghuram**, „да су простори за развој и простори развоја већ помешани, да је мигрантима „овде“ можда потребан развој, као и да мигранти „тамо“ могу бити агенти развоја „овде“.“³⁹⁶ С тога се истиче да везе између миграција и развоја треба да садрже другачије постављен и прецизније одређен појам простора, јер доба које се зове глобализација, друштво мрежа или светско друштво и све већа циркулација људи доносе много више могућности за интеракцију миграција и развоја.³⁹⁷

Улога миграција у развоју, смањењу сиромаштва и привредном расту може бити значајна, а позитивни ефекти се могу одразити како на земљу одредишта, тако и на земљу порекла миграната. Миграције доприносе привредном расту и развоју кроз повећање обима трговинске размене, али и повећање инвестиција и успостављање пословних и културних мрежа. Такође, миграције, као што смо већ указали, служе и као канал за развојне финансије (новчане дознаке) и пренос вештина и идеја.

Нажалост, потенцијал миграција на побољшају укупних ефеката регионалног развоја, укључујући друштвену димензију развоја, обично добија мало пажње у процесу краирања јавних политика. У исто време, јединице локалне самоуправе немају адекватне капацитете и политике за креирање и спровођење мера које могу делотворно повезати миграције и развој.

Институционална подршка транснационалним предузетницима у отварању малих и средњих предузећа у различитим секторима привреде, може да допринесе јачању конкурентности истих на извозним тржиштима. Специфичност транснационалних предузећа јесте у томе што могу да донесу знање, искуство и иновативност из иностранства, као и радну културу у којој се вреднују резултати рада, легализам, стратешко размишљање и планирање. Значај транснационалних предузећа и предузетника јесте и у томе што имају развијене транснационалне мреже и што могу успешно да пласирају производе и услуге на међународном тржишту, рекламирање и стварање позитивног имиџа наше земље.

Могућности за развој транснационалног предузетништва и отварање таквих малих и средњих предузећа у Републици Србији постоје. Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије наводи:³⁹⁸

³⁹⁶ Raghuram, P., Which migration, what development? Unsettling the edifice of migration and development, 2009. године, page 113

³⁹⁷ Faist, T. Migrants as transnational development agents: an inquiry into the newest round of the migration-development nexus. *Population, Space and Place*, 41, 2008. page 21–42

³⁹⁸ SIEPA, Doing Business in Serbia, 2015. <http://siepa.gov.rs/files/presentations/DBIS-serbia-2015/#/24/>

-
- Порески систем у Републици Србији карактеришу ниске пореске стопе.
 - Комунални трошкови, трошкови пословања су међу најнижим у Европи.
 - Када су у питању машине и опрема страни улагачи су ослобођени плаћања царине на увезену опрему и машине које представљају удео страног улагача у капитал предузећа у Србији.
 - Србија је једина земља ван Заједнице независних држава која има уговор о слободној трговини са Русијом. Споразуми о слободној трговини са Турском.
 - Интелектуални капитал (квалификована и способна радна снага).
 - Захваљујући свом положају, на географској прекретници између Запада и Истока, Србија се често посматра као капија Европе.

Међутим, у сагледавању могућности развоја транснационалног предузетништва у Републици Србији озбиљан проблем представља несигурно и непредвидиво друштвено-економско окружење. Разлози томе проналазе се у правно-регулаторном сегменту. Закони се доносе *ad hoc*, без предходне анализе могућих ефеката на пословање на терену и последица истих по пословање предузетника и приврднока.³⁹⁹ Као значајна препрека најчешће се узима политичка и економска несигурност, као и незрели услови тржишта у Републици Србији. Нажалост, још увек је много услова пословања који су у нашој земљи лошији него у иностранству: расположивост капитала за започињање посла и током пословања, брзина професионалног напредовања, величина и снага здраве конкуренције, подршка државе, приступ локалним и иностраним тржиштима.

Међутим, на покретање транснационалног предузетништва у Републици Србији од стране чланова наше дијаспоре, најјачи утицај имају **социјални фактори**. Управо, жеља да се допринесе економском развоју земље, породични разлози, као и квалитет друштвеног живота спадају у социјалне факторе који за њих представљају важне факторе привлачења да инвестирају у земљу порекла. (*енгл. pull factors*).

Управо из тог разлога, мишљења смо да подршка транснационалним предузетницима кроз миграционе и развојне стратегије може бити од значаја у унапређењу међународне конкурентности и извозних могућности наших малих и средњих предузећа и остваривању кључног циља подршке развоју тржишне економије и друштвено-економске кохезије у Републици Србији.

³⁹⁹ Нема ни периода припреме и информисања о започетим законским променама, а да не говоримо о компликованим административним процедурама, нелојалној конкуренцији која ради на црно и смањује цену услуга, бирократији, проблема у добијању дозвола за изградњу, чак и корупцији и утицају локалних политичких актера на доношење одлука у вези отпочињања предузетничких активности заинтересованих.

6. Укључење дијаспоре у формирање инвестиционо - развојне банке

Значај финансијског система сваке земље огледа се у оптималној алокацији финансијских ресурса, што доприноси повећању опште стопе привредног раста. Као што смо већ констатовали, финансијски систем Републике Србије карактерише доминантна улога банака у обављању ове функције, чиме се банкарски сектор издваја као основни носилац финансирања привреде.

Након увођења тржишног начина привређивања и промене власничке структуре банкарског сектора, улога и значај банкарског система у подстицању привредног развоја, најчешће путем банкарских кредита привреди, значајно се променила. У том процесу посебну улогу имају банке са доминантним страним капиталом. Отуда, високо учешће страног капитала у банкарском сектору Србије практично оставља државу без могућности да значајније утиче на пословну политику банака, а тиме и на остваривање националних интереса.⁴⁰⁰

Цене финансијских услуга у Србији су међу највишим у Европи. Када светске каматне стопе падају, стране банке подижу своје марже и тиме надокнађују пад базних (EURIBOR, LIBOR) стопа на терет домаће привреде и становништва. Такође, кроз систем каматног субвенционисања, банкама је омогућено да увећавају своју добит и одржавају високе камате, а на терет буџета. Политика високих каматних стопа и високих додатних трошкова одобравања кредита, заснована на остваривању већег профита, има негативне последице на реални сектор привреде. Овакав тренд је додатно појачан у кризном периоду, када се банке устежу од одобравања кредита привреди због високог кредитног ризика. Поред тога, строги критеријуми за одобравање кредита утичу да мали број субјеката којима је кредит потребан, може да испуни све тржишне услове за његово добијање. Све то смањује могућности привреде за нова инвестициона улагања.

Српски банкарски сектор састоји се од 30 банака, доминантно страних – банке у страном власништву располажу са 75.9% укупних средстава банкарског сектора (23 банке), од чега је 91% пореклом из зоне евра.⁴⁰¹

Доминантно страно власништво у банкарском сектору ствара ризик одлива капитала из Републике Србије и услед постајања финансијске кризе у матичним земљама.

⁴⁰⁰ Крстић, Б., Радојичић, Ј., Јемовић, М., Утицај промене власничке структуре банкарског сектора Србије на регионални развој, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, јун 2013. године, стране 41-54

⁴⁰¹ Народна банка Србије, Макроекономска кретања у Србији, новембар 2015. године

Та чињеница генерише додатну нестабилност у погледу потенцијалног дугорочног финансирања српске привреде. Отуда, изводи се закључак да актуелни банкарски сектор Републике Србије, који је у већини у страном власништву, **није адекватан финансијски сервис регионалног и укупног привредног развоја**. За остваривање одрживог привредног развоја, а тиме и равномернијег регионалног развоја, привреди Републике Србије су неопходни јефтинији и дугорочнији кредити од оних које нуде пословне банке. У том смислу, од великог значај би било **оснивање инвестиционо-развојне банке, преко које би се остварио ефикаснији модел финансирања развоја, уместо постојеће комбинације разних фондова, агенција и министарстава**.

Финансирање регионалног развоја и ширих друштвених и развојних циљева далеко превазилази апсорпционе могућности приватног капитала у финансијском систему и захтева оснивање јаке институције која ће се бавити питањима финансирања привредног развоја уопште.

У циљу подизања регионалне конкурентности привреде, изградње институционалне регионалне инфраструктуре и обезбеђења континуиране подршке равномерном регионалном развоју кроз инвестиције и стимулисање прилива капитала, Републици Србији је неопходна инвестиционо-развојна банка. Улагањем у домаћу привреду, уз повољне услове, и тамо где пословне банке немају интересовања због малог приноса и високог ризика, утицало би се да држава поново постане највећи инвеститор и мотор сопственог привредног развоја. Реч је о потреби оснивања **националне развојне банке**⁴⁰² усмерене ка дугорочном финансирању привреде. Овим би развојна банка допунила постојећу финансијску структуру, како у погледу власништва и улоге државе⁴⁰³ у банкарском сектору, тако и у погледу превазилажења недостатака у финансирању пројеката за које приватни сектор није заинтересован.⁴⁰⁴

⁴⁰² Финансијске институције које су примарно оријентисане на понуду дугорочних извора финансирања за пројекте који генеришу позитивне екстерне ефекте и које приватни кредитори не финансирају у довољној мери. Типичан пример су инфраструктурни пројекти.

⁴⁰³ Један од најпознатијих примера је KfW - Kreditanstalt für Wiederaufbau, немачка државна развојна банка. Основана је 1948. године као део Маршаловог плана. Данас ова банка успешно финансира и послове изван Немачке. Најстарија регионална развојна банка у свету је Интер-америчка развојна банка, основана 1959. године у Вашингтону, са задатком да кредитира развој у државама Латинске Америке и Кариба. Данас су чланице ове банке државе широм света и многе користе њена средства. Да им је потребна развојна банка, усагласили су се пре тачно годину дана и лидери групаације БРИКС (Бразил, Русија, Кина, Индија и Јужноафричка Република). Лидери су проценили да имају инфраструктурне потребе од 4.500 милијарди долара у наредних пола деценије и да ће им за то бити потребна развојна банка.

⁴⁰⁴ Крстић, Б., Радојичић, Ј., Јемовић, М., Утицај промене власничке структуре банкарског сектора Србије на регионални развој, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Ниш, јун 2013. године, стране 41-54

У Републици Србији, обављање високо ризичних послова, уз ниску стопу приноса, захтева посебно законско дефинисање активности инвестиционо-развојне банке: област деловања, групе клијената са којима банка може пословати, стандарда и мера ефикасности, осигурање институционалне независности, пре свега од политичког утицаја, као и појачан степен контроле надлежних институција.

Кључно питање је начин финансирања инвестиционо-развојне банке. У том смислу, као алтернативни извори финансирања, поред државног буџета, издвајају се: домаћи и инострани развојни фондови; синдицирано финансирање са комерцијалним банкама из земље и иностранства и креирање механизма јавно-приватног партнерства у финансирању пројеката од јавног интереса, као и иступање инвестиционо-развојне банке на домаће и међународно тржиште преко механизма емитовања вискоквалитетних обвезница и сродних инструмената. Значајан извор финансирања инвестиционо-развојне банке може бити и српска дијаспора.

Постоје различити модалитети укључења дијаспоре у формирање инвестиционо - развојне банке, у циљу подстицања инвестиција и подршке равномернијем регионалном развоју Републике Србије. Навешћемо само најосновније: од учешћа у акцијском капиталу - куповином акција Банке, до претварања депозита по виђењу или орочених депозита примаоца дотација у земљи у стабилне дугорочне изворе, усмерене у пласмане Банке у циљу финансирања привредног развоја Републике Србије.

Инвестиционо-развојна банка би требало да стимулише ефикасније и сигурније коришћење економских потенцијала дијаспоре, а да би у потпуности остварила своју функцију, неопходна је подршка државе Србије, као и поверење дијаспоре у једну такву институцију. Искуства земаља са бројном дијаспором управо указују на такву могућност.

7. Стварање Фонда дијаспоре за борбу против беле куге у Републици Србији

Савремена демографска кретања карактеришу и специфичности у репродуктивном понашању становништва. У условима када је рађање деце ослобођено моралног и егзистенцијалног притиска постало ствар наизглед слободног избора појединца, данашње друштво није путем својих институција покушало да непосредно утиче на формирање висине социјалних норми о броју деце, нити је својим механизмима омогућило да равноправна животна опција буде рађање уопште, а поготово рађање троје, четворо или више деце.

Рађање деце не би смело значајно да погоршава економски, а тиме и друштвени, положај породица са децом. Држава мора да преузме на себе део трошкова рађања деце и њиховог издржавања и школовања. У ситуацији крупних поремећаја у демографском развоју, када питање отворене депопулације и интензивног процеса старења становништва није само питање одрживости демографског, него и општег друштвеног и економског развоја садашњих и будућих генерација, улога државе је посебно важна. Финансијска помоћ породицама са децом јавља се као пронаталитетна мера и у срединама са стабилним друштвено-економским развојем и високим животним стандардом становништва.

Међутим, у условима економских тешкоћа, значај новчаних давања, као и финансијских олакшица, бива већи. Мере подршке породици треба да ублаже ефекте неповољних привредних кретања, али и да буду усмерене ка постизању економске и социјалне сигурности, као претпоставке одвијања биолошке репродукције. Незапосленост, лош материјални положај и стамбени проблеми су основна питања која се директно тичу потенцијалних учесника у репродукцији. Дугорочно и из угла одрживости развоја, подстицање рађања подразумева решавање поменутих проблема, а неповољне демографске тенденције, управо се могу сузбити стварањем одговарајућег институционалног оквира, усвајањем стратегија и унапређењем законских решења (која неће остати само „мртво слово на папиру“).

За остварење постављених циљева, посебно је важно јачање инструмената финансијске подршке породици, као и развој образовања и правилно информисање јавности.

Мере популационе политике утврђене на републичком нивоу, по свом карактеру, су опште и спроводе се јединствено на територији Републике Србије.

Ниједна популациона политика, ма колико била развијена, не може одговорити на све потребе и очекивања становништва, нити узети у обзир све специфичности живљења у једној средини. Зато, популациону политику треба допунити мерама органа јединица локалне самоуправе, које се финансирају локалним изворима јавних прихода. На тај начин су мере, које утврђује и обезбеђује Република и које се спроводе кроз организацију власти у локалној заједници, проширене и обогаћене мерама локалне самоуправе. Активно укључивање локалне самоуправе у популациону политику, ефикасније спровођење и надградња мера које је држава промовисала, као и тражење нових, које одговарају специфичним проблемима и потребама датог окружења, деловаће подстицајно за родитељство. Најважније је стварање позитивне популационе климе, слање јасне демографске поруке локалне самоуправе као и отклањање уочених баријера за родитељство уопште. Неопходно је преиспитати све локалне планове одрживог развоја, да ли су и у којој мери уважили проблем депопулације и да ли су нотирали реалне ресурсе за подстицање наталитета.

У циљу прибављања значајних финансијских средстава за промовисање и побољшање популационе политике, полазећи од повезаности са местом порекла имиграната и локалном заједницом у Републици Србији, у реалне ресурсе за подстицање наталитета ваља укључити и ресурс дијаспоре. **Један од модалитета представља и стварање Фонда дијаспоре за борбу против беле куге у Републици Србији.**

Прикупљена новчана средства Фонда могла би да се користе у циљу вођења активне популационе политике и стимулисање рађања, као и подршке вишедетним породицама. Представљала би, поред средстава из републичког и локалног буџета, додатни извор средстава финансијској подршци породицама и била би коришћена у циљу активирања система образовања и васпитања као кључног носиоца и реализатора таквих програма у циљу јачања националне и културолошке свести.

8. Могући позитивни ефекти реализације предложених мера регионалне политике на друштвено – економска кретања у Републици Србији

Мултисекторским принципом јачања аутохтоних и ендогених потенцијала региона, између осталог и валоризацијом развојног потенцијала миграција и дијаспоре, може се на дуги рок повећати степен развијености региона и остварити одрживи друштвено-економски развој у Републици Србији.

Креирање развојних политика и програма које укључују потенцијале дијаспоре, као и процес њихове имплементације, уз координацију свих актера на локалу, може резултирати постизањем синергије и остваривањем максималних позитивних ефекта на релацији дијаспора – место порекла – земља дестинације. Вертикалним усклађивањем националних стратегија и развојног потенцијала дијаспоре са локалним развојним стратегијама, јединицама локалних самоуправа у Републици Србији створили би се предуслови за активно укључивање миграцијских потенцијала у њихове планове локалног развоја и успешно управљање и спровођење миграцијских политика, у складу с националним приоритетима у тој области. Пројектне активности и методологија имплементације развојних политика и програма које укључују потенцијале дијаспоре, морају бити осмишљене на начин да креирају акционе планове који би омогућили њихову каснију операционализацију кроз мере, програме и активности на локалном нивоу.

Тако донета стратешка докумената, акциони планови и непосредне одлуке о политикама према дијаспори на националном, регионалном и локалном нивоу, уз максимално уважавање локалних специфичности и формулисање политика које своје утемељење имају у локалном искуству, допринели би подизању регионалне конкурентности, као кључном фактору регионалног развоја.

Инвестиције српске дијаспоре допринеле би увећању националног богатства, развоју предузетништва, трансферу знања и искустава, пословног менталитета, демократских стандарда, односно ширим променама локалног и укупног друштвено-економског амбијента. Што буде више инвестиција у региону, биће већа и његова **атрактивност**, а самим тим и **конкурентност**. Предложеним мерама регионалне политике, стимулисао би се развој иновативности и конкурентности малих и средњих предузећа и предузетника, а самим тим би се и утицало **на стварање нових радних места** у локалним срединама. Све то имало би за последицу **повећање регионалне запослености**, обуздавање миграционих процеса, смањење нивоа сиромаштва локалне заједнице и становништва, али и допринесе бржем приступу глобалном тржишту рада и глобалној мрежи знања и иновација.

Јачањем **социјалног капитала** продубиле би се неформалне везе и мреже комуникације, које настају на бази поверења, реципроцитета и заједничких вредности, унутар: породице, сродника, пријатеља, колега, суседа, добровољних удружења, грађанских иницијатива.

Подстицањем **афективног капитала**⁴⁰⁵ заснованог на сентиментима, осећањима појединца, као што су лични интерес да се помогне својој земљи, на основу осећања одговорности („да се развијени свет доведе кући”), па некада и на осећању кривице,⁴⁰⁶ може доћи до изражаја покретање „носталгичне“ трговине, као што су етно-бизнис, извоз националних производа и услуга и сл.

Активирањем **локалног капитала**, који подразумева да многи мигранти потичу из истих крајева, те да се насељавају у истим деловима страних држава по територијалном принципу, олакшао би се долазак нових таласа емиграната из земље порекла (чланова породице, пријатеља, рођака, суседа, сународника).

Захваљујући удруживању социјалног и локалног капитала (неформалних веза, знања и информација из отаџбине, познавања развојних потреба, проблема), такве локалне заједнице могу истима да убрзају процес запошљавања, иницирају им покретање нових послова и помогну у отварању нових малих и средњих предузећа.

Све то иде у прилог изнетом ставу да се сарадњи са дијаспором приступи проактивно и одговорно, као и мултидисциплинарно, утврђивањем реалне националне стратегије о том питању. Отуда, јачање интерних капацитета региона и локалних заједница све више постају приоритет, тако да све интервенције, мере и инструменти регионалне политике морају да се осмисле и предузимају са циљем позитивних ефекта на укупна друштвено – економска кретања у Републици Србији.

⁴⁰⁵ Бобић, М., Дијаспора као економски и социјални капитал Србије, Филозофски факултет Београд, Социолошки преглед, vol. XLIII (2009), no. 3, стране 361–377

⁴⁰⁶ Ionesco, D., Engaging diasporas as development partners, for home and destination countries. Workshop discussion paper, Geneva: IOM, February 2-3, 2005.

ЗАКЉУЧАК

Концепт грађанске доктрине савршене конкуренције и стабилне равнотеже искључује било какве веће поремећаје у регионалном билансу, који се не би могли кориговати **слободним деловањем тржишта**. Међутим, управо као последица развоја привреде засноване на слободној игри тржишних актера, брзог развоја индустрије и конкуренције, настале су значајне разлике у нивоу привредне развијености по територијама и територијама унутар јединствених држава.

Јаз између развијених и неразвијених региона се протоком времена продубљивао, а историјски догађаји демантовали су горе поменуте теоријске постулате. **Изражен неравномерни раст и развој у простору и времену учинио је актуелним питања регионалног развоја.**

У савременим, глобалним условима веома интензивне повезаности различитих привредних субјеката, односи унутар регионалне привреде и њени односи са окружењем (другим регионима и иностранством) постали су толико сложени да је постало **немогуће интуитивно** пратити утицај релевантних фактора у процесу привређивања и без коришћења савремених квантитативних метода анализе доносити одговарајуће **управљачке одлуке** у процесу функционисања регионалне привреде.

Изражени унутаррегионални и међурегионални несклади који спутавају развој и иницирају миграционе токове, чиме се већ постојећи демографски дисбаланс на целом подручју продубљује, али и мултипликује кроз нескладе у територијалној, привредној, социјалној, образовној, урбанистичкој, еколошкој и осталим развојним димензијама, указују на неопходност јачања идеје о **потреби државне интервенције у привреди и квалитетне везе теорије и праксе регионалног развоја**. Вишеструка и изузетно важна улога државе огледа се у дефинисању стратешких циљева регионалног развоја и континуираном обезбеђуњу одговарајућих претпоставки за њихову што ефикаснију алокацију.

Промењене друштвено–економске околности и неостваривост циљева досадашње регионалне политике условили су измену истраживачких приступа регионалном развоју, у правцу његовог поимања као комплексног и динамичног процеса трансформације регионалних структура. Остваривање националног, регионалног и локалног одрживог развоја постаје незамисливо без стратешког планирања и балансираног коришћења управљачких механизма и инструмената.

Полазећи од карактеристика регионалног развоја наше земље у претходном периоду, као и актуелних питања регионалног развоја у контексту комплексних развојних проблема Републике Србије, сагледаних кроз достигнути степен развијености, анализу стања и структуре регионалних разлика у Републици Србији, дали смо целовит динамички приказ регионалних неравномерности и међурегионалних разлика у Републици Србији са међународног становишта што је, између осталог, и био **циљ истраживања у докторској дисертацији.**

Анализом сложеног система интерактивног деловања друштва и економије у времену и простору и проучавањем сложених социо-економских појава, са много међусобних веза и интеракција, успели смо да докажемо полазне хипотезе докторске дисертације, те можемо закључити следеће:

(1) Србија припада типу демографски угроженог подручја које карактерише демографско заостајање, изразита депопулација и слаби демографски ресурси. Пад фертилитета, старење и миграције становништва посебно су угрозили рурална подручја где се, упоредо са смањењем радно способног становништва, изгубила и способност за одрживо управљање природним добрима.

Анализом статистичких података утврдили смо да демографска кретања у Републици Србији карактерише тзв. **популациона регресија**, која подразумева: смањење укупног броја становника, пад наталитета, пораст нивоа морталитета, концентрацију становништва у урбаним срединама и пражњење руралних подручја, као и изразито демографско старење становништва. На основу анализе регионалних диспропорција демографских кретања, мерених синтетичким показатељем - индексом демографских ресурса, Република Србија у целини припада типу D - демографски угрожено подручје - вредност индекса од 69,8 - кога карактерише изразита депопулација, слаби демографски ресурси и заостајање.

Регионално посматрано, индекс демографских ресурса има широк распон вредности од 16,9 (Зајечарски округ) до 152,7 (Рашки округ). На изражени проблем регионалних диспаритета, указује и то да Рашки округ бележи скоро двоструко већу вредност индекса у односу на просек Србије, или чак девет пута превазилази одговарајући индекс Зајечарског округа. Такође, Град Београд (индекс 137,6) и Јужно-бачки округ (индекс 132,8) издвајају се као подручја изразите концентрације становништва, на шта су одлучујући утицај имале унутрашње миграције (локалне и регионалне миграције), чиме су формиран снажни популациони потенцијали.

Карактеристично је да се зоне демографски угрожених подручја шире и формирају два релативно компактна и просторно велика, депопулациона подручја у источним, западним и југозападним деловима Србије, али и у непосредној близини највећих урбаних центара. Ширење „популационих пустиња“, осим проблема наглашено диспорпорционалног развоја земље, са свим неповољним апликацијама, (пад фертилитета, старење, миграције становништва, смањење радно способног становништва, губитак способности за одрживо управљање природним добрима) упоредо отвара и бројна безбедоносна и спољнополитичка питања, нарочито имајући у виду нерешена територијална питања у претходне две деценије, али и неизвесност у погледу будућег геополитичког положаја земље.

(2) Миграције су популациони феномен које карактерише непредвидивост и комплексно поље одлучивања индивидуе у интеракцији са системским факторима.

Миграције углавном представљају рационалан одговор појединца на међурегионалне разлике у нивоу економског развоја, које значе бољи животни стандард и квалитет живота. Оне су, пре свега, одговор на неједнакост. С циљем доношења одлуке о миграцији, утврдили смо да свака индивидуа у своју комплексну анализу, свесно или не, узима у обзир системске атрибуте емиграцијског и имиграцијског друштва. Том приликом, пре свега, упоређује структуре и праксе тржишта рада, образовне системе, социјалне политике, канале социјалне мобилности, евентуалне институционалне и административне препреке у оквиру миграцијске политике. Узимајући у обзир и индивидуалне атрибуте (демографске: пол, старост у тренутку емиграције, брачни статус), рад: каријеру, међустанице у мобилности, људски капитал који појединац носи са собом (предмиграцијско образовање, етничко порекло, хабитат социјализације, социјалне мреже у друштву имиграције и друштву емиграције), „независни мигрант” доноси одлуку за одлазак или останак код куће.

С тога, миграције сагледавамо кроз комплексно поље одлучивања индивидуе у интеракцији са системским факторима: **време** (на кратак или дуги рок), **информисаност** (ниво, селективност, транспарентност информација), **„мрежа контаката“** (*networking* пре и после мигрирања), **коњунктурни простор** (глобализација, локалност политике запошљавања), **брзина савладавања физичког простора** (цене и приступ глобалном транспорту), те **искоришћавање интелектуалних ресурса** (глобалне и локалне политике влада и привреде).

(3) Интензивне унутрашње миграције становништва резултирале су крупним променама у размештају становништва Републике Србије, кроз концентрацију становништва, на једној, и систематско пражњење и депопулацију, на другој страни.

Посматрано на регионалном нивоу, демографска предимензионираност Београда (Београдске области) је очигледна, наспрам популационог пражњења подручја Источне и Јужне Србије. Према густини насељености, 80% територије Републике Србије, насељава 40% укупног становништва. Са друге стране, у подручју високе насељености и суперконцентрације, 60% становништва насељава 20% укупне територије, при чему скоро 25% укупног становништва живи у Београду. У 2014. години, од 168 општина/градова Републике Србије 35 општина/градова је имало позитиван, а 133 општине/града негативан миграциони салдо. Посматрано по активности, 60% миграната су издржавана лица, 33% су активна лица, док је удео лица са личним приходом 7%. Урбане средине углавном остварују демографски раст захваљујући механичком приливу становништва и повољнијој старосној структури. Насупрот томе, у руралним срединама долази до слабијег демографског раста, који је углавном условљен емиграцијом и поремећајима биолошког карактера.

(4) Приватизација, реструктурирање и укупни реформски процеси који карактеришу период транзиције, утицали су на велике промене у привредној структури, што је дестабилизovalo тржиште рада. Пад бруто друштвеног производа реалног сектора праћен је смањењем запослености, што је довело до раста социјалних тензија, сиромаштва и социјалне искључености.

Тржиште рада у Србији карактеришу бројна ограничења која су последица периода транзиције и нереструктуриране привреде – висока и дугорочна незапосленост, недовољна флексибилност, дуалност тржишта рада, дискриминацијске праксе на тржишту рада. Незапосленост је у Републици Србији један од највећих економских и социјалних проблема и узрок сиромаштва и социјалне искључености. Сиромаштво је најизраженије међу многољуднијим породицама, које живе са пуно незапослених чланова и код оних који имају низак степен образовања. Сиромашни су просторно сконцентрисани у ванградским подручјима, углавном у Источној и Јужној Србији. Изразито висока стопа ризика од сиромаштва уочена је код незапослених и неактивних лица и код деце старости до 18 година.

Сиромаштво, неједнакост и социјална искљученост представљају највећу претњу привредном расту и нарушавају социјални капитал у Републици Србији. Недовољна привредна активност и недостатак послова у појединим регионима, има за последицу кретање радне снаге ка регионима који имају већу могућност у погледу запошљавања. Неповољно је стање у јужном у односу на северне делове земље, као и у руралном у односу на градска подручја. С обзиром на погоршање демографске ситуације, при чему долази до смањења радне снаге, један од стратешких циљева је управљање миграцијама у складу са одрживом популационом политиком, дугорочним потребама развоја привреде и кретањима на тржишту рада Републике Србије. Такође је неопходно подстицати процес децентрализације и развоја регионалне и локалне политике запошљавања, као и усмеравати мере активне политике запошљавања на девастирана и неразвијена подручја.

(5) Детаљна анализа података Агенције за привредне регистре, публикованих у „Саопштењима о пословању привреде у Републици Србији – упоредни подаци из финансијских извештаја“, указује на дугогодишњу, хроничну неефикасност српске привреде и намеће се као закључак да *у Републици Србији не постоји пословни амбијент за профитно оријентисану привреду.*

Општи тренд раста кумулираних губитака привреде и несклад у распрострањености финансијских перформанси прилично је испољен и са територијалног аспекта и карактерише већину области.

Такав амбијент и такво стање привреде, као и изражене регионалне диспропорције и презадуженост државе, привреде и становништва су последица, између осталог, и дугогодишње неефикасне и неуспешне политике регионалног развоја. Неефикасне, јер је њоме доминирао грански, односно секторски над структурним и просторним приступом, краткорочни над дугорочним циљевима развоја, а неуспешне, јер је уместо смањивању, допринела порасту диспропорција у нивоу развијености и нерационалном регионалном размештају привредних активности и становништва.

Уз све то, у континуитету је занемаривана чињеница да међузависност у развоју свих региона и промене унутар региона, путем преливајућих ефеката, утичу на ефикасност националне привреде као целине и имају озбиљне реперкусије на друштвено – економска кретања у Републици Србији.

(6) Реализована подстицајна средстава приказују велике регионалне разлике у степену њихове искоришћености и захтевају перманентну пажњу државних органа, у смислу евалуације тј. вредновања ефеката или спречавања евентуалних злоупотреба у коришћењу истих - нови модел спровођења политике регионалног развоја.

Коришћење јавних ресурса (домаћих и страних) за финансирање активности које имају за циљ стимулисање привредног и друштвеног развоја, вођеног регионалном политиком, захтева стварање система институција и процедура које ће омогућити финансијску ефикасност. Нажалост, супротно декларативним и институционалним одредницама, значајна подстицајна средства, годинама уназад у Републици Србији, нису улагана тамо где су регионалне диспропорције најизраженије. И поред утврђене чињенице да Београдски регион заузима водеће место, са чак 39,9% учешћа региона у БДП-у Републике Србије, реализована подстицајна средства у анализираном периоду, указује да је Београдски регион добио више подстицајних средстава од региона Јужне и источне Србије, иако тај регион учествује у БДП-у Републике Србије са свега 13,9%. Поређењем података развијености појединих области у **сегменту регионалне конкурентности**, анализом развојних димензија сваког округа и одобрених подстицајних средстава политиком регионалног развоја, поново долазимо до истог закључка. Иако регионалне разлике, посматране на нивоу округа (НУТС 3 ниво), мерене индексом развојне угрожености, износе 1:7 (Београд је 7 пута развијенији у свим сегментима анализе од Јабланичког округа), подстицајна средства регионалног развоја, чак ни приближно пропорционално нису усмеравана у Регион Јужне и Источне Србије, у намери да се тако дубоко изражене регионалне неравномерности умање. Од веома великог значаја је нагласити, да су поред значајних финансијских подстицаја и Београдски регион (као најразвијенији регион Републике Србије) и регион Јужне и Источне Србије (као најнеразвијенији регион, не само у Републици Србији, већ и у Европи), на основу **динамике индикатора развијености**, са трендом смањења индекса нивоа регионалног БДП РРР по глави становника у односу на земаље Европске Уније.

Сprovedена **упоредна анализа подстицајне подршке по регионима и остварених резултата привредних друштава и предузетника**, изнете чињенице потврђује. Утврдили смо да су само у периоду од 2009. до 2012. године укупни финансијски подстицаји за привредни и регионални развој у Републици Србији износили укупно чак **9,8 милијарди евра**. Нажалост, **укупан број привредних друштава у Републици Србији, уместо да буде повећан, смањен је за 2,6%**. Смањење броја предузећа бележе сви региони, сем Београдског. Такође, уместо да укупан број запослених порасте, опао је за 6,2% на нивоу Републике Србије, при чему

је највећи број запослених (9,6%) који су остали без посла из региона Јужне и Источне Србије. Укупни финансијски подстицаји у периоду од 2012. до 2015. године, износе додатних 986.791.123.000 динара (око 8,3 милијарди евра), без значајнијих позитивних ефеката у остваривању развојних циљева.

Реализована подстицајна средстава нису дала очекиване резултате, јер је намена средстава била усмерена на покривање трошкова, услед високе задужености у условима смањене привредне активности. Није била обезбеђена усаглашеност и координација подстицајног механизма са програмским мерама и приоритетима на нивоу државе (секторски, инвестициони). Нису спречене, ни санкционисане злоупотребе ненаменског коришћења подстицајних средстава. Није спречено исисавање капитала из Републике Србије. Систем царинске заштите и други облици заштите домаћег тржишта не постоје. Дакле, све ово говори у прилог чињеници да је нови модел спровођења политике регионалног развоја неопходан.

(7) Укупне регионалне диспропорције у Републици Србији у директној су зависности од степена економског развоја појединих подручја на њеној територији. Осмишљеном политиком регионалног развоја (обједињавањем инструмената, мера и активности које су мултидисциплинарног карактера), ефикаснијим коришћењем људских ресурса подручја које заостаје, али и валоризацијом развојног потенцијала миграција и дијаспоре, као ресурса локалног и регионалног развоја, позитивно ће се утицати на социо-економске везе унутар и између просторних целина. То ће имати и преливајуће развојне ефекате на целокупну државу. Дугорочно посматрано, ефекти такве политике, резултираће смањењем регионалних неравномерности, повећањем регионалне конкурентности привреде, повећањем регионалне запослености, обуздавањем миграционих процеса, смањењем сиромаштва и минимизирањем потенцијалних демографских и развојних ризика у Републици Србији.

С циљем повезивања изнетих ставова, до којих смо дошли анализом сложених феномена (који су били предмет истраживања у докторској дисертацији) у интегралну целину, њиховим спајањем и стављањем у разне могуће односе и везе, закључили смо да приликом истраживања регионалног развоја, **није важно имати у виду само динамику укупне неједнакости, већ је од суштинског значаја пратити промене у структури регионалних неједнакости.**

Територијална неједнакост у расположивости и квалитету свих фактора привредног развоја као ендогене варијабле појединих региона, проузрокује миграције, тј. сељење људског, а самим тим и сваког другог облика капитала ка местима оптималне употребе, изазивајући при том инвестиционе и деинвестиционе циклусе и иницирајући и продубљујући регионалне разлике у економском развоју. **Последица оваквих кретања на регионални развој Републике Србије у дугом року је дивергенција, односно пораст регионалних разлика.**

Београдска, Јужнобачка, Нишавска и Шумадијска област располажу највишим нивоом људског и сваког другог облика капитала, који им омогућава да остварују трајну предност у иновативности и конкурентности, па тако и у привредном расту и развоју, у односу на слабије развијене регије: Топличку, Зајечарску, Пиротску, Пчињску, Подунавску и Јабланичку област. Подручја са развојним потешкоћама не само да дају слаб допринос развоју Републике Србије и њеној конкурентности на међународном плану, већ захтевају додатне напоре и улагања јавних средстава у одржавање било каквих активности на тим подручјима.

Постизање позитивних ефеката и исправљање бројних регионалних диспаритета, у циљу равномернијег регионалног развоја, као дугорочног стратешког циља Републике Србије, изискује време и подршку државе. Да би подршка државе била ефикасна, неопходно је обезбедити њен континуитет и одржати интезитет на дужи период.

Нажалост, након више рецесионих таласа, регионални развој Републике Србије суочио се са додатним изазовима. Наставак укупног привредног развоја, на до сада дефинисаним претпоставкама, осим што није пожељан, више није ни могућ. Смањен је прилив капитала у Србију због светске економске кризе. Акумулације домаће привреде, а самим тим и инвестиција готово и да нема. Све су мањи приватизациони приходи услед завршетка процеса приватизације. Јавни дуг убрзано расте, продубљује се фискална неравнотежа, чланство Републике Србије у Европској Унији је крајње неизвесно. Европска Унија је преокупирана проблемима рецесије привреда земаља чланица, великом незапослености, инфлацијом и азилантском кризом.

Због свега наведеног, износимо став да је неопходно напустити неолиберални економски модел и на новим претпоставкама дефинисати економски модел и стратегију привредног раста и развоја Републике Србије у наредном периоду.

Уочили смо да је велики број стратегија у Републици Србији међусобно неусаглашен. Стратегије садрже нереално постављене циљеве и нејасан начин на који се утврђују приоритети. У овом моменту не постоји целовита и јединствена стратегија развоја Републике Србије као алтернатива постојећем моделу.

Истицањем значаја интерсекторског и интеррегионалног повезивања, као и децентрализације у креирању и остваривању стратегије и политике регионалног развоја, обухваћеног овим научним истраживањем, желимо битније да утичемо на **ефикасније активирање и валоризацију свих расположивих ресурса Републике Србије.**

Из наведеног закључујемо да се мора унапредити стратешко планирање на свим нивоима и детерминисати јединствени стратешки оквир развоја наше земље. Код таквог приступа држава мора да идентификује стратешке развојне правце, усмерава и помаже гране и предузећа која имају перспективу. Реч је о активној држави која уме стратешки да мисли. Та политика не иде против тржишта. Напротив, она максимално подстиче тржиште и конкурентност, али у оквиру јасне развојне политике и заштите националних интереса. У том случају, свеобухватно истраживање у оквиру ове дисертације требало би да буде, пре свега, од користи у домену даљег развоја и интензивирања институционалних реформи регионалног развоја у Републици Србији.

ЛІТЕРАТУРА

1. A. J. Scott, *Regions and the World Economy: The Coming Shape of Global Production, Competition, and Political Order*, Oxford, 1998.
2. Acemoglu, D., *A Simple Model of Inefficient Institutions*, *Scandinavian Journal of Economics*, 2006.
3. Allen, J., *The Lost Geographies of Power*. Oxford, Blackwell, 2003.
4. Andy Pike, Andres Rodriguez-Pose, John Tomaney, *What Kind of Local and Regional Development and for Whom? Regional Studies*, London, 2007.
5. Armstrong H., Taylor J., *Regional economics and policy*, 2nd edition, Oxford, Blackwell, 2000.
6. Barta, G., *Industrial Restructuring in the Budapest Agglomeration*, Discussion Papers No. 30, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, 1999.
7. Blakely, Edward J., *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*, London, 1994.
8. C. J. Dawkins, *Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works and Recent Developments*, *Journal of Planning Literature*, Vol. 18, No.2, Virginia, 2003.
9. Cassarino J-P., *Return Migrants to the Maghreb: Reintegration and Development Challenges*, MIREM Global Report, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Italy, 2008.
10. Davin, L., *Economie regional et croissance*, Paris, 1964.
11. European commission, *Communication from the commission Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Brussels, 2010.
12. European Commission, *Regional Policy, Cohezion fund*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund/.
13. European Parliament, *The Lisbon Strategy 2000 – 2010, An analysis and evaluation of the methods used and results achieved*, Brussels, 2010.
14. Faist, T. *Migrants as transnational development agents: an inquiry into the newest round of the migration-development nexus*. *Population, Space and Place*, 41, 2008.
15. Friedmann, J., *Regional Planning as a Field of Study*, *Regional Development and Planning*
16. *Further Support for the Implementation of Decentralised Implementation System Decentralised, Serbia, Implementation System – DIS*, <http://www.eptisasee.com/serbia-further-support-for-the-implementation-of-decentralised-implementation-system/>
17. G. Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London, 1957.
18. Giddings, B., Hopwood, B., O'Brien, G., *Environment, economy and society: Fitting them together into sustainable development*, *Sustainable Development*, 10(4), 2002.
19. Giovanni Andrea Cornia & Frances Stewart, *Two Errors of Targeting*, *Innocenti Occasional Papers, Economic Policy Series iopeps 93/54*, UNICEF Innocenti Research Centre, 1993.
20. GMG – Global Migration Group, *Mainstreaming migration into Development Planning. A handbook for policy-makers and practitioners*, 2010.
21. Gompert, D., *How to Defeat Serbia*, *Foreign Affairs*, July 1994.
22. Gorzelak, G., *Regional development and planning in East Central Europe*. In Keune M. (ed) *Regional development and employment policy. Lessons from Central and Eastern Europe*, ILO-CEET. Geneva-Budapest, 1998.

-
23. Hamilton, F.E.I., Transformation and Space in Central and Eastern Europe. *The Geographical Journal*, Vol. 165, part 2, 1999.
 24. Hayter, P., *The Dynamics of Industrial Location: The Factory, the Form and the Production Systems*, John Wiley & Sons Inc, 1997.
 25. Hensen, W., Drain - Emigration Flows for Quolified Scientists, MERIT, October 2003.
 26. Hilhorst, J.M., *Regional Planning*, University Press, Rotterdam, 1971.
 27. International Institute for Sustainable Development, Преузето са: www.iisd.org , 15. 02. 2016.
 28. International Organization for Migration, Утицај демографских и миграционих токова на Србију, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Пројекат „Јачање капацитета институција Републике Србије за управљање миграцијама и реинтеграцију повратника“ 2014. године
 29. Ionescu, D., Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers. IOM Migration Research Series 26. Geneva: IOM, 2006. https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ICP/IDM/MRS26.pdf
 30. IPA Programming and Project Preparation Facility, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/publipocetnike.pdf>
 31. Kiss, E., Restructuring in the Industrial Areas of Budampest in the Period of Transition, *Urban Studies*, Vol. 39, No. 1, 2002.
 32. Kula, E., *History of Environmental Economic Thought*, London and New York: Routledge, 1998.
 33. Kupiszewski, M., Kupiszewska, D., Никитовић, В., Утицај демографских и миграционих токова на Србију, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Пројекат „Јачање капацитета институција Републике Србије, Београд, 2012. године.
 34. Kuznets, S., *Economic Development and Cultural Change* Vol. 5, No. 4, Supplement, Published by: The University of Chicago Press, Stable, 1957.
 35. Le Bras, H., *L'adieu aux masses: Démographie et politique*, Editions de l'Aube, 2002.
 36. Light, I., Gold, S.J., *Ethnic Economies*, Academic Press, San Diego, 2000.
 37. Mahroum, S., *Europe and the Challenge of the Brain Drain*, IPTS report, 1999.
 38. Malecki E., Jockeying for position: what it means and why it matters to regional development policy when places compete, *Regional Studies* 38, 2004.
 39. Ocampo, J. A., *Structural Dynamics and Economic Development, Social Institutions and Economic Development*, Kluwer Academic Publishers Netherlands, 2002.
 40. Oliveira-Rosa, M., Демографски ресурси регија Хрватске: приједлог концептуално-методолошког оквира истраживања, Друштвене промјене у простору: зборник радова, ИДИС, Загреб, 1991. године.
 41. Pack, H., Westphal, L. E., *Industrial strategy and technological change: Theory versus reality*. *Journal of development economics*, 22(1), 1986.
 42. Petrakos, G., *Patterns of Regional Inequality in Transition Economies*, *European Planning Studies*, Vol. 9, No.3, 2001.
 43. Petrakos, G., Rodrigues-Pose, A., Ravolis, A., *Growth, Integration and Regional Inequality in Europe*, Department of Planning and Regional Development, School of Engineering, University of Thessaly, Discussion Paper Series 9(3), 2003.
 44. Predojević-Despić, J., Main territorial characteristics of emigration from Serbia to EU: from guest workers to chain migration, 7th IMISCOE Annual Conference, Liege – Belgium Workshop: South-Eastern Europe and the European Migration System: driving forces and new patterns of mobility?, 2010.

-
45. Raghuram, P., Which migration, what development? Unsettling the edifice of migration and development, John Wiley & Sons, Ltd., 2009.
 46. Ray, D., Development Economics, Princeton University Press, Princeton, 1998.
 47. Robert J. Stimson, Roger R. Stough, Brian H. Roberts, Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy, Berlin Heidelberg, 2006.
 48. S. V. Lall, S. Ghosh, „Learning by Dining: Informal Networks and Productivity in Mexican Industry, World Bank Working Paper No. 2789, 2002.
 49. Sala-i-Martin, X., J. Blanke, M. D. Hanouz, T. Geiger, I. Mia and F. Paua, The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations, u: Porter, M. E., X. Sala- i-Martin and K. Schwab, eds., Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, 2007.
 50. SIEPA, Doing Buisness in Serbia, 2015. <http://siepa.gov.rs/files/presentations/DBIS-serbia-2015/#/24/>
 51. Skeldon, R., Migration and development over twenty years of research: progress and prospects. In: C. Audebert and M. Kamel Dorai (eds.) Migration in a globalised world new research issues and prospects. IMISCOE Research: Amsterdam University Press. 2010.
 52. Szirmai, A., Naude, W., Alcorta, L., Introduction and Overview: The Past, Present and Future of Industrialization. In A. Szirmai, W. Naude, & L. Alcorta, (Eds.), Pathways to Industrialization in the Twenty-First Century-New Challenges and Emerging Paradigms. Oxford, 2013.
 53. Thurow, L. C., Опасни токови развоја економске теорије, ЦЕКАДЕ, Загреб, 1987. године.
 54. Tourist Organization of Serbia, The Cultural Treasure of Serbia, <http://www.panacom.net/kultura-srbije/>
 55. UNDP, Резиме, Извештај о хуманом развоју 2014, Очување хуманог напретка: Смањење рањивости и изградња отпорности, 2014. године.
 56. UNESCO, Универзална декларација о културној различитости, Париз, 2005. године.
 57. USAID, Финансирање раста малих и средњих предузећа, Кључна питања и препоруке за Србију, Београд, 2012. године.
 58. Wadhwa, V., Jain, S., Saxenian, A., Gereffi, G., Wang, H., The Grass is Indeed Greener in India and China for Returnee Entrepreneurs, America’s New Immigrant Entrepreneurs, Part VI, Kauffman Foundation, 2011.
 59. Walker, R., The dynamics of poverty and social exclusion, Open University Press, Bristol, 1995.
 60. Weber, A., Über den Standort der Industrien, Tübingen 1909., Translated as Alfred Weber’s Theory of the Location of Industries, The University of Chicago Press, Chicago, 1929.
 61. World Bank Institute, Edited by Litvack, J., Seddon. J., Decentralization Briefing Notes, <http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf> , 1999. године.
 62. Аганбегјан, А.Г., Основные положения оптимизации развития и размещения производства в отдельных звеньях народного хозяйства, Москва 1969.
 63. Агенција за локални економски развој, Зелена зона Лесковац, <http://aler.rs/index.php/sr/2013-12-05-12-01-11/zelena-zona> , приступ: 02.03.2016. године.
 64. Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2013. години, Београд, 2014. године.
 65. Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2009. години, Упоредни подаци из финансијских извештаја за 2008. и 2009. годину, Београд, 2010. године.

-
66. Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2012. години, Упоредни подаци из финансијских извештаја за 2011. и 2012. годину, Београд, 2013. године.
 67. Агенција за привредне регистре, Саопштење о пословању привреде у Републици Србији у 2014. години, Београд, 2015. године.
 68. Ана Чекеревац, Светска економска криза и сиромаштво, Зборник радова, Социјална политика и криза, Факултет политичких наука, Београд, 2009. године.
 69. Аничих, Ј., Лакета, М., Вукотић, С., Инвестициона политика и регионални развој Србије у транзиционом периоду, Зборник Географског института „Јован Цвијић” - САНУ, Београд, 2011. године.
 70. Аничих, Ј., Радовић, Д., Радовић, Б., Економска политика у функцији регионалног развоја, Економски видици, Часопис друштва економиста Београда, Београд, 2013. године.
 71. Аранђеловић, З., Глигоријевић, Ж., Улога државе у стварању услова за равномернији регионални развој, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2013. године.
 72. Аранђеловић, З., Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2008. године.
 73. Арсић, М. и други, Реформа јавног сектора, Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020., USAID, Београд, 2010. године.
 74. Бајец, Ј., Јоксимовић, Ј., Савремени привредни системи, Економски факултет, Београд, 2010. године
 75. Бобић, М., Дијаспора као економски и социјални капитал Србије, Филозофски факултет Београд, Социолошки преглед, vol. XLIII, 2009. године.
 76. Бошковић, Г., Нужност извозно оријентисане стратегије реиндустријализације Србије, Економске теме, број 2, Економски факултет, Ниш, 2011. године.
 77. Бошковић, Г., Костадиновић, И., Кластери малих и средњих предузећа – кључ економског развоја, Школа бизниса, број 4/2011, Висока пословна школа струковних студија, Нови Сад, 2011. године
 78. Брашић, Г., Девизно валутни прописи и њихов утицај на спољну трговину, Штампарииа Д. Грегорића, Београд, без године издања.
 79. Веселиновић, П., Реформа јавног сектора као кључна детерминанта успешности транзиције привреде Републике Србије, Економски хоризонти, број 16, свеска 2, Економски факултет, Крагујевац, 2014. године.
 80. Влада Републике Србије, Акциони план за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности за период од 2010. до 2015. године, Службени гласник Републике Србије, број 67/10.
 81. Влада Републике Србије, Индекс глобалне конкурентности 2015. године, на основу података Светског економског форума (WRF), http://www.mfin.gov.rs/newsitem.php?&id=11529&change_lang=ls
 82. Влада Републике Србије, Миграциони профил Републике Србије за 2014. годину, Београд, 2015. године.
 83. Влада Републике Србије, Министарство привреде и регионалног развоја, Уредба о садржини, начину и поступку вођења регистра мера и подстицаја регионалног развоја, Службени гласник Републике Србије, бр. 93/10, 100/11, 35/12, 16/13 и 76/15.

-
84. Влада Републике Србије, Министарство просвете, Национални оквир квалификација за боље повезивање између образовања и тржишта рада, Београд, 2015. године, <http://www.mpn.gov.rs/nacionalni-okvir-kvalifikacija-za-bolje-povezivanje-izmedju-obrazovanja-i-trzista-rada/>.
 85. Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Канцеларија за сарадњу с дијаспором и Србима у региону, Помоћ дијаспоре привредном развоју Србије, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=206089>.
 86. Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, 24. јануар 2014. године, <http://www.dijaspora.gov.rs/od-doznaka-bar-cetiri-milijarde-evra/>.
 87. Влада Републике Србије, Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности, Службени гласник РС, број 15/09.
 88. Влада Републике Србије, Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020. године, Службени гласник Републике Србије, број 37/2011.
 89. Влада Републике Србије, Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник Републике Србије, број 57/08.
 90. Влада Републике Србије, Национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску Унију, Канцеларија за Европске интеграције, Београд, 2012. године.
 91. Влада Републике Србије, Правилник о националној листи индикатора заштите животне средине, Службени гласник Републике Србије број 37/2011, НЛИ 10.68 - Потрошња минералних ђубрива и средстава за заштиту биља.
 92. Влада Републике Србије, Правилник о садржини, поступку и начину доношења програма уређивања грађевинског земљишта, Службени гласник Републике Србије, број 27/2015.
 93. Влада Републике Србије, Праћење социјалне укључености у Србији, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за статистику, Београд, 2012. године.
 94. Влада Републике Србије, Програм економских реформи 2016-2018, Београд, 2015. године.
 95. Влада Републике Србије, Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године, 05 Број: 023-3281/2015-1, Београд, 26. марта 2015. године.
 96. Влада Републике Србије, Стратегија за стално унапређење квалитета здравствене заштите и безбедности пацијената, Службени гласник Републике Србије, број 15/2009.
 97. Влада Републике Србије, Стратегија за управљање миграцијама, Службени гласник Републике Србије, бр. 59/2009.
 98. Влада Републике Србије, Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011-2020. године, Службени гласник Републике Србије, број 55/2011.
 99. Влада Републике Србије, Стратегија јавног здравља Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, број 22/2009.
 100. Влада Републике Србије, Стратегија подстицаја рађања, Службени гласник Републике Србије, број 13/2008.

-
101. Влада Републике Србије, Стратегија развоја и промоције друштвено одговорног пословања у Републици Србији за период од 2010. до 2015. године, Службени гласник Републике Србије, број 51/2010.
 102. Влада Републике Србије, Стратегија регионалног развоја 2007-2012. године, Службени гласник Републике Србије, број 55/05 и 71/05.
 103. Влада Републике Србије, Сиromаштво у Србији 2011, 2012 и 2013. године, Тим за социјално укључивање и смањење сиromаштва, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2014. године.
 104. Влада Републике Србије, Праћење социјалне укључености у Србији, Тим за социјално укључивање и смањење сиromаштва и Републички завод за статистику, Београд, 2010. године.
 105. Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиromаштва, Сиromаштво у Србији 2014, Београд, 2015. године.
 106. Влада Републике Србије, Извештај о дигиталној укључености у Републици Србији у периоду 2011-2014. године, Тим за социјално укључивање и смањење сиromаштва, Београд 2014. године.
 107. Влада Републике Србије, Упутство за припрему одлуке о буџету локалне власти за 2015. годину и пројекција за 2016/17. годину, Министарство финансија и привреде Републике Србије, <http://mfp.gov.rs/UserFiles/File/lokalna%20vlast/Uputstvo%20za%20lokal.pdf>.
 108. Влада Републике Србије, Уредба о управљању програмима претприступне помоћи Европске Уније у оквиру компоненте и инструмента претприступне помоћи (ИПА) – помоћ у транзицији и изградња институција за период 2007-2013. године, Службени гласник Републике Србије, бр. 140/14.
 109. Влада Републике Србије, Уредба о условима, начину и поступку под којима се грађевинско земљиште у јавној својини може отуђити или дати у закуп по цени мањој од тржишне цене, односно закупнине или без накнаде, као и услови, начин и поступак размене непокретности, Службени гласник Републике Србије, бр. 61/215.
 110. Влада Републике Србије, Уредба о утврђивању методологије за израчунавање степена развијености региона и јединица локалне самоуправе, Службени гласник Републике Србије, број 42/2010.
 111. Војновић, Б., Грујић, Д., Значај креирања развојне политике регионалног нивоа, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2013. године.
 112. Вујовић, М., Васић, О., Нека питања улоге развојне банке у регионалном развоју, Економски видици, Друштво економиста Београда, Београд, 2013. године.
 113. Вуковић С., Стратегија лажног мира у кући - Економски односи између региона у Краљевини Југославији, Социолошки преглед, Институт друштвених наука, Београд, 2005. године.
 114. Вучо, Н., Аграрна криза у Југославији 1930-1934, Просвета, Београд, 1968. године.
 115. Глигоријевић, Ж., Економика индустрије, Економски факултет, Ниш, 2008. године.
 116. Грђић, Г., Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака, Производне снаге НР Србије, Економски институт НР Србије, Београд, 1953. године.
 117. Гречић, В., Југословенске спољне миграције, Савезно министарство за рад, здравство и социјалну политику, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1998. године.
 118. Грчић, М., Раткај, И., Структурне промене и регионална диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције (1988-2005), Гласник српског географског друштва, Београд, 2006. године.

-
119. Деветаковић, С., Јовановић-Гавриловић, Б., Рикаловић, Г., Национална економија, X издање, Економски факултет, Београд, 2013. године.
 120. Демографски преглед, Попис становништва 2011. године – основне структуре популације Србије, број 47/2013, Београд, 2013. године.
 121. Демократска Федеративна Југославија, Закон о аграрној реформи и колонизацији, Службени лист ДФЈ, бр. 64/45 и 16/46.
 122. Демократска Федеративна Југославија, Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације Службени лист ДФЈ, број 40/45 и 70/45.
 123. Дерић Б., Атанацковић Б., Концепција регионалног развоја Србије, Регионални развој и демографски токови балканских земаља, број 5, Економски факултет, Ниш, 2000. године
 124. Дерић, Б., Перишић, Д., Критеријуми регионализације територије Србије, Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине, Посебна издања бр. 28, Зборник радова, Географски факултет, Београд, 1996. године.
 125. Димитријевић, С., Страни капитал у привреди у привреди бивше Југославије, Нолит, Београд, 1958. године.
 126. Димић, Љ., Срби у Југославији, Стубови културе, Београд, 1998. године.
 127. Динић, Д., Пронатална политика Србије између глобалног и националног интереса, Институт за политичке студије, Пети национални конгрес о деци и наталитету, Александровац, Удружење „Опстанак“, Београд, 2015. године.
 128. Душанић, Ј., У загрљају неолибералне хоботнице, Институт за економско-правне експертизе, Београд, 2013. године.
 129. Бекић, С., Хафнер, Н., Савремени концепт управљања институционалном димензијом одрживог развоја, Школа бизниса, број 3-4/2013, Висока послована школа струковних студија, Нови Сад, 2013. године.
 130. Ђорђевић, М., Анализа макроекономских показатеља у земљама Западног Балкана, Школа бизниса, број 3/2008, Висока послована школа струковних студија, Нови Сад, 2008. године.
 131. Ђорђевић, С., Ратна штета и људске жртве и права у вези с агресијом држава Северноатлантског пакта на Савезну Републику Југославију, Војно дело, 54(2-3), 2002. године.
 132. Ђукић, П., Моћ и немоћ економске политике, Атлантида РС, Београд, 2004. године.
 133. Ђукић, П., Проклетство регионалних позиција – могућности одрживог регионалног развоја, Економски видици, Друштво економиста Београда, Београд, 2013. године.
 134. Ђурђев, Б., Колико деце треба Србији, Становниство, Природно-математички факултет, Депарتمان за географију, туризам и угоститељство, Београд, 2004. године.
 135. Ђуровић, С., Индустрија Србије на почетку привредног живота Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Историја XX века, број 10, 1969. године.
 136. Ђуровић-Тодоровић, Ј., Ђорђевић, М., Улога пореза на добит предузећа у стимулисању привредног раста, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2013. године.
 137. Европски фондови, Европски кохезиони фонд, <http://europski-fondovi.eu/program/kohezijski-fond>.

-
138. Европски фондови, Европски социјални фонд, <http://europski-fondovi.eu/program/europski-socijalni-fond>.
139. Европски фондови, Европски фонд за регионални развој, <http://europski-fondovi.eu/program/europski-fond-za-regionalni-razvoj>.
140. ЕУ ПРОГРЕС, Препреке у развоју инфраструктуре, 2011. године, http://www.euprogres.org/dokumenti/sr/346_Prepereke_u_razvoju_infrastrukture_-_EU_PROGRES.pdf.
141. Закључци са конференције „Миграције и предузетништво као ресурси развоја“, Институт друштвених наука, Београд, 2013. године.
142. Исић, М., Селаштво у Србији 1918–1925, Институт за новију историју Србије, Београд, 1995. године.
143. Јакопин, Е., Кнежевић, М., Регионални развој као основа привредног развоја, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Економски факултет, Ниш, 2015. године.
144. Јакопин, Е., Посткризна алокација фактора раста, Економски хоризонти, Економски факултет, Крагујевац, 2012. године.
145. Јакопин, Е., Структурне промене у Србији: Горки лекови, Бизнис и финансије, 30.11.2011. године, <http://bif.rs/2011/11/strukturne-promene-u-srbiji/>.
146. Ковач, О., Маџар, Љ., Стопа раста и промене у привредној структури, Институт економских наука, Београд, 1970. године.
147. Коришић, М., Цијене и структурне промене у привреди“, Информатор, Загреб, 1976. године.
148. Крстић, Б., Вукадиновић, Д., Детерминанте конкурентности МСПП – претпоставке за равномерни регионални развој, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2011. године.
149. Крстић, Б., Радојичић, Ј., Јемовић, М., Утицај промене власничке структуре банкарског сектора Србије на регионални развој, Међународни научни скуп „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, Економски факултет, Ниш, 2013. године.
150. Куколеча, С., Картели и њихов значај за југословенску привреду, Балканска штампарија, Београд, 1939. године.
151. Латифић, И., Југославија 1945-1990, Развој привреде и друштвених делатности, Друштво за истину о антифашистичкој народно-ослободилачкој борби у Југославији (1941-1945), Београд, 1997. године.
152. Лековић, В., Институционална комплементарност као фактор стабилности и успешности економског система, Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије, Економски факултет, Крагујевац, 2014. године.
153. Марјановић, В., Значај и утицај привредне структуре на привредни развој, Економске теме, Економски факултет, Ниш, XLVIII, бр. 3, 2010. године.
154. Марковић, П., Коментар закона о регионалном развоју, Национална агенција за регионални развој, <http://www.naled-serbia.org/sr/regulations/index/7>
155. Маркс, К., Капитал, Просвета, БИГЗ, Београд, 1973. године.
156. Маркс, К., Прилог критици политичке економије, Култура, Београд, 1956. године.
157. Марсенић, Д., Економика Југославије, Економски факултет, Београду, 1991. године.

-
158. Марсенић, Д., Развој и проблеми привредног система Југославије, Савремена администрација, Београд, 1976. године.
159. Министарство за бригу о породици и Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Демографски преглед, број 4/2000. године.
160. Митровић, П., Бошковић, Г., Регионалне карактеристике (не)запослености и сиромаштва у Републици Србији, Зборник радова међународног научног скупа - Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2015. године.
161. Митровић, П., Губиташи и губитници, <http://www.ceopom-istina.rs/ekonomija/privredna-drushtva-gubitashi-i-gubitnitsi/>, јул 2013. године.
162. Митровић, П., Демографска и развојна угроженост Србије, Економски погледи, Међународни научни скуп ЕС-НБЕ 2011, Економска наука у функцији креирања новог пословног амбијента, Економски факултет, Приштина, Косовска Митровица, 2011. године.
163. Митровић, П., Економска криза и актуелни проблеми српске породице, International Forum "Large Family and Future of Humanity" Moscow, Russia, September 10-11, World Congress of Families, 2014. године.
164. Митровић, П., Социо-економске и развојне импликације демографских кретања у Републици Србији, Александровац, Удружење „Опстанак“, Београд, 2014. године.
165. Михаиловић, К., Актуелна питања неразвијених подручја Југославије, Економски институт, Београд, 1970. године.
166. Михаиловић, К., Економска стварност Југославије, Економика, Београд, 1981. године.
167. Михаиловић, К., Однос између сектора и региона у процесу структурних промена, Економска мисао, бр. 3/68, Београд, 1968. године.
168. Михаиловић, К., Неразвијена подручја Југославије, Економски институт, Београд, 1970. године
169. Михајловић, Т., Демографско старење старог становништва, Географски факултет, Београд, 2013. године.
170. Молнар, Д., Динамика и структура регионалних диспаритета у Србији током периода 2001-2010 година, Економски видици, Друштво економиста, Београд, број 2-3, 2013. године.
171. Надић, Д., Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, Факултет политичких наука, Београд, 2011. године.
172. Народна банка Краљевине Југославије, Народна банка 1884–1934, Топчидер, 1934. године.
173. Народна банка Србије, Макроекономска кретања у Србији, новембар 2015. године.
174. Нејашмић, И., Мишетић, Р., Синтетички показатељ демографских ресурса: допринос типологији хрватског простора, Хрватски географски гласник, 2010. године.
175. Некрасов Н.Н., Региональная економика, Мысль, Братислава, 1980. године.
176. Павлов, Т., Козма, Р., Велев, Б., Дијаспора као ресурс локалног развоја, USAID, Група 484, Београд, 2012. године.
177. Пергот, В., Економика међународне размјене Југославије: Анализа размјене 1919–1968, том II, Информатор, Загреб, 1970. године.
178. Пивашевић, Ј., Хафнер, П., Институционална димензија одрживог развоја, Школа бизниса, број 3-4/2013, Висока пословна школа струковних студија, Нови Сад Нови Сад, 2013. године.

-
179. Привредна комора Београда, Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање, Инвестиције, Београд, 2015. године.
180. Радуловић, Д., Амбијент и систем за стварање одрживих развојних пројеката у Србији, Квартални билтен, број 7/13, Институт за територијални економски развој, Београд, 2013. године.
181. Радуловић, Д., Регионална политика и регионални развој, Србија, Nesperia, Нови Сад, 2013. године.
182. Развојна агенција Србије, Регионални друштвено-економски програм развоја, <http://ras.gov.rs/sr/razvoj-preduzetnistva/projekti/zavrzeni-projekti/regionalno-drustveno-ekonomski-program-razvoja-rdepr-2/>.
183. Република Србија, Закон о дијаспори и Србима у региону, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009.
184. Република Србија, Закон о забрани дискриминације, Службени гласник Републике Србије, број 22/2009.
185. Република Србија, Закон о јавним службама, Службени гласник Републике Србије, број 42/91, 71/94, 79/2005.
186. Република Србија, Закон о јавној својини, Службени гласник Републике Србије, број 72/2011.
187. Република Србија, Закон о јавном здрављу, Службени гласник Републике Србије, број 72/2009.
188. Република Србија, Закон о планирању и изградњи, Службени гласник Републике Србије, број 72/2009, 81/2009 и 24/2011.
189. Република Србија, Закон о потврђивању Оквирног споразума између Владе Републике Србије и Комисије Европских заједница о правилима за сарадњу која се односе на финансијску помоћ Европске заједнице Републици Србији у оквиру спровођења помоћи према правилима инструмената претприступне помоћи ИПА, Службени гласник Републике Србије, број 124-07.
190. Република Србија, Закон о потврђивању споразума о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије са друге стране, Службени гласник – Међународни уговори, бр. 83/2008.
191. Република Србија, Закон о регионалном развоју, Службени гласник Републике Србије, број 51/2009 и 30/2010.
192. Република Србија, Закон о управљању миграцијама, Службени гласник Републике Србије, број 107/2012.
193. Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Републичка агенција за просторно планирање, Извештај о остваривању просторног плана и стању просторног развоја 2013. године, Београд, 2014. године
194. Република Србија, Министарство за дијаспору, Могућност улагања у општине Србије, Мултимедијални каталог, <http://www.srpskadijaspورا.info/vest.asp?id=13863>
195. Република Србија, Министарство здравља Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, Резултати истраживања здравља становништва Србије 2013. године, Београд, 2014. године.
196. Република Србија, Министарство привреде, Извештај о привредном развоју Србије 2014. године, Београд, 2015. године.

-
197. Република Србија, Министарство привреде, Сектор за регионални развој и стратешке анализе привреде, Извештај о регионалном развоју Србије за 2012. годину, Београд, 2013. године.
 198. Република Србија, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Демографски преглед, Београд Година XIII, Број 47/2013.
 199. Република Србија, Регионални развој Републике Србије 2009. године, Регионални завод за развој, Београд, 2009. године.
 200. Република Србија, Републички завод за развој, Анализа хуманог развоја Србије, 2007. године
 201. Република Србија, Републички Завод за статистику, Попис у Србији 2011. године, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf.
 202. Република Србија, Републички завод за статистику, Унутрашње миграције у Републици Србији 2014. године, Саопштење за јавност 15.07.2015. године.
 203. Републички завод за статистику, Статистички годишњак Републике Србије 2013. године.
 204. Републички завод за статистику, Демографија, витална статистика, Београд, 2014. године.
 205. Републички завод за статистику, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године, Књига 6: Фертилитет женског становништва, 2011. године, Саопштење за јавност 29.03.2013.
 206. Росић, И., Веселиновић, П., Национална економија, Економски факултет, Крагујевац, 2006. године.
 207. Росић, И., Глигоријевић, Ж., Регионални развој Југославије, Економски факултет, Ниш, 2001. године.
 208. Росић, И., Национална макроекономија – раст, структура и функционисање, Економски факултет, Крагујевац и Факултет за туристички и хотелски менаџмент, Београд, 2003. године.
 209. Савезни завод за статистику, Статистички преглед, Југославија 1945-1985, Београд, 1986. године.
 210. Савић, Љ., Индустријализација – мит или стварност, Могуће стратегије развоја Србије, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Београд, 2014. године.
 211. Савић, Љ., Како у условима приватизације у Југославији повећати прилив страних директних инвестиција, Економске теме, 40, бр. 1-2, Економски факултет, Ниш, 2002. године.
 212. Савић, Н., Џунић, М., Конкурентност Србије у региону, Сингидунум, Београд, 2008. године.
 213. Серјевић, В., Петровић, Ч., Основи макроекономије, Студентски културни центар, Ниш, 2010. године.
 214. Симоновић, Б., Могу ли стратегије да помогну развоју српског друштва, Могуће стратегије развоја Србије, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Београд, 2014. године.
 215. Српски сабор Двери, Национална организација слободних људи, Српска мрежа за 21. век, Штампарија Манастира Градац, Београд, 2010. године.
 216. Стајић, С., Национални доходак Југославије 1923-1939 у сталним и текућим ценама, Економски институт НР Србије, Београд, 1959. године.
 217. Станковић, В., Право привредног система, Досије, Београд, 1999. године.
 218. Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа, Министарство трговине и индустрије, Београд, 1941. године.
 219. Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937. годину, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1938. године.

-
220. Стојановић, Б., Државна помоћ, Стање регулативе и перспективе имплементације, Економика, Савез економиста Србије, Београд, 2010. године.
221. Стојановић, Б., Радукић, С., Костић, З., Ниво одрживог развоја Републике Србије са становишта економских и еколошких показатеља, Зборник радова међународног научног скупа - Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2015. године.
222. Стојановић, Р., Велики економски системи, Институт за економска истраживања, Београд, 1970. године.
223. Стојановић, Р., Оптимална стратегија привредног развоја, Савремена администрација, Београд, 1973. године.
224. Стојановић, Р., Теорија привредног развоја у социјализму, Научна књига, Београд, 1964. године.
225. Стојиљковић, Д., Друштвене противуречности и економска криза, Економски факултет Ниш, 1990. године.
226. Стојковић, Б., Модел оптималне стратегије развоја Републике Србије, Могуће стратегије развоја Републике Србије, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Београд Београд, 2014. године.
227. Тиосављевић, Р., Регионални развој и политика Србије, Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Економски факултет, Ниш, 2010. године.
228. Трговчевић, Љ., Планирана елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку, Историјски институт, Београд, 2003. године.
229. Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, број 98/2006.
230. Устав Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, број 10/19469.
231. Федеративна Народна Република Југославија, Закон о национализацији приватних привредних предузећа, Службени лист ФНРЈ, бр. 98/46.
232. Фонд за развој Републике Србије, Start-up кредити по програму Фонда за предузетнике, http://www.fondzarazvoj.gov.rs/files/uslovi_pocetnici_preduzetnici.pdf.
233. Чобелић, Н., Политика и методи привредног развоја Југославије, Нолит, Београд, 1959. године .
234. Чобелић, Н., Привреда Југославије, II књига, Савремена администрација, Београд, 1974. године.
235. Чобелић, Н., Росић, И., Привредни развој и привредни системи Југославије, Савремена администрација, Београд, 1989. године .
236. Шеварлић, М., Пољопривредно земљиште у Републици Србији, Тематска студија на основу Пописа пољопривреде 2012. године, Републички завод за статистику, Београд, 2015. године.

БИОГРАФИЈА

Предраг Митровић је рођен 18. новембра 1971. године у Лесковцу. Основну школу, два разреда заједничких основа - Гимназије и средњу економску школу завршио је у свом родном граду. Економски факултет у Нишу уписао је школске 1990/1991. године и на истом дипломирао маја 1997. године. Магистарске студије на Економском факултету Универзитета у Нишу, смер Управљање развојем, уписао је школске 1996/1997. године, а испите предвиђене Наставним планом и програмом, положио је са просечном оценом 9,90. Магистарски рад, под називом „Миграције високообразоване радне снаге и ендогени раст“ одбранио је 09.09.2010. године и стекао академско звање магистра економских наука.

Од септембра 1997. године до краја школске 2001/2002. године био је запослен у Економској школи „Ђука Динић“ у Лесковцу, на пословима професора економске групе предмета.

Године 2002. заснива радни однос у Експорт-импорт банци „Ексимбанци“, издвојеном правном субјекту Инвестбанке А.Д. Београд, као саветник генералног директора за послове развоја. Током исте године бива упућен у Немачку на специјалистичке студије - SME Finance, Frankfurt School of Finance & Management - Bankakademie HfV у Франкфурту на Мајни.

Након успешно завршених специјалистичких курсева у Квебеку у Националној банци Канаде, августа 2005. Године, и повратка у Србију, обављао је одговорне послове у HVB банци (НуроVereinsbank) у Београду. На своју иницијативу се 2007. године враћа у Лесковац и од тада ради на пословима директора филијале Уникредит банке у Лесковцу.

Од 2009. године има звање заступника и посредника у осигурању Народне банке Србије, а решењем Министра правде Републике Србије од 06.07.2011. године именован је за сталног судског вештака Виших судова Републике Србије за економско-финансијску област, ужа област банкарство и осигурање.

Активно је учествовао у изради и имплементацији програма и пројеката, непосредно везаним за подручје истраживања у својој докторској дисертацији:

- 2002. године као део тима Enterprise plc. **на пројекту Регионалне социо-економске развојне иницијативе за Јабланички и Пчињски округ** уз подршку Европске Агенције за реконструкцију и био укључен у имплементацију Municipal Improvement and Revival programa UNDP-a.

-
- током 2003. године на изради **Стратегије развоја града Лесковца 2004 - 2008. године**,
 - године 2004. у сарадњи са EAR на изради **Интегративног плана социо-економског развоја јужне Србије 2005 – 2007. године**,
 - средином 2004. године био је ангажован од Међународне организације рада (ILO) и Министарства за рад и социјална питања Републике Србије на пројекту – **Подршка помирењу и локални економски развој кроз подршку малим предузећима у југоисточној Србији** (Support To Reconciliation And Local Economic Development By Small Business Support In South East Serbia),
 - током 2005. године на **Стратегији комуникације и методолошком приступу програму развоја општине Лесковац**,
 - током лета 2007. године, у сарадњи са „Регионални анализи и прогнози” Софија – Перник, као члан српске делегације у програму **Добросуседства Србија – Бугарска „Трансграничен центар – социјално-икономическо струдништво”**,
 - новембра 2008. године у реализацији **Анкете – Мишљење привредног сектора Лесковца**, коју је спровео Фонд за развој града Лесковца у сарадњи са The Urban Institute уз подршку USAID-а.
 - почетком 2009. године као вођа локалног експертског тима у **имплементацији програма Exchange** Европске агенције за реконструкцију,
 - током 2009. године као члан Комисије за стратешко планирање локалног одрживог развоја на изради **Акционог плана развоја града Лесковца 2009 - 2013. године и Стратегији одрживог развоја Лесковца за период 2009 – 2013. године**.
 - током 2014. године у изради **Програма развоја (са акционим планом) града Лесковца за период 2015 - 2019. године**, у радним групама Привреда и економски развој и Управа и буџет, у оквиру Програма Exchange 4, којим руководи делегација Европске Уније у Републици Србији, а који спроводи Стална конференција градова и општина.

Новембра 2004. године од МЕНСА-е Србија и Црна Гора похваљен је за препознавање потенцијала и очување људског капитала Републике Србије.

Септембра 2014. године учествовао је, са запаженим успехом, као члан српске делегације на Светском конгресу породица и Међународном научном форуму „Вишедетне породице и будућност човечанства“ у Москви.

Говори енглески, италијански, француски и бугарски језик.

Ожењен је и има троје деце.

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом „Утицај политике регионалног развоја на друштвено-економска кретања у Републици Србији“, која је одбрањена на Економском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 18.04.2016.

Аутор дисертације

мр Предраг М. Митровић

Потпис аутора дисертације

Универзитет у Нишу
Економски факултет

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: мр Предраг М. Митровић

Наслов дисертације: Утицај политике регионалног развоја на
друштвено-економска кретања у Републици Србији

Ментор: проф. др Горица Бошковић

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан електронском облику, који сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

У Нишу, 18.04.2016.

Потпис аутора дисертације

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

**УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА
НА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА КРЕТАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.**

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у наставку текста).

У Нишу, 18.04.2016.

Аутор дисертације:

мр Предраг М. Митровић

Потпис аутора дисертације: